

*Видання присвячується 202-й річниці
від народження поета-романтика
першої половини ХІХ століття
Михайла Миколайовича Петренка
(1817-1862)*

Документальний науковий
краєзнавчо-літературно-генеалогічний
проект «Ідентифікація Петренків»

СЛОБОЖАНЩИНА. ПОГЛЯД У МИНУЛЕ

(збірник науково-документальних праць)

Житомир
Вид. О. О. Євенок
2019

Видання книги здійснено за фінансової підтримки праправнука
поета-романтика першої половини ХІХ століття
Михайла Миколайовича Петренка (1817-1862) –
Олександра Євграфовича Петренка

Слобожанщина. Погляд у минуле [Текст] : збірник науково-документальних
С 48 праць – Житомир: Видавець О. О. Євенок, 2019 с. – 376 с.

ISBN 978-966-995-002-4

Дослідницький проект «Ідентифікація Петренків» продовжує видання започаткованого 2018 року документального альманаху «Слобожанщина. Погляд у минуле».

У цьогорічному виданні прийняли участь як автори статей Альманаху-2018, так і нові, що сприяло зростанню різноманітності розглянутих тематик.

Сподіваємося, із року в рік краєзнавці-документалісти запропонують своїм читачам все більше унікальної інформації, пов'язаної з історією Слобожанщини та постатями, життя яких зробило історію цього краю цікавою.

Метою проекту «Ідентифікація Петренків» залишається відродження документального краєзнавства, передусім на Слов'янщині, консолідація краєзнавців-документалістів у намірах зберегти для майбутніх поколінь цікаві сторінки регіональної історії.

Матеріали видання подано в авторській редакції.

Альманах розраховано на науковців, краєзнавців, викладачів навчальних закладів, студентів, працівників музеїв, громадських та політичних діячів і всіх, хто цікавиться історією Слобідської України.

*При копіюванні будь-якої статті або її фрагменту
посилання на Альманах обов'язкове.*

УДК 908:94(477.54/.62)(082)

Опубліковано на умовах ліцензії CC BY-SA 3.0 Unported
© Дослідницький проект «Ідентифікація Петренків», 2019
© Петренко О. Є., концепція, упорядкування, 2019
© Автори статей, 2019
© Євенок О. О., видання, 2019

ISBN 978-966-995-002-4

ЗМІСТ

Вступне слово	7
<i>Букет Є. В.</i> «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу: підсумки громадської ініціативи газети «Культура і життя»	8
<i>Григорьева М. В.</i> Святитель Иоанн Шанхайский и Сан-Францисский: Путь к святости	31
<i>Гусак Д. С., Шабанова О. Ф.</i> Роль газети «Сезонный листок Славянских минеральных вод» у популяризації Слов'янського курорту	40
<i>Іванов В. О.</i> Парк Шовковичний. Експеримент, що не відбувся	55
<i>Іванов В. А.</i> Последний коммерческий директор Краматорского металлургического общества Эмиль Протце	63
<i>Карпиков Я. Г.</i> Заселение и быт «новоотдаточного» города Олешни	71
<i>Коцаренко В. Ф.</i> Коли минуле піднімає завісу	96
<i>Кулишов М. В.</i> Соляная шахта А. И. Михайловского в Славянске	108
<i>Кушнарьев С. С.</i> Ревизская сказка купцов 3-й гильдии города Славянска 1811 года (публикация источника)	122
<i>Лук'янов С. В., Трубачова О. І.</i> Маяцький ліс в історії чорноморського флоту	136
<i>Мамонтов В. Б.</i> «Расшифровка темнот» в «Слове о полку Игореве» изюмским краеведом В. Н. Маркиным	158
<i>Меценко М. В.</i> Городок Ямпіль у складі Ізюмського слобідського полку	171
<i>Парамонов А. Ф.</i> Сотенное местечко Богодухов в XVII ст.: основание, крепость, население	177

<i>Петренко А. Е.</i> Когда же был основан Славянск?	186
<i>Петренко О. Є.</i> Михайло Петренко в «краю дзеркал», або Еволюція однієї критики	250
<i>Сидоренко Н. Ф.</i> Клуб дослідників минулого	298
<i>Сиротенко В. П.</i> Образ Краматорська у творчості краматор- ських поетів	316
<i>Сузанська В. Ю.</i> Вкарбовані в історію	325
<i>Шабанова В. М.</i> Слов'янські службовці з роду Петренків .	329
<i>Шабанова В. М.</i> Турецький бранець Прокіп Шабельський ...	347
<i>Шабанова О. Ф.</i> Творча родина слобожан Александрових	354
Відомості про авторів	368

ВСТУПНЕ СЛОВО

У рік 200-річчя Михайла Петренка (1817-1862) виникла ідея видання Альманаху від дослідницького науково-документального краєзнавчо-літературно-генеалогічного проекту «Ідентифікація Петренків». Метою Проекту є й об'єднання регіональних краєзнавців, які переймаються відродженням ідеї наукового краєзнавства Донеччини, зокрема Слов'янщини, проводять свої дослідження в документальному полі.

Будь-яка документально не підтверджена інформація тільки викривляє дійсну історію регіону, перебіг історичних подій, біографії видатних постатей краю тощо. На жаль, прикладів безвідповідального ставлення до історичного минулого достатньо. Зокрема, через недбалість, некомпетентність, використання сумнівної неперевіреної інформації, навіть фальсифікації, в Слов'янську місцевими ентузіастами було створено далеку від дійсності версію слов'янського періоду життя Михайла Петренка та його батьків. Прикро, але такі ганебні дії повністю безпідставно підтримуються місцевою «краєзнавчою» спільнотою, а викривлена інформація продовжує поширюватися окремими місцевими ЗМІ.

Останнім часом, особливо серед молоді, спостерігається значний інтерес до вивчення свого роду, історії рідного краю та країни в цілому. Стають більш доступними архівні та бібліотечні фонди, які дають широкі можливості для документальних досліджень. Молодь усе більше переймається питанням: «хто ми є та якого роду?»

Незважаючи на великий попит, наукової краєзнавчої літератури й досі бракує. Якщо в Святогірську, Краматорську, Бахмуті виходять тематичні книги, збірки статей, історія Слов'янська до цього часу в краєзнавчих виданнях мало висвітлена. До документальної систематизації накопичених матеріалів справа частіше не доходила. Безумовно, окремі видання мають інформаційну цінність, але завдяки «вільному» контексту їх можна використовувати лише для планування напрямку подальших краєзнавчих досліджень. Така інформація потребує ретельної, неспішної перевірки в архівах та старих виданнях з метою отримання документального підтвердження.

Співпрацюючи з авторами-документалістами, учасники дослідницького Проекту намагаються відродити документальне краєзнавство в регіоні, зокрема на Слов'янщині, яке буде сприяти збереженню історії краю для наступних поколінь.

Минув рік від першого видання альманаху «Слобожанщина. Погляд у минуле» (2018). Сподіваємося, що й Альманах 2019 року буде не тільки джерелом цікавої документальної інформації, а й надалі спонукатиме найбільш активних та допитливих читачів до самостійних краєзнавчих досліджень.

Олександр Петренко

«ДИВЛЮСЯ НА НЕБО ТА Й ДУМКУ ГАДАЮ»
В ПЕРЕКЛАДАХ МОВАМИ СВІТУ»:
ПІДСУМКИ ГРОМАДСЬКОЇ ІНІЦІАТИВИ ГАЗЕТИ
«КУЛЬТУРА І ЖИТТЯ»

Автором вірша «Дивлюся на небо та й думку гадаю» є слобожанський поет-романтик першої половини XIX століття Михайло Миколайович Петренко (1817-1862), якому 2017 року виповнилося 200 років від народження. Близько 150 років тому Людмила Александрова поклала вірш Михайла Петренка на музику, написавши пісню, яку пізніше аранжував композитор Владислав Заремба (1833-1902), створивши до неї фортепіанний супровід.

Романс «Дивлюсь я на небо» швидко став популярним у всіх куточках України та за її межами. Його виконують уже понад 115 років найвідоміші співаки. Навіть на грамплатівки він потрапив одним із перших – 1903 року [1]. Про пісенний шедевр згадували в різноманітних поетичних антологіях та збірках, пісенниках та хрестоматіях [2]. Романс на слова Михайла Петренка навіть виконав під час першого в історії сеансу радіо- та відеозв'язку між екіпажами двох кораблів у Космосі та Центром управління польотами на Землі перший космонавт-українець Павло Попович [3]. Українська пісня «Дивлюсь я на небо» пролунала 12 серпня 1962 року на весь Всесвіт. Уперше у світовій історії приймачі на Землі почули пісню з космосу – і вона була українською [4]!

1861 року, ще за життя Михайла Петренка, у Чернівцях студенти-українці Кость Горбаль (1836–1909) та Антін Кобилянський (1837–1910) видали брошуру «Holos na holos dlia Halučynu» [5], де в рубриці «Pisni» під назвою «Dumka (nedolia)» було опубліковано вірш «Дивлюся на небо та й думку гадаю» латинкою: «Dyvliu sia na nebo taj dumku hadaju, \ \ Čomu ja ne sokil, čomu ne litaju? \ \ Čomu mini Vože ty kryla ne dav, \ \ Jab zemliu pokynuv i v nebo zlitav!...» [6]. Цей текст був не перекладом, а лише транслі-

терацією «на чеський манер» української мови, адаптованої для Австро-Угорщини.

Перший відомий переклад твору Михайла Петренка іноземною мовою виконав для збірки «Песни Украины», укладеної 1898 року в Якутську, український поет-лірик, публіцист, перекладач Павло Арсенович Грабовський (1864–1902). Цей «переспів» російською під заголовком «Смотрю я на небо и тихо мечтаю...» було вперше надруковано аж 1951 року [7].

На початку XXI століття пісня «Дивлюсь я на небо» набула популярності серед російськомовних бардів. Сьогодні відомі ще чотири переспіви твору російською: Валерія Аляб'єва «Смотрю я на небо, смотрю и гадаю» (2009 [8]), Сергія Фатульова «Задумчивым взглядом на небо взираю...» (20.05.2011 [9]), Геннадія Овруцького (псевдо – Геннадій Деснянський, Михаил Тузиков) «Смотрю в небеса и о том лишь мечтаю...» (2012 [10]) та переклад невідомого автора «Гляжу я на небо и думу гадаю...» [11]. Перший і останній подано в додатку до цієї статті, другий і третій варіанти були надруковані в збірнику «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу [12]. Не виключено, що кількість бардівських переспівів пісні з часом буде доповнено.

У листопаді 2010 року в Любляні побачив світ пісенник «100 найкращих українських пісень» словенською мовою в перекладах Андрія Гевки [13]. Серед них був і переклад пісні на слова Михайла Петренка «Gledam jaz v nebo» [14].

2014 року в грузинському видавництві «Інтелекті» побачила світ авторська антологія українського дипломата, поета, перекладача та літературознавця Рауля Чілачави «100 українських поетів» [15]. У книжці представлені переклади грузинською мовою української поезії XVIII — XXI століть, зокрема й вірш Михайла Петренка «Дивлюся на небо та й думку гадаю», перекладений автором 2011 року.

14 грудня 2015 року ми звернулися з пропозицією зробити переклад найвідомішого твору Михайла Петренка башкирською мовою до башкирської поетеси, перекладачки, Заслуженого пра-

цівника культури Республіки Башкортостан Гузаль Рамазанівни Ситдикової: «Вирішив звернутися до Вас з творчою пропозицією. У 2017 році ми будемо святкувати 200-річчя українського поета-романтика Михайла Петренка, автора одного з найвідоміших українських романсів «Дивлюсь я на небо». Хочу попросити Вас зробити переклад цього тексту башкирською мовою...». Так розпочалася громадська ініціатива газети «Культура і життя» «Дивлюсь я на небо», підсумком якої стало видання першої в серії «Бібліотека газети «Культура і життя» книжки – «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу» [16]. 19 грудня переклад уже був готовий, а 31 грудня вперше надрукований у газеті «Культура і життя» [17]. Гузаль Рамазанівна в супроводі до свого перекладу написала: «Спасибі Вам за пропозицію. Я цю пісню знаю з дитинства, і саме українською. І дуже вона мені подобалася. В українській пісні є те, що в башкирській, – моң (неперекладне слово). Приблизно – спів серцем, душею, біль душі» [18].

Слід зазначити, що це не єдиний переклад твору Михайла Петренка башкирською мовою. Ще один переспів «Ғәжәпләнеп күккә бағам, уйға талам» створила 17 травня 2016 року Лілія Зайнулівна Каїпова (псевдонім — Лілія Сакмар) — башкирська поетеса, драматург, перекладач, журналіст. Його було розміщено 24 травня того ж року на новоствореній сторінці башкирської Вікіпедії про пісню «Дивлюсь я на небо / Ғәжәпләнеп күккә бағам» [19]. Зазначу також, що я мав дві щасливі нагоди спілкуватися особисто з багатьма творчими особистостями Башкортостану під час відвідання заходів, організованих за сприяння Фонду Вікімедіа в Уфі (2015) та Янгантау (2016). Під час останнього візиту я зробив переклад українською мовою твору поета Рамі Гаріпова «ТУҒАН ТЕЛ / Рідна мова», а згодом, уже 2017 року, переклав українською кілька поезій Лілії Сакмар.

За сприяння Лілії Каїпової (Сакмар) 30 серпня 2017 року було створено переклад вірша турецькою мовою. Його зробив башкирський науковець, перекладач із тюркських мов Ахат Са-

ліхов [20]. Окрім того, у співавторстві з президентом Міжнародної літературно-мистецької академії України Сергієм Дзюбою, у межах громадської ініціативи «Дивлюсь я на небо» башкирський літератор і журналіст Марсель Шайнурович Салімов створив переклад твору Михайла Петренка татарською мовою. Його було вперше опубліковано 14 березня 2016 року на порталі «Жінка-Українка»[21], який упродовж 2015 – 2018 років надавав усебічну інформаційну підтримку громадській ініціативі, яку ініціювала газета «Культура і життя».

Далі в таблиці подаємо зведену в хронологічному порядку інформацію про переклади вірша Михайла Петренка «Дивлюся на небо та й думку гадаю...», зібрані в межах однойменної громадської ініціативи газети «Культура і життя» впродовж 2015 – 2019 років. Станом на 15 серпня 2019 року, громадська ініціатива вже завершена. Тому цю таблицю, як і цю статтю можна вважати підсумковою.

Мова	Автор перекладу	Час створення	Публікації в Інтернеті	Публікації в друкованих ЗМІ	Хто сприяв появі перекладу
Башкирська	Гузаль Ситдикова	19.12. 2015		31.12. 2015	Євген Букет
Польська	Казімеж Бурнат	Січень 2016		05.02. 2016 [22]	Тетяна і Юрій Пероганичі
Албанська	Агрон Туфа	06.02. 2016	09.02. 2016 [23]	26.02. 2016 [24]	Анна Багряна
Вірменська	Левон Блбулян	12.02. 2016	12.02.2016 [25] 24.03.2016 [26]	26.02. 2016 [27]	Анна Багряна, Гурген Баренц
Кримсько-татарська	Майє Абдулганієва	21.02. 2016	21.02.2016 [28]	26.02. 2016 [29]	Євген Букет
Англійська	Люба Гавур	Лютий 2016	27.02.2016 [30]	27.05. 2016 [31]	Сергій Дзюба

Татарська	Марсель Салімов, Сергій Дзюба	Березень 2016	14.03.2016 [32]	-	Сергій Дзюба
Болгарська	Димитр Христов	Березень 2016	17.03.2016 [33]	27.05.2016 [34]	Анна Багряна
Жестова	Олеся Шинкаренко	Квітень 2016	06.04.2016 [35]	-	Олександр Петренко
Арабська	Абдельваххаб Аззаві	Квітень 2016	13.04.2016 [36]	-	Сергій Дзюба
Туркменська	Ак Вельсапар	Квітень 2016	04.05.2016 [37]	-	Сергій Дзюба
Чеська	Мілан Грабал, Петр Каліна	19.05.2016	22.05.2016 [38]	27.05.2016 [39]	Сергій Дзюба
Гebraйська	Антон Паперний	Травень 2016	29.06.2016 [40], 10.07.2016 [41]	-	Олександр Петренко
Удмуртська	Лідія Нянькіна	Червень 2016	02.07.2016 [42]	-	Сергій Дзюба
Румунська	Пауль Полідор	Жовтень 2016	17.10.2016 [43]	-	Сергій Дзюба
Іспанська	Галина Шитікова де Ескобар	Жовтень 2016	17.10.2016 [44]	-	Сергій Дзюба
Казахська	Гюльнар Муканова	Жовтень 2016	17.10.2016 [45]	-	Сергій Дзюба
Верхньолужицька	Доротея Шолчина (Шолце)	Січень 2017	18.01.2017 [46]	-	Сергій Дзюба
Німецька	Дитріх Шолце, Доротея Шолчина (Шолце)	Січень 2017	18.01.2017 [47]	17.02.2017 [48]	Сергій Дзюба
Бенгальська	Мрідула Гош	02.03.2017	03.03.2017 [49]	-	Анна Багряна
Японська	Юко Янаї	Липень 2016	-	-	Олександр Петренко

Турецька	Ахат Саліхов	30.08.2017	10.09.2017 [50]	-	Лілія Каїпова
Ерзянська	Олександр Бількін (Боляень Сыресь)	26.11.2017 (латиниця) 14.12.2017 (кирилиця)	02.12.2017 [51]	29.12.2017 [52]	Сергій Лашенко
Італійська	Марія Гарсія де Хесус	Грудень 2017	29.12.2017 [53]	29.12.2017 [54]	Юрій Іващенко
Азербайджанська	Ельгюн Аталієв	15.12.2017	15.12.2017 [55], 29.12.2017 [56]	29.12.2017 [57]	Євген Букет
Грецька	Оксана Терещенко	02.04.2018	05.04.2018 [58]	06.04.2018 [59]	Євген Букет
Чеченська	Тамара Сангарієва	14.04.2018	17.04.2018 [60, 61, 62]	20.04.2018 [63]	Сергій Дзюба
Французька	Алекса Аїнз	20.05.2019	-	-	Олена і Олександр Редчуки
Естонська	Рауль Веєде	14.08.2019	-	-	Євген Букет

Усі переклади, створені до жовтня 2017 року, були надруковані в збірці «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу», упорядниками якої ми виступили спільно з праправнуком Михайла Петренка Олександром Євграфовичем Петренком. Саме завдяки Олександрові Євграфовичу ім'я поета-романтика Михайла Петренка повернулося до широкого літературного вжитку. Від 2012 року він видав уже сім книжок, присвячених своєму видатному пращуру. А на документальному сайті, присвяченому Михайлу Петренку, www.дивлюсьянанебо.com постійно поновлюється інформація про рід Петренків, до якого належить і Михайло Миколайович, про життя й творчість поета, про знахідки, які стосуються його служби в установах Міністерства юстиції та ін. Є там і окремий розділ з перекладами [64].

До упорядкованої в жовтні 2017 року збірки не увійшов тільки переклад вірменською мовою поетеси-театрознавиці Лали Сичової, створений 2016 року. Він був критично оцінений представниками вірменської діаспори в Києві, порівняно з твором Левона Блбуляна. Тож його, разом із усіма перекладами, що не увійшли до книжки «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу», виданої в рік 200-ліття від дня народження Михайла Петренка, ми подаємо наприкінці цієї статті.

Вірш Михайла Петренка «Дивлюся на небо» став п'ятим в Україні твором, переклади якого багатьма мовами народів світу зібрані в одному виданні. Раніше були зібрані й видані переклади віршів Тараса Шевченка «Заповіт» (1964, Буенос-Айрес; 1989, Київ), Володимира Сосюри «Любіть Україну!» (1998, 2003), Степана Руданського «Повій, вітре, на Вкраїну» (2003) та поеми Шевченка «Кавказ» (2003). Цю титанічну працю здійснили літературознавці та перекладачі Борис і Костянтин Хоменки (окрім видання 1964 року) [65].

Перша презентація збірки перекладів вірша «Дивлюся на небо» відбулася 21 листопада 2017 року в Лебедині на Сумщині, де поет-романтик знайшов вічний спокій. Друга – 14 грудня в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України, що на території Національного заповідника «Софія Київська», третя – 25 січня 2018 року в будинку письменників у Харкові, і нарешті, 22 лютого 2018 ми з Олександром Євграфовичем Петренком презентували її в бібліотеці сімейного читання імені Садриддіна Айні в Києві.

2018 року до редакції газети «Культура і життя» надійшло два переклади, які були надруковані в газеті. У травні 2019 – ще один, французькою мовою, який тут публікуємо вперше. Його авторкою є Алекса Аїнз-Бонін (Бургундія, Франція) – французька поетеса, співачка і перекладачка, яка з раннього віку захоплюється красою слов'янських мов та культур. Переклала французькою і виконала кілька пісень гурту «Океан Ельзи», а також пісню на слова Дмитра Павличка «Два кольо-

ри». Появі цього перекладу сприяли теж нащадки поета – родина Редчуків.

Останній на сьогодні переклад – естонською мовою – був створений у серпні 2019 року. Також публікується вперше. Його автором є Рауль Веєде (нар. 17 червня 1974 року, Тарту, Естонія) – естонський перекладач, філософ, поет. Колишній журналіст, редактор та асиріолог. Докторант Тартуського університету з історії філософії від 2017 року. Адміністратор естонської Вікіпедії від 2004.

Таким чином, упродовж 2015 – першої половини серпня 2019 рр. було зібрано 39 перекладів 31-ю іноземною та жестовою мовою. Принагідно хочу в черговий раз подякувати всім, хто допоміг у реалізації цього чудового проекту. Завершуючи громадську ініціативу «Дивлюсь я на небо», ми продовжуємо збір перекладів у межах проекту «Ідентифікація Петренків». Маємо намір здійснити друге видання збірки «Дивлюсь на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу», коли зберемо принаймні 50 перекладів різними мовами.

Ванан сэтьме менельс –ды арсян ды аштян:
Мейсь чачинь а нармунькс, ливтнеме а маштан?
Мейсь Инешкепаздонтъ монь сёлмон арасть?
Кадовлия моданть менельга ливтязь.

Васов пельтень экшес, сасамс менельюронтъ,
Вешнеса уцясканть, идемачинь курунтъ,
Ды лембе ды валдо Чинть пельде вешемс
Ды лембесэнтъ эжезь эрямс ды вечкемс.

Уцяскась кадымим урекс вишкиненень
Мон уре ды штапо важо пиземене,
Мон ят уцяскантень, ломатненень ят
Эрсить вечкицятне лиятань ейкакшт?

Урвакстазян кажос, уцяска а содан,
Эрямонтъ эстенъ сэпейчитнестэ кодан
Сельведень а невтян эсь потсон кирдян
Ванан сэнь менелентень- ойме витнян

Эно, Нишкепазом, макст, энялдан, сёлмот,
Кадовлия моданть мон сюдозь ди сёлнозь.
Ливтявлинь мон Масторганть верде ваннозь
Ваявлинь пельтнесэ Пазонтень ознозь.

М. М. Петренко. Ютавтзызе эрзякс Боляень Сыресь
Переклад ерзянською (сучасна абетка)
Олександра Болькіна

Wanan sětjme meneljs – dy arsän dy aštän:
Mejsj šačinj a narmunjks, livtämo a maštan?
Mejsj Ineškepazodontj sölmon arastj?
Kadowliä modantj, meneljga livtäzj.

Wasow peljtneņj ěkšes, sasams menelürontj,
Wešnesa ucäskantj, idemačinj kurontj,
Dy lembe dy waldo čynj peljde wešems,
Dy lembdentj ěžezj ěräms dy wečkems.

Uyäskasj kadymin ureks wiškinenenj
Mon ure dy štapo wažo pizemene
Mon ät uzäskantenj, lomatnenenj ät.
Ulitj konat wčkitj liätanj ějkakšt?

Urjwakstazän kažos ucäska a sodan,
ěrämontj ěstenj sĕpejčitnestĕ kodan,
Seljwedenj a nevtnäņ ěcj potso kirdän,
Wanan sĕņj menelentenj – ojme vitnäņ.

Ěno, Niškepazom, makst, ěnäldan, sölmot.
Kadowliä modantj mon südozj dy sölnozj,
Livtäwlinj mon Mastorgantj werde wannozj,
Waäwlinj peljtnešĕ Pazontenj oznozj.
Ütavtyze ersäks Boläenj Syresj

Переклад ерзяньскою Олександра Большкіна [66]

MYCHAJLO PETRENKO
«GUARDANDO NEL CIELO»

Guardando in alto mi vien un pensiero:
Perché non son falco che vola nel cielo?
Ti supplico, Dio, le ali donar
Perché io possa nel cielo volar.

Ed oltre le nubi, lontano dal mondo
Andrei a cercar un destino giocondo,
E chieder al sole e alle stelle pregar
Di farmi nel lume dolor affogar.

La sorte mi odia e sin da fanciullo
Mi tratta da servo, bastardo e nullo...
Reietto da sorte, da gente...Ahimé!
Mai viene amato un tal come me?

Amante di guai che mi vogliono male
Io passo gli anni insulsi e amari
Ma solo nei guai ho capito che là -
Nel cielo lontano ritrovo città.

La sorte amara benché mi minacci
C'è sempre il cielo che mi incoraggia!
Ci penso scordando che orfano sono...
E si allontana il pensiero nel volo.

Magari avessi le ali aquiline
Lasciando la vita terrestre ostile
Veloce nel cielo più su volerei,
E, lieto, tra nuvole m'affogherei!

Переклала італійською Марія Гарсія де Хесус [67]

Səmaya mən baxıram, həsrət ilə yanıram
Mixailo Petrenko

Səmaya mən baxıram, həsrət ilə yanıram:
Niyə deyiləm şahin, niyə mən uçmayıram,
Niyə vermədin qanad, ulu tanrım, sən mənə?
Yoxsa yeri tərək edib uçardım mən göylərə.

Buludlardan yüksəyə, yer üzündən uzağa,
Taleyimi tapmağa, qüssədən qurtulmağa.
Ulduzlardan, günəşdən bir nəvaziş dilərdim,
Onların işığında qüssəmi əridərdim.

Sanki sevmir taleyim məni ta uşaqlıqdan,
Mən onun muzdlusuyam, avara və sərgərdan.
Yadam mən taleyimə, yadam mən insanlara!
Kimin ürəyi yanar kimsəsiz uşaqlara?

Bəlaya düşəram mən, yaxşılıq görməyirəm,
Əzabla və boşuna ömrümü keçirirəm,
Əzablarda bir şeyə mən artıq hali oldum,
Uzaq göylərdə imiş mənim əzəli yurdum.

Keşməkeşlidir həyat, olarsa, daha betər,
Baxaram mən göylərə dərhal könlüm şən-lənər.
Yetim olduğumu mən həmin an unudaram,
Göylərin yüksəkliyin fikrimlə dolduraram.

Qanadları qartalın olsaydı, məndə əgər,
Köçərdim göylərə mən - yer üzündən dərbədə.
İtiqanad qartal tək mən göylərə uçardım
Buludlarda əbədi qismətimi tapardım.

Переклав азербайджанською
Elgün Atalyev (Ельгюн Аталієв) [68]

ΣΚΕΦΤΟΜΑΙ, ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΟΥΡΑΝΟ ΚΟΙΤΑΩ

Σκέφτομαι, και στον ουρανό κοιτάω:
Γιατί δεν είμαι γεράκι, γιατί δεν πετάω,
Γιατί, θεέ μου, τα πτερά δεν μου δίνεις;
Να πετάω εγώ και τη γη να αφήνω.

Μακριά, απ' τα σύννεφα, μακριά απ' τον κόσμο,
Να ψάχνω τη μοίρα μου, στη θλίψη καλωσόρισμα
Την επιείκεια των άστρων, τ' ουρανού θα ζητώ,
Θα πνίξει όλη τη θλίψη το φως τους το λαμπρό.

Η μοίρα μου, φαίνεται, δεν με αγαπάει και τόσο,
Είμαι ο σκλάβος της, εν' αγόρι ξενιτεμένο,
Ξένος για τη μοίρα μου, ξένος για τον κόσμο:
Ποιος αγαπάει το παιδί το ξένο;

Με αγαπάει ο καημός, την καλοσύνη δεν την ξέρω
Περνάει η ζωή μου με πίκρα και μάταια,
Στη θλίψη καταλαβαίνω, ότι μοναδικό -
Στην πατρίδα μου είναι - στον μακρινό ουρανό.

Στον κόσμο μού η πίκρα, αν μου γίνει πικρότερα, -
Κοιτάω στον ουρανό, και νιώθω καλύτερα!
Που είμαι ορφανός, στις σκέψεις ξεχνάω,
Και η σκέψη μακριά, ψηλά θα πετάει.

Αν είχα φτερά, τα φτερά αετού,
Θα άφηνα τη γη και θα μετακινόμουν
Σαν αετός στον ουρανό θα πετούσα
Στα σύννεφα για πάντα απ' τον κόσμο θα πνιγόμουν!

Переклад новогорецькою Оксани Терещенко [69]

Хьѳѳѳ со стигала...

Стигале хьѳѳѳ со ойлане вахана:
Делар-кха со леча, амма тѳемавалац со,
ХІай Дела массо а хІуманан ду доза...
Со-м тѳемаш даржийна вер вара тѳема.

Кхечу махкашка, мархашна тѳиехъа,
Рицкъа лаха, ерзо сайн чевнаш,
Малхе а, седе а ирс сайна деха,
Цѳѳеран серлонехъ бицбан сайн бала.

Бераллехъ дуъйна дуънено хъастаза,
Лай хилла лелла со, цІа доцу воІ.
Рицкъана а хийра, нахана а хийра,
Цѳъанна а ца деза шен доцу бер.

Баланийн марахъ тевжу со набарна,
Халонца, баланца дахар а дацдо,
Ткъа дахарехъ хир дац сан кхин гІолехъ рицкъ –
Стигланаш, марханаш хир ду сан цІа.

Нагахъ цу баланаш вахъ со иеша, –
Хьѳѳѳ со стигала, хир суна гІоле.
Со буо хилар бац ницкъ сан дицдан,
Йойла сан ойланаш лакха-ирах гена ...

Делар сан аързунаш тѳемаш, ницкъ, собар,
Дуѳтура дара латта, керлачу хІусаме гІур вар
Аързу хилла вер вара сийначу стигала,
КІайчу марханашкахъ массарех а тиллалур вар!

Сайн баланех цѳъана минотехъ
СадоІура дар хъан хІусамехъ...

Ткъа мичара, хъа олу, оьцура дар тIемаш –
Кху бIаьрхих а хервелла ваха,
Сийначу стигалахь аьрзонца тIома,
Гийлачу сайн дахарех воккхавеш къаста?

Перекладач — Тамара Заиндінівна Сангарієва,
відповідальний секретар
ВГО «Діаспора чеченського народу» [70]

Regardant le ciel, il me vint cette pensée :
Pourquoi ne suis-je un rapace, pourquoi ne puis-je voler,
Pourquoi, mon Dieu, ne m'as-tu pas doté d'ailes ?
Je quitterais alors la Terre et m'élancerais vers les cieux.

Par-dessus les nuages, bien au-delà du monde,
A la recherche de mon propre destin et étreignant mon chagrin,
Je caresserais les étoiles, supplierais le soleil,
Me baignant dans leurs lumières en espérant y noyer ma peine.

Mais puisque, depuis l'enfance, la bonne fortune se détourne
de celui qu'elle n'aime point
Et parce que je lui suis toujours assujetti,
je ne peux être qu'un gosse livré à lui-même.
Aux yeux du destin, comme aux yeux des hommes,
je demeure un étranger :
Qui donc pourrait aimer un enfant qu'il n'a pas élevé en son sein ?

Attaché au malheur, je ne connais point de salut.
Amer, j'attends en vain que s'écoule mon temps
Et, dans la douleur, je prends conscience de ma solitude :
Les cieux lointains sont ma seule patrie.

Aussi, quand ce monde amer se fait de plus en plus amer,
Je porte mon regard vers les cieux et, soudain,
je me sens plus heureux :
J'oublie alors ces pensées, j'oublie que je suis orphelin,
Et mon esprit s'envole pour un lointain voyage.

Lorsque j'aurai des ailes, les ailes d'un aigle,
Je quitterai la Terre et, vers ma nouvelle demeure,
A tire d'ailes, je m'envolerai vers les cieux,
Me fondant à tout jamais dans les nuages, loin, très loin de ce monde.
Переклад французькою – Алекса Heinze (Алекса Аїнз)

Silmitsen taevast ja mõtteid mõlgutan:
miks pole ma pistrik, miks küll ei lenda ma,
miks mulle, Jumal, sa tiibu ei andnud?
Maa ma siis hülgaks ja taevasse kanduks!

Kaugel peal pilvi, kaugemal ilmast,
otsimas saatust ja muresid silmad,
halastust tähtedelt, päikeselt küsida
murede uppudes valguses püsida.

Saatus ju olnud on lapseeast vali,
ta silmis orb olen, hulgusenali,
õnnele, rahvale ühtviisi võõrik;
kelle armastus väljuks küll omade sõõrist?

Halva õnnega lepin, pole kuhugi naasta,
kibedalt, kasutult kaovad mu aastad.
Hädas sain tunda, et üks on vaid mulle –
kauge ja taevane - kodu ja kolle.

Maa peal vaob kibedus kurjemaks aina,
mu silmad on taeval, kus miski ei paina.

Mõtetes unustan, et olen orb ma.
Mõte mul kaugele, kõrgele tormab.

Oleks mul vaid nagu kotkastel tiivad,
mis hülgavad maa, uude koju mind viivad,
kiirtiibse kotkana taevasse vaoksin
pilvisse jäädavalt siitilmast kaoksin!

Переклад естонською – Raul Veede (Рауль Вееде)

ՄԻԻԱԻԼ ՊԵՏՐԵՆԿՈ

Ամպերին եմ նայում, գուշակում մտքումս
Ինչու ես բազե չեմ, ինչու չեմ թռչում ես,
Ինչու Տեր Աստված ինձ թևեր չես տվել,
Թևեր ես կառնեի և ամպ կթռչեի:

Փախչեմ ամպերն ի վեր աշխարհից այս հեռու
և փայ որոնեմ ես աղքատության մեջ
Ու գուրգուրոանք աստղերից, արևից հայցեմ
նրանց փայլի մեջ տխրությունս թաղեմ:

Քանի որ մանկուց ես բախտով անտեսված էի,
Լքված որբի պես ես ամբողջ կյանք ծառա էի,
Օտար էի բախտին ես, օտար մարդկանց մեջ.
Բայց ով չի մերժում անտուն որբ զավակներ:

Միրված դաժան բախտով, քնքշություն չիմանալով
և դառը իմ դարը իզուր եմ վատնում,
Վաղուց համոզվել եմ, որ դա է իմ բախտը՝
Ամպերի բարցրունքի իմ ապաստանում:

Ապրուստս դաժան է ստոր սրիկաների մեջ,
Նայում երկնքին որ հայացքս բացվի

Այդպէս մոռացվում է դժբախտ որրութունը.
Մտքովս թռչնի պէս ճախրում դեպ երկիրն:

Երբ իմ թևերին տաին արծվի փետուրները,
Երկիրն կլքեյի դեպ նոր ապաստան:
Արծվի արագ թևով ամպի տակ սուզվեմ,
Երկնի ծովի մեջ հավիտյան կրնկնեմ:

Переклала вірменською Сичова (до шлюбу Авакян)
Лала Вараздатівна [71]

Смотрю я на небо, смотрю и гадаю:
Зачем я не сокол, зачем не летаю?
Зачем же мне, Боже, Ты крыльев не дал?
Я б землю покинул и в небо слетал.
Простор наш огромный пожаром обуян,
Там, в муках рождённый, я прожил впустую,
Грозой изувечен, рососою томим,
Ничем не отмечен, никем не любим.
Не пали мне в руки за всё это время
Ни слава, ни муки, ни знамя, ни стремя.
Привычные речи близ ветхих могил...
На новые встречи не хватит мне сил!
Под бременем рока не хватит дыханья
Пасть в битве до срока, влачить покаянье.
Ты около сердца меня приюти...
Захлопнулась дверца, венчая пути.
Смотрю я на небо, смотрю и гадаю:
Вдруг хватит мне хлеба, я песнь допеваю.
Уже кто-то смерил землицы сырой:
Мала та потеря, да и вклад небольшой!

Валерий Алябьев (род. 17 марта 1965 г.),
Ташкент, Узбекистан

Гляжу я на небо и думу гадаю:
Чего ж я не сокол, чего ж не летаю?
Чего же мне, Боже, Ты крыльев не дал?
Я б землю покинул и в небо слетал.
Далёко за тучи, подальше от света,
Искать доли лучше, от горя — привета,
И ласки у звёзд и у солнца просить,
Чтоб в свете их ясном беду утопить.
Любим только горем, я счастья не знаю,
С бедой, обездоленный, век коротаю;
И в горе познал я, что только одна —
Далёкое небо — моя сторона... [73]

Література:

1. Череп-Пероганич Т. Перекладацький проект газети «Культура і життя» // Музика. – 2018. – №3 (423). – С. 38; Михайло Миколайович Петренко. 200 років безсмертя / Петренко О. Є., Шабанова В. М. — К.: «Кий», 2017. – С. 146.
2. «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу / Упорядники Є. В. Букет, О. Є. Петренко. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2017. – С. 10.
3. Богуславська А. Павло Попович: У космосі співав «Дивлюсь я на небо...» // Україна молода. – 2007. – 9 лютого. – №025. – Режим доступу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/855/199/31122/>
4. Шуневич В. Дочь Павла Поповича: «Чтобы я научилась плавать, папа вел меня на пирс и бросал в море: «Вон берег, плыви» // Факты. – 2012. – 17 августа. – Режим доступа: <https://fakty.ua/151978-doch-pavla-popovicha-chtoby-ya-nauchilas-plavat-papa-vel-menya-na-pirs-i-brosal-v-more-von-bereg-plyvi>
5. Франко І. Кость Горбаль // Франко І. Зібрання творів. – К., 1981. – Т. 34. – С. 358.
6. «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу / Упорядники Є. В. Букет, О. Є. Петренко. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2017. – С. 9.
7. Грабовский П. А. Избранные произведения: поэзия, переводы / П. А. Грабовский. – М.: Художественная литература, 1951. – 355 с.
8. <https://sasha-bogdanov.livejournal.com/793455.html>
9. <https://russianpoetry.ru/blogs/ukrainskie-poyety-ruskie-perevody>
10. <http://stihid.ru/poem/150772/?wordfiltr=%E7%F0%EE%EA>
11. <http://pro-lingua.ru/ukrainskie-pesni-na-russkom-yazyike/>

12. «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу / Упорядники Є. В. Букет, О. Є. Петренко. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2017. – С. 80–83.

13. 100 najlepših ukrajinskih pesmi / prev. v sloven. in prepis not Andrija Hevka ; izbor pesmi Yuriy Atamanyuk ; avt. il. : Mykola Ganuschak, Mykola Nykilchuk = 100 найкращих українських пісень / пер. слов., перепис нот Андрій В. Гевка ; вибір пісен Юрій Атаманюк ; авт. іл. Микола Ганущак, Микола Никільчук. – [Ljubljana]: Društvo ukrajincev v Sloveniji; [Banja Luka]: Art print, 2010. – 338 s.

14. Там само. – С. 43.

15. ჩილაჩავა, რაულ. დანისპირებით გაფოთლილ ბაღში : 100 უკრაინელი პოეტი : [ლექსები] / რაულ ჩილაჩავა ; მხატვ. ვალერი ფრანჟუკი. – თბ. : ინტელექტი, 2014. – 624 გვ.

16. Детальніше про перебіг громадської ініціативи газети «Культура і життя» див.: Букет Є. Громадська ініціатива «Дивлюсь я на небо» до 200-річчя Михайла Петренка // Михайло Миколайович Петренко. 200 років безсмертя / Петренко О. Є., Шабанова В. М. – К.: «Кий», 2017. – С. 207–214.

17. АСМАНДАРҒА БАҒЫПУЙЗАРЫМДЫ ҺҮТӘМ // Культура і життя. – 2015. – 31 грудня. – № 49-52. – С. 16.

18. Букет Є. Громадська ініціатива «Дивлюсь я на небо» до 200-річчя Михайла Петренка // Культура і життя. – 2015. – 31 грудня. – № 49-52. – С. 16.

19. https://ba.wikipedia.org/w/index.php?title=Ғәжәпләнеп_күккә_бағам&oldid=606199

20. «Дивлюся на небо та й думку гадаю» в перекладах мовами світу / Упорядники Є. В. Букет, О. Є. Петренко. – Житомир: ФОП Євенок О. О., 2017. – С. 90–91.

21. Букет Є. «Дивлюсь я на небо» перекладено татарською! // Жінка-Українка. – 14.03.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6773>

22. Громадська ініціатива триває // Культура і життя. – 2016. – 5-11 лютого. – № 5. – С. 15.

23. Відому поезію Михайла Петренка перекладено тепер ще й албанською // Жінка-Українка. – 09.02.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6652>

24. Mendueshëmshoh qiellin dhenis ëndërroj // Культура і життя. – 2016. – 26 лютого – 3 березня. – № 8. – С. 14.

25. У перекладі вірменською // Жінка-Українка. – 12.02.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6658>

26. 175-ամյա երգը՝ հայերեն / Լևոն ԲԼԲՈՒՅԱՆ // Գրական թերթին / Літературна газета (офіційне видання спілки письменників Вірменії). – 24.03.2016. – Режим доступу: <http://www.grakantert.am/archives/8363>

27. ՆԱՅՈՒՄ ԵՄԵՐԿՆԷԻՆ... // Культура і життя. – 2016. – 26 лютого – 3 березня. – № 8. – С. 14.

28. Кримськотатарський переклад поезії Михайла Петренка // Жінка-Українка. – 21.02.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6689>
29. Коктен козь аламай... // Культура і життя. – 2016. – 26 лютого – 3 березня. – № 8. – С. 14.

30. «Дивлюсь я на небо» англійською // Жінка-Українка. – 27.02.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6713>

31. Букет Є. Громадська ініціатива триває // Культура і життя. – 2016. – 27 травня. – № 21-22. – С. 17.

32. Букет Є. «Дивлюсь я на небо» перекладено татарською! // Жінка-Українка. – 14.03.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6773>

33. Букет Є. Новий переклад від Димитра Христова // Жінка-Українка. – 17.03.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6779>

34. Букет Є. Громадська ініціатива триває // Культура і життя. – 2016. – 27 травня. – № 21-22. – С. 17.

35. https://www.youtube.com/watch?v=Q1yAa_wlmdk

36. Дзюба С. Вірш Михайла Петренка арабською // Жінка-Українка. – 13.04.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6902>

37. Дзюба С. «Дивлюсь я на небо» перекладено туркменською // Жінка-Українка. – 04.05.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/6952>

38. Букет Є. Вірш Михайла Петренка перекладено чеською // Жінка-Українка. – 22.05.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7001>

39. Букет Є. Громадська ініціатива триває // Культура і життя. – 2016. – 27 травня. – № 21-22. – С. 17.

40. Букет Є. Вірш «Дивлюсь я на небо» перекладений гебрійською // Жінка-Українка. – 29.06.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7100>

41. Ексклюзив: Всесвітньовідомий вірш Михайла Петренка перекладено на іврит // Деловой Славянск. – 10.07.2016. – Режим доступу: <https://slavdelo.dn.ua/2016/07/10/eksklyuziv-vsesvitnovidomiy-virsh-mihayla-petrenka-perekladeno-na-ivrit/>

42. Букет Є. «Дивлюсь я на небо» вперше перекладено удмуртською // Жінка-Українка. – 29.06.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7106>

43. Букет Є. Нові переклади вірша «Дивлюсь я на небо» // Жінка-Українка. – 17.10.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7352>

44. Букет Є. Нові переклади вірша «Дивлюсь я на небо» // Жінка-Українка. – 17.10.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7352>

45. Букет Є. Нові переклади вірша «Дивлюсь я на небо» // Жінка-Українка. – 17.10.2016. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7352>

46. Букет Є. Чудовий почин ювілейного року Петренка // Жінка-Українка. – 18.01.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7594>

47. Букет Є. Чудовий почин ювілейного року Петренка // Жінка-Українка. – 18.01.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7594>

48. Ich schaue zum Himmel... // Культура і життя. – 2017. – 17 лютого. – № 7. – С. 7.
49. Букет Є. Михайла Петренка відтепер читають і мовою бенгалі (ВІДНО) // Жінка-Українка. – 03.03.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/7681>
50. Букет Є. «Дивлюсь я на небо» перекладено турецькою. Книга перекладів готується до друку! // Жінка-Українка. – 10.09.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8037>
51. Букет Є. Вірш «Дивлюся на небо» перекладено ерзянською мовою // Жінка-Українка. – 02.02.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8148>
52. Букет Є. Вірш «Дивлюся на небо» перекладено ерзянською мовою // Культура і життя. – 2017. – 29 грудня. – № 52. – С. 9.
53. Букет Є. Перекладацький проект триває – «Дивлюсь я на небо» перекладено італійською і азербайджанською // Жінка-Українка. – 29.12.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8185>
54. МУСНАЛЛО ПЕТРЕНКО «GUARDANDO NEL CIELO» // Культура і життя. – 2017. – 29 грудня. – № 52. – С. 9.
55. <https://garabagli.wordpress.com/2017/12/15/s%C9%99maya-m%C9%99n-baxiram-h%C9%99sr%C9%99t-il%C9%99-yaniram/>
56. Букет Є. Перекладацький проект триває – «Дивлюсь я на небо» перекладено італійською і азербайджанською // Жінка-Українка. – 29.12.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8185>
57. Səmaya mən baxıram,həsrət ilə yanırım. Mixailo Petrenko // Культура і життя. – 2017. – 29 грудня. – № 52. – С. 8.
58. «Дивлюся на небо...» перекладено грецькою // Жінка-Українка. – 05.04.2018. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8303>
59. «Дивлюся на небо...» перекладено грецькою // Культура і життя. – 2018. – 6 квітня. – № 14. – С. 15.
60. Вірш Михайла Петренка «Дивлюсь я на небо» переклали чеченською // Жінка-Українка. – 17.04.2018. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8317>
61. <http://www.sknews.net/ukrajinsku-klassyku-pereklaly-chechenskoju-movoyu/>
62. <https://islam.in.ua/ua/kultura/dyvlyus-ya-na-nebo-perekladeno-chechen-skoju>
63. Українську класику переклали чеченською // Культура і життя. – 2018. – 20 квітня. – № 16. – С. 14.
64. <http://www.дивлюсьянанебо.com/translations>
65. Череп-Пероганич Т. Перекладацький проект газети «Культура і життя» // Музика. – 2018. – №3 (423). – С. 38–39.
66. Букет Є. Вірш «Дивлюся на небо» перекладено ерзянською мовою // Жінка-Українка. – 02.02.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8148>

67. Букет Є. Перекладацький проект триває – «Дивлюсь я на небо» перекладено італійською і азербайджанською // Жінка-Українка. – 29.12.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8185>

68. Букет Є. Перекладацький проект триває – «Дивлюсь я на небо» перекладено італійською і азербайджанською // Жінка-Українка. – 29.12.2017. – Режим доступу: <http://ukrainka.org.ua/node/8185>

69. «Дивлюся на небо...» перекладено грецькою // Культура і життя. – 2018. – 6 квітня. – № 14. – С. 15.

70. Українську класику переклали чеченською // Культура і життя. – 2018. – 20 квітня. – № 16. – С. 14.

71. <http://www.дивлюсьянанебо.com/translations#armenian2>

72. <http://www.bards.name/index.php?page=userinfo&userID=518&whatToSho=2&showSong=4283>

73. <http://pro-lingua.ru/ukrainskie-pesni-na-russkom-yazyike/>

СВЯТИТЕЛЬ ИОАНН ШАНХАЙСКИЙ И САН-ФРАНЦИССКИЙ: ПУТЬ К СВЯТОСТИ

Самое важное для нас, самое драгоценное, самое великое – это святость. Святость есть не просто праведность, за которую праведники удостоиваются наслаждением блаженства в Царстве Божием, но такая высота праведности, что люди настолько наполняются благодати Божией, что она от них течет и на тех, кто с ними общается.

Святитель Иоанн Шанхайский
и Сан-Францисский

Среди подвижников веры нашего края особое место занимает фигура святителя Иоанна Шанхайского и Сан-Францисского – уроженца Слобожанщины, единственного выпускника Харьковского университета, причисленного к лику святых. В предыдущем сборнике «Слобожанщина. Погляд у минуле», выпущенном в рамках проекта «Ідентифікація Петренків», была опубликована статья, посвященная юношеским годам будущего святителя, его обучению в университете и жизни в Харькове. Данная статья является продолжением жизнеописания владыки Иоанна, и нацелена на то, чтобы проследить путь молитвенного и мирского служения святителя, который привел его к святости.

Владыка Иоанн (в миру Михаил Борисович Максимович) родился 4 июня 1896 года в селе Адамовка Изюмского уезда Харьковской губернии. Происходил он из дворянской семьи Максимовичей, в числе его предков был просветитель Сибири святитель Иоанн Тобольский. В роду Максимовичей был еще один иерарх – владыка Анатолий, живший в первой половине XIX века [1].

Учился Михаил в Полтавском кадетском корпусе (1907-1914), а затем на юридическом факультете Харьковского уни-

верситета (1914-1918). Во времена Украинского Государства гетмана Павла Скоропадского и в период оккупации Харькова армией Деникина М. Максимович служил в Харьковском окружном суде [8].

Еще в годы учебы в Харьковском университете, будучи студентом юридического факультета, он обратил на себя внимание митрополита Антония (Храповицкого), принявшего его под свое духовное окормление. Особую радость будущему священнослужителю доставляли паломничества в Святогорский монастырь, расположенный в нескольких верстах от имения Максимовичей, на берегу Северского Донца [4].

Во время гражданской войны семья Максимовичей была эвакуирована в Югославию. В Белграде Михаил Борисович поступил в университет на богословский факультет, который окончил в 1925 году. В 1926 году в Мильковской обители митрополитом Антонием он был пострижен в монахи, приняв имя Иоанн [4]. Впоследствии отец Иоанн был переведен в Битоль, где находилась Духовная семинария [1]. Уже в то время святитель Николай (Велимирович), сербский Златоуст, давал такую характеристику молодому иеромонаху: *«Если хотите видеть живого святого, идите в Битоль к отцу Иоанну»*.

Отец Иоанн не обладал внешней красотой: он сутулился, прихрамывал, его волосы часто были растрепаны. Помимо того, у него был дефект речи, что затрудняло его общение с окружающими.

Со дня своего иноческого пострига отец Иоанн больше не спит, лежа на постели. Если он засыпал, то в кресле или на коленях перед иконами. Он постоянно пребывал в молитве, вкушал пищу раз в день и ежедневно служил Божественную литургию. Строжайшая аскетическая жизнь владыки выразилась не только в постничестве и лишении сна. Помимо этого, святитель ходил или босиком, или в одних сандалиях даже зимой. Свою рясу он донашивал до такой ветхости, что она была похожа на одежду нищего [4].

В 1934 году отец Иоанн был вызван из Битоля в Белград, чтобы принять епископскую хиротонию. Однако он был уверен, что это ошибка, и считал себя недостойным такого сана. Но, митрополит Антоний (Храповицкий) настоял на том, чтобы его духовный сын принял на свои плечи крест епископства, и сам его рукоположил. Важно отметить, что это была последняя *хиротония во епископы*, совершенная старцем митрополитом, а жить ему оставалось меньше двух лет [1]. В то время владыка Антоний писал дальневосточному епископу Димитрию об иеромонахе Иоанне следующее: *«Как мою собственную душу, как мое сердце, – посылаю вам епископа Иоанна. Этот маленький, слабый человек, почти ребенок с виду, является каким-то чудом аскетической стойкости и строгости в наше время всеобщего духовного расслабления»* [5].

Тогда же, в 1934 году, святитель Иоанн был направлен в Шанхай, крупнейший китайский портовый город. Здесь владыка завершил возведение нового кафедрального собора в честь иконы Пресвятой Богородицы «Споручница грешных», а также возвёл величественную Свято-Николаевскую церковь.

В 1936 году отец Иоанн открыл подворье Пекинского женского Покровского монастыря, организовал для сирот и детей из бедных семей приют во имя святителя Тихона Задонского, и со временем его воспитанниками стали более трех тысяч человек. Иоанн Шанхайский сам находил на улицах города голодных детей и приводил их в приют [3]. Сам же владыка жил в келье, расположенной в приюте.

Когда наступило военное время, а затем коммунистическая революция в Китае, владыка Иоанн вывез детей из организованного им приюта сначала на филиппинский остров Тубабао, а затем в Сан-Франциско, где приют продолжал существовать, и святитель, даже живя во Франции, не оставлял его заботами и молитвой [1].

Помимо приюта, владыка занимался Домом милосердия имени святого Филарета Милостивого, где в 1943 году прожи-

вало 75-80 бездомных, половина из которых страдала хроническими заболеваниями. В 1939 году он основал общежитие для бездомных во имя святого Сампсона Странноприимца [2].

Несмотря на многочисленные обязанности пастыря, святитель не только продолжал, но и умножал подвижнические труды и ежедневно служил Божественную литургию. У него появились язвы на ногах, но он отказывался от операции. Когда епископ наконец уступил настояниям прихожан и пошел на операцию, он в тот же вечер вернулся в храм и служил всенощную в канун Крестовоздвижения. Свои проповеди владыка читал на греческом, французском, английском, китайском, голландском и других языках [6].

В 1951 году владыку Иоанна направили в Париж. Он был назначен правящим архиереем Западноевропейской епархии. В Париже, где цены за аренду превышали возможности прихода, помещением для храма послужил обычный гараж. «Церковь в гараже» стала любимым приходом для верующих, приезжавших на службы со всех концов города и из пригородов. Особым покровительством владыки пользовался и перенесенный к тому времени во Францию Леснинский монастырь, основанный когда-то по благословию двух великих старцев – преподобного Амвросия Оптинского и святого праведного Иоанна Кронштадтского.

Владыка ходил по улицам Парижа босиком, и часто его можно было принять не за высокого иерарха, а за нищенствующего странствующего монаха [1].

Владыку чтили и православные, и католики, и протестанты. В одной из католических церквей Парижа местный священник сказал пастве: *«Вы требуете доказательств, вы говорите, что сейчас нет ни чудес, ни святых. Зачем же мне давать вам теоретические доказательства, когда сегодня по улицам Парижа ходит святой Иоанн Босой».*

Последний период жизни владыки связан с Сан-Франциско. Архиепископом на эту кафедру он был назначен в 1962 году.

В городе, где жило большинство его шанхайской паствы, он и прослужил последние годы жизни в храме в честь иконы Божией Матери «Всех скорбящих Радость» [1]. Со всего мира святителю Иоанну шли письма с просьбами помолиться, иногда в них вкладывали записки. Многие из них сохранились в архиве Западно-Американской епархии в Сан-Франциско.

Иоанна Шанхайского называют величайшим святым XX века. Миссионер и молитвенник, он еще при жизни почитался как чудотворец и провидец. Владыка часто посещал больных поздно ночью. Десятки людей убедились в силе молитвы святого через его исцеления больных, предсказания будущего, предостережения от ошибочных поступков и другие проявления духовной опеки [8].

На этот счет есть множество свидетельств очевидцев и среди них – такое. Отец Иоанн навещал в больнице человека, который, по словам врачей, шел на поправку. Как и положено, батюшка провел обряд исповеди и причастия, а потом еще очень долго разговаривал с ним на самые разные темы. При этом совершенно не обращал внимания на просьбы сопровождающих свернуть разговор и срочно поехать в другую клинику, где находился тяжелобольной. Просидев у постели собеседника довольно долго, священнослужитель, наконец, попрощался с ним и отправился по следующему адресу. По дороге объяснил: этому человеку жить осталось совсем немного, а тому, кто сегодня находится в критическом состоянии, в ближайшие десятилетия ничто не угрожает. Так и вышло [3].

При этом владыка был и человеком мира, все время находился в пути, пересекая огромные расстояния на самолетах, поездах и морских судах, поскольку его паства рассеялась по разным странам, и он старался никого не оставить без внимания. Знали его и как истинного борца, способного пойти до конца, если речь идет о спасении страждущих. Широкою известность приобрела история о том, как в Вашингтоне отец Иоанн несколько дней подряд не покидал приемную госдепартамен-

та иностранных дел, пока не добился разрешения на въезд в страну нескольких тысяч беженцев из Китая. А еще до этого, в Шанхае, он часто ходил по ночному городу и раздавал бездомным хлеб и деньги [3].

После кончины владыки голландский православный священник писал: *«У меня нет и не будет больше духовного отца, который звонил бы мне в полночь с другого континента и говорил: "Иди теперь спать. То, о чем ты молишься, получишь"»*.

Кончина святителя Иоанна последовала 19 июня (2 июля) 1966 года на семьдесят первом году его жизни во время его архипастырского посещения города Сизэтла. Умер владыка после литургии, окончив которую, три часа молился в алтаре один, а затем поднялся в свою келью и упал. Прибежавшие люди усадили владыку в кресло, и он тихо предал свою душу Богу [1].

Шесть дней лежал святитель в гробу, его тело не бальзамировали, но, несмотря на жару, никакого запаха тления не ощущалось. Тело ежедневно наблюдали чиновники из похоронного бюро Сан-Франциско, но никаких изменений не находили.

Последнюю литургию над гробом владыки служили в день Рождества святого Иоанна Предтечи. Большой светлый храм был полон людьми. Было жарко. Сотни людей зажигали свечи и шли ко гробу... [1].

Примечательно, что за несколько дней до своей кончины святитель Иоанн положил на аналой своей домово́й церкви в Сан-Франциско две иконы – святого Наума и святого Иоанна Предтечи. Вскоре все поняли значение выноса этих икон: ведь накануне дня преподобного Наума владыка умер, а в день святого Иоанна Крестителя был погребен [1].

Владыка Иоанн нашел свой последний приют в усыпальнице под выстроенным им собором Всех Скорбящих Радости. Когда в 1993 году мощи святителя – а он лежал в металлическом гробу – извлекали, гроб проржавел, одежда истлела, а мощи остались нетленными. Позже они были перенесены в собор из усыпальницы. Сейчас у мощей архиепископа Иоанна

в Сан-Франциско поддерживается неугасимая лампада, горит множество свечей. Здесь верующие получают веру, исцеление, утешение, духовные силы [7]. В Северной Америке мощи святителя являются единственными, которые полностью нетленны и открыты для всеобщего поклонения.

Святитель Иоанн Шанхайский причтен к лику святых 2 июля 1994 года. В июне 2008 года владыка Иоанн был прославлен для общецерковного почитания [4]. В октябре 2009 года состоялся акт передачи иконы с частицей мощей святителя Иоанна и его личных вещей (епитрахили, поручей, святительского омофора, подризника, а также кресла, в котором умер святитель) в дар Свято-Успенской Святогорской лавре.

В ограде управления Западно-Американской епархии РПЦЗ в Сан-Франциско установлен памятник святителю Иоанну. Скульптура размещена во двореке приюта с храмом святителя Тихона Задонского. Торжественная церемония открытия и освящения памятника состоялась 7 сентября 2018 года. Фонд святителя Иоанна Шанхайского и Сан-Францисского Чудотворца ведет широкую просветительскую деятельность – создан музей Иоанна Чудотворца, издаются посвященные ему книги [3]. Память святителю Иоанну совершается 19 июня (2 июля) – в день его кончины, а также 29 сентября (12 октября) – в день обретение мощей.

Почему того или иного человека причисляют к лику святых? И вправе ли мирянин искать ответ на этот вопрос?

Автор статьи не может назвать себя специализированным историком Церкви, несмотря на двухлетнее преподавание в детской воскресной школе и изучение ряда вопросов церковной истории. Как бы там ни было, можно утверждать, что вряд ли все святые при жизни были безгрешны. Более того, история знает немало примеров канонизации грешников, которые раскаялись в содеянных прегрешениях и благодаря своей дальнейшей благочестивой жизни и служению Господу и людям пришли к святости.

Так или иначе, когда возникает вопрос о канонизации, для верующего человека ответ очевиден: причисление к лику святых происходит по воле Божьей. И происходит тогда, когда это угодно Господу.

Был ли святитель Иоанн безгрешен? Вряд ли мы сможем узнать это наверняка. Как не сможем и заглянуть в душу человека, тем более давно ушедшего... Между тем, мы имеем множество свидетельств подвижнической деятельности святителя Иоанна Шанхайского, знаем о его духовном и молитвенном подвижничестве, аскетизме и высокой нравственности. Известны и случаи исцеления по молитвам святителю. Для простых мирян эти факты (как и нетленные мощи святителя!) не могут не стать убедительными доказательствами святости подвижника веры. А для верующих не может не быть очевидным, что канонизация владыки произошла по воле Господа, как это происходит и во всех других случаях.

Литература:

1. Веронин Т. Иоанн имя ему. – К., 2012. – 128 с.
2. Владыка Иоанн – святитель Русского Зарубежья / Сост. прот. Петра Перекрестова. – 4-е изд. – М., 2014. – 832 с.
3. Глебова Е. Два святителя // Иные берега. – 2017. – № 2(46). – С. 29-39.
4. Дуна Н. Г. Духовно-нравственное воспитание современной молодежи // Социальная экономика. – 2014. – № 1-2. – с. 60-62.
5. Иоанн (Максимович Михаил Борисович) // Православная энциклопедия Харьковщины / Автор идеи и руководитель проекта В. В. Петровский. Сост., отв. ред. А. Д. Каплин. – Харьков, 2009. – С. 218-220.
6. Куделко С. Иоанн (Максимович Михайло Борисович) // Харківщина: енциклопед. слов. / Харків. облрада; Харків. облдержадмін.; ред. рада: С. І. Чернов, В. С. Бакіров, М. І. Тітов та ін.; редкол.: С. І. Посохов (голова), К. В. Астахова, С. М. Куделко та ін. – Харків, 2014. – С. 184.
7. О. Владимир (Швец). Святитель Иоанн Шанхайский и Сан-Францисский чудотворец // Харьковские епархиальные ведомости. – 2014. – №1 (236). – С. 4.
8. Святитель Иоан Максимович // Харківський університет і література: антологія творів випускників, викладачів і студентів / за заг. ред. В. С. Бакірова та Ю. М. Беззутрого. – Харків, 2018. – С. 182.

*Святитель Иоанн Шанхайский
и Сан-Франциский*

*Мощи святителя
Иоанна Шанхайского
в соборе в честь иконы
Божией Матери
«Всех Скорбящих Радость»
в Сан-Франциско.*

РОЛЬ ГАЗЕТИ «СЕЗОННЫЙ ЛИСТОК СЛАВЯНСКИХ МИНЕРАЛЬНЫХ ВОД» У ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ СЛОВ'ЯНСЬКОГО КУОРТУ

Більше 180 років Слов'янські мінеральні води є унікальною бальнеологічною здравницею України. Та питання їхнього розвитку й популяризації залишається актуальним до цього часу, адже світовим курортом вони так і не стали.

Немає сумніву, що цілющими властивостями слов'янських озер люди користувалися здавна. Популярною в Слов'янську є легенда про купання 1709 року в Репнотому (Ріпному, Рапному) озері Петра I, якого вважають батьком російської практичної бальнеології. Але документального підтвердження цієї події немає.

Офіційна історія Слов'янського курорту починається з 1832 року, коли штаб-лікар Олексій Кузьмич Яковлев уперше почав професійно радити хворим для зцілення купатися в слов'янських озерах. Мабуть, він дізнався про цілющі властивості соляних озер від місцевих жителів-солеварів. Виварюючи сіль, вони помічали, як діяли на шкіру, суглоби солоні води й грязі озер і так званий «маточний луг» (залишковий соляний розчин після виварювання солі). Олексій Кузьмич не був новачком у бальнеології. Перед тим, наприкінці 20-х років, він ознайомився з організацією лікування хворих на Одеських лиманах. Після його доповіді командування 1-го резервного кавалерійського корпусу стало відряджати в Слов'янськ військових нижніх чинів, які страждали на хронічні хвороби [1, с. 45]. Одночасно Яковлев виконував також обов'язки городского лікаря місцевої Степанівської лікарні [2, с. 3].

Та передусім треба було довести, що води справді мають цілющі властивості. За його ініціативою 1835 року ад'юнкт Харківського університету Єгор Степанович Гордієнко зробив перші

наукові дослідження озерних вод. Його робота «Физико-химическое и медицинское описание Славянских соляных озер» вийшла друком 1837 року [3]. Це була перша фахова робота, у якій було визнано цілющі властивості вод слов'янських озер. Вона стала підставою для організованої діяльності Слов'янських мінеральних вод як курорту, який почав діяти 1836 року в Степанівській лікарні. На жаль, Олексій Кузьмич не довжив до цього часу. Він помер 2 січня 1836 року [2, с. 4]. Намагаючись увічнити його пам'ять, у Слов'янську створили благодійний заклад – «Странно-приёмный Яковлевский дом». Та згоди на присвоєння йому імені Яковлева місто не отримало [2, с. 5-7]. Проте пам'ять про Олексія Кузьмича залишилася в назві однієї з вулиць міста.

Організованому курортному лікуванню на слов'янських водах цивільного населення передувало створення лікарні військового відомства. Протягом 1836-1838 років за ініціативою начальника Харківських військових поселень генерала Олексія Петровича Нікітіна на південному березі Репнутаго озера було зведено будівлі для теплих ванн і декілька будиночків для розміщення офіцерів та нижніх військових чинів. 1840 року там же було відкрито «полугоспиталь» на 200 хворих під офіційною назвою Відділення Чугуївського шпиталю. Це були плетені будівлі, обмазані глиною та вкриті соломною. Щороку військове відомство залучало до цих робіт майже 300 осіб – нижніх чинів із військових поселень. Користуватися ваннами «полугоспиталю» дозволялося й цивільним особам. На протилежному березі озера почали виникати приватні купальні – примітивні тимчасові споруди, що нагадували звичайні курені. Сюди приносили власні дерев'яні «ванни», а воду нагрівали у встановлених на березі озера під відкритим небом казанах.

Одночасно з відміною військових поселень зникла можливість використання дешевої робочої сили. 1857 року «полугоспиталь» було закрито, а спроба продати або передати його була безуспішною. Тільки 1872 року його було відновлено, а після російсько-турецької війни він одержав і нову назву –

Санітарна станція. У подальшому заклад був гідним конкурентом цивільному курорту [4, с. 2]. У Слов'янську й досі південний берег озера часто називають «воєнною стороною».

Вадим Васильович Пассек, автор Історико-статистичного опису Харківської губернії 1837 року, пророкував Слов'янську, зокрема його цілющим озерам, блискуче майбутнє. Але через байдужість, небажання витратити кошти на благоустрій курорту та якнайширше рекламувати унікальність цілющих озер місто втрачало прибутки й можливості для успішного розвитку.

Одним із перших активних популяризаторів вод був відомий філантроп генерал Панютін Василь Костянтинович. Після відставки 1838 року він привіз лікуватися в Слов'янськ своїх дітей. Вражений дією озерних вод, він активно популяризує курорт, збирає кошти для лікування найбідніших громадян. 1843 року за його ініціативою в будинку місцевого поміщика О. О. Карпова була відкрита благодійна лікарня на 30 ліжок.

Усі, хто приїздив на води, могли користуватися фаховою допомогою місцевого лікаря та послугами «полугоспіталя», а самостійний цивільний водолікувальний заклад загального користування було відкрито тільки 1852 року. Управління водами здійснював комітет, який складався з повітового предводителя дворянства, городского лікаря та городничого.

Є немало окремих свідчень, «записок», дорожніх нарисів, наукових досліджень тощо про Слов'янські мінеральні води та місто взагалі. Залишилося чимало свідчень про приклади одужання та в той же час непривабливі умови перебування на курорті. І хоча заради зцілення хворі ладні були терпіти побутові незручності, лікувалися тут переважно жителі Харківської та Катеринославської губерній. Дарма що цілющі властивості вод були унікальними, конкурувати з кращими європейськими курортами щодо створення гідних умов для відпочинку й лікування Слов'янські води не могли. Віддаленість озер від міста, неможливість знайти зручну недорогу квартиру, побутові незручності відлякували потенційних курортників. Навіть проведення Кур-

сько-Харково-Азовської залізниці суттєво не змінило ситуацію на краще.

Зазначаючи занепад курорту, 1872 року комітет з управління водами звернувся до Міністерства внутрішніх справ із проханням про передачу вод в управління міста. Але це було здійснено тільки 1876 року. На благоустрій курорту витрачено значні кошти, що позначилося й на збільшенні відвідувачів, але цього було замало. Слов'янськ був невеличким провінційним містечком. Усі зазначали його безладну забудову, укриті соломою й очеретом хати, відсутність будь-яких зручностей та комфорту. У місті, тим більше поблизу озер, майже неможливо було винайняти більш-менш придатне помешкання. Навіть набагато пізніше, уже на початку ХХ сторіччя, автор відомого нарису «Русский Крейцнах» Н. А. Томін писав, що перше враження від чарівного куточка, яким здавалися Слов'янські мінеральні води, після знайомства з ними як із курортом змінюється на розчарування. Порівнюючи ставлення до дарунків природи в європейських країнах і в імперській Росії, автор із прикрістю зазначав невміння та небажання не тільки покращити, а й користуватися цим безцінним дарунком повною мірою хоча б у первісному вигляді. Щорічно тисячі людей віддавали своєрідну данину на благоустрій та процвітання закордонних вод, а *«собственные целебные источники удивительной силы остаются сплошь и рядом ведомы лишь записным специалистам-бальнеологам»* [5, с. 599-600].

Професор Томського університету Станіслав Йосафатович Залеський, відомий бальнеолог, директор Слов'янських мінеральних вод (1903-1906 рр.), говорив, що він сам відкрив у Сибіру багато таких цілющих джерел, які прославилися б на весь світ і збагатили цілі округи.

Не можна сказати, що популяризації курорту зовсім не приділялася увага, але все-таки періодичного видання, яке б інформувало про всі проблеми курорту, не було. 1880 року відомий слов'янський фотограф Олександр Михайлович Мішон разом із О. В. Мандрикіним видає «Сборник справочных сведений и

объявлений Славянских минеральных вод и Славянска». Тоді ж він зробив і спробу видавати газету «Листок Славянских Минеральных вод», подібну до «Липецкого летнего листка». Але дозволу на видання не отримав [6].

1888 року в «Екатеринославских губернских ведомостях» публікується декілька статей катеринославського земського лікаря, статського радника Василя Тимофійовича Скрильникова про мінеральні води слов'янських озер [7, с. 142-143]. Якою людиною був Василь Тимофійович, можна уявити за переліком діяльності, складеним його родичем Писаренком Юрієм Георгійовичем (історик, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України). Більше двадцяти років Юрій Георгійович досліджував життєвий шлях Василя Тимофійовича: *«Випускник Харківського університету, ординатор Катеринославської Губернської земської лікарні, хірург, завідувач Губернської земської безкоштовної амбулаторії для малозабезпечених (1886 – 1896) та її перший стаціонарний лікар (1871), викладач фельдшерської школи, співзасновник Катеринославського Товариства лікарів (1874), член Постійної санітарно-виконавчої комісії міста з дорадчим голосом та перший дільничний санітарний лікар Катеринослава (1879). Автор численних ініціатив щодо поліпшення медичного обслуговування населення Катеринослава та санітарного стану міста, які знайшли відображення в багатьох публікаціях на сторінках місцевої та медичної преси. У якості важливого заходу санітарної статистики запропонував видання «Земського санітарного вісника». Він розробив проект санітарно-випробувальної станції для дослідження життєвих продуктів. За дорученням катеринославського губернського земства з 1889 року завідував наглядом за підкинутими дітьми та сиротами. В. Скрильников застосовував бальнеологічні методи лікування різних хвороб, зокрема для незаможних верств населення. Досліджував та впроваджував лікування цілющою Тимофієвою глиною та домігся офіційного дозволу на її використання в якості лікувального*

Василь Тимофійович Скрильников (1837-1896)

Земський лікар

Василь Тимофійович Скрильников. Засновник та видавець-редактор популярно-бальнеологічної газети «Сезонный листок Славянских минеральных вод» [15, с. 141]

засобу, був автором багатьох наукових праць із медицини та гігієни, зокрема низки монографій» [7, с. 148-149].

Не дивно, що така людина почала перейматися проблемою популяризації Слов'янського курорту. Василь Тимофійович був упевнений, що тільки правильна фахова інформація про цілющі властивості вод, внутрішній розпорядок курорту, критичні зауваження щодо його облаштування будуть сприяти популяризації й розвитку унікальної здравниці. Розуміючи, яке багатство подарувала природа та з якою користю для здоров'я людей і процвітання міста могли б використовуватися води слов'янських озер, він започатковує видання популярно-бальнеологічної газети – «Сезонный листок Славянских минеральных вод».

«Сезонный Листокъ Славянскихъ минеральныхъ водъ». Разрѣшеніе на изд. газеты въ г. Славянскѣ дано 22-го апрѣля. Газета цензурная, выходитъ съ 1-го мая по 1-е сентября 2 раза въ недѣлю; ред. изд. врачъ Василій Тимофеевичъ Скрильниковъ. Программа: научный отд.: описаніе состава и свойствъ водъ; болѣзней, излечиваемыхъ ими; исторія, развитіе и современ. положеніе мѣстнаго водолеченія; улучшеніе и недостатки устройства курорта; о новыхъ химическихъ изслѣдованіяхъ водъ; о числѣ больныхъ, формѣ болѣзней и результатахъ леченія; метеорологич. и бальнеологическ. наблюденія; общій отд.: телеграммы; справочн. отд. и объявленія.

Дозвіл на видання газети «Сезонный листок Славянских минеральных вод» на 1889 рік [8, с. 24-25]

22 квітня 1889 року В. Т. Скрильников уперше одержує дозвіл на видання газети впродовж курортного сезону [8, с. 24-25].

Надалі він без перешкод отримує такий документ у наступні п'ять років, залишаючись незмінним редактором-видавцем до 1895 року.

15 травня на урочистостях із приводу відкриття курортного сезону присутні щиро вітали появу Сезонного листка. Перший номер газети вийшов із невеличким запізненням 21 травня того ж року.

Перший номер популярно-бальнеологічної газети «Сезонный листок Славянских минеральных вод».

Це була визначна подія в історії маленького заштатного містечка, адже не кожне повітове місто могло похвалитися своєю газетою. Вона стала не тільки першим друкованим засобом масової інформації Слов'янська, а й першим на території України періодичним виданням курортної тематики одночасно з популярно-бальнеологічною газетою «Русский сезонный листок», яка виходила в Керчі [9, с. 75]. Дозвіл на її видання 24 лютого того ж 1889 року одержав редактор-видавець лікар Дмитро Казимирович Філімович [8, с. 23-24].

Газета виходила з 1 травня до 1 вересня двічі на тиждень, друкувалася в слов'янській типографії О. О. Котлярова. У редакційну «комісію» ввійшли лікар Мінеральних вод Вандалін Миколайович Коссовський, городовий лікар Костянтин Михайлович Санжаревський, лікарі, які мали вільну практику (Михайло Гаврилович Тітов, Олександр Петрович Архангельський, Митрофан Карпович Бондаренко), та міський секретар Олександр Васильович Мандрикін.

У першому номері кожного сезону редакція оголошувала програму газети, обумовлену наданим дозволом. Програма складалася з чотирьох розділів: наукового, загального, довідкового та оголошень. Статті першого розділу друкувалися на перших двох сторінках, загальні й довідкові відомості – переважно на третій, оголошення – на четвертій.

Наприклад, у сезон 1889 року в науковому розділі газета публікує полеміку між лікарями щодо «мнимого опреснення озер». В 11, 12 та 13 номерах газети городовий лікар Санжаревський К. М. висловив своє занепокоєння через збільшення та скупчення на поверхні Репнutoго озера водоростей, а понад берегом – очерету, у якому почали гніздитися качки [10]. На це різко відреагував лікар мінеральних вод Коссовський В. М. статтями в 13, 14, 15 і 20, 21 номерах [10]. Костянтин Михайлович відмовився від будь-якої полеміки, бо вона перетворювалася на образливу суперечку. Полеміку з лікарем Коссовським В. М. продовжив лікар Бондаренко М. К. у наступних номерах. На той час чутки про нібито опреснення соляних озер негативно впливали на репутацію курорту: дещо зменшився приплив хворих, військове відомство майже вдвічі зменшило фінансування для облаштування Санітарної станції. Та був і позитив. Аби розвіяти чутки, Управління водами запрошувало фахівців для спеціального дослідження складу та властивостей Слов'янських вод. Сезонний листок у № 23 публікує аналізи озерної води, а в № 24 – метеорологічні спостереження на Слов'янському курорті, які проводилися лаборантом хімічної лабораторії Харківського університету Слонєвським Ф. А. [10].

Остаточний висновок щодо опріснення озер було зроблено після того, як директор курорту С. Д. Костюрін написав доповідну записку на ім'я начальника Харківської губернії з проханням звернути увагу на проблему опріснення озер та врятувати «русский Крейцнах» від знищення. 1896 року професор Залеський С. І. провів необхідні дослідження. Його доповідь, у якій він спростовував думку щодо опріснення озер, була опублікована Гірничим департаментом [11, с. 27-32].

Професор Харківського університету (директор хірургічної клініки) Вільгельм Федорович Грубе з 1878 року запрошувався управлінням вод для консультацій хворих. Він був переконаний, що курорт має давню й заслужену репутацію, писав, що може навести тисячі прикладів майже повного одужання своїх пацієнтів, і підкреслював, що зціленням численних хворих із ураженням кісткової системи він настільки ж зобов'язаний ножи, наскільки й Слов'янським мінеральним водам. Вільгельм Федорович щиро вітав заснування газети й убачав у ній початок нової ери в житті курорту.

Та сподівання В. Т. Скрильникова щодо участі у виданні газети фахівців від медицини та інших галузей, які цікавилися мінеральними водами озер та досліджували їх, повною мірою не справдилися. Обіцяних фахових статей було мало. За різних причин витримати заплановану періодичність редактор-видавець зміг тільки перші два роки (27 і 25 номерів). У наступні чотири роки вийшло 6, 5, 1, та 11 номерів відповідно. Протягом 1896-1916 виходило здебільшого 11-14 номерів на сезон. Аби пересвідчитися, яким цікавим та інформативним був Сезонний листок, слід докладніше ознайомитися з виданням перших двох сезонів.

Значну увагу газета приділяла культурно-розважальним заходам, анонсуєчи приїзд театральних труп (під керівництвом М. Л. Кропивницького, М. К. Садовського зокрема). Виступ труп мав шалений успіх, адже це була подія не тільки для відвідувачів курорту, а й для жителів Слов'янська, ближніх Ізюма та Бахмута, навколишніх поселень.

Газета призначалася передусім для відвідувачів курорту, тому публікувалася інформація, яка була цікавою саме для них. Обов'язково надавався список лікарів, які практикували на водах, та їх адреса. Для консультацій управління водами щороку запрошувало професорів Харківського університету, провідних лікарів Харкова. Здійснювали прийом хворих дантисти, масажисти та інші. Розміщувався і список тих, хто приїздив на лікування.

Традиційно остання сторінка газети була присвячена оголошенням та рекламі. Зокрема, В. Т. Скрильников розміщував і рекламу «тимофеевської глини», дію якої він вивчав і рекомендував для лікування.

Публікувався розклад пасажирських потягів станції «Слов'янськ», такса на послуги візників. Розміщувалися важливі повідомлення з життя містян.

В останньому річному номері «Сезонного листка» редакція підбивала підсумки діяльності газети впродовж курортного сезону. Наприклад, 1890 року: *«Надо сознаться, что нам удалось просуществовать второй год без участия тех лиц, на коих преимущественно мы возлагали наши надежды, как заинтересованных изучением местных Минеральных вод и могущих снабдить нас по этому предмету своими литературными трудами, ибо нам было предложено: «или печатайте наши ругательства, или мы не дадим ни одной строчки».* Газета не прийняла такий ультиматум і твердо відстоювала свої позиції. Її хотіли навіть закрити. Але, виконуючи своє головне призначення, газета найбільше переймалася тим, аби Слов'янські води стали відомі не тільки в Харківській губернії, а й далеко поза її межами: *«... Мы рады, если нам удалось привлечь на воды только 10 лишних посетителей; закрытие же только избавило бы нас от тех материальных убытков, с какими мы закончили второй год существования «Сез. Листка».*

1890 року надруковано 300 екземплярів газети, із них 185 безкоштовно було розіслано лікувальним закладам Слов'янська

та інших міст Російської імперії, професорам та лікарям, редакціям газет та в публічні бібліотеки.

У звіті за попередній 1889 рік Управління водами зазначало, що з метою реклами було розіслано 5500 екземплярів об'яв зі знімком курзалу, й віддало належне діяльності редакції «Сезонного листка». Курортний сезон був успішним і дав чистого прибутку 4563р. 43коп. [12, с. 22].

Газета та управління водами використовували всі можливості для популяризації курорту. 1893 року Товариство охорони народного здоров'я проводило Першу Всеросійську гігієнічну виставку в Санкт-Петербурзі. Більше 500 учасників, майже 200 тисяч відвідувачів. Директор Слов'янських вод професор Степан Дмитрович Костюрін та Олександр Васильович Мандрикін презентували на ній експонати слов'янських мінеральних вод, за які отримали велику срібну медаль та схвальний відгук.

1896 року в Нижньому Новгороді проводилася Всеросійська промислова та художня виставка. Серед Донецьких вугле- та солепромисловців було й Товариство Слов'янських сільзаводчиків. Управління мінеральними водами скористалося такою чудовою нагодою прорекламувати й Слов'янський курорт. Головними ініціаторами участі у виставці знову були Костюрін С. Д. та Мандрикін О. В. У Донецькому павільйоні були виставлені зразки вод Репнутого та Вейсового озер, цілющих грязей, «маточного лугу», аналізи вод, різноманітні статистичні відомості, фотографії курортних будівель та мальовничих околиць, зокрема Святих гір. Увага відвідувачів павільйону акцентувалася на тому, що солеварні заводи є вагомою допомогою Слов'янським водам, підкреслювалася наявність на курорті розкішних мармурових ванн, зазначалася висока кваліфікація медиків: *«Во главе обширного медицинского персонала стоит Директор вод, профессор Военно-Медицинской Академии»* [13, с. 3-4]. На цій виставці Товариство отримало срібну медаль. На жаль, Василь Тимофійович Скрильников уже був тяжко хворий, замість нього обов'язки редактора виконував С. Д. Костюрін.

Та газета вже стала настільки популярною й важливою для існування курорту, що міське управління на початку 1896 року викупило право на її видання в засновника й передало управління водами. З того часу відповідальним редактором призначався директор мінеральних вод [14, с. 12]. 1897 року С. Д. Костюрін зазначав: «Нужно отдать справедливость уменью, энергии и настойчивости, с которыми д-р В. Т. Скрыльников и А. В. Мандрикин вели первое время это издание, принесшее немало пользы как благоустройству самого курорта, так и его популяризации» [15, с. 144]. В. Т. Скрыльников помер 7 жовтня 1898 року в Катеринославі. 13 вересня того ж року в Ялті від сухот помер і С. Д. Костюрін [16, с. 839-840].

С. Д. Костюрин.
Съ фот. Туксера грав. Шиблера.

Лікар-директор Слов'янських мінеральних вод (1894 – 1898) професор Харківського університету, військово-медичної академії
Степан Дмитрович Костюрін [16]

У Слов'янську на честь Степана Дмитровича Костюріна названа одна з вулиць у районі Слов'янського курорту. На жаль, пам'ять про Василя Тимофійовича Скрыльникова в місті нічим не вшанована, а його ім'я пересічному слов'янцю майже не відоме.

Газета й надалі виходила за встановленою програмою, продовжуючи популяризувати Слов'янські води, висвітлювати їхні проблеми та здобутки. Якщо раніше відомості про Слов'янські води з'являлися в губернській пресі та зрідка в окремих періодичних виданнях переважно під час відкриття сезону, то тепер Сезонний листок у кожному номері розміщує розлогу рекламу.

26 березня 1907 року засідання Управління Слов'янських вод

ухвалило рішення про участь курорту в міжнародній виставці в бельгійському місті Спа. Виставка діяла в липні-серпні під покровительством і за участі бельгійського уряду та королівського двору. Завідував російським відділом колишній лікар-директор Слов'янських мінеральних вод, професора хімії С. І. Залеський, який чудово знав Слов'янський курорт і міг презентувати його на належному рівні. Були підготовлені й надіслані необхідні експонати.

А 22 липня 1907 року газета публікує телеграму про європейське визнання Слов'янських мінеральних вод та присвоєння їм найвищої нагороди – GRAND PRIX [17, с. 27].

Наприкінці сезону 1907 року Байтель Сергій Степанович, бухгалтер Управління мінеральних вод, активний дописувач газети, зазначив, що курорт вступає в нову еру свого розвитку: «...превращается, кроме водолечебного, еще и в грязелечебный курорт, обладающий мощными залежами чудной целебной грязи, составляющей вместе с незаурядными рассолами его красоту и гордость» [17, с. 45]. Але додає, що за своє майже сторічне існування Слов'янські мінеральні води, які набули суспільного значення, неодноразово премійовані, визнані урядом, порів-

Предсѣдателемъ Управленія Славянскихъ Минеральныхъ водъ, Городскимъ Головою П. М. Ламзинымъ, получена 19 іюля отъ Представителя Россіи на открытой 14 сего іюля Международной Бальнеологической выставкѣ въ Спа (Бельгія), бывшего Директора Славянскихъ Минеральныхъ водъ профессора С. І. Залѣскаго, телеграмма о томъ, что Славянскія Минеральныя воды за выставленныя въ качествѣ экспонатовъ свои лѣчебныя средства: разсолъ, грязь, щелокъ, минеральную воду и соль, удостоены высшей награды — GRAND PRIX.

*Телеграма про присвоєння Слов'янським мінеральним водам Гран-Прі.
Газета «Сезонный листок Славянских минеральных вод», 1907 р.*

няно добре облаштовані, на жаль, не стали широко відомими. Причиною цього він вважав усе ту ж недостатню популяризацію курорту та недооцінювання реклами, адже *«реклама – большой помощник и пособник культуры, промышленности и торговли, и Славянскому курорту надо с этим считаться»* [17, с. 45].

Слід визнати, що саме «Сезонный листок Славянских минеральных вод» і став трибуною для популяризації й висвітлення розвитку Слов'янських вод. Самовіддана діяльність людей, яким удалось започаткувати й успішно випускати перше періодичне видання Слов'янська, принесла величезну користь для процвітання курорту.

Визначну роль у становленні газети, її репутації та подальшого існування зіграв перший редактор-видавець, один із перших українських бальнеологів Василь Тимофійович Скрильников. Він справді «жив для людей» і чудово розумів, який безцінний дарунок природи отримав Слов'янськ, а тому зробив усе можливе, щоб газета стала провідником інформації щодо цілющих властивостей цієї перлини Південної Слобожанщини. Із першого номера газета визначила правильний формат і була цікавою і для спеціалістів, і для пересічних відвідувачів курорту та жителів міста. За 28 років свого існування газета використовувала всі можливості малотиражної неприбуткової провінційної газети й зробила вагомий внесок у популяризацію Слов'янського курорту.

Список використаних джерел

1. Шамрай А. В. Славянские минеральные воды // Бахмутський часопис. Артемівськ, 1996-1997. – № 5-6.
2. Очерк полувековой деятельности Славянского отделения Харьковско-го благотворительного общества (1816 – 1896). Составил А. В. Мандрикин. Славянск, 1896.
3. Гордієнко Єгор Степанович. Вікіпедія – вільна енциклопедія. [Електронний ресурс]: Режим доступу: URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Гордеенко,_Егор_Степанович
4. Сезонный листок Славянских минеральных вод. Популярно-бальнеологическая газета. Редактор-изд. Скрыльников В. Т. Славянск: Тип. Котлярова А. О., 1890. – № 5.

5. Томин Н. А. Русский Крейцнах. – Исторический вестник. – Т. 128, СПб, 1912.

6. Департамент генеалогии Харьковского частного музея городской усадьбы. Проект «Откуда родом». [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.otkudarodom.ua/ru/mishon-aleksandr-mihaylovich>

7. Писаренко Ю. Г. Він жив заради людей. До 180-річчя катеринославського земського лікаря В. Т. Скрильникова (1837-1898). Медичні перспективи. – Т. 22. – Дніпро, 2017. – № 1.

8. Павленков Л. Н. Книжное дело и периодические издания в России в 1889 году. Исторический вестник. – Т. 40. Р. XVI. – СПб., 1890.

9. Садівничий В.О. «Відродження розпочинається із гласності...» (Медична преса Наддніпрянської України середини XIX – початку XX ст.). Монографія. – Дніпропетровськ, 2015.

10. Сезонный листок Славянских минеральных вод. Популярно-бальнеологическая газета. Редактор-изд. Скрыльников В. Т. – Славянск: Тип. Котлярова А. О., 1889. – №№ 1-27.

11. Залеский С. И. Опреснение Славянских минеральных озер в зависимости от действия артезианских буровых скважин, питающих местные солевые заводы. Доклад. Изд. Горного департамента. – СПб., 1897.

12. Отчет Славянской городской управы и Управления Славянскими минеральными водами за 1889 год. – Славянск: Типография А. О. Котлярова, 1890.

13. Шустов А. С. Альбом участников Всероссийской Промышленной и Художественной Выставки в Нижнем Новгороде 1896 г. (Часть 2, В). – СПб., 1896.

14. Сезонный листок Славянских минеральных вод. Популярно-бальнеологическая газета. Редактор проф. Залеский С. И. Изд. Упр. Слав. Мин. вод. – Славянск: Тип. Котлярова А. О., 1903. – № 11-12.

15. Писаренко Ю. Г. Він жив заради людей. До 180-річчя катеринославського земського лікаря В. Т. Скрильникова (1837 – 1898). Медичні перспективи. Т. 22. – Дніпро, 2017. – № 2.

16. Нива. Популярный иллюстрированный еженедельный журнал литературы, политики и современной жизни. СПб.: Изд-во Маркса А. Ф., 1898. – №42.

17. Сезонный листок Славянских минеральных вод. Популярно-бальнеологическая газета. Редактор заслуж. проф. Кузнецов А. Х. Изд. Упр. Слав. Мин. вод. Славянск: Тип. Котлярова А. О., 1907. – №№ 1-11.

ПАРК ШОВКОВИЧНИЙ. ЕКСПЕРИМЕНТ, ЩО НЕ ВІДБУВСЯ

Багато років парк відпочинку ім. Леніна в Слов'янську був занедбаний. Недавно до нього повернулася історична назва – «Парк шовковичний» і почалися активні роботи з реконструкції паркової зони, призначеної для відпочинку населення.

*Слов'янський центральний парк «Шовковичний».
Реконструкція триває. Фото Г. Маранулец, 2019.*

Назва прямо вказує на всім відому шовковицю, що славиться своїми білими, бузковими або чорними смачними ягодами. Та на території сучасного парку, окрім поодиноких екземплярів, наприклад, біля озера Лиман, цих дерев немає.

Коли ж і з якою метою висаджувалися ці дерева та ще й у такій кількості, що дали назву парку відпочинку?

Відповідь на це запитання знайшлася в «Памятної книжкє Харьковской губернии 1886 года», у літературно-науковому від-

*Шовковиця в парку.
Фото Г. Марапулец,
2019 р.*

ділі якої була надрукована стаття «К истории шелководства в Харьковской губернии» [1, с. 152-159]. У статті висвітлюється промислове призначення шовковичних плантацій губернії, які закладалися для розведення гусені тутового шовкопряду.

На території сучасної України перші плантації шовковиць з'явилися під час правління Петра I в Києві та Костянтинограді. Дещо пізніше, уже під час правління Катерини II, завдяки облаштуванню казенних плантацій, заохочення роздачі землі та грошової допомоги було започатковано шовківництво в Криму. Згодом, за Павла I, казенні плантації були роздані в користування селянам, влаштовувалися казенні шовкомотальні,

призначалися грошові нагороди за певні досягнення в області шовківництва. Тобто держава всіляко намагалася зацікавити населення займатися цим промислом. Незважаючи на всілякі заходи, розвиток шовківництва в царській Росії відбувався досить повільно. Однією з причин були часті хвороби гусені, які значною мірою затримували її розвиток [2].

Як виявилось, розвитку шовківництва приділялася певна увага й на Слобожанщині, зокрема в Слов'янську. Плантації шовковичних дерев були не тільки в місті, а й ближніх селах – Билбасівці та Маяках.

Питання розвитку шовківництва в Харківській губернії розглядалося на губернських земських зборах. Зазначалося, що розвиток шовківництва може бути засобом підтримки матеріально-

го добробуту населення. Серед документів губернської управи є два документи, які значною мірою висвітлюють питання з історичного та практичного боку. Один із них – це витяги зі звітів, що зберігаються в архівах управління державного майна, щодо стану шовківництва 1845 року серед державних селян. Другий – думка шовківника М. А. Нікітіна про можливість підтримати цей вид промисловості в Харківській губернії. Ці цікаві документи й були надруковані управою.

Із витягів зрозуміло, що шовковичні плантації Слов'янська існували задовго до 1845 року й, можливо, були закладені ще на початку XIX століття: «*В отчетах Харьковской палаты государственных имуществ в 1845г., впервые упоминается о тутовых плантациях, принадлежащих крестьянским обществам. Плантацией считалось отдельное пространство, заключающее в себе более 100 тутовых деревьев. Таких плантаций насчитывалось в губернии первоначально одиннадцать: Славянская, Былбасовская, Маяцкая, Савинская, Верхнее-Сыроватская, Нижнее-Сыроватская, Ахтырская, Лебединская, Краснокутская, Сумская, Межерическая, и Алешинская, позже добавилась еще одна, двенадцатая. Наиболее значительными являлись плантации Сумская, Ахтырская и Лебединская. Они находились в беззоборочном содержании у частных лиц. Славянская и Лебединская плантации были отданы бесплатно на 25 лет, Ахтырская на 15, с условием сохранить и умножить в них деревья и пользоваться плантациями исключительно для выкармливания червей, а также снабжать поселян тутовым листом, сеянцами и саженцами. Остальные плантации в связи с отсутствием желающих взять их в содержание, находились в заведовании крестьянских обществ*». У звіті за 1845 р. зазначено, що «*ни разведение червей, ни выделки коконов на них не производится, да и большая часть деревьев на оных высохла и вымерзла*». По суті 1845 року плантація як промислова одиниця вже не діяла.

Історія розвитку шовківництва серед державних селян губернії зводиться до існування трьох плантацій: Слов'янської,

Охтирської та Лебединської. У звітах Палати державного майна є деякі дані про шовковичні плантації від 1845 до 1860 року. Наприклад, щодо Слов'янської плантації є відомості від 1845 до 1852 року про кількість сіянців та дорослих дерев: 1845 року – 3700 штук, 1847 – 3193, 1848 – 3832, 1851 – 3482, 1852 – 4458. Продуктивність плантації характеризують наступні дані: 1847 року було отримано 2,5 фунти шовку, 1848 – один пуд коконів і 15 фунтів шовку, 1849 – 15 фунтів шовку. Результати виявилися украй незначними. Найсприятливішого року один фунт шовку-сирцю на Слов'янській плантації приходився на 232 дерева, а, приміром, на Охтирській – на 259. Із звітів видно, що найпродуктивнішою плантацією за обсягом і кількістю одержаного сирцю була саме Слов'янська.

Про реальний стан цієї плантації дізнаємося із витягу зі звіту Палати державного майна: *«В 1852 г. при ревизии господином управляющим Палатою замечено, что содержатель Славянской шелковичной плантации, генерал-майор Панютин, вопреки заключенному контракту, не только не заботится о распространении плантации, но и напротив, срубил много деревьев в нанимает сад для гуляния, почему и согласно желанию Славянского общества, имеет быть сделано до наступления весны распоряжение об отобрании от Панютина означенной плантации и об отдаче ее в распоряжение общества, которое обязывается сохранить и улучшить ее, сообразно видам Правительства».*

Чи залишила громадськість міста плантацію в колишньому вигляді, чи поліпшила її згідно рекомендаціям уряду, нам невідомо. Очевидно, Панютін був першим, хто спробував використувати шовковичну плантацію в якості зони відпочинку. За деякими даними, у середині 1840-х років у Шовковичному саду була крита альтанка круглої форми, де відбувалися танцювальні вечори та різного роду розваги.

Плантацію у Панютина, імовірно, забрали, оскільки приблизно з 1862 року вона була передана одному із селян, а через два роки – Слов'янському 2-ї гільдії купцеві Василю Шолотову.

Загальні вказівки зі звіту Палати за 1863 рік повторюються й у наступних звітах. Цікавими є підсумки «досягнень» шовківництва серед державних селян губернії: *«Из 12 плантаций, Славянская на основании предписания департамента сельского хозяйства и определения Палаты, отдана в 12 летнее содержание крестьянину, вышедшему из крепостной повинности Александру Курганскому, Былбасовская, Маяцкая, Савинская, Верхне и Нижнее Сыраватские уничтожены и находящиеся на них тутовые деревья проданы на сруб в пользу местных обществ государственных крестьян. Из всех мер по улучшению шелководства Палата предприняла собственно одну. На основании предписания Департамента сельского хозяйства от 4 апреля 1857 г., были отданы в том же году два мальчика из государственных крестьян в Киевское училище шелководства для его изучения».*

Наведені факти свідчать про те, що справа була штучно загнута й подальший розвиток шовківництва в Слов'янську виявився нездійсненим.

Між тим, на той момент існувала думка шовківника-практика, почесного члена Московського комітету шовківництва Миколи Андрійовича Нікітіна, який доводив необхідність і прибутковість розвитку шовківництва в наших краях. Микола Андрійович вважав доцільним на так званому півдні Росії розводити гусинь шовкопряду, а кокони на розмотування здавати в Москву на шовкові фабрики, яких там було достатньо. Він був переконаний, що успіх в одержанні коконів *«не в сельском быту, а между городскими небогатыми жителями».* Адже селяни в переважній більшості не хотіли займатися незвичним для них видом діяльності.

Про свої досягнення та можливості розвитку шовківництва в Харківській губернії Нікітін писав: *«Имею честь пояснить вашему превосходительству, для доведения для сведения Харьковского губернского земского собрания, что шелководство дело мне знакомое, в Харьковской губернии, я занимаюсь практически давно. В Москве не только выкормкою шелколичных червей, с добыванием коконов, но и занимаюсь размоткою шелка с своих и*

покупных коконов. За мои размотанные шелка, представленные мною на разные выставки, получал я почетные награды и на последней, бывшей в Москве 1882 г. всероссийской выставке, за мои шелковые произведения я Всемилостливейше пожалован орденом св. Анны 3-й степени...

Я имел в 1862 г. в аренде по заключенному контракту с управлением 2-го округа Харьковского населения тутовых или шелковичных деревьев плантации в количестве 70 десятин и 1112 кв. сажень земли. Плата за аренду по 1 руб. 15 коп. за десятину. По заключению контракта из привезенных с собой семян, т.е. яичек червей в первых числах мая приступил к оживлению яичек, и когда они ожили, разделил на два отдела и нашел удобным часть оставить в селении Ново-Серпухов, а другую часть живых червей перевез в Гусаровку, где была устроена шелководная в свободной в то время сельской школе. При таких благоприятных условиях и изобилии корма для шелковичных червей, от хорошо растущих там тутовых деревьев, было добыто в двух местах более 300 четвериков коконов и до 9 фунтов получил яичек червей. Яички в Москве в то время продавались по 100 рублей за фунт, так что годовая аренда с расходами окупилась с прибылью».

Нікітін пропонував перетворити педагогічні земські школи на два літні місяці на практичні школи шовківництва, доводячи, що для цього не потрібно ніяких додаткових витрат. У разі необхідності був згоден організувати свої практичні заняття, допомогти Харківському земству влаштувати шовковичні плантації з декількома практичними школами шовківництва.

Як бачимо, розвиток шовківництва в Слов'янську та всій Харківській губернії зупинився через відсутність енергійних, обізнаних і досвідчених підприємців. Спроба поставити шовковичний сад у Слов'янську на виробничі рейки не дала ніяких результатів.

Із фрагмента плану міста Слов'янська, складеного 1909 року, видно, що на початку ХХ століття сад займав ще досить велику територію колишнього вигону на західній околиці міста аж до озера Лиман.

Шовковичний сад на фрагменті плану міста Слов'янська, 1909 р.

Але значна частина саду вже була під будівлями заводу Смирнова, Кузнєцова та частково цегельними заводами.

Сад переходив у власність від однієї особи до іншої. Передостаннім був Х. Х. Тільман – відомий у Слов'янську власник пивоварного й цегельного заводів. 1903 року земство викупило в Тільмана парк у міську власність [3, с. 93]. Тоді й почався його інтенсивний благоустрій як міського парку відпочинку. Були оформлені головна та центральна алеї, розчищені бічні доріжки, влаштована крита естрада, на якій вечорами грав духовий оркестр. Приваблювали павільйони літнього читального залу, більярдної, буфет та інше. Уздовж алей і доріжок були встановлені альтанки й лавки для відпочинку.

Згідно з даними періоду 1912 року, виявленими дослідником історії міста І. Л. Гулько, у святкові дні алеї Шовковичного саду були переповнені містянами, грав оркестр, був відкритий театр, у якому, якщо не було вистави, встановлювався грамофон, улаштовувалися феєрверки, працював буфет.

«Шовковичний сад». Дореволюційна листівка
(<http://ibn.im/pdsGvEJD3n>)

Шовковичний сад не став виробничою одиницею, перетворившись на паркову зону для відпочинку городян та гостей міста, яким по суті залишається до сьогодні. Сподіваємося, що після реконструкції парк із понад 200-літньою історією стане для слов'янців улюбленим місцем відпочинку, хоча його назва й свідчить про первинне промислове призначення.

Література:

1. Харьковский календарь на 1886 год. Издание Харьковского губернского статистического комитета под редакцией П. С. Ефименко. – Харьков: Типография губернского правления, 1885 г.
2. Википедия. Шелководство. [Електронний ресурс]. Режим доступу: (<https://ru.wikipedia.org/wiki/Шелководство>).
3. Пушкарев Г. Г. Тор-Славянск. История в фотографиях. Донецк: ООО «ИПП «Промінь», 2011. – 208 с., ил.

ПОСЛЕДНИЙ КОММЕРЧЕСКИЙ ДИРЕКТОР КРАМАТОРСКОГО МЕТАЛЛУРГИЧЕСКОГО ОБЩЕСТВА ЭМИЛЬ ПРОТЦЕ

Жителям города Краматорска хорошо известен старинный особняк в старой части города, расположенный за зданием дворца культуры имени Быкова, в котором в настоящее время находится отделение полиции. В народе он известен как «вилла Протце», названный так в честь коммерческого директора Краматорского Metallургического общества, который вплоть до революционных событий 1917 г. проживал именно в нем. При этом кто такой Эмиль Протце, практически ничего не известно.

В 2018 году в Государственном архиве Харьковской области было найдено дело, содержащее ряд документов периода 1914-

Внешний вид «виллы Протце», фото 2015 г.

1917 годов, изучение которых позволило ознакомиться с биографией Эмиля Протце. Кроме того, на примере получения им российского подданства было интересно узнать о существующем в Российской империи начала XX века бюрократическом обороте документов, связанных с этой процедурой.

С началом первой мировой войны вопрос вступления в российское подданство для подданных стран, находящихся в состоянии войны с тогдашней Российской империей, был достаточно актуальным. «Подозрительными» являлись, в первую очередь, германско-, австрийско- и османско-подданные, по тем или иным причинам проживавшие на территории Российской империи. Особенно это касалось тех, кто занимал какие-либо важные должности. В нашем случае таковым являлся коммерческий директор Краматорского металлургического завода Эмиль Эмильевич Протце.

Как следует из материалов дела, спустя десять дней после объявления Германией войны Российской империи, а именно 11 августа 1914 года, из Краматорской в Харьков от имени германского подданного Эмиля Эмильевича Протце было отправлено прошение. Местом жительства просителя указывался Краматорский металлургический завод при станции Краматорской Южных железных дорог Изюмского уезда Харьковской губернии. В канцелярии харьковского губернатора прошение зарегистрировано 20 августа под № 12830:

Эмиль Эмильевич Протце.

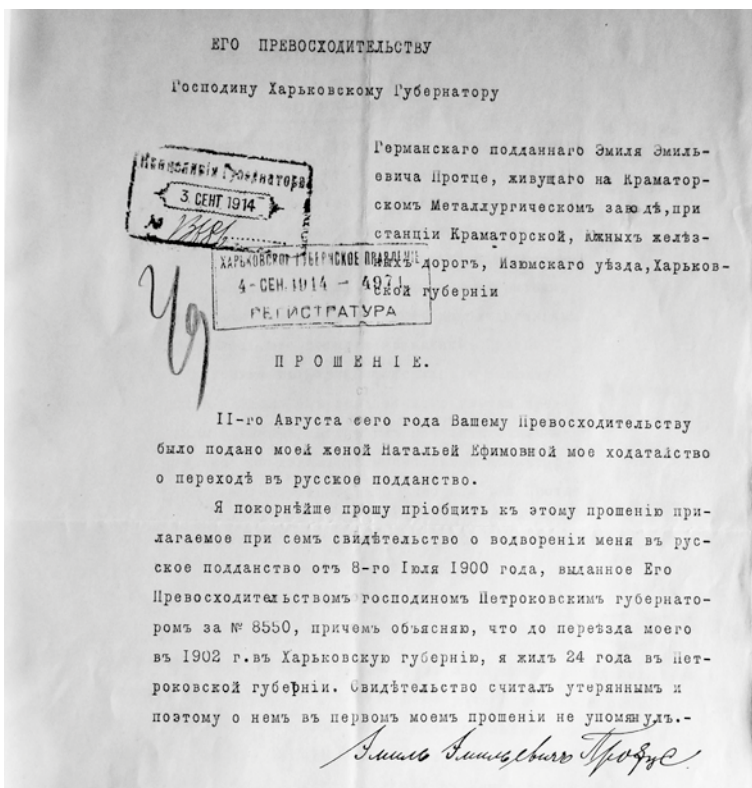
«Имею честь покорнейше просить Ваше превосходительство ходатайствовать перед Его Превосходительством господином Министром Внутренних дел о принятии меня в русское Подданство с моей семьей...».

Из прошения следовало, что просителю на тот момент было 42 года, из которых 36 лет он прожил в России, в том числе 12 последних лет – в поселке при станции Краматорской. На заводе КМО он занимал должность коммерческого директора. В войсках Эмиль Протце никогда не служил, потому как не мог нести воинскую службу вследствие проблем со слухом. Изъявил желание быть приписанным к мещанам г. Славянска, присягу же просил разрешения принять в уездном городе Изюме.

Механизм документооборота заработал. 2 сентября 1914 года Харьковское губернское Правление от Изюмского исправника затребовало сведения о германско-подданном Протце. Сведения о желающем вступить в российское подданство должны были быть представлены в виде «рапорта» на специальном типографском бланке Харьковского губернского правления. «Рапорт» состоял из 18 стандартных для такой цели пунктов: 1) где и когда родился проситель; 2) какой он народности; 3) какого вероисповедания; 4) когда и по какой причине прибыл в Россию; 5) отлучался ли за границу; 6) имеет ли национальный паспорт и русский вид; 7) утратил ли права национальности и сохранил ли связь с родиной; 8) отбывал ли воинскую повинность за границей; 9) семейное положение, возраст детей; 10) ходатайствует только за себя или и за детей; 11) свыкся ли с русскими условиями жизни; 12) умеет ли говорить и читать по-русски; 13) образование; 14) обиходный язык; 15) принят ли кто-то из семьи в русское подданство; 16) подробные сведения об имущественном положении, трудоспособности, в состоянии ли обеспечить содержание себя и семьи; 17) сведения о политической благонадежности и нравственных качествах, не был ли под судом и следствием; 18) не был ли проситель или его родители уволены из русского подданства.

Отправленный в тот же день под грифом «секретно» запрос Изюмскому исправнику, был получен полицейским Управлением Изюма 4 числа. Спустя четыре дня, 8 сентября, приставом Краматорского Заводского района получен запрос, зарегистрированный под № 215. Запрашивались дополнительно метрические свидетельства о рождении Э. Э. Протце, его жены и сына, а также метрические свидетельства о бракосочетании, документы об образовании и «водворительное» свидетельство. 3 сентября Эмиль Эмильевич подал еще одно прошение, которое

Копия «прошения» с личной подписью Э. Э. Протце.

было зарегистрировано уже на следующий день (вероятно, он его подал лично, пребывая в Харькове).

В прошении он сообщал, что 11 августа его женой Натальей Ефимовной было подано его ходатайство о переходе в русское подданство. Э. Протце просит приобщить к этому прошению свидетельство о «водворении» его в русское подданство от 8 июля 1900 г., выданное *«Его Превосходительством господином Петроковским губернатором за № 8550»*. При этом отмечалось, что до переезда в 1902 году в Харьковскую губернию 24 года он жил в Петроковской губернии. Считая свидетельство утерянным, в своем первом прошении, он о нем не упоминал.

24 сентября Изюмский уездный исправник, выполнив возложенное на него обязательство, отправил Рапорт, в котором были заполнены все 18 истребованных пунктов запроса касаясь Эмиля Протце, в Харьковское Губернское Правление. После этого движение документов застопорилось и только 19 декабря 1914 года из канцелярии харьковского Губернатора под грифом «секретно» в Харьковское губернское Правление ушло сообщение, что на германского подданного Протце в июле месяце падало подозрение в «шпионстве», выразившееся в отправлении телеграмм в Германию. По произведенным жандармскими властями самым тщательным расследованиям, оказалось, что *«посылка телеграмм в Наугейм, Берлин и Варшаву была сделана им без всякого умысла вредить военным интересам России, а исключительно по делам Администрации КМО»* и что *«Протце проживая в Харьковской губернии не только не замечался в чем либо предосудимом, но наоборот всячески старался поддерживать среди рабочих завода порядок, направляя свою деятельность исключительно к тому, чтоб казенные заказы и в особенности для военного ведомства выполнялись в первую очередь. В виду этого господин Начальник губернии признал возможным произведенную переписку прекратить без всяких для него Протце последствий»* (за подписью управляющего канцелярией и помощника Правителя Канцелярии).

Тем не менее, ниже была приписана справка с датой 29 декабря 1914 г.: *«Циркуляр МВД от 12 августа 1914 г. № 54 и Резолюция: – ходатайство германско-подданного Э.Э. Протце, в виду несоответствия требованиям указанного выше циркуляра, оставить без движения».*

В конце февраля следующего 1915 года Протце возбудил ходатайство в МВД о принятии его в гражданство. При этом он нанял доверенное лицо – швейцарского гражданина Альфонса Евгеньевича Форналяза, проживавшего в Саратове, составив 4 февраля доверенность, дающую ему право *«ходатайствовать в М.В.Д. и везде где будет нужно».* Доверенность составлена в Славянске у нотариуса Николая Ивановича Попова, в его конторе на Екатеринославской улице в доме № 5. Форналяз приехал в Харьков и 28 марта 1915 г. обратился непосредственно к губернатору Харьковской губернии с просьбой перенаправить, представленные Протце в Губернское правление оригиналы документов в МВД, т. к. поданных в министерство копий оказалось недостаточно.

12 марта 1915 года Протце подал еще одно прошение Харьковскому Губернатору, ссылаясь на то, что прошение оставлено без последствий до представления «водворительного» свидетельства и метрики рождения сына, т. к. *«эти документы были приложены к прошению на имя Вашего Превосходительства покорнейше прошу вернуть их мне для предоставления в М.В.Д.».*

3 апреля 1915 года Изюмскому уездному исправнику предложено наконец-то вручить Протце документы (за подписью вице-губернатора), которые уже 8 апреля он получил непосредственно в Краматорской. Процесс явно затягивался. Только в начале февраля, уже 1916 года, Департамент препровождает переписку по ходатайству об ускорении получения Протце российского гражданства. Прошло больше года, когда 31 июля 1917 Харьковский губернский комиссар препроводил министру внутренних дел переписку по ходатайству Протце о принятии его с семьей русского подданства. При этом сообщалось, что

Эмиль Протце «за время проживания в Харьковской губернии был нравственных качеств хороших». На черновике была приписка, что он полагал бы, что ходатайство подлежит удовлетворению.

Казалось бы, вот уже финал затянувшегося процесса, но что-то все равно смущало чиновников и дело «пробуксовывало». Так, на справке Особого Делопроизводства Губернского Правления от 26 августа, было помечено, что германско-подданный Эмилий Эмильевич Протце по национальности немец. Непонятно, что означала эта приписка. К сожалению, из документов дела так и не стало ясно, был ли наконец-то Протце принят в российское подданство или нет.

До октябрьского переворота, когда вся жизнь перевернулась с ног на голову и Российская империя прекратила свое существование, при этом безжалостно ломая судьбы миллионов людей, оставались считанные недели.

Что же касается биографии самого Эмиля Эмильевича, то из изученных документов дела стало известно следующее: Эмиль Эмильевич Протце, немец по национальности, лютеранского вероисповедания родился в Германии в городе Пейтц 15/28 июня 1872 г. В 1878, в возрасте 6 лет, вместе с родителями переехал в город Томашов (сейчас Томашув-Любельски, город в восточной части Польши) Петроковской губернии, где окончил 4 класса Александровского училища. С 1867 по 1917 гг. Петроковская губерния Царства Польского была в составе Российской империи. Проживая в Томашове, в 1900 году Протце попытался получить российское подданство. В 1902 году тридцатилетний Эмиль покинул пределы Царства Польского и перебрался в Краматоровку Харьковской губернии, где успешно работал на металлургическом заводе, в 30 лет становится коммерческим директором этого завода. Два года спустя, в 1904 году, коммерческий директор Эмиль Протце впервые выехал за границу. Затем еще несколько раз отлучался по делам в 1909, 1911 и 1913 годах разными сроками от 2 недель до 1,5 месяца. В 1907 г. Эмиль решил создать семью и женился на 20-летней Наталье

Язевой, дочери известного в Славянске нотариуса Ефима Ефимовича Язева. Через год у счастливой пары рождается сын Константин, которого Эмиль крестил в лютеранскую веру, за что был приговорен к заключению в крепость сроком на 20 дней. Но, как указывалось в документе, «вследствие ходатайства» был помилован. По документальным данным на 1914 год Протце имел свой национальный паспорт, прав своей национальности не утратил и связь с родиной сохранял. Военскую повинность не отбывал. Говорить по-русски, как указывалось в «рапорте», умел, а русский для него является обиходным языком. Был в состоянии содержать себя и свою семью, ежемесячно получая за свою работу на должности директора 750 рублей. При этом указывалось, что недвижимого имущества Протце не имел, следовательно, вилла, которую краматорчане называют «вилла Протце» не была в его личной собственности, а предоставлялась под жилье непосредственным собственником – Краматорским металлургическим обществом.

Таким образом, найденные в Государственном архиве Харьковской области материалы дела «По ходатайству германского подданного Эмилия Эмильевича Протце о принятии его с семейством в русское подданство», дают ценную информацию относительно биографии последнего коммерческого директора КМО Эмилия Эмильевича Протце, также позволяют установить собственника здания, известного как «вилла Протце» и являются источником для дальнейшего исследования вопросов, связанных с принятием подданства Российской империи периода Первой мировой войны.

Литература

1. Государственный архив Харьковской области. – Ф. 4. – Оп. 176. – Д.146. «По ходатайству германского подданного Эмилия Эмильевича Протце о принятии его с семейством в русское подданство», 1914 г., л. 25.

ЗАСЕЛЕНИЕ И БЫТ «НОВООТДАТОЧНОГО» ГОРОДА ОЛЕШНИ

*Статью посвящаю памяти моего деда
Соболева Александра Петровича.*

Предисловие

С древних времен до начала XIX в. Русское государство вело борьбу за возвращение утраченных земель после раздробления Киевской Руси и захвата ряда княжеств соседними государствами. Основными противниками в этой борьбе были Польша, Литва и вассал Османской империи Крымское ханство. Наиболее грозным противником было Крымское ханство. Татары ежегодно уводили в плен тысячи мирных жителей, совершали опустошительные набеги в глубь Московского государства. Это сказывалось на людских резервах, подрывало земледелие, тормозило развитие пограничных земель. Для защиты от «степных хищников», татар, в несколько этапов и периодов строились Засечные черты, новые города на пути возможного движения татар в глубь государства. Такой системой укреплений во второй половине XVII в. стала Белгородская черта с системой крепостей от Тамбова до Олешни. Для управления и контроля над служилыми людьми был создан Белгородский Разряд. Многие важные города западной части Белгородской черты были расположены в современных Харьковской, Сумской областях. Изучение истории населенных пунктов этих областей тесно связано с Белгородским Разрядом.

К изучению Белгородской черты и города Олешни я пришел, занимаясь генеалогией своей семьи. Фамилия мужчин по моей материнской линии – Соболевы. До индустриализации СССР Соболевы проживали в д. Торской Лиманского района Сталинской области. До революции 1917 г. это была слобода Торская Купянского уезда Харьковской губернии. В свою очередь, в Торскую Соболевы и еще

десяток семей однодворцев перешли в 1805 г. из слоб. Олешни Лебединского (ранее Ахтырского) уезда той же губернии. Связано это было, вероятнее всего, с нехваткой пахотной земли в Олешне и, наоборот, избытком её в Торской. Мой прадед, Петр Иванович Соболев, еще сохранял своеобразие общинного уклада жизни однодворцев, связанного с их изолированной жизнью от других сословий (словообороты и речь). По устным легендам и рассказам он помнил место исхода своего рода – из Олешни. Благодаря изучению метрических книг, ревизских сказок в ЦГИАКе, ГАХО, РГАДА, мне удалось восстановить свою родословную до 1644 года (дата первого упоминания). Но в процессе изучения я столкнулся с полным отсутствием какого-либо печатного материала и исследований по Олешне. Моя статья – это попытка поделиться частью собранной информации с исследователями, пробудить интерес к этому городу XVII в. (затем слободе) с невероятно захватывающей историей.

Статья

После заключения Деулинского перемирия в 1618 г. и неудачной Смоленской войны 1632-1634 г.г. Русское государство лишилось части своих земель на западе. Особо ощутимой была потеря части Смоленщины, Северщины, которые перешли к Речи Посполитой. Правительство царя Михаила Федоровича и последующие его преемники никак не могли смириться с утратой «отчинных и дедичных» земель. Это вызвало целую череду войн с Речью Посполитой и Шведским королевством во второй половине XVII в. Московское царство было ослаблено внутренней Смутой начала XVII в. К тому же страна была изолирована от передовых на тот момент западноевропейских государств. Такие обстоятельства диктовали возвращение части утраченных земель не только военным путем, но и путем длительных переговоров, больших денежных сумм.

Таковыми «новоотдаточными городами» «в сторону царского величества» стали: Бобрик, Олешня, Недрыгайлов, Каменное, Городное и Ахтырка.

«Отдаточные» города после размежевания земель оказывались пустынными: поляки отдавали лишь крепости, но уводили с собой всех жителей. Так, 12 мая 7155 (1647) г. хотмыженин Сенка Болховской писал царю, что 26 апреля послал в Лосицкий острог и далее к Литовской границе «для проведывания» сына боярского Карпа Ребнина [1]. Тот, приехав в Лосицкий острог, в свою очередь, выслал 2 мая *«про всякие вести проведват всякими обычай подлинно»* к Литовской стороне в город Олешню двух путивльских стрельцов: Офонку Зеленина и Игнатку Псковитина. И уже 4 мая из Лосицкого острога в Хотмыжск Лев Корнеев и кромский казак Фомка Дакукин прислали вести, что *«...товоже числа встретился с ним с Офонкою и с Игнаткою на дороге из Олешни литвин Ерошко Пасечник и сказал им что город Олешню от князя Еремея Вещневцекого паны Пекарский да Колчевский а с ними литовские люди поляки и немцы и драгуны и гайдуки розграбили...»*. Также посланные «на вести» стрельцы узнали от встретившегося литвина, что поляки увели жителей с женами и детьми из Олешни. Собирались паны Пекарский и Колчевский идти на Олешню снова, чтобы поймать оставшихся и выжечь Олешню окончательно, при этом грабить пасеки по реке Ворскле. Еще *«Офонко с Игнаткой»* донесли, что были в Лосицкой волости на селитренной варнице у *«миргородцкого жида Шмуилы»*. Шмуила с шестьюдесятью работниками варил селитру в Кургане и сообщил двум посланным, что Олешня и земля от Стародуба Северского будет передана от Литвы в Московское государство, а уполномоченным при передаче будет пан Адам Кисель. При этом князь Иеремия Вишневецкий посылает своих людей грабить города, села, деревни и пасеки, которые будут отданы царю. В своем письме хотмышенин Сенка Болховской оповещает царя, что он будет посылать «на вести» людей в литовские города Олешню и Ахтырку, а также во все города и уезды, которые будут отданы поляками царю.

Готовясь принять новые города под власть царя, в Разрядном приказе были написаны «наказы» воеводам, которые должны

были принять у межевых судей города и устраивать в них служивых людей. Так, после 25 мая 7155 (1647) года князю Юрию Никитичу Барятинскому было велено быть воеводой в Олешне и выехать из Москвы в Курск и далее через Вольный к месту назначения для принятия города и острога у межевых судей Замятни Леонтьева, Федора Мякинина и дьяка Григория Пятова [2]. 18 мая от польских комиссаров Станислава Пелчинского, Яна Сосицкого пришло письмо к межевым судьям с русской стороны (Замятне Леонтьеву с товарищами) о том, что первыми будут отданы четыре городища: Ахтырское, Олшанское, Городецкое и Каменное. Польские комиссары уведомяли, что будут в Ахтырском городище 30 июня по римскому календарю. Недрыгайловское городище будет передано царю уполномоченным Адамом Киселем лично, после чего он в качестве посла выедет в Москву через Севск. Со стороны царя в Недрыгайлов 19 мая был послан межевой судья Федор Мякинин, а с ним десять детей боярских-стародубцев, севские стрельцы и казаки общим числом пятьдесят человек.

Первому воеводе Олешни, князю Юрию Никитичу Барятинскому, было дано подробное указание, что и как устроить в принятом им городе [2]. Обратимся к этому источнику. Так, назначенному воеводе предписывалось, приняв город у межевых судей, сделать списки с межевых книг, описать город, острог и все дворы в уезде, сделать чертеж всему описанному и прислать в Москву в Разряд. 9 августа в письме из Разряда снова требовали от князя-воеводы Юрия Барятинского чертеж Олешни [3]. На это князь Юрий отвечал, что посылал «за *чертещиком*» в Хотмыжское городище к князю Семену Болховскому, в Вольное к Ивану Савину, но там «*чертещика нет*». В результате требование царя оказалось не выполненным. Чертеж Олешни был выполнен только в 1652 года (при новом воеводе Андрее Васильевиче Поливанове). Этот чертеж-план сохранился и находится в РГАДА [21]. Он представляет собой бумажный лист размером 38,0 на 29,8 см. Чертеж с запада на восток делит пополам река Ворскла

Чертеж пасечных угодий вдоль реки Ворсклы (1652 г.)

со своими притоками: речкой Хухрой, рекой Мошной и рекой Олешней. Показана граница с Литвой и проходящие дороги: из Олешни на Скелские горы, дорога из Груни вброд за Ворсклу и дорога из Куземина к речке Хухре. Вся местность по течению Ворсклы и её притоков покрыта лесами, показано 7 пасек. По реке Ворскле уже в Литве расположено две водяные мельницы: у города Куземина и возле Скелских гор. На обороте чертежа есть пометка: *«161-го октября в 19 день таков чертеж подал в Розряде яблоньской козак Енимка Макаров».*

Также князю Бяратинскому был дан наказ оповестить всех оставшихся при отдаче Олешни в Московскую сторону служивых и жилецких людей о льготах на 15 лет. Царь обещал не взимать 15 лет налогов, рассматривать без волокиты все челобитные и своевременно выплачивать жалованье. Но так было только с теми, кто остался на своих местах жительства при отдаче и размежевании. Если же из Литвы выходили желающие быть под властью царя после размежевания – таких предписывалось отправлять обратно в Литву. Были приняты меры и к исключе-

нию лазутчества под видом «выхода на государево имя». Предписывалось уличенных в лазутчестве выходцев из Северских и польских городов сначала расспрашивать, потом пытаться крепкими пытками и *«метать в тюрьму до государева указу»*.

Но особое внимание правительство уделяло безопасности новоприобретенного города. Городские ворота предписывалось закрывать за час до вечера и открывать с утра в час дня. Конские стада и людей велено было выпускать, только разведав местность вокруг города. Велено было заготовить колья и камни, поставить кадки с водой для тушения пожаров на случай осады города. Всех служивых людей было велено расписать по городу, назначить «голов» и каждому указать свое место. Однако служивых людей, которые жили за городом, предписывалось собирать в остроге только *«прознав поденно по вестям о приходе воинских людей»*. В то же время служивые люди, жившие за городом, были обязаны держать «избы и клетки и запасы» в городе, где они могли бы переждать осаду. Детям боярским, казакам, стрельцам выдавался порох и свинец для пищалей от воеводы. Весь приход и расход *«пороховой и свинцовой казны»* должен был записываться в специальные книги, которые посылались в Разрядный и Пушкарский приказ в Москву. При этом только воевода владел ключами от порохового погреба.

Были предприняты меры и для предотвращения пожаров в городе летом. Объезжие головы обязаны были ездить по улицам и переулкам днем и ночью. В жаркое летнее время печи в избах, банях топить запрещалось. Сидеть со свечами, огнем ночью запрещалось. Печь хлеб и варить еду предписывалось в специально сделанных для этого печах в огородах или на пустынных местах. Всем людям, которые жили в Олешне, было приказано поставить кадки, мерники и метлы возле своих дворов. Хлебные житницы и все запасы должны были быть плотно укрыты [4].

Олешенскому воеводе было велено пристально следить за продажей вина и хмельного питья. «Корчемство» строжайше запрещалось. Так, у пойманных на «корчемстве» винные сосуды с

содержимым изымались и отдавались в кабак. Лиц, уличенных в «корчемстве» первый раз, били кнутом и брали по два рубля четыре алтына и полторы денги. Во второй раз – били батогами и брали по пять рублей. В третий раз – били кнутом, брали по десять рублей, а все имущество отписывали на Государя [5].

25 июля 7155 (1647) г. воевода князь Юрий Барятинский отправил в Разряд описание города Олешни, принятого им у межевых судей [6].

*ропис Алешнему городу и острогам
по Московскои дороге от мосту стена от
башни до башни пятьдесят пять сажен
ая то башни другое прясло от пруда
до третей башни трицат три сажени
от третей башни до четвертой башни
от Волнеской дороги сорок семь сажен сполуса
женю
а от слободы четвертое прясло трицать
вос[е]мь сажен а вышина городу полторы
сажени
абашни вышина им ис кровлюю по две саже
ни а поперек дву сажен и с углами
а башен у города четыре и те все глухие
а ворота от мосту одве и те безбашни
а город тын стоячей на иглах*

В городе не оказалось ни колодца, ни тайников. В описанном выше городе был еще один острог («*меньший острог*»), периметром стен триста восемь сажен. Находился он прямо у реки Олешни, с литовской дороги позади слободы, но был недоделан и затем сожжен в пяти местах. Высота его была полторы сажени, башен и ворот в нем не было. Еще один («*большой острог*») периметром восемьсот восемьдесят две сажени, высотой полторы сажени и «*бит накрест*». В острогах оказалось 393 двора целых и 178 дворов, сожженных поляками. За острогом, возле реки Олешни, осталось 3 целых двора, за рекой и прудом – 22 двора.

Наглядное представление об укреплениях города Олешни и слобод вокруг неё дает более поздняя карта (1730-х г.г.) земель вокруг Белгорода [22]. На ней мы видим четыре угловые башни, образующие трапецию, и одну проезжую башню с дорогой в город Вольный. Возле моста через реку Олешню расположена «Государева мельница». Внутри крепостных стен изображены житница, караульня, казенный погреб и воеводский двор из трех строений. За пределами крепости – слободы и церковь.

Город Белгород с окрестностями (1730-е)

Но самой большой ценностью всегда были люди, которых не хватало. В Олешню с воеводой, князем Юрием Никитовичем Барятинским, было велено ехать курчан – детям боярским 100 человекам, севским стрельцам и казакам 100 человекам [7]. Приехав в Олешню за неделю до Святого во-

скресенья (Пасхи), воевода пересмотрел всех служивых людей. Так, курчан в «естях» оказалось: детей боярских – 41 человек, стрельцов – 34 человека, казаков – 26 человек. Итого всех курчан 101 человек. Иначе обстояло дело с севскими стрельцами. Князь Юрий Барятинский в том же письме сообщал о побеге ночью 23 апреля 7155 (1647) г. тридцати девяти севских стрельцов из Олешни. Севские стрельцы взяли с собой барабан и знамя, ушли с пятидесятником Филимонкой Лаврентиевым. На Олешне осталось только 3 стрельца из Севска. С севскими стрельцами сбежало и три человека курчан. Оставшиеся люди стояли на ка-

раулах по городу без перемены, поскольку из-за малолюдства их некем было сменять. Таким образом, курчани и севцы (101 и 42 человека соответственно) были первыми поселенцами в Олешне после его отдачи поляками царю.

Одновременно с целенаправленным переводом правительством русских служилых людей на Олешню были попытки самовольного переселения («выхода на Государево имя») из Литвы. Так, 9 августа 1647 г. воевода Барятинский писал царю в Разряд, отсылая челобитную от переезжих черкас: сто семь человек с женами и детьми пришли на Олешню и желают остаться в городе, служить царю. Сохранился и текст черкасской челобитной.

*Царю Г[о]с[у]д[а]рю и великому кн[я]зю Алексею Михайловичю
вса русии бьют челом холопи твои Г[о]с[у]д[а]р[е]вы
перезжия чаркасы города Олешны атоман Ромашка Тургенен стовары
ше сто сем ч[е]л[о]век переехали мы холопи твои на Олешну те
бе Г[о]с[у]д[а]рю Царю и великому кн[я]зю Алексею Миха
иловичю вса русии служит на вечное житя з женами
своими из детми а все ограблены от поляк пришли ду
шею да телом все разорены без остатку и будучи нам
холопом твоим в твоём Г[о]с[у]д[а]р[е]ве городе Олене
бес твоего
Г[о]с[у]д[а]р[е]ва жалованя прокормитца нечем*

Саму челобитную и письмо воеводы послали из Олешни в Москву с двумя черкасами, Сысойкой Износковым и Ондрушкой Костянтиновым. В своей челобитной черкасы просили позволения остаться в Олешне (вернувшись туда после размежевания), жаловались на разорение своих жилищ, уничтожение (слом жерновов и ступиц) мельниц на реке Буймере и Олешне. Просили они и разрешения обмолотить сжатый хлеб (который по приказу воеводы был поставлен в гумно и не был обмолочен), «чтобы голодной смертию не помереть». Одними из важных про-

шений черкас в челобитной были служить государеву службу из царского жалования, просьба о выдаче им пищалей, пороха и свинца, а также о получении железа и прочей снасти для молочения хлеба. Нуждались черкасы и в земле для хлебопашества.

Но правительство, не желая нарушать договоры с поляками о непринятии беглых из Речи Посполитой, относясь настороженно к подобным «выезжим», не хотело поселять таких людей в Олешне. Опасение относительно возможной измены подогревалось и событиями в Чугуеве в 1641 г., когда принятые и поселенные черкасы, взбунтовавшись, ушли обратно в Литву. Поэтому в письме 12 августа 1647 (1647) г. Разряд от имени царя уведомлял князя Барятинского, что оба челобитчика (Сысойко Износков и Ондрюшко Костянтинов) будут отпущены из Москвы в Олешню. Ста семи черкасам не разрешалось остаться в городе, князю предписывалось разрешить им смолотить сжатый ими хлеб, отдать им все их имущество и выпроводить обратно в Литву. Хлеб разрешалось продать служилым людям на Олешне или в уезде «прямою поволною ценою». В этом же письме князю Барятинскому предписывалось: в будущем всех приходящих из Литвы на Олешню (но не живших в городе до отдачи) и желающих служить царю отсылать «за Усерд в новый город Коротояк» [8].

География мест, откуда переселялись в Олешню служилые люди из Московского царства, была очень широка. Служилые люди сами выбирали из своего круга людей для переселения, в то же время имели места и челобитья самих служилых людей (как правило, беспоместных) о желании жить на Олешне. 9 декабря 1648 (1648) г. от царя к воеводе Савве Александровичу Языкову во Мценск пришла грамота, в которой указывалось отправить 180 назначенных ранее человек детей боярских вместо Карпова сторожевья в Олешню по первому пути [9]. Уже в январе 1648 (1648) г. число мценян, назначенных на переселение в Олешню, было увеличено до 250 человек. Сохранился список этих назначенных детей боярских с указанием их семейно-

го положения, детей, братьев, крестьян, бобылей, животных и имущества [10]. При выборе людей для переселения в Олешню отдавалось предпочтение «семьянистым» и зажиточным. Например, в данном списке встречаем таких людей:

л. 207

*Петр Оксенов с[ы]н Жиленок у нево пять с[ы]нов
Роман женат с[ы]н Тимофей штинатцати лет
с[ы]н Роман же десят лет с[ы]н Гаврило пять лет
с[ы]н Олександр трех лет а животов у нево
трое лошадей да корова с теленком
овцы и свини есть да у нево ж задворнай
ч[e]л[о]в[e]к Гнашко з детми поместья за ним
пятьдесят шесть четей без третника*

л. 212

*Семен Лукьянов с[ы]н Степанов у нево че
тыре с[ы]на Василей да Карп жена
ты у Василя два с[ы]на Борис да Ели
страт третьей с[ы]н у Семена Павел чет
вертой с[ы]н Дементей и меншому
три годы за ним два двора кр[e]сть
ян лошади и всякое животино есть*

л. 219

*Моксим Богданов с[ы]н Конищев у нево два с[ы]на
Леонтей осми лет да с[ы]н Клим у грудей да сним
же два брата Иван женат у нево с[ы]н Олексеи
пятой год да брат Василей пятнатцати лет вотчи
на тритцат пят чети, кр[e]стьян два двора лошади
и всякая ж животино есть*

Из данного списка видно, в каком достатке находились мценские дети боярские и как им, вероятно, не хотелось переселиться в неизвестный, еще пустынный и опасный, пограничный

с Литвой город. И уже в январе многие мценские служилые люди поехали в Москву с челобитными, чтобы им не ехать в Олешню. До нас дошла челобитная мценянина Самсона Борзенкова, в которой он жалуется на увечья, скудость и утеснения от воеводы Саввы Языкова, просит не высылать его в «*новой отдатойной город на Олешню всылку на вечная житя*» [11]. Назначенные в январе 7156 (1648) г. мценские дети боярские не прибыли в Олешню 28 июня, о чем уведомлял царя воевода Роман Барятинский.

Но совершенно иначе обстояло дело с беспоместными служилыми людьми. Именно таких людей привлекал город Олешня, за проживание и службу в котором можно было получить поместный и денежный оклады. К таким категориям относились, в первую очередь, казаки и стрельцы. После Смутного времени и Смоленской войны большое количество жителей Северной земли (отошедшей к Речи Посполитой) вышло в Московское государство, однако в результате этого перехода служилые люди остались без поместий. Большие группы стародубцев, рославцев, черниговцев после этого перехода проживали в Севске, Брянске, Карачеве.

До 28 марта 7156 (1648) г. живущие в Карачеве казаки (стародубские выходцы) подали царю челобитную, в которой просили об их переводе на вечное жительство в Олешню. Обратимся к этому любопытному документу [12].

л. 302

*Ц[а]рю Г[о]с[у]д[а]рю и великому кн[я]зю Алексею Михайловичю
всёя Руси*

*бьют челом холопи твои стародубские выходцы карачевские
казаки пятидесятник Офонка Романов с[ы]н прозви
ща Кривоусов со товарищи сто ч[е]л[о]век пяти
десятники и десятники и все редовые казаки выхадцы
мы холопи твои из Стародуба на твое Г[о]с[у]д[а]р[е]во имя
и устроены в Карачеве казаки служили те
бескорыстно Г[о]с[у]д[а]рь жалованя и корму из годо
вого денежного жалованя ныне нам холопом*

*твоим твое Г[о]с[у]д[а]р[е]ва денежное жаловане отка
зана в пред нам в Карачеве жит не возможно и слу
жит несчево м[и]л[о]с[е]рдный Г[о]с[у]д[а]рь Ц[а]рь и Великий
кн[я]зь*

*Алексей Михайлович всяя Русии пожалуй нас холо
пей своих вели Г[о]с[у]д[а]рь нам свою Г[о]с[у]д[а]р[е]ву
службу слу*

*жит и в вечном жите жить в одаточном
Олешне городе и вели Г[о]с[у]д[а]рь на устройство свою
Г[о]с[у]д[а]рь
службу своим Г[о]с[у]д[а]р[е]вым жалованьем дво
рами и пашнею и санными покосы против
рыльских казаков нам холопом тваим
Г[о]с[у]д[а]рь служить Ц[а]рь Г[о]с[у]д[а]рь смилуйся пожалуй*

л. 302об

PHS(156)-го марта КИ(28) день

Правительство благосклонно отнеслось к этому челобитью казаков. От имени царя Алексея Михайловича Разрядный Приказ писал карачевскому воеводе Федору Андреевичу Полтеву пересмотреть всех казаков, стародубских выходцев, дать жалованья по 7 рублей и отправить с женами и детьми в Олешню. В Олешне им было указано дать по 15 четий земли человеку, с санными покосами, всяких угодий и готовые двory «литовского строения». Из Москвы от царя был отправлен подьячий Григорий Богданов с денежной казной в 700 рублей и в сопровождении из пяти московских стрельцов до Калуги. Карачевскому воеводе было приказано отправить стародубских казаков в Олешню уже 21 апреля, с женами и детьми. Но разрешалось оставить жен для сбора хлеба, а первыми отправить тех казаков и их детей, кто может работать и пахать пашню. Однако до первого зимнего пути из Карачева в Олешню к мужьям должны были приехать и оставшиеся жены с малыми детьми. Разряд приказывал воеводе

Федору Андреевичу Полтеву всячески оберегать оставшихся в Карачеве жен казаков после высылки тех, не производить над ними никаких судов и не брать налогов. Оставшиеся казачьи жены должны были продать «повольною ценою» дворы в Карачеве. После раздачи царского жалованья с казаков предписывалось взять поручные записи, переписать их детей, братьев и эти книги отправить в Москву с доставившим жалованье подьячим Григорием Богдановым [13].

После известия о царском указе жить на Олешне карачевские казачьи пятидесятники Офонка Романов (он же Кривоусов) и Ортемка Ильин послали царю еще одну челобитную, в которой просили выдать им для прохода в Олешню из казны порох и свинец «для береженья». В своем письме карачевский воевода писал в Разрядный Приказ, что подьячий Григорий Богданов приехал в Карачев 10 апреля. По челобитью казаков им было дано по фунту пороха и по полфунта свинца на человека. Со всех казаков были собраны поручные записи, с разбивкой по 50 человек с пятидесятником, его десятниками и рядовыми казаками. Поручные записи были составлены с указанием пятидесятников, десятников и рядовых казаков. Так, у пятидесятника Артема Иванова сына Ильина в десятниках были: Осип Иванов Молеев, Левон Потапов, Свирид Антонов сын Матосов, Борис Иванов сын Кужелев, Дмитрий Осипов сын Телешов. В этой поручной записи были такие фамилии рядовых казаков: Бакулин, Безменов, Беляев, Бердников, Борзой, Глозунов, Горнев, Дашков, Дроздов, Дружинин, Ильин, Корцов, Кужелев, Кузнецов, Лашков, Лузиков, Молахов, Орехов, Позняков, Понтелеев, Почепцов, Протасов, Радков, Разинков, Ромеев, Соболев, Солонииков, Сомсонов, Сталпов, Телешов, Фоустов, Худеков, Чюпахин, Яцковской. Особый интерес представляет перечисление того, чего казаки обязались не делать [14].

л. 369

...карачевския козаки петидесятник и десятники

и редовые козаки пятьдесят человек поручились ми друг
по другу меж своих десетчан в том что по Г[осу]д[а]р[е]ву
Ц[а]р[е]ву

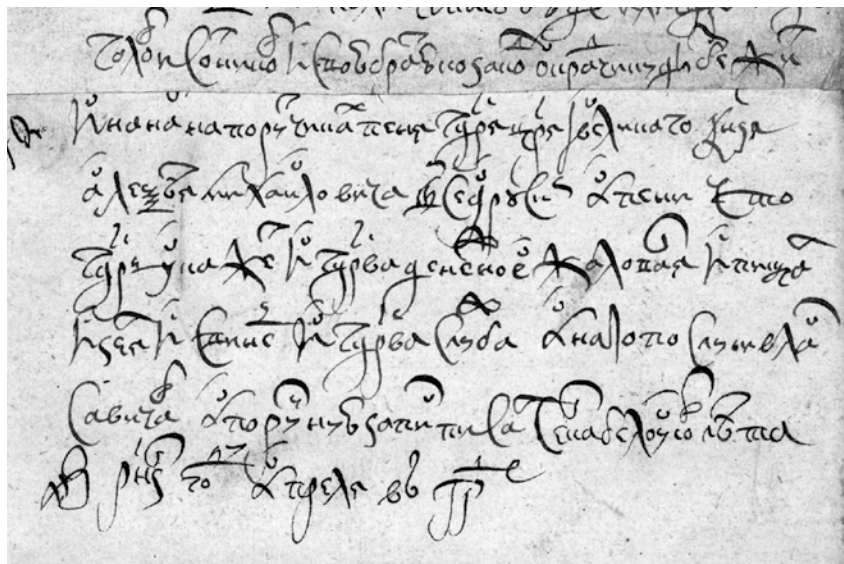
и великого кн[я]зя Алексея Михайловича всея Руси
указу велено нам быт на Г[осу]д[а]р[е]ве службе в новом в отда
точном городе на Олешне на вечном жите и Г[осу]д[а]р[е]ва жа
лованя мы взяли по семи рублев на человека на селидбу
и на перевозку и стати нам на срок на Олешне
апреля в 28 день и будучи на Олешне
Г[осу]д[а]р[е]ва служба служит вряд стоварыщи
с пицалми и из Олешни никуды не збе
жат и в Крым и в Литву и в немцы и на поля
к черкасом неотехать и над Г[осу]д[а]р[е]ваю казною
над городом и над острогом хитрости никакой не
учинит и Г[осу]д[а]р[е]вых людей голов и сотников и
своей брати козаков неокрасть и зерни и кор
чмы и блядни и беглых людей у себе во дворе
недержат а будет хто из нас в новом в отдаточном
городе на Олешне на срок не станет и Г[осу]д[а]р[е]вы
службы козачей вряд стоварыщи с пицалеми
служит не учнет или хто из нас с Олешны збе
жит или над Г[осу]д[а]р[е]вою казною над городом и над
острогом хитрость каковую учинит или в Крым и в Лит
ву и в немцы и на поля к черкасом отедет или Г[осу]д[а]р[е]вых
людей
голов и сотников и свою братию казаков окрад бежит

л.3 70

и на порутчиках Г[осу]д[а]ря Ц[а]ря и Великого кн[я]зя
Алексея Михайловича всея Руси а пени что
Г[осу]д[а]рь укажет и Г[осу]д[а]р[е]ва денежное жалованя и пицал
и зеля и свинец и Г[осу]д[а]р[е]ва Служба а на то послуи Влас
Савичав а поручную запис писал Степан Белоусов лета
/ЗРHS(7156) году апреля в Гі(13) день

В первую очередь казаки поручались друг за друга, что будут служить в Олешне и не уйдут со службы в Крым, Литву, «немцы» и черкасы. Важным требованием правительства был запрет кормчества, игры в зернь, притонов и укрывание беглых. В Олешне казаки должны были служить именно казачью службу. Но карачевские казаки (выходцы из Стародуба) были пешими. Так, в Смотреной книге служилых людей г. Олешни, написанной после 1 марта 7161 (1653 г.), все казаки бесконные. Пятидесятники, десятичники вооружены пищалями и саблями, рядовые казаки – только пищалями и рогатинами [15]. Все указанные в поручных записях карачевские казаки пришли в Олешню. К нам дошел список олешенцев, которым в 7159 (1651) г. было дано по 5 рублей. Возле каждой фамилии в списке стоит крестик, вероятно, обозначающий получение денег. Но есть и фамилии, возле которых написаны отметки о смерти («по сказкам челобитчиков»).

Поручная записка 13.04.1648 г. карачевских казаков о жизни в Олешне

Умершими значатся: в 7157 г. – Алешка Раков; в 7158 г. – Окимко Горнев; в 7159 г. – Зеновка Понтелеев, Микитка Карцов, Куземка Крюков [16].

Все служилые люди, приезжавшие в Олешню на вечное житье, целовали крест и давали присягу. До нас дошел текст крестоцеловальной записи, которая была дана первому воеводе Олешни – князю Юрию Никитичу Бярятинскому [17]. В самом начале текста каждый служивый человек «целовал крест» быть на вечном житье в Олешне с женами, детьми. Вторым пунктом обещал не сбегать самому из Олешни, не допускать побегов своих детей, братьев, племянников «и иных никаких людей неотпускать». Третьим пунктом запрещалась любая связь с «литовскими людьми». Четвертый пункт, один из самых интересных, обязал служилых людей «...опричь Государя своего царя и великого князя Алексея Михайловича всея Руси на Владимирское и на Московское Государство и на все великие Государства Российского царствия и нового Государя из иных Государств Литовского и немецкого королей и королевичей и из разных земель царей и царевичей и из русских родов никого не хотеть...». В этом пункте отразилось наследие Смутного времени, времени самозванцев и претендентов на Московский трон. В 1647-1648 г.г. в Речи Посполитой еще был жив польский самозванец Ян Фаустин Луба (выдававший себя за чудом спасшегося сына Лжедмитрия и Марины Мнишек). Шестым пунктом стала выдача изменников, донесение приказным людям и воеводе в городе об узнанных заговорах, неутаивание по дружбе или родству.

Важнейшим элементом любого города, крепости, острога в Московском государстве была церковь. Поскольку в Олешне были поселены русские сведенцы, стал вопрос об исполнении православного богослужения, исповеди и прочих треб. На данный момент неизвестно, существовала ли православная церковь в Олешне до её отдачи из Литвы в 1647 г. Не встречается упоминание о ней в приведенном выше описании Олешни 25 июля 1647 г.

Кроме челобитной безземельных или малоземельных служилых людей, желавших переселиться в Олешню, встречается челобитная и священника без паствы. 6 февраля 7156 (1648) г. царю подал челобитную курский поп Федорища Борисав. В своей челобитной поп Федор пишет об отсутствии Соборной церкви в Олешне, просит отправить его в Олешню попом новой церкви, дать хлебное, денежное жалованье. В решении Разряда, подшитому к этой челобитной, указано быть попом Соборной церкви в Олешне Федору Борисову, велено устроить его так же, как был устроен коротояцкий поп Андрей. Встречается и первое упоминание о новой церкви в Олешне – в честь Преображения Христова. В Москве попу Федору было дано 9 рублей денег на «дворовое строение», 5 рублей «на завод и на семена» и велено выдать в Воронеже из таможенных доходов 1 рубль на просвиры. В этом же решении Разряда попу Федору, направляющемуся в Олешню, отказано в хлебных ругах (т.е. хлебном жалованье). Вместо хлебного жалованья решено было «устроить землю»: церковным причетникам, попу – 15 четей земли, дьякону и пономарю по 8 четей земли. Одновременно с финансовыми вопросами был решен и вопрос, касающийся богослужений. 11 февраля 7156 (1648 г.) из Разряда была написана «память» казначею Богдану Миничу Дубровскому, дьякам Григорию Панкратову и Захару Анофрееву. В «памяти» велено сделать: две ризы киндячные, оплечья бархатные, два стихаря, две епитрахили, два поручня бархатные, два пояса «на двои с окдои», церковные покровцы, на два престола две пелены, две индии киндячные, две срочницы, две верви «на два же гривенника с рачницы», к двум царским дверям запоны. Все указанное церковное имущество велено было сделать как можно скорее и послать в Разряд.

Еще одной церковью, построенной в Олешне, стала церковь в честь Живоначальной Троицы. В «Росписном списке» (при передаче города от одного воеводы к другому) Олешни 28 декабря 7161 (1653) г. отмечено существование двух церквей: Преображенской и Троицкой. Соборная Преображенская церковь по-

строена «Государевою казною» и силами служилых людей при стольнике и воеводе князе Романе Барятинском. В описании церковного убранства этой церкви значится: *«образ Преображения Христова с венцы с серебряными образ Пречистые Богородицы на престолная у другого пристолу месной образ великого Чудотворца Николы с венцом с серебряными позлоченым двери царские деисусы адиннатцат икон з два на десят прдники Государски-ми да шесть листовых икон неокладных на празелени 31 образ да кадило укропник чаша медноя водесветилная сасуды оловянные белыя животворящи крест Господень с мощми серебрян позлащен да два кресты деревянные у предела у Чудотворца Николы царских дверей и северных и на престоля Богородицына оброза и крестов и Евангелия и одеяния на престоля и пелен сасудов церковных нет у престоля Преображения Христова книг Евангелия на престолная минея общя два охтая две триоду дветная да посная псалтыр слюдованная другая учительная часовни ризы и патрохеи и стихар и поручи и поес два колокола по скаски весу в них пуд». В 1653 г. в Преображенской церкви священником был Тимофей Анофреев («безместной», взятый из Белгорода); дьячка, пономаря в церкви не было.*

Второй церковью была Троицкая в Казачьей слободе Олешни. Троицкая церковь была с приделом Святого Ивана Рильского. Эта церковь построена при преемнике первого воеводы – при Василии Бунакове. Лес для ее строительства рубили (*«ронили»*) и возили все служилые люди г. Олешни. 100 олешанских казаков нанимали плотников на собственные средства, казаки и стали прихожанами новой церкви (карачевские сведенцы). Среди имущества Троицкой церкви в Казачьей слободе значится: *«на престолная Евангелие евангелисты медныя два охтая менея общя две триоди цветная да посная сасуды оловянные кодило медноя»*. В отличие от построенной по указу царя Соборной Преображенской церкви, в сметной книге о Троицкой церкви находим упоминания о вкладах от частных лиц. Так, царские двери пожаловал Афанасий Серебреников, деисусы с праздниками –

Иван Звягин. В продолжении описи имущества Троицкой церкви в росписном списке значится: *«на престолах образы Пречистыя Богородицы ис пелены у живонасалныя Троицы да у Ивана Рыльского ризы и стихар и потрохя и поручи и поес книги псалтыр служебник Евфрема Сирина два колокола один весом в пуд с тремя чети другой тритцат гривенок»*. Священником в 1653 г. церкви Живоначальной Троицы и придела Святого Ивана Рыльского был поп Исай Савельев; дьячка, пономаря и просвирницы в ней не было. Пашни для Троицкой церкви было дано двадцать четей [18].

Особый интерес представляет история первых лет существования прихода церкви Преображения Господня. Нам известна челобитная, которую подавал царю курский поп Федор Борисов 6 февраля 7156 (1648) г. В результате царского решения Федор стал попом Соборной Преображенской церкви в Олешне. Непросто сложилась его дальнейшая судьба. Переписка Разряда, челобитные судного дела о попе Федоре сохранились в Столбцах приказного стола РГАДА [19]. Приведем эту любопытную историю.

Дело начинается челобитьем 21 июня 7158 (1650) г. от олешанского воеводы Ивана Бунакова, сменившего на этой должности князя Юрия Барятинского. Воевода извещает царя, что 2 июня в съезжую избу к нему явился сын боярский Иван Неудачин и донес («извещал») на Преображенского попа Федора Борисова. По доносу Ивана Неудачина, он обедал того же числа у Троицкого попа Исая Савельева. На обед пришел и бывший в тот день в Олешне черкашенин из Куземина (Литвы), которого зовут Юркой («имени по отцу и прозвища» того Иван Неудачин не знает). В разговоре за обедом черкашенин Юрка рассказывал, что приезжал к ним в Литву, в город Куземина, поп олешанской Соборной Преображенской церкви Федор Борисов. Будучи в Куземина, *«назывался он поп Федор родом царскова колена а патриарх де ему попу Федору близка свои»*. Далее воевода Иван Бунаков извещал царя, что после этого доноса он расспрашивал в

съезжей избе порознь сына боярского Ивана Неудачина, Романа Мосалитинова, Троицкого попа Исая и самого Преображенского попа Федора. Все расспросные речи были отосланы в Москву с сыном боярским Иваном Звягиным.

В деле есть и *«расспросная речь»* попа Федора, проведенная уже в Москве. В ней поп Федор говорит, что ему была дана на реке Буймере пустая мельница, которую он *«устроил»* (оборудовал и оснастил) в 7158 (1650) году. После Светлого Воскресенья (Пасхи) на четвертой неделе он поехал на Литовский рубеж *«на скелку»* в 20 верстах от Олешни на реке Ворскле для покупки мельничных жерновов. С попом Федором были два черкаса: один из литовского города Гадяча (*«Васка зовут Мелник»*), второй – *«Ивашка Богученка»* (из литовского города Зинкова). Эти два черкаса пришли в Олешню на Святой неделе *«кормится работою»*, как говорит о них поп Федор. Ваську из Гадяча поп Федор взял к себе на мельницу для работы, а Ивашка Богученко работал у него же за два рубля в год. Когда поп Федор и два его наемных работника приехали на место – наступила ночь. Они поехали в литовский город Куземин *«по знакомству к попу Матфею»*, чтобы переночевать. Указанный поп Матфей приезжал в Олешню *«кормится»*, как говорит о нем сам поп Федор. Тут, в Куземине, будучи у попа Матфея, черкас Юрка Бреус стал спрашивать попа Федора, как *«государь сведает»*, если его, попа, убьют здесь? На что поп Федор ответил, что в Москве у него есть брат родной, тоже поп соборной церкви. Что брат узнает о пропаже попа Федора и начнет бить челом патриарху и царю о нем. А царь *«пожалует его и покинуть не велит»*. Так рассказывает о деле в Литве сам поп Федор. Очень важным моментом в расспросной речи попа Федора является то, что третье лицо (возникшее уже в Куземине), Юрка Бреус, не пустил обратно в Олешню Васку Мелника с попом Федором. Вернулся из Литвы в Олешню поп Федор только с Ивашкой Богученко, которого, по словам попа Федора, из Олешни *«велел выбить»* (прогнать) воевода Василий Бунаков. О приезде в Олешню Юрки Бреуса поп Федор го-

ворит следующее. Приехал в Олешню Юрка Бреус к Троицкому попу Исаю в Троицын день, привез с собой возовую бочку вина для продажи и, продав вино, уехал обратно в Литву. Поп Федор называет Юрку Бреуса изменником и указывает на то, что тот сбежал с Чугуева в Литву, и живущие в Московском государстве (в Усерде и Короче) черкасы знают его как изменника. В этой же расспросной речи мы находим и справку о том, что в большом соборе в Москве есть действительно поп Иосиф, который брат олешанскому попу Федору.

Известна и челобитная попа Федора, написанная царю во время следствия по его делу в Москве. В челобитной поп Федор в точности излагает все дело, как и в расспросной речи. Указывает поп Федор и на то, что Юрка Бреус специально быстро уехал из Олешни, чтобы не быть на очной ставке у воеводы Василия Бунакова. Говоря о Юрке Бреусе как об изменнике и беглеце из Чугуева, поп Федор указывает, что из-за *«таких изменников на украине и в Литве многие чинится убой смертной и татба и налоги великоя и грабеж и в Литве назживаются»*. Здесь же поп Федор указывает, что *«сидит в Москве в казенке по извету белозерца сына боярского Ивана Лукьянова сына Неудачина три недели»*, а в это время его жена – *попадья «живот свой мучит волочитца меж дворов на Олешне помирает галодною смертью»*. Особо интересна деталь, приоткрывающая некоторые аспекты данного извета на попа Федора. По его челобитной воевода Василий Бунаков отдал дворовые места Преображенской церкви (дьячка, пономаря, просвирницы) под огороды олешенским детям боярским: Федору Титову, Григорию Путивцу и Савелю Жарикову. Сенокосы по реке Буймеру воевода велит косить на себя, а *«выписям из строельных книг»* (сделанных при Юрии Барятинском) не верит. Отсюда напрашивается вывод о личной неприязни олешанского воеводы Василия Бунакова и Преображенского попа Федора. Эти отношения если и не были причиной отправки попа Федора в Москву для следствия, то явно подтолкнули воеводу к действиям против него. Заканчивает челобит-

ную царю поп Федор прошением произвести над ним суд и отпустить его обратно в Олешню к соборной церкви.

В деле сохранилась и челобитная самого изветчика, сына боярского Ивана Неудачина, который был отослан в Москву воеводой вместе с попом Федором. В своей челобитной Иван Неудачин сообщает о себе, что взят в Москве на поруки и живет пятую неделю. Поскольку пора летняя, сын боярский просит скорее отпустить его обратно в Олешню, где работать за него некому из-за малолетства детей, а *«жена помирает голодную смертью»*. Просит Иван Неудачин и царского жалованья, чтобы от службы не отбыть.

Нам известно решение царя по делу попа Федора, датированное 25 июля 7158 (1650) года. Решение было написано в виде «памяти» патриаршему боярину Василию Федоровичу Янову и дьяку Федору Торопову. За *«непригожие слова»* попа Федора было велено бить того шелепами и затем посадить на цепь сроком на неделю. После чего попа Федора велено освободить и *«разгрешить»* (простить) [19]. Дальнейшая судьба попа Федора нам неизвестна.

Во всем приведенном выше деле удивляет сразу несколько моментов. Во-первых, это та простота переходов на пограничных землях, с которой из Московского государства в Литву мог поехать «за жерновами для мельницы» поп Преображенской церкви в Олешне или черкас из Литы мог приехать продавать вино в Олешню. Во-вторых – суровость наказания, которое постигло попа Федора за сказанные для собственной защиты слова в литовском городе Куземине. Казалось бы, пустячные слова о том, что «он свой патриарху и царю», обернулись судом в Москве над попом Федором.

Кроме постоянной угрозы со стороны Речи Посполитой («наезда литовских людей») жители Олешанского уезда страдали от искателей легкой добычи, людей, желавших пожить на чужой счет. Так, в своем письме царю воевода Роман Барятинский извещал, что 24 апреля 7156 (1648) г. в съезжей избе ему били челом олешенские дети боярские в лице Матвея Байбиринина о том,

что неизвестные люди разоряют их поместные земли и пасеки. Олешенский воевода послал курчанина Сергея Хмелевского в поместья челобитчиков. Посланный сын боярский при объезде «наехал» на стан разбойников в Олешенском уезде на речке Буймере от города в двух верстах. Там он обнаружил восемь человек с награбленным имуществом, из которых двоих привел к воеводе. Пойманными оказались из города Путивля черниговец сын боярский Семейка Офансев сын Телесцов и донской казак Матюшка Василев сын Матерова. В расспросе они показали, что пришли из Путивля в Олешанский уезд *«для бортнова ухоженя и рыбные ловли и зверинова промыслу»*. А вышли из Путивля по приказу путивльца сына боярского Левонтия Литвинова без воеводского ведома и *«проезжей памяти»*. В своем письме Барятинский просил указа царя, что ему делать с пойманными. 12 мая 7156 (1648) г. царю было зачитано письмо Барятинского. Царь указал провести розыск в Путивле, найти и расспросить посланного *«для воровства»* людей в Олешню путивльца Левонтия Литвинова. Находящихся в Олешне у князя Барятинского Телесцова и Матерова велено было пытать [20].

Таким образом, жизнь в новоотдаточном городе Олешне была сопряжена с трудностями. Требовалось заново отстроить город, организовать сторожевую службу. Жить на границе с Литвой было опасно: возможность набегов как из-за границы, так и «воровских людей», желавших пожить на чужой счет, заставляли мобилизовывать силы поселенцев. Нельзя не помнить, что служилые люди, имевшие достаток, всячески *«отбывали»* (уклонялись) от переселения в Олешню. Яркий пример тому – мценяне, имевшие большие поместья, крупные хозяйства, крестьян и не пожелавшие идти в Олешню. Но новые, опасные для жизни «украинные» земли привлекали служилых людей без поместий (стародубцев), с малыми поместьями (курчане). Подобные переходы и миграции населения из центральных уездов к окраинам стимулировались государством. Стоимость жилья (в Олешне «избы литовского строенья») была не велика, покупка его и сам

переход оплачивался из царской казны. Уже на месте давалось по 15 четей земли служилому человеку в поместье и денежный оклад. Казаки и стрельцы были наиболее «низким» слоем в социальной иерархии служивой корпорации Московского государства, и зачастую именно они были первыми поселенцами в новых городах. Спустя время после службы они могли быть пожалованы в дети боярские, что открывало большие перспективы в службе и поместном землевладении. Именно так это и произойдет со стародубскими сведенцами в Олешне. Заселение Олешни происходило волнами, правительству приходилось попутно решать многие проблемы, связанные в устройством служилых людей. На примере первых лет заселения и интеграции Олешанского уезда мы познакомились с вызовами, которые были брошены правительству царя Московского, и их решениями.

Источники и материалы

- 1) РГАДА, Ф.210, Оп.13, д.171, л.л.119-122
- 2) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.216, л.630-633
- 3) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.263, л.л.313-314
- 4) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.216, л.599-600
- 5) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.216, л.л.601
- 6) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.263, л.л.94-96
- 7) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.262, л.л.385-386
- 8) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.263, л.л.150-160
- 9) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.262, л.л.35-37
- 10) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.259, л.л.205-255
- 11) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.262, л.л.249-259
- 12) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.262, л.л.302
- 13) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.262, л.л.303-315
- 14) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.262, л.л.268-370
- 15) РГАДА, Ф.210, Оп.4, д.308, л.л.109-147
- 16) РГАДА, Ф.210, Оп.14, д.143, л.л.18-31
- 17) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.262, л.л.37-39
- 18) РГАДА, Ф.210, Оп.4, д.308, л.л.40-87
- 19) РГАДА, Ф.210, Оп.13, д.272, л.л.72-85
- 20) РГАДА, Ф.210, Оп.12, д.262, л.л.387-389
- 21) РГАДА, Ф.210, Оп.25, д.26
- 22) РГВИА, Ф.349, Оп.3, д.4207

КОЛИ МИНУЛЕ ПІДНІМАЄ ЗАВІСУ

Краматорські історики й краєзнавці не мають відомостей про документ або, як мінімум, офіційну газетну публікацію, які б точно вказували, коли в нашому місті народилося театральне життя. Усе, що було раніше відомо, засноване виключно на спогадах сучасників і даних уцілілої театральної афіші, представленій в експозиції Музею історії м. Краматорська.

Вихідну точку в історії місцевого аматорського театру першим указав письменник В. В. Матвеев-Сибіряк на початку 30-х років. Він був відряджений із Харкова в Краматорську для збору матеріалів і написання книги про революційну діяльність і роль місцевого пролетаріату в боротьбі за встановлення радянської влади в Краматорському заводському районі. Джерелом інформації про дорадянську епоху для нього слугували спогади учасників і свідків подій, що відбувалися в селищі й на заводі, заснованому Конрадом Гампером 1896 року.

Перший підсумок роботи В. Матвеева-Сибіряка та його помічників був оприлюднений у другій половині 1933 року. Тоді Всеукраїнська редакція «Історії заводів» видала збірку «За створення більшовицької історії заводів», у якій побачив світ складений письменником «План-хроніка історії Краматорського машинобудівного заводу». У хроніці найважливіших подій містилася лаконічна згадка про виникнення театру в Краматоровці: *«Театральний гурток. З 1899 року на квартирі Залізняка (режисер) збираються любителі: два брати Смолівські, Іванов (токар), Шабандашнін (модельщик), Макарова (дружина робітника). Вистави в крамниці Лукомського»* [1, с. 76].

Подальше театральне життя селища зазначено письменником буквально кількома штрихами: «1902 рік. ... Вистави у збанкрутілого поміщика Уварова»; «1908 рік. ...Розваги верхівки інженерно-технічного персоналу. «Казино». Свій драматичний

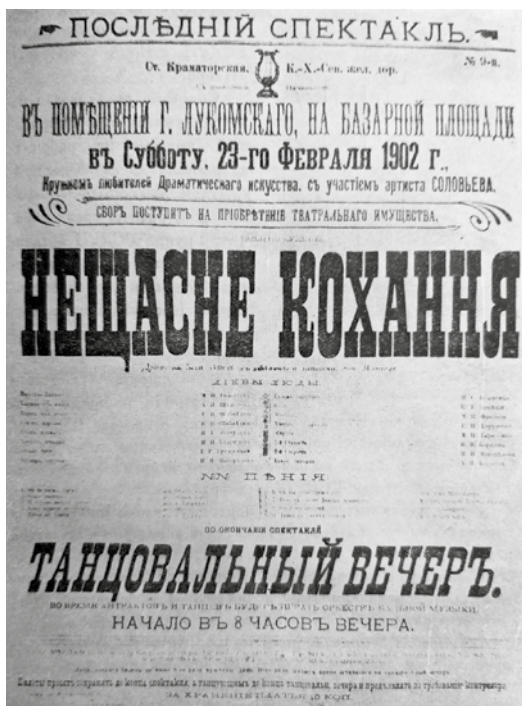

гурток. ...Розваги «середньої частини». «Ера». ...Вистави в будинку збанкрутілого поміщика Уварова» [1, с. 77, 82]. План-хроніка В. Матвеева-Сибіряка є поки першим і єдиним друкованим джерелом, яке містить найбільш ранню й нічим не підтвержену згадку про театральні витoki в Краматорську.

Ще одне свідчення належить Олексію Чікірісову – учаснику революційних подій і громадянської війни на Донбасі, зокрема в Краматоровці. 1947 року він згадував, що перший драматичний гурток у селищі був заснований 1900 року токарем машинобудівного заводу Шабайдашем [2, с. 11]. Необхідно зазначити, що спогади Олексія Чікірісова були критичною реакцією на видану

тоді ж книгу уродженця Старої Петрівки, краєзнавця Миколи Древетняка «Гвардія машинобудівників».

Її автор стверджував, що в травні 1901 року в Краматорську прибув артист Соловійов. Метою його приїзду була революційна агітація серед місцевих робітників. Щоб не привертати увагу поліції, Соловійов «організував на заводі український театральний гурток...», що був легальним прикриттям для соціал-демократичної роботи серед робітників. ... У приміщенні Лукомського на

Театральне оголошення.
Ст. Краматорська, 1902 р.

базарній площі робітники Тарасенко, Шабайдаш, Гаврилов, Борщов, Штиглець, Крайній налагодили регулярні театральні постановки» [3, с. 20, 22].

У книзі М. Древетняка була опублікована фотографія афіші гуртка любителів драматичного мистецтва, що сповіщала про те, що 23 лютого 1902 року на ст. Краматорська, в приміщенні Лукомського на Базарній площі, відбудеться останній спектакль «Нещасне кохання» за участі артиста Соловійова [3, с. 21].

Таким чином, відомі три дати, які суперечать одна одній і вказують на час народження театру в нашому місті: 1899, 1900 і 1901 рік. Як уже зазначалося, жодна з них не підтверджена архівним джерелом.

Однак час від часу минуле готове дарувати радість сучасникам і тоді піднімає завісу.

Перший документ, який проливає світло на дорадянський період історії театрального життя в Краматорську, автору цієї статті вдалося розшукати в Державному архіві Харківської області на початку вересня 2006 року. Це протокол чергових річних загальних зборів членів Музично-драматичного гуртка (далі – Гуртка) при заводі Краматорського металургійного Товариства, які відбулися 31 липня 1916 року. Збори проводилися згідно з 27 параграфом правил його статуту й за наявності однієї третини від загальної кількості членів гуртка [4, л. 266].

У зборах узяли участь наступні члени Гуртка: В. Форст, М. Антонов, Ф. Нагушевський, І. Дрожняк, А. Крюков, О. Чумаков, П. Мещеряков, І. Кіхтенко, П. Бутенко, С. Скарба, Е. Янушевський, М. Волбухін, Ж. Колесніков, Г. Васильєв, В. Цікаленко, А. Макаревський, О. Чикирисов, Ф. Чикирисов, І. Гарцаж, М. Карнаухов, Л. Заграднік, В. Резванов, Е. Ольшевський.

На зборах розглядалися й обговорювалися три питання. Перше стосувалося річного звіту та дій Музично-драматичного гуртка. Друге – виборів членів ради Гуртка й ревізійної комісії на період 1916-1917 рр. Третім у порядку денному було питання про вибори кандидатів у члени Ради й ревкомісії. Го-

ловував на зборах Ф. Чикирисов. Обов'язки секретаря виконував О. Чумаков.

На жаль, протокол не відобразив перелік, а також кількість вистав та музичних заходів, які Гурток провів у період з 1 липня 1915 до 1 липня 1916 р. У документі вказані лише грошові суми, які були зазначені в касовому звіті. Так, весь грошовий прихід Гуртка за минулий операційний рік склав 2811 руб. 66 коп., а витрати – 2680 руб. 28 коп. Залишок на особистому рахунку в касі Краматорського металургійного товариства – 80 руб. 94 коп. Решта грошей (8 руб. 48 коп.), ураховуючи благодійні марки, – у касі Гуртка. Урешті фінансовий звіт був визнаний правильним, затверджений та одногосно прийнятий [4, л. 266].

Членами та кандидатами в члени ради Музично-драматичного гуртка на період з 1 липня 1916 р. до 1 липня 1917 р. методом закритого голосування присутні на зборах обрали 10 осіб [4, л. 266 зв.].

Головою Гуртка був обраний В'ячеслав Форст. У той час В'ячеслав Іванович мав 33 роки від роду і був міщанином м. Мітави (нині м. Єлгава в Латвії, – В. К.).

Заступником голови Музично-драматичного гуртка учасники зборів обрали 23-річного міщанина Мітавського повіту Полоцької губернії Фелікса Йосиповича Нагушевського (він же – перший член ради). У протоколі зазначено, що він був і режисером польських любителів. Під цим поняттям, мабуть, малися на увазі самодіяльні артисти з переліку тих поляків, що жили в Краматоровці та грали в спектаклях своєю рідною мовою.

На посаду секретаря був запропонований і обраний Михайло Титович Антонов (міщанин м. Льгова Курської губ., 22 років). У той липневий день скарбником Гуртка присутні довірили бути 29-річному селянину гміни Люборжиця Меховського повіту Келецької губ. Ігнатію Яковичу Дрожняку.

Режисером російських любителів став Андрій Юхимович Крюков, селянин Григорівської волості Олександрівського повіту Катеринославської губ., 32 років.

Режисером українських любителів (у документі – малоросійських, – В. К.) був обраний Олексій Захарович Чікірісов, міщанин м. Новгород-Сіверського, Чернігівської губ. Йому було тоді 38 років.

Членами ради Гуртка було обрано двох осіб: Олексія Семеновича Чумакова (селянина Осинівської волості Старобільського повіту Харківської губ., 22 роки) і Павла Олексійовича Мещерякова (селянина Чіріковської волості Скопінського повіту Рязанської губ., 32 роки). Стільки ж було обрано кандидатів у члени ради. Першим кандидатом став Едуард Францевич Янушевський (селянин Бендінського повіту Петроковської губ., 34 роки). Другим було обрано Івана Савелійовича Кіхтенка (міщанина м. Бахмута Катеринославської губ., 22 роки).

До складу ревізійної комісії присутні обрали трьох членів: Павла Леонтійовича Бутенка (міщанина м. Бахмута, Катеринославської губ., 27 років), Стефана Владиславовича Зелінського (дворянина Ченстоховського повіту Петроковської губ., 22 років) і Лаврентія Васильовича Адамовського (селянина Микольської волості Ізюмського повіту Харківської губ., 35 років).

Станція Краматорська. 10-ті рр. ХХ ст.

Кандидатами в члени ревкомісії учасники зборів обрали двох осіб. Ними стали селянин Опатовського повіту Радомської губ. Стефан Йосипович Скарба, 29 років, і міщанин м. Кельці Станіслав Янович Заборек, 30 років.

Очевидно, у ті передреволюційні роки любителями музично-драматичного мистецтва в селищі при станції Краматорська і заводі Краматорського металургійного товариства були переважно молоді люди.

Так, серед членів і кандидатів у члени ради вік найстаршого становив 38 років, а молодшим було по 22. В усі часи молоді люди жадали розваг і змістовного проведення часу. Культурне життя населення заводського селища у ті роки символізували кінематограф «Ера» і Музично-драматичний гурток. Кіносеанси, вистави та музичні вечори відвідувала не тільки місцева «золота» молодь. У них брали участь, їх із задоволенням відвідували представники інтелігенції та інших соціальних верств населення Краматоровки.

Усі перераховані вище особи перебували в російському підданстві й на момент обрання проживали в Краматорському заводському районі. Як бачимо, національний склад причетних до управління справами Музично-драматичного гуртка був наступним: українці, росіяни і поляки. Серед них останні складали більшість [4, л. 266 зв.].

Час зберіг дуже мало інформації стосовно повсякденного життя мешканців Краматоровки до 1919 року. Невідомо, коли приїхали в заводське селище згадані в архівному документі особи, ким і де вони працювали, як склалася їхня подальша доля, чи залишився для них Музично-драматичний гурток милим захопленням молодості, чи, може, для когось він став сходиною до подальшої кар'єри на музичній сцені або театральних підмостках.

Далеко не про всіх любителів театального руху в Краматоровці того часу вдалося знайти відомості.

Починаючи з осені 1910 року, у Краматорському селищі народився й став популярним один із найбільш улюблених серед

краматорчан видів спорту – футбол. Спочатку утворився гурток футболістів – службовців заводу КМТ, а навесні 1912 року було засновано Краматорське спортивне товариство [5, с. 17]. Можливо, що крім мистецтва, один із названих в архівному документі братів Чікірісових і Стефан Зелінський захоплювалися грою в футбол: їх прізвища дослідник історії футболу в Донецькій області краєзнавець Олексій Бабешко називає в складі команди футболістів Краматорського спортивного товариства [6, с. 24, 27].

12 березня 1914 року начальник губернських жандармів генерал-майор Риковський підписав донесення начальнику Харківського охоронного відділення, у якому, зокрема, повідомлялося: «Деякі робітники Краматоровських заводів, які отримують газету «Путь правды», вирішили відгукнутися на заклик цієї газети, поміщений в № 11 від 2 лютого цього року. У цьому номері на 2-й сторінці під заголовком: «До уваги всіх робітників Росії», вміщено заклик, у якому редакція газети, указуючи на відсутність коштів для видання цієї робітничої газети, просить робітників, у їх же власних інтересах, мати свій орган, у якому б висвітлювалися потреби робочого люду, підтримати редакцію добровільними пожертвами. З метою підтримки редакції газети було зібрано серед робітників Краматоровських заводів 7 руб. 50 коп., потім гроші 28 лютого цього року були здані в Краматоровське поштово-телеграфне відділення під квитанцію на ім'я редакції «Путь правди». Збором грошей завідував, головним чином, розмітник старого заводу Чернишов, а також брали в цьому участь робочі Кандій, Московченко, Янушевський, Марковський і робітник прокатного відділення нового заводу Чернишов. Крім цього, вирішено при отриманні грошей 15 березня цього року повторити ці збори» [7, с. 242]. Імовірно, згаданий у жандармському документі робітник Янушевський і був тим Едуардом Францевичем Янушевським, якого влітку 1916 року на зборах було обрано першим кандидатом у члени ради Музично-драматичного гуртка.

Голова Музично-драматичного гуртка В'ячеслав (за іншими даними – Вітольд) Форст був відомою людиною в селищі і на заводі КМО. В одній з експозицій Музею історії міста Краматорська представлений унікальний знімок – панорама Краматоровки напередодні Жовтневої революції. Про те, що на знімку справді зображене наше місто, але тільки в минулому, свідчить напис на ньому: «Краматорська. Загальний вигляд. 1917 р.» Автор фотографії – вже відомий нам міщанин м. Мітави В'ячеслав Іванович Форст. На той час він служив на заводі Краматорського металургійного товариства на посаді начальника ливарного цеху, і серед іноземців, що жили в селищі, мав славу пристрасного фотографа-любителя [7, с. 303].

Відомо, що в березні (за старим стилем) 1917 року якийсь Крюков і один із братів Чікірісових увійшли до складу першої Ради робітничих і селянських депутатів Краматорського заводського району. Згідно з протоколом зборів Музично-драматичного гуртка 1916 року режисером «російських любителів» був А. Є. Крюков. З огляду на те, що це була людина, відома місцевій громаді завдяки своїй театральній діяльності, можна припустити, що саме він і був обраний в Краматорську Раду навесні наступного року [7, с. 331].

1917 року політичні пристрасті в Краматоровці буквально вирували. Опозицією більшовикам були есери, кадети, меншовики. Однак ніхто з цих опозиціонерів так і не спромігся створити в селищі осередок своєї партії. 15 вересня відбулися довибори до місцевого органу влади – Краматорської Ради. Серед новообраних виявився й Микола Шкадінов. На засіданні Ради 22 вересня новоявлений скарбник Шкадінов доповідав, що місцеві *«соціал-революціонери дуже грубо ставляться до робітників і таять якесь зло»* і тут же запропонував *«засудити всю партію соціал-революціонерів і голову земської управи»* (теж есера, – В. К.). 26 вересня есер Мещеряков зробив відчайдушну спробу переконати членів Ради заслуховувати на засіданнях думку представників інших партій. Природно, пропозиція не пройшла. У такій

ситуації через три дні голова Ради есер Крюков добровільно склав із себе повноваження і після нього Раду очолив більшовик М. Шкадінов [8]. За свідченням автора книги «Боротьба за Жовтень на Артемовщині» О. Чекірісова, голова Краматорської Ради робітничих і селянських депутатів Крюков помер в армії від тифу [9, с. 314]. Очевидно, він служив у лавах Червоної Армії. Прямі докази поки не виявлені, але можна припустити, що есери Мещеряков і Крюков – це вже відомі нам по Музично-драматичному гуртку зразка 1916 року режисер російських любителів Андрій Юхимович Крюков і член ради Павло Олексійович Мещеряков. Цілком можливо, що в майбутньому буде знайдено документ, який підтвердить, що саме так звали другого в історії Краматорської Ради голову – Андрій Юхимович Крюков. До появи протоколу Музично-драматичного гуртка ім'я та по батькові цієї людини залишалося для істориків і краєзнавців Краматорська загадкою. Однак ще раз слід підкреслити: це лише припущення, яке належить довести.

*Завод Краматорського металургійного товариства.
10-ті рр. XX ст.*

Згідно з архівним документом, членом муздрамгуртка був і М. Карнаухов. Можна стверджувати, що це був Михайло Іванович Карнаухов, який, перебуваючи в таборі більшовиків, зіграв помітну роль в історії Краматорська і Слов'янська періоду революційних подій 1917-1919 рр. Біографія цієї людини була типовою для пролетарія тієї епохи. Він народився в Слов'янську, у сім'ї робітника. Трудову діяльність розпочав 1910 року лампоносцем, коногоном на Нарвінському руднику в Єнакієвому, на Донбасі. Із 1912 року – учень фрезерувальника на Єнакіївському металургійному заводі. У 1913-1916 рр. служив рядовим і старшим унтер-офіцером 6-го Туркестанського стрілецького полку на Німецькому фронті. Після поранення прибув у Краматоровку. Тут протягом 1916-1917 рр. працював фрезерувальником на машинобудівному заводі Краматорського металургійного товариства.

У перші дні Лютневої революції був призначений комендантом ст. Краматорська. 1917 року, за вказівкою Краматорського ревкому, сформував червоногвардійський загін. У лютому-квітні 1918 року служив помічником командира Китайського окремого батальйону в м. Воронежі. У 1918-1919 рр. – помічник командира 115 Острогозького стрілецького полку. 1919 року був призначений комендантом повітової надзвичайної комісії в місті Слов'янську. У 1919-1920 рр. командував бронепоездом «Грім» № 94 на Південному фронті. У квітні-липні 1920 р. служив інспектором з ремонту бронепоезда в бронечастині Південно-Західного фронту (м. Луганськ). З 1920 по 1922 рр. – начальник і командир винищувального загону з боротьби з бандитизмом у повітській міліції (м. Слов'янськ). У 1922-1926 рр. очолював окружну міліцію в Юзівці. Потім перейшов на господарську роботу: у 1926-1931 рр. – десятник, начальник цеху та завідувач виробництвом цементного заводу в Амвросіївці (на Донбасі). У 1931-1932 рр. – директор цього заводу. У 1932-1937 рр. – директор об'єднаних заводів №№ 1, 2, 3 і 4 в Амвросіївці. У 1937-1940 рр. – уповноважений цементної установки в м. Липецьку Воронежської обл.

У 1940 році Михайло Карнаухов повернувся на батьківщину – в м. Слов'янськ, де до лютого 1941 року працював головою артлі «Червоний ливарник». У жовтні 1941 року М. Карнаухова затвердили командиром Слов'янського партизанського загону, який діяв на території Сталінської та Ворошиловградської областей. Загін провів до 30 бойових операцій проти окупантів. У березні 1942 р. Михайло Карнаухов був нагороджений орденом Червоної Зірки. У грудні того ж року, перебуваючи в тилу противника, був схоплений і розстріляний [10].

Революційні події відбилися і на долях інших любителів театру в Краматоровці. Після утвердження радянської влади в Краматорському заводському районі в першій пол. 1919 року прізвища деяких з них (Дрожняк, Форст, Чікірісов) ми знаходимо в протоколах засідань виконкому Краматорської Ради й загальних зборів членів аматорських гуртків. Про це докладно розказано в книзі Л. Зеленської «Театр – любов моя... (З історії аматорського театру м. Краматорська)», що побачила світ 2004 року.

Виявлений у фондах Харківського архіву протокол річних загальних зборів членів Музично-драматичного гуртка заводу Краматорського металургійного Товариства 1916 року має беззаперечну цінність для історії м. Краматорська і його культурної сфери зокрема. Він дає уявлення про те, звідки в перші два десятиліття ХХ ст. в селище Краматоровка приїжджали і ставали його мешканцями українці, росіяни, поляки. Свідок минулого, який багато десятиліть пролежав в архіві, наочно доводить, що саме вихідці з Європи (поляки за національністю) домінували в розвитку музично-драматичного мистецтва, яке найбільше привертало увагу освіченого й культурного прошарку населення Краматорського заводського району.

І, нарешті, найважливіше. Уперше знайдено архівний документ, який довів, що понад століття тому в Краматоровці існував національний театральний рух: тут, під керівництвом режисера Олексія Чікірісова, вихідця з Чернігівщини, місцеві любителі театру створювали вистави українською мовою.

Джерела

1. В. В. Матвеев-Сибіряк. План-хроніка історії Краматорського машинобудівельного заводу. // За створення більшовицької історії заводів. Збірка перша. – Всеукраїнська редакція «Історії заводів», ДВОУ Вид. «Український робітник», Харків, 1933.
2. Л. И. Зеленская. Театр – любовь моя... (Из истории любительского театра г. Краматорска). – Краматорск, Издательство ЗАО «Тираж-51», 2004.
3. Н. Древетняк. Гвардия машиностроителей. – МАШГИЗ, 1947.
4. ДАХО ф. 29, оп. 1, спр. 1147а.
5. Футбол в Донецком бассейне. // Русский спорт № 52 от 23.12.1912.
6. Алексей Бабешко, Андрей Бабешко. Старый-старый футбол Донецкого края / Ал. Бабешко, Ан. Бабешко. – Донецк: Новый мир, 2014. – 240 с.: илл.
7. В. Ф. Коцаренко. Краматорск: забытые страницы истории. – Краматорск: АОЗТ «Полиграфическое предприятие «АПП», 1999. – 387 с.: илл.
8. Протокол Краматорского Совета рабочих и крестьянских депутатов за 1917 год (Выписка.) / Фонд Музея истории г. Краматорска.
9. Борьба за Октябрь на Артемовщине. Сб. восп. и статей. — Артемовск, “Пролетарий”, 1929. – С. 165.
10. Историческая справка ЦПА ИМЛ от 4.11.1988 № 3529, лл. 2-3; архивная справка партархива Донобкома КПУ от 14.06.1988 № 737/746, лл. 1-2.

СОЛЯНАЯ ШАХТА А. И. МИХАЙЛОВСКОГО В СЛАВЯНСКЕ

На северо-восточной окраине города Славянска расположен уникальный памятник природы общегосударственного значения – Славянские минеральные озера [1, с. 68]. С древних времен озера известны как центр соляной промышленности, а право на вываривание этого жизненно-необходимого продукта оспаривали здесь разные племена и народы. На протяжении многих веков для выварки соли использовались природные рассолы из соляных озер, ям и колодцев.

Славянские озера образовались в зоне развития соляного корста вследствие естественного выщелачивания и разрушения

Портрет Е. П. Ковалевского,
1865 г.

соленосных пород славянской свиты пермской системы подземными водами. В процессе выщелачивания в породах образуются полости, заполненные рассолом. По мере их увеличения происходит нарушение устойчивости и просадка покрывающих пород. На дневной поверхности возникают котловины преимущественно чашеобразной формы, которые заполняются восходящими рассолами и поверхностными водами. Озерные котловины иногда достигают значительной площади. Такими являются озера Репное, Вейсово и Слепное. Как правило, котловины осложнены

карстовыми воронками. Сведения о внезапных провалах в XVIII-XIX веках есть как в литературе, так и в воспоминаниях старожилов.

Впервые предположение о возможности нахождения залежей каменной соли в Донецком бассейне, в частности в Славянске, высказал горный инженер Евграф Петрович Ковалевский.

Уроженец с. Ярошевка Харьковского уезда Евграф Петрович принадлежал к дворянскому роду Слободской Украины, давшему ряд блестящих деятелей Российской империи. Как и другие представители рода, Евграф Петрович постоянно проявлял свои симпатии к украинским делам [2]. Стоит вспомнить, что именно Е. П. Ковалевский, будучи министром народного просвещения России (1858-1861), способствовал снятию запрета на творчество Т. Г. Шевченко и изданию в 1860 году «Кобзаря». Значителен его вклад в становление и экономическое развитие Донбасса, в особенности деятельность Луганского литейного завода, одного из лучших заводов России первой половины XIX века. Евграф Петрович был одним из самых прогрессивных и демократичных государственных общественных деятелей середины XIX века. 21 сентября 1868 г. Ф. И. Тютчев пишет стихотворение Памяти Е. П. Ковалевского: *«...Но в правду верил он, и не смущался, / И с пошлостью боролся весь свой век, / Боролся – и ни разу не поддался.../ Он на Руси был редкий человек...»*

С 1800 года Евграф Петрович учится в Слободско-Украинском главном училище (с 3 сентября 1805 г. – Слободско-Украинская гимназия). После окончания гимназии 16 марта 1808 г. поступает в С-Петербургский горный кадетский корпус [3, с. 157-158]. Это было единственное в то время высшее техническое учебное заведение закрытого типа, готовившее специалистов для горнозаводской промышленности России. Через два года, с отличием окончив обучение, работает практикантом на Луганском литейном заводе. В 1816 году Е. П. Ковалевский переведен в Санкт-Петербург и зачислен в Департамент горных и соляных дел, а в следующем – назначен чиновником для особых поручений и се-

кретарем Департамента. В январе 1818 года он командирован в Донецкий край с особым заданием: изыскать средства к «скорейшему и удобнейшему устройству Луганского завода» и осмотреть Бахмутские и Славянские соляные промыслы, которые Департамент намеревался перевести в казенное управление.

В 1827 году «Горный журнал» опубликовал его статью «Опыт геогностических исследований в Донецком горном кряже». Этот труд поставил Евграфа Ковалевского в первый ряд исследователей края. В работе были обозначены границы кряжа, характеристика его геологического строения. Именно Ковалевский впервые назвал кряж «Донецким»: «... в Екатеринославской губернии и прилегающей к ней части земли Войска Донского, простирается особенный горный кряж, хотя и не отличающийся поныне никаким названием, но тем не менее заслуживающий внимание, как по составу своей почвы, так и по тем полезным минералам, которые он доставляет и которые еще могут из него извлекаться. <...> Который по имени Донца, представляющего самую занимательную оною сторону, можно назвать Донецким» [4, с. 28-29]. Следующий труд Ковалевского, уже более объемный, с геологической картой и обширными сведениями — «Геогностическое обозрение Донецкого горного кряжа» вышел в Горном журнале в 1829 г. [5].

В своих статьях Ковалевский высказывает точное предположение о наличии месторождения каменной соли, а происхождение соляных источников связывает с процессами соляного карста, образующегося вследствие подземного выщелачивания соленосных пластов. «...около города Бахмута, где находится много соленых источников, бывших некогда предметом значительного производства и содержащих ныне почти с поверхности до 6 процентов поваренной соли. Соляные источники находятся более на левой стороне реки Бахмута, которой низменные берега покрыты травой солянкою (salsosa soda). Как в окрестности сих мест, так и вообще по гипсовому отрогу, находится великое множество провалов, составляющих отли-

чительное в оных явление. Может быть, в сих местах заключались прежде соленосные породы, которые в последствии времени разрушены притекающею водою и произвели таким образом пустоты, а сверху обвалы. Может быть, подобные изменения дали пищу соленым источникам, из которых в одном месте, при заштатном городе Славянске, образовалось даже соляное озеро» [4, с. 42].

В дальнейшем подобные предположения высказывали и другие исследователи геологического строения Донецкого края, уже хорошо знакомые с работами Ковалевского. Например, французский горный инженер Фредерик Ле-Пле, участник знаменитой Демидовской экспедиции, исследовавшей Донецкий каменноугольный бассейн в 1837-1839 гг., писал: «...рухляковая формация, по-видимому, включает еще осадки каменной соли; в следствие своей растворимости, она нигде не выходит наружу, но присутствие ее доказывается значительным добыванием соли, какое некогда производилось около Бахмута и Славянска. Подземные рассолы были извлекаемы из неглубоких колодцев, и обрабатывались выпариванием» [6, с. 105].

В 1850-х годах профессор геологии Харьковского университета Никифор Дмитриевич Борисяк на основании личных наблюдений также предположил возможность нахождения пластов каменной соли в той части Донецкого бассейна, которая покрыта «образованиями пермской формации» [7, с. 143], [8, с. 336], [9, с. 466].

В 1870 году профессор геологии Харьковского университета Александр Васильевич Гуков в «Харьковских губернских ведомостях» предложил произвести бурение на каменную соль и рассолы в Бахмуте [10, с. 211].

Позже эти предположения были подтверждены обстоятельными геологическими исследованиями профессора Горного института Александра Петровича Карпинского, с 1870-х годов неоднократно указывавшего на необходимость ведения глубоких буровых работ [9].

В 1872-1873 гг. по указанию горного инженера А. Д. Кондратьева (почти одновременно в Бахмуте и Славянске) двумя буровыми скважинами были встречены вначале насыщенные соляные рассолы, а впоследствии обнаружены залежи каменной соли. В Славянске скважина заложена в 1872 г. князем Сергеем Викторовичем Кочубеем и славянским доктором Константином Михайловичем Санжаревским. Первая залежь соли мощностью в 3 саж. была встречена на глубине 52 саж. 2½ арш., а вторая мощностью 1 саж. 2½ арш. — на глубине около 56 саж. Почти одновременно с открытием возле Славянска каменная соль была встречена и возле Бахмута двумя рядом расположенными буровыми скважинами, заложенными фирмой купца И. П. Скараманги и К° [11, с. 285]. Нахождение в Бахмуте пластов каменной соли побудило Горное ведомство затратить до 15 000 рублей на более детальное исследование соляных залежей в Бахмутском уезде. В 1876 году по совместной инициативе двух профессоров Горного института – палеонтологии В. Г. Ерофеева и геологии А. П. Карпинского, сюда был командирован сам профессор Ерофеев с целью заложить еще несколько буровых скважин. Согласно его указаниям, предполагалось пройти две буровые скважины: в 3 верстах к югу от Славянска (вблизи железнодорожной станции Славянск) и в 12 верстах к северо-востоку от г. Бахмута (вблизи д. Брянцевки). Производителем работ был назначен горный инженер П. И. Иванов. Вследствие частых обрушений скважины, поломок бурового оборудования и ограниченности средств исследования в Славянске закончились неудачей [12, с. 347]. Напротив, буровые работы около д. Брянцевки были успешными. Блестящие результаты, полученные при бурении Брянцевской скважины, вызвали коммерческий интерес к разработке каменной соли в окрестностях Бахмута. Доныне шахты ГП «Артем-соль» добывают ее здесь подземным способом.

Но в Славянске почти ничего не изменилось. Несмотря на то, что наличие крупной залежи каменной соли было установлено, многочисленные соляные заводы Славянска продолжа-

ли использовать природные рассолы, образующиеся в кровле соляного пласта. Этому способствовали неудачи при бурении первых разведочных скважин и, как предполагал горный инженер Л. Юзбашев, даже возможное умышленное искажение результатов бурения [13, с. 225-226]. Таким способом крупные солезаводчики пытались устранить конкурентов и предотвратить возникновение новых компаний.

Еще в 1876 году о примитивном и нерентабельном способе разработки Славянского месторождения писал горный инженер Анемподист Алексеевич Носов: «...Извлечение из месторождений каменной соли, посредством рассолов, есть процесс хищнический, потому что он влечет за собой образование пустот и обвалов, а от них происходит порча и самого месторождения каменной соли, — так, что лучше всего, для сбережения соляного месторождения, производить добычу каменной соли, посредством горных разработок, что признано за непреложную истину и за границей, не смотря на существующие солеваренные заводы» [14, с. 335].

С 1872 по 1935 год эксплуатация природных рассолов стала более интенсивной. После ввода в эксплуатацию первой скважины Кочубея-Санжаревского было пробурено несколько скважин по заказу как отдельных собственников (Михайловского, Ищенко), так и компаний солезаводчиков. С 1935 года промышленная разработка месторождения велась методом подземного искусственного выщелачивания. В результате естественные процессы многократно усилились. Просадки, подтопления, внезапные провалы. Разрушались дома, промышленные объекты.

Из опасной зоны была переселена часть населения. Ситуация стала угрожающей. Вскоре, в 1961 году, центральный участок Славянского солепромысла был закрыт [15, с. 34], [16, с. 81-82].

И все же была попытка организовать в Славянске добычу каменной соли подземным способом. Этим единственным предпринимателем стал Александр Иванович Михайловский, пред-

Провалы почвы в Славянске, 1950-е гг. [37]

ставитель одной из старейших и богатых династий славянских купцов-солеваров. Его отец Иван Васильевич Михайловский с 1848 года владел в Славянске солеваренным заводом производительностью в 15 000 пудов соли в год [17], с 1868 года – водочным заводом [18, с. 131]. Дядя – Поликарп Васильевич Михайловский с 1864 года владелец солеваренного завода [17] и паровой мукомольной мельницы, вел торговлю бакалейными, колониальными, винными и мучными товарами [19]. В 1887 году на Всероссийской сельскохозяйственной выставке в Харькове выварочная соль завода Поликарпа Михайловского получила малую серебряную медаль [20, с. 87]. Дети Поликарпа, Георгий и Михаил, также известны как владельцы солеваренных заводов в Славянске [21, с. 139], [22, с. 92]. После смерти Ивана Васильевича Михайловского владелицей двух солеваренных заводов и водочного производства в 1880-х гг. числится его жена – Пелагея Григорьевна [23, с. 642], [24, с.126]. Сам Александр Иванович

Михайловский, помимо солеваренного завода, перешедшему ему от отца, в 1903–1906 гг. числится владельцем макаронной и вермишельной фабрики, паровой пекарни макаронного хлеба, завода минеральных вод, конфетной и мармеладной фабрики, пряничного и бараночного заведения [24, с. 197], [25, с. 46], [26, с. 46], [27, с. XV].

Алексеевская соляная копь (названная по имени помещика Алексея Лукича Шахова, в имении которого она находилась), более известная как шахта Михайловского, была заложена в 1905 году купцом Александром Ивановичем Михайловским в двух верстах от Славянска, у дороги в д. Бессарабовку (Карповку) [28, с. 18], [29, с. 310], [29, 314-315]. Но после смерти самого Михайловского шахта в эксплуатацию введена не была [30, с. 73, 75].

В настоящее время точное местонахождение соляной шахты А. И. Михайловского на местности абсолютно не локализуется.

Территория была значительно видоизменена и сейчас там располагается садоводческое товарищество.

Масштаб 2 вер. вь дюймѣ.

Соляная шахта
А. И. Михайловского на карте
Н. Н. Яковлева, 1908 г. [28, с. 21]

О деятельности предприятия остались лишь краткие сведения. Одним из таких источников являются письма юного штейгера Михаила Удовенко, некоторое время работавшего при проходке шахты после окончания в 1905 году Лисичанской штейгерской школы. В письмах указан адрес конторы Алексеевской соляной копи: г. Славянск, имение А. Л. Шахова. Письма опубликованы в книге Николая Сендецкого «Троицкий собор» [29, с. 310-321].

Наиболее подробная информация о проходке шахты была опубликована в работе извест-

Определение местонахождения шахты Михайловского на современной карте Google, при помощи наложения карты Н. Н. Яковлева.

ного геолога и палеонтолога Николая Николаевича Яковлева «Палеозой Изюмского уезда, Харьковской губернии», изданной в Трудах Геологического комитета в 1908 году [28]. Здесь приведен полный геологический разрез ствола шахты, указано ее точное местоположение. В последующих работах сведения о шахте были дополнены новыми данными [30], [31].

Н. Н. Яковлев, как участник детальной съемки Донецкого бассейна, летом 1906 года был командирован Геологическим комитетом в Изюмский уезд для выполнения детального расчленения палеозоя. Проходка шахты дала прекрасную возможность для изучения геологического строения окрестностей Славянска. Кроме того, Яковлев использовал и результаты скважины, предварительно пробуренной по заказу Михайловского перед закладкой шахты.

Н. Н. Яковлевым был изучен полный разрез соленосной толщи по систематически собранной коллекции пород при проходке буровой скважины, вскрывшей соляной пласт. Коллекция хранилась в конторе при шахте [28, с. 19-20].

«Залежи каменной соли в Славянске и его окрестностях были обнаружены многими буровыми скважинами <...>. На полдороге из Славянска в дер. Бессарабовку, верстах в 2-х отъ Славянска, в последние годы также обнаружена бурением каменная соль и достигнута заложенной потом шахтой. Горным инженером Дитмаром (Имеется у владельца А. И. Михайловскаго), производившим бурение, дан следующий разрез скважины: <...> до [глубины] 91,55 Соль каменная с прослоями глины, гипса и ангидрида. Далее чистая каменная соль <...> ...В шахте г. Михайловскаго, проведенной близ только что рассмотренной скважины — мощность соли 18 саж.» [28, с. 18-19].

Интересные воспоминания старожила города Пархоменко Филиппа Денисовича (1870 года рождения) об устройстве шахты сохранились в Славянском краеведческом музее: *«Я работал на строительстве соляной шахты. Строительство вел Михайловский. Это было на границе земель Михайловского и городской (Карповка-Бессарабовка). Когда копали шахту, вставляли деревянный сруб. Землей из шахтного ствола засыпали ореховую балку и делали проезжую дорогу в город. На глубине 30 аршин дошли до плауна, работать стало невозможно. Вместо дерева стали применять железные сварные короба. Докопали до глубины 110 метров – до каменной соли. Толщина слоя высококачественной каменной соли достигала 10 м. Первые голубые, чистые, прозрачные и холодные куски соли удивили – вот, что хранится глубоко под землей. Внизу шахты было установлено оборудование для откачки воды. Людей опускали в шахту в широкой бадье. На стене шахтного колодца находились скобы, по которым тоже можно было опуститься в шахту. Соль на поверхность поднимали бадьями. Бахмутские солепромышленники, боясь конкуренции, очень выгодно для Михайловского покупают у него эту шахту со всем оборудованием и закрывают» [32].*

После смерти владельца шахты А. И. Михайловского его вдова Александра Петровна Михайловская продает свое право на разработку соли.

12 октября 1906 года директор голландского соляного рудника «Петр Великий» близ Бахмута [33, с. 115] Баренд Йоханесс Пардекоопер и А. П. Михайловская заключают договор «...о продаже права на разработку каменной соли близ г. Славянска на сумму 100.000 руб. Подписи сторон на этом договоре засвидетельствовал Бахмутский нотариус Томашевский» [34]. По неизвестной нам причине земля на месте соляной шахты была продана французскому «Обществу для разработки каменной соли и угля в Южной России», владевшему крупными соляными рудниками вблизи Бахмута – Брянцевским и Харламовским [35, с. 228]. Данное общество в 1906 году к западу от участка Михайловского производило разведочные работы на наличие каменной соли [28, с. 19], [31, с. 32]. Как крупный монополист общество закрывает исследования на каменную соль в Славянске. Для устранения конкурентных предприятий, как это было с «Деконской» (шахта Сытенко) и «Деконско-Покровской» соляными копиями в Бахмуте [36, с. 34-35], выкупает участок с шахтой Михайловского и ликвидирует ее.

Последнее упоминание о залежах каменной соли в имении госпожи Михайловской относится к 1914 году. В Известиях Геологического Комитета был опубликован повторный ответ: «на вторичную просьбу доктора В. М. Марковича, с приложением подробного плана, о сообщении имеются ли на земле, принадлежащего г-же Михайловской имения полезные ископаемые, Геологический Комитет, согласно отзыву геолога Н. Н. Яковлева, сообщил следующее: Соленость отложений в южной части имения, прилегающей к землям гор. Славянска, не подлежит сомнению. Она установлена здесь буровую скважиною и проведенною затем на запад от неё в расстоянии около 150 сажень шахтою, как об этом изложено в статье Н. Н. Яковлева «Палеозой Изюмского уезда, Харьковской губ.» напечатанной в 1908 г., в выпуске 42 новой серии Трудов Геологического Комитета, стр. 18-21, где на фиг. 4 указано точно положение шахты топографически в отношении гор. Славянска. Скважина была проведена немного восточнее дороги из Славянска в с. Маяки, а шахта немного западнее этой дороги, причем и шахта, и скважина

расположены на одном и том же боку балки, пересекающей здесь дорогу. Место, где находится шахта, в настоящее время уже перешло в другие руки, во владение французской компании, которой принадлежит Брянцевская копь в Бахмутском уезде, и шахта не эксплуатируется, по-видимому, по соображениям, не зависящим от действительной солености земель. Место же, где была проведена скважина, оставалось во владении 2-жи Михайловской, так что наличие залежей соли в имени 2-жи Михайловской не подлежит сомнению» [35, с. 227-228].

Источники

1. Донбас заповідний. Науково-інформаційний довідник-атлас / Під загальною редакцією С. С. Куруленка, С. В. Третьякова. Видання друге, перероблене та доповнене. — Донецьк, Донецька філія державної установи «Державний екологічний інститут Мінприроди України», 2008. – 168 с.
2. Маслійчук Володимир «Студії над родоводом Ковалевських XVII- XVIII ст.» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.otkudarodom.ua/ru/masliychuk-volodimir-studiyi-nad-rodovodom-kovalevskih-xvii-xviii-st>
3. Чеканов Н. А. Биографический словарь бывших питомцев Первой Харьковской гимназии за истекшее столетие с 1805 по 1905 год. – Харьков: «Русская Типо-Литография», 1905. – 441 с.
4. Ковалевский Е. П. Опыт геогностических исследований в Донецком горном кряже // Горный журнал. – 1827. – Кн. 2. – С. 27-56.
5. Ковалевский Е. П. Геогностическое обозрение Донецкого горного кряжа / Е. Ковалевский // Горный журнал. – 1829. – Кн 1. – С. 1-47.
6. Ле-Пле, Фредерик. Исследование каменноугольного Донецкого бассейна, произведенное в 1837-39 годах, по распоряжению А. Н. Демидова, главным горным инженером и профессором в Горной парижской школе, Ле-Пле, при посещении гг. Малено, Лалано и Эйро: с атласом из 9 табл. и геол. карт / перевод с французского проф. Г. Е. Щуровского. – М., 1854. – 751 с.
7. Лисенко К. И. О месторождении каменной соли в Славянске / К. Лисенко // Записки Императорского С.-Петербургского минералогического общества: Вторая серия: Часть девятая. – СПб, 1874. – С. 143-145.
8. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Том II. Бахмутский уезд / Сост. Статистическим отделением Екатеринославской Губернской Земской Управы. – Екатеринослав: Типография Я. М. Чаусского, 1886. – 1092 с.
9. Карпинский А. П. О возможностях открытия залежей каменной соли в Харьковской губернии // Горный журнал. – 1870. – № 9. – С. 449-466.
10. Гуров А. В. Гидрогеологическое исследование (изучение подземных и родниковых вод) Павлоградского и Бахмутского уездов Екатеринославской

губернии в виду обводнения и орошения края, с приложением главы о полезных ископаемых (Отчет Екатеринославскому губернскому земству) – Харьков: Тип. и литогр. М. Зильберберга, 1893. – 564 с.

11. Лоранский А. М. Горнозаводское дело в России в 1875 году // Горный журнал. – 1876. – № 3. – С. 285-287.

12. Результаты буровых разведочных работ, произведенных горным ведомством около г. Славянска, Харьковской губ., и у д. Брянцевки, Бахмутского уезда, Екатеринославской губернии // Горный журнал – 1880. – № 11- 12. – С. 347- 349.

13. Юзбашев Л. Определение округа охраны Славянских источников минеральных вод // Горный журнал. – 1897. – № 5. – С. 223-260.

14. Носов А. А. (Носов 1-й). Об успехах горной промышленности в первом округе западной части Донецкого края, в течение 1874 года // Горный журнал. – 1876. – № 6. – С. 327-342.

15. Омелянович В. М. Природные ресурсы Донецкой области – Донецкое книжное издательство, 1963. – 84 с.

16. Подорванов Н. С., Савченко Е. А. Природа карстовых процессов в галогенных осадках донецкой перми на примере Бахмутской котловины // Труды совещания по вопросам комплексного изучения режима подземных и поверхностных вод в карстовых районах – Л., 1969. – С. 80-84.

17. Статистические данные о фабриках и заводах Харьковской губернии // Памятная книжка Харьковской губернии на 1866 год. С приложением плана города Харькова. Составлена Секретарем Харьк. Губерн. Стат. Комитета Яковом Голяховским. – Харьков: Университетская типография, 1866. – С. 345-484.

18. Харьковский календарь на 1878 год. Издание Харьковского Губернского Статистического комитета. Год шестой. – Харьков: Типография Харьковского Губернского правления, 1877. – 805 с.

19. Поликарп Васильевич Михайловский, письмо братьям Григорьевым, Славянск, 22 июля 1904 года [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://hisdoc.ru/letters/19732/>

20. Горные продукты и землеудобрительные вещества на Всероссийской Сельско-Хозяйственной выставке в Харькове, в 1887 году / Описание Всероссийской сельскохозяйственной выставки в г. Харькове 1887 года. – Харьков: Харьк. о-во сел. хоз-ва, 1890. – 1050 с.

21. Опацкий А. Н. Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих. – Харьков: тип. фирмы «Адольф Дарре», 1912. – 141 с.

22. Адресная книжка горнопромышленных предприятий Юга России 1915 г. – Харьков: Типография Б. Бенгис, 1915. – 130 с.

23. Орлов П. А. Указатель фабрик и заводов Европейской России и Царства Польского: материал для фабрично-заводской статистики / сост. по офиц. сведениям Деп. торговли и мануфактур П. А. Орлов. – Изд. 2-е, испр. и значит. доп. – Санкт-Петербург: Типография Р. Голике, 1887. – 824 с.

24. Пушкарев Г. Г. Тор-Славянск. История в фотографиях. – Донецк: ООО

«Издательско-полиграфическое предприятие «ПРОМІНЬ», 2011. – 208 с.

25. Список фабрик, заводов и торгово-промышленных заведений г. Харькова и Харьковской губернии // Харьковский календарь на 1904 год: Год 32-й. – Харьков: Харьк. губ. стат. ком., 1903. – 693 с.

26. Список фабрик, заводов и торгово-промышленных заведений г. Харькова и Харьковской губернии // Харьковский календарь на 1905 год: Год 33-й. – Харьков: Харьк. губ. стат. ком., 1904. – 743 с.

27. Список фабрик, заводов и торгово-промышленных заведений г. Харькова и Харьковской губернии // Харьковский календарь на 1906 год: Год 34-й. – Харьков: Харьк. губ. стат. ком., 1906. – 756 с.

28. Яковлев Н. Н. Палеозой Изюмского уезда Харьковской губернии (Труды Геологического комитета. Новая серия; Вып. 42). – Санкт-Петербург: тип. М. М. Стасюлевича, 1908. – 29 с.

29. Сендецкий Н. С. Троицкий собор. В 4-х томах. Том первый. / Николай Сендецкий. – К.: Ёвшан-зілля, 2014. – 736 с.

30. Яковлев Н. Н. Каменная соль в Донецком бассейне // Естественные производительные силы России / Российская академия наук, Комиссия по изучению естественных производительных сил России. Т. 4: Полезные ископаемые, 35. Каменная соль и соляные озера – Л., 1924. – С.70-75.

31. Яковлев Н. Н. Материалы для геологии Донецкого бассейна (Каменная соль, доломиты и медные руды) (Труды Геологического комитета. Новая серия; Вып. 94). – Санкт-Петербург: тип. М. М. Стасюлевича, 1914. – 68 с.

32. У рубриці «Старожили пригадують» спогади про соляні промисли Слов'янська [Електронний ресурс] // Деловой Славянск. – 2018. – Режим доступа: <https://slavdelo.dn.ua/2018/02/17/u-rubritsi-starozhili-prigaduyut-srogadi-pro-solyani-promisli-slov-yanska/>.

33. Stourky. Четвертое измерение. Издание второе, исправленное и дополненное. – Краматорск: «Печатный дом», 2018. – 170 с.

34. Прошение Екатеринославской казенной палаты об отмене определения Харьковского окружного суда по делу о начислении на Александру Михайловскую гербового штрафа. 1914 года октября 2-го дня. // Решения Гражданского кассационного департамента Правительствующего Сената за 1912 год. – С. Петербург: Тип. кн-ва Л. М. Ротенберга, 1912. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?id=Gv40AQAAIAA&q>

35. Яковлев Н. Н. [О солености отложений в южной части имени г-жи Михайловской, прилегающей к землям города Славянска]. – Известия геологического комитета. – 1914. – Т. 33, № 6. Протоколы. – С. 227- 228.

36. Горшков В. П., Грищенко А. В. Соль земли Донецкой. Часть вторая. Каменная соль Донбасса – Донецк: Ред.-изд. отдел обл. управления по печати, 1992. – 139 с.

37. Факты, гипотезы, легенды Славянска [Электронный ресурс] // Сайт Свято-Воскресенского храма г. Славянска. – 10.01.2017. – Режим доступа: <http://slavxram.ru/fakty-gipotezy-legendy-slavjanska/fakty-gipotezy-legendy.html>.

**РЕВИЗСКАЯ СКАЗКА КУПЦОВ 3-й ГИЛЬДИИ
ГОРОДА СЛАВЯНСКА 1811 ГОДА
(публикация источника)**

Материалы Генеральных ревизий, сказки (перечневые ведомости) и окладные книги являются одним из основных источников генеалогической информации о податном населении Российской империи. Изучение провинциального купечества по материалам ревизских сказок проводится менее активно, чем разработка сюжетов, связанных с крестьянством. В первую очередь это связано с отсутствием достаточного количества опубликованных источников. До сих пор внимание исследователей и публикаторов привлекали сказки 3-5 и 7-10 ревизий. Аналогичные материалы, отложившиеся в ходе проведения 6-й ревизии, изучены гораздо слабее. Ввиду того, что ревизия 1811 года не содержит сведений о женском населении и оказалась незавершенной из-за нашествия Наполеона, ее материалы менее востребованы в исследованиях.

Настоящая публикация представляет собой ревизскую сказку купцов 3-й гильдии города Славянска, проведенную в рамках генеральной ревизии 1811 года, составленную в рукописном формуляре 6-й ревизии, заполненную одним почерком на 12 страницах и подшитую к общему делу по Изюмскому уезду. В конце сказки стоят подписи должностных лиц, свидетельствовавших правдивость поданных данных: бурмистр Петр Прус, ратманы Дмитрий Зайцев и Савва Савченков, секретарь Лаврентий Коренич и коллежский регистратор Череватенко. В формуляр, кроме православных купцов, внесены сведения о двух купеческих семьях «еврейского закона», одна из которых была отселена из Славянска ввиду принятия Положения об устройстве евреев 1804 года.

Документ служит важным источником для изучения генеалогии, просопографии и демографии купеческой семьи провин-

4 142

		1816 г.		
		поселенцы	уроженцы	иностранцы
		всего	всего	всего
<i>Приисланный посол паша</i>				
<i>реализован</i>				
24	<i>Барисов михайла сына потр. прудова</i>			74
	<i>Барисов дмитрий</i>			36
	<i>Иван</i>			30
	<i>Григорий</i>			26
	<i>Евдимию</i>			
	<i>Иван Барисова сына дмитрий</i>			15
	<i>Иван</i>			5
	<i>Григорий</i>			
	<i>Григорий Барисова сына дмитрий</i>			5
	<i>Александр</i>			3
	<i>Иван</i>			1
	<i>Степан</i>			

циального города. Мы видим, что преобладающее большинство семей состоят из двух-трех поколений. Реже – в составе семьи присутствуют женатые братья главы семьи.

На примере приведенного источника можно сделать вывод, что в первой трети XIX в. славянских гильдейских купцов, ведущих свою родословную от купеческих династий XVIII в. и наследовавших профессиональную деятельность своих предков, было немного. Причиной этому служила неустойчивость положения купцов, отсутствие надежного источника доходов, отсутствие капитала для выкупа резко подорожавшего купеческого свидетельства после городской реформы 1785 года. Как следствие – вымывание из купеческой среды (путем перехода в мещанство) наименее приспособленных к предпринимательской деятельности и обновление состава гильдии. В целом, данные процессы были характерны для всего провинциального купечества Российской империи рассматриваемого периода.

№333 подана 29 сентября 1811 года

РЕВИЗСКАЯ СКАЗКА

1811-го года сентября ... дня, Слободско Украинской губернии Изюмского уезда заштатного города Славянска, о состоящих мужеска пола гильдейских купцах

	В заштатном городе Славянске третьей гильдии купцы	Лета		
		По последней ревизии состояло	Из того числа выбыли	Ныне на лицо с прибы- лыми и внов рожд.
1.	Иван Михайлов сын	53	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года	
	Проскураков			
	Иванов сын Данило Данила Иванова сына дети	36		
	Герасим	15		
	Николай	6 месяцев		
2.	Арефий Никитин	74	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года	
	сын Рагозин			
	Арефьевы дети			
	Савелий	34		
	Яков	25		
	Якова Арефьева			
	сына сын Иван	4		
3.	Иван Петров сын	50	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года	
	Третьяков			
	Ивановы дети			
	Андреян	23		
	Василий	21		
	Иван	13		
	Михайло	12		

4.	Алексей Степанов сын Арцыбашев	52	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года
5.	Мокей Костянтинов сын Харламов Мокеевы дети Павел Владимер	36 7 3	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года
6.	Гаврила Антонов сын Зайцов Гавриловы родные братья Федор Иван	32 23 20	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года
7.	Никифор Федоров сын Красников	40	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1800-м года

8.	Степан Петров сын Савельев Степановы дети	40	Умре 1802 года	
	Иван	22		38
	Филипп	20		36
	Михайла	18		34
	Семен	12		28
	Федор	10		26
	Егор	8		24
	Дмитрей	вновь рожд.		15
	Ивана Степанова сына сын Михайло	вновь рожд.		1
	Филиппа Степанова сына сыны			
	Григорий	вновь рожд.		15
	Карп	вновь рожд.		13
	Федор	вновь рожд.		8
	Захарий	вновь рожд.		5
	Михайлы Степанова сына дети			
	Алексей	вновь рожд.		5
	Матвей	вновь рожд.		3
	Степан	вновь рожд.		2
	Семена Степанова сына сын Степан	вновь рожд.		7

9.	Яков Сыдоров сын	48		64
	Даренский			
	Якова дети			
	Егор	24		40
	Мирон	20		36
	Климент	17		33
	Иван	19		26
	Иван меньшой	вновь рожд.		15
	Федор	вновь рожд.		8
	Пахом	вновь рожд.		2
Егора Яковлева сына				
сын				
Михайла	вновь рожд.		2	
Мирона Яковлева				
сына сын Павел	вновь рожд.		9	
Ивана Яковлева сына				
сын Степан	вновь рожд.		5	
10.	Ефим Васильев сын	50	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года	
	Михайлов			
	Ефимовы дети			
	Илья	22		
	Козма	20		
	Селиверст	12		
Ильи Ефимова сына				
сын Алексей	пол года			
11.	Иван Алексеев сын	55	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1802-го года	
	Шестопалов			
12.	Клим Кирилов сын	40	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1799-го года	
	Дубына			

13.	Петр Алексеев сын Перекрестов	37	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1799-го года	
14.	Яков Иванов сын Прус Якова дети Павел Григорий Петр Захарий Иван Павла Яковлева сына сын Петр	50 16 14 11 10 4 вновь рожд.	Вышел по указу Казенной палаты особо в славянские купцы 1809 года	66 32 27 26 20 5
15.	Осип Наумов сын Головков Осиповы дети Василий Яков Иван	55 23 19 18	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года	
16.	Андрей Емельянов сын Клейменов Андреевы дети Алексей Григорий	95 23 18	По указу Казенной палаты перечислены в харьковское 3-й гильдии купечество в 1799-м году	

17.	Дементий Григорьев сын Калепин Дементиевы дети Кирила Тимофей Яков Федор Кирилы Дементьева сына сын Василий	50 23 19 7 3 одн. недели	По указу Казенной палаты перечислены в харьковское купечество в 1801- м году	
18.	Петр Андреев сын Рышков Петровы дети Иван Василий	53 15 10	По указу Казенной палаты перечислены в харьковское 3-й гильдии купечество в 1798-м году	
19.	Митрофан Петров сын Сапашков Митрофана родные братья Иван Моисей Ивана Митрофанова брата дети Иван Гаврила	35 33 28 10 10 недель	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года	
20.	Василий Николаев сын Клеименов	20	По указу Казенной палаты перечислен города Харкова в купцы в 1798 году	
21.	Иван Иванов сын Ефанов	25	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1808-го года	

22.	Василий Никифоров сын Попов Васильевы дети Степан Иван	31 8 3	По указу Казенной палаты перечислен города Харкова в купцы в 1798 году	
23.	Григорий Яковлев сын Бережный Григорьевы дети Степан Федор	33 14 1	По указу Казенной палаты перечислены в славянские мещане 1799-го года	
Причисленные после пятой ревизии				
24.	Барис Михеев сын Пятирублев Борисовы дети Иван Григорий Гаврило Ивана Барисова сына дети Иван Григорий Григория Барисова сына дети Александр Иван Степан	По указу Казенной палаты причислены из славянских мещан в 1796 году		74 36 30 26 15 3 5 3 1

25.	Барис Григорьев сын Жиров	Причислены по указу	Умре 1811 году	
	Барисьевы дети	Слободско-Украинской казенной палаты из казаков бывшего казачьего		
	Иван			50
	Петр			38
	Емельян			умре 1807 г.
	Яков			35
	Никита			30
	Ивана Барисьева дети	казачьего Екате-ринославского войска 1801-го года		
	Ларион			35
	Владимер			30
	Емельяна Барисьева сына сын Барис			16
	Якова Барисьева сына дети			
	Матвей			12
	Савелий			7
	Аким			4
	Симеон			2
	Лариона Иванова сына сын Иван			11
	Владимера Иванова сына дети			
	Ефим			11
	Федор			9
	Данило			6
	Михайло			2

26.	Еремей Андреев сын	Причислены по указу Слободско-Украинской казенной палаты из казаков бывшего казачьего Екатеринославского войска 1801-го года	По указу Казенной палаты перечислен в славянские мещане сего 1811 года	70
	Дятлов			
	Еремеевы дети			
	Иван			45
	Игнат			43
	Иван меншой			
	Григорий			27
	Федор			17
	Ивана Еремеева сына дети			
	Николай			4
Григорий	1			
Игната Еремеева сына дети				
Петр	7			
Василий	1			
27.	Иван Михайлов сын	По указу Казенной палаты причислены из славянских мещан 1802-го года		35
	Рагозин			29 (в 1813 году пере- числен в Екате- ринослав- скую губ. в купечес- тво)
	Иванов брат Петр			
	Ивановы дети			
Василий	6			
Григорий	3			

28.	Алексей Васильев сын Михайлов Алексеевы дети Григорий Евдоким Ефан Осип	По указу Казенной палаты причислены из славянских мещан 1806- го года	Умре 1807 году	35 30 28 25
29.	Афанасий Пимонов сын Канищев	По указу Казенной палаты причислены из славянских мещан 1809- го года		46
30.	Григорий Яковлев сын Прус Григорьевы дети Василий Петр	По указу Казенной палаты причислен в особой от него объявленной капитал из семейства отца своего Якова Пруса 1809-го года		30 3 2
31.	Данило Яковлев сын Цукуров Даниловы дети Андрей Федор	По указу Казенной палаты причислены из славянских войсковых обывателей 1811-го года		45 20 14

32.	Игнат Тимофеев сын Мартиненко Игнатовы дети Семен Василий Иосиф Андрей Лука	По указу Казенной палаты причислены из славянских войсковых обывателей 1811-го года	59 22 19 17 11 5
Итого купцов христиан			89
Еврейского закона			
33.	Аврам Моисеев сын Доноевский Аврамовы дети Моисей Марко Леон Григорий Моисея Аврамова сына сын Михайло Марка Аврамова сына дети Моисей Осип Исай Леона Аврамова сына сын Хаим	55 35 33 21 13 6 6 4 8 месяцев 1	По указу Казенной палаты перечислились Екатеринославской губернии в местечко Кряков 1806-го года

34.	Самоило Моисеев		Не испросив за сим о евреях Высочайшего положения состоявшегося в 9 день декабря 1804 года в позволенные им к жительству губернии перечислении неизвестно где находятся	
	сын Браиловский			66
	Самойловы дети			
	Исаак			36
	Израиль			26
	Исаака Самойлова			
	дети			
	Мендель			18
	Моисей			11
	Пейсых			9
Израиля Исаакова сына сын Абрам	3			

Бурмистр Петр Прус
 Ратман Димитрий Зайцов
 Ратман Савва Савченков
 Секретарь Лаврентий Коренич
 Коллежский регистратор Череватенко

Источники

ГАХО. Ф. 31. Харьковская казенная палата. Оп. 141. Д.132. Лл.139-144. Оригинал XIX в.

МАЯЦЬКИЙ ЛІС В ІСТОРІЇ ЧОРНОМОРСЬКОГО ФЛОТУ

В історії створення Азовської флотилії та Чорноморського флоту важливий слід залишило постачання корабельного лісу з берегів Сіверського Дінця: *«В 18-ти верстах от Изюма, вниз по течению Северного Донца, начинается сплошной дубовый лес, и на протяжении 25 или 30 верст тянется он по меловым горам и ущельям непрерывающейся чащью до казенного села Маяки. Четвертая или пятая часть из всего пространства этого леса, принадлежащая только к селу Маякам, именуется теперь маяцкая засека!... В 1820-1830-х гг. именовалась еще она «Заповедным Царским лесом». ...Петр Великий во время его деяний в Воронеже и на Дону посещал слободско-украинские поселки. ...он завещал «маяцкий лес сохранить в течение ста лет» [1]. Своєю грамотою від 11 січня 1704 р. Петро I наказав «описать заповедные Маяцкие леса и хранить их в пользу казны со всем вниманием» [2]. За переказами маяцьких старожилів, за царським наказом тоді було позначено більше тисячі дубів, відібраних для кораблебудування [3]. Майже через сто років, за правління Катерини II, ліс Маяцької засіки справді постачався для створення Чорноморського флоту та Азовської флотилії. Одним із тодішніх корабелів був Федір Карпович Фурсов. Сплинув час, і в січні 1867 року до редакції газети «Кронштадтский вестник» звернувся його син, бахмутський поміщик Григорій Федорович Фурсов, який хотів опублікувати документи «о службе и деяниях отца его, Федора Карповича Фурсова, бывшего строителя Черноморского флота в царствование императрицы Екатерины Великой, во время управления этим флотом и вообще южным краем империи князя Потемкина-Таврического» [4, с. III]. Формат видання не дозволяв опублікувати всі 76 документів, що були представлені, тому вирішено було надрукувати їх окремо. Головним чин-*

ником, що спонукав сина опублікувати документи про діяльність батька на благо Чорноморського флоту, стала *«статья в одном местном издании, представляющая в ложном свете личность Федора Карповича. Там было искажено его происхождение, и он был представлен ловким мещанином, волею судьбы очутившимся в Таганроге, который умел получить в свои руки важные работы...»* [4, с. XI-XII].

Імовірно, цією статтею був *«Исторический очерк г. Таганрога»*, опублікований у *«Памятной книжке Таганрогского градоначальства на 1865 год»*. *«Во время великого переселения крестьян из Украины и внутренних областей России в Новороссийский край вследствие знаменитого манифеста Екатерины Великой, воследовавшего 27 марта 1780 года, прибыл между прочими в г. Таганрог один молодой крестьянин из Орловской губернии по имени Федор Фурсов, который оборотливым умом своим через несколько лет сделался коллежским асессором и богатым помещиком. Этот коллежский асессор, как человек практический, построил близ моря обширные деревянные магазины (тобто склади, комори – прим. авт.), не спросясь никого, и подле них построил же подобные дворянин Караяни»*. Фактично, Фурсов і Караяні стали монополістами таганрозьких складських приміщень і встановлювали за їх використання такі непомірні ціни, що згодом обурені іноземці поскаржилися на них військовому губернатору Дашкову. Дашков, довго не роздумуючи, *«...приказал пожарной команде разломать эти магазины. Возникло дело по этому предмету»* [5].

Автором нарису був редактор місцевої газети *«Полицейский листок Таганрогского градоначальника»* – директор таганрозької чоловічої гімназії, статський радник Яков Сергійович Флоренсов [6]. Пізніше ця інформація буде повторена в книзі П. П. Філевського *«История города Таганрога 1698-1898»* [7, с. 186]. Але у подальшому ми побачимо, що претензії Г. Ф. Фурсова навряд чи були обґрунтованими.

«Федор Карпович Фурсов происходил из дворян, родился около 1753 года и начал службу в 1779 году в гусарском лейб-эскадроне

ротным квартирмейстером. В том же году участвовал в Крымском походе; в 1780 году переведен в вахмистры, а в 1783 году уволен от службы по болезни и на основании жалованной грамоты дворянству с чином прапорщика; служил несколько времени в ведомстве Таганрогского воеводы частным смотрителем, откуда также уволен 25 мая 1784 года и, наконец, поселился в Таганроге» [4, с. IV].

Оселившись у Таганрозі, Фурсов зробив правильний вибір для людини з капіталом та бізнесовими здібностями. Нещодавно відбитий у турків південний край був місцем чудових можливостей для розвитку бізнесу. У цю вируючу епоху й з'явився у Таганрозі Федір Карпович Фурсов [4, с. IV-V].

Бізнес Ф. К. Фурсов розпочав з організації виробництва канатів – стратегічного матеріалу для вітрильного флоту. 18 червня 1777 р. командуючий Азовською флотилією контр-адмірал граф Федот Олексійович Клокачов у своєму донесенні віце-президенту Адміралтейств-колегії графу Івану Григоровичу Чернишову вказував на незручності через віддаленість канатного заводу: «С самого приезда моего в Таганрог нашёл я великое неудобство в Новопавловске содержать канатный завод, а нынешнее вооружение

Місто Таганрог. Гравюра, 1825р.

здесь судов в малейшем какого либо такелажа недостатке понуждало привозить его оттуда сюда на почтовых и тем пружнее там завод содержать неудобство довольно мне подтвердило» [8, с. 506-507]. Ф. О. Клокачов надсилає клопотання щодо будівництва канатного заводу в Таганрозі й Адміралтейств-колегія указом від 31 грудня наказує йому знайти тих, хто міг би налагодити виробництво канатів. Такі знайшлися: «...явились у меня только двое таковых купцов: московский Моисеев да орловский Фурсов, из которых по «трекратному» торгу за первым цена состоялась дешевле прежней, да и кондиция от него ко мне, а от меня на апробацию в коллегию с ним же курьером представленныя видятся гораздо Фурсовых казне выгоднее» [8, с. 506-507]. Але Моїсеев не погодився на інші умови, і справу було передано Фурсову [8, с. 506-507]. Для спорудження канатного заводу йому була безкоштовно виділена земля, і згодом Фурсов забезпечував канатами та такелажем майже всю Азовську флотилію. Як власнику заводу, йому було присвоєно спеціальний титул: «канатного, казне служащего завода содержатель» [4, с. V-VI].

Через деякий час Фурсов зайнявся й суднобудуванням. Будував судна як комерційні, так і військові, що постачалися в Азовську флотилію [4, с. VI]. Факт продажу суден державі підтверджується низкою документів. Зокрема в указі Катерини II графу І. Г. Чернишову від 27 вересня 1782 року: «Судно, построенное орловским купцом Фурсовым из дубового леса на реке Самбек, Мы позволяем купить у него для флота Нашего, а об отпуске потребных на то денег Наш действительный тайный советник и генерал-прокурор князь Вяземский по сношению с вами не оставит сделать все нужные распоряжения» [9], [10, с. 104, 355-358]. Крім того, про це свідчать документи з Архіву морського міністерства за період до 1785 року: «О покупке для надобностей таганрогского порта судна у купца Фурсова и трех казачьих лодок», «О покупке для надобностей таганрогского порта судна у купца Фурсова и трех казачьих лодок» та «По предложению купца Фурсова о постройке им для казны двух фрегатов или двух бомбардирских кораблей, и о покупке в казну при-

надлежащего ему, Фурсову, корабля...» [10, с. 101, 120]. Звернемо увагу на те, що в усіх офіційних документах Фурсов – купець, і ніяк інакше! І тільки через деякий час він уже «поміщик». Отже, претензії його сина необґрунтовані?

Тим часом, 1783 року Маяцька засіка переходить до рук генерал-аншефа Петра Богдановича Пассека, генерал-губернатора Білоруських намісництв. Обставини цього в своїх відомих мемуарах описує Гаврило Іванович Добринін: *«Генерал-фельдмаршал князь Потёмкин, будучи генерал-губернатором Екатеринославским, Таврическим, Саратовским и других на юге губерний, управлял всеми сими пространных степей областями самовластно, не давая отчёта правительству... Пассек старался и успел приобрести покровительство сего высокого и толстого столпа империи и другого, князя Вяземского, который был и генерал-прокурор, и государственный казначей, и управлял многими из тех частей, которые после разделены на многих министров. Но с такими сильными подпорами, Пассек почти ничего для себя не получал от щедрот монарших, как между тем другие получали немалые награды деньгами или деревнями, хотя и ему сильно хотелось и того и другого... Иные говорили, что сия самая его с г-жею Салтыковою связь и была причиною, что он не награждался; другие... с неменьшим основанием говорили, что и князь Потёмкин желал услужливого приятеля своего держать на узде, и, для каких-то политических тонкостей, дарить его иногда от себя, а не от короны. Вследствие сего, князь Потёмкин подарил своему Пассеку, – не имея сам формального права, и не давая такового Пассеку, кроме партикулярного письма – казённый дубовый лес мерою около 2000 десятин, называемый – по близлежащему там селению Маяки – Маяцкая засека, между Бахмутом и Таганрогом, где кроме сего леса, в окрестностях, более как на двух стах верстах нет ни дерева» [3].*

Незважаючи на підписану 1774 року Кучук-Кайнарджийську мирну угоду, ситуація на Чорному морі залишалася напруженою. Влітку 1787 року Потьомкін дає завдання Севастопольській ескадрі вистежити та знищити турецький флот. 31 серп-

ня ескадра в складі 3 лінійних кораблів та 7 фрегатів вийшла в напрямку Варни на розшук турок. Але, потрапивши в найсильніший шторм, ескадра втратила лінійний корабель «Марія Магдаліна» та фрегат «Крим». Серйозні пошкодження отримали й інші кораблі. Ця втрата та необхідність швидкого відновлення й посилення Чорноморського флоту пришвидшили розвиток Таганрогу разом із суднобудуванням у пониззі Дону [11].

Менше ніж за рік до цього, у листопаді 1786 року, Потьомкін доручив генерал-губернатору князю В'яземському підібрати в Таганрозі кандидатуру підприємця-суднобудівника [12]. В'яземський звернувся до Фурсова з листом, пропонуючи взяти на себе для початку будування одного фрегату для Чорноморського флоту. Запропонувавши це, В'яземський просив його викласти бажані умови, а краще – особисто приїхати в Петербург до генерал-інтенданта флоту віце-адмірала П. І. Пуцина, що Фурсов і зробив [4, с. IV-VII], [12]. «Комерційна пропозиція» Фурсова висловлена в записці «...о желании прапорщика Фурсова вступить в построение фрегата» й була наступною:

«1) Построить фрегат на пристани, называемой в Рогожских хуторах, такой пропорции, каковыя теперь там два фрегата строятся или по особливому чертежу, какой между потребным для сего заготовлением дан ему будет. Построение сие будет производить из дубовых и что надобно из сосновых лесов.

2) Леса, дабы более выиграть времени, полагает заготовить по известной годности в следующих дачах:

1. Екатеринославского наместничества в ведомстве экономии директора, что были Святогорского монастыря.

Из сей дачи леса заготовлять нужно будет на самые главные или принципиальные члены.

2. В дачах Войска Донского по речкам Миюсу, Миюцику и Крынке.

3. Екатеринославского наместничества Мариепольского уезда ведомства казенного.

3) Позволить заготовлять ему леса и уголье из дерева и земляное безденежно и на таковое заготовление дать ему полное

позволение, не упущая времени, дабы нынешним же зимним временем начать вырубку и вывозку окончить весною и о беспрепятственном позволении кому следует предварительные дать повеления и всякое удобовозможное пособие преподавать.

4) Заготовлять и доставлять леса и уголье как и все потребные вещи и строить фрегат приемлет собственным его попечением и работными людьми и лошадьми или волами, словом, не только построить корпус фрегата с мачтами и принадлежащими гребными судами, но и приемлет оной снабдить всем тем как в поход отправится...

б) Не может он назначать цены за все построение того фрегата сколь по неизвестности о пропорции оногo, сколь паче потому, что желание его есть к тому приступить из единого токмо усердия и столь нужном на пользу службы деле ...и совершенно доволен получить от казны настоящее, во что действительно строение стоить будет...» [4, с. 4-7].

Ф. К. Фурсов не вказує бажану ціну за фрегат, а просить видати йому авансом 20 000 карбованців на першочергові витрати: «поруча их в сохранение, кому разсуждено будет, так, чтобы по подаваемым от него обстоятельным счетам, на что сколько требуется, было под расписку его немедленно выдаваемо на месте строения или в Таганроге». В подальшому будівництво він пропонував здійснювати особистим коштом за умови компенсації із казни чергових витрат на суму 10 тисяч карбованців: «...такое же число выдавать ему без задержания по верным его счетам с такой от казны предосторожностью, какая заблагоразсуждена будет...» [4, с.7-8].

Як доказ своєї благонадійності Фурсов наводив багаторічні казенні поставки його канатного заводу, який виробляв на той момент до 30 000 пудів такелажу. У разі швидкого затвердження проекту Фурсов сподівався в січні-лютому 1788 року розпочати заготівлю та доставку лісу, аби вже в серпні 1788 року спустити фрегат на воду. Пропозицію Фурсова було розглянуто й схвалено:

«Господину прапорщику Фурсову. Ордер. Данным мне Высочайшим Её Императорского Величества указом повелено построить несколько фрегатов на Дону во умножение черноморского флота, исполнение чего и возложено на попечение мое и вице-адмирала и флотов генерала-интенданта – его превосходительство Петра Ивановича Пущина. Вследствие чего, поспешая исполнить сие Высочайшее нам предписание и учиняя общее с ним положение, с соизволения Её Величества, о препоручении вам построения одного сорокапушечного фрегата на пристани в Рогожских хуторах... рекомендую вам учинить заготовление потребного на то количества лесов и уголья в казенных дачах Екатеринославского наместничеств и войска Донского с потребной бережливостью. ...Какой же будет происходить успех как в заготовлении лесов, так и в самом построении, или не будет ли в оном какого от кого препятствия, о том имеете почасту сюда доносить... Князь А. Вяземский. В С.-Петербурге, генваря 7 дня 1788 года.

Леса и уголье на строение фрегата заготовить на следующих дачах:

- 1) Екатеринославского наместничества в ведомстве экономии директора, что бы святогорского монастыря...*
- 2) В дачах Войска Донского по речкам Миюсу, Миющику и Крынке.*
- 3) Екатеринославского наместничества Мариупольского уезда ведомства казенного» [4, с. 13-14].*

Місцева влада заготівлі лісу не заважала: «Господину прапорщику Фурсову. Ордер. Я получил рапорт ваш от 7-го числа нынешнего месяца, отправленный от господина Таганрогского коменданта с нарочным курьером, и видя из оногo, что по данному вам позволению от Славянского и Мариупольского нижних земских судов рубка деревьев для построения порученного вам фрегата началась и происходит, предписал... об отправлении в Таганрог... сорока тысяч рублей... об успехе в сем деле и буду я ожидать дальнейших от вас донесений. Князь А. Вяземский. Мая 24 дня 1788 года» [4, с. 14-15].

Однак із заготівлею лісу в Області Війська Донського не склалося, через те збільшилося навантаження на ліси Ізюмсько-

го повіту. Більше того, були наміри продовжити заготівлю лісу в цьому районі й надалі: *«Господину прапорщику Фурсову. Ордер. От Его Светлости Князя Григория Александровича Потемкина-Таврического получил ныне письмо, которым он по поводу рапорта к нему войска донского от Войскового Гражданского правительства уведомляет меня о причинах, препятствующих производить заготовление лесов на строение порученного вам фрегата потребных в дачах того войска, нужным почитаю вследствие того дать вам знать, дабы вы до рубки в сих войсковых дачах лесов не касались, довольствуясь сим в одних мариупольских и славянских дачах ведомства казенного по учиненному в оных вам дозволению, так как вы о сем доносите, в коих, уповаю, на комплект фрегата найдется тех лесов достаточно, а при том желательно мне знать, не можете ли вы подобного заготовления лесов учинить уже на другие фрегаты в верховых местах, а по сему меня и уведомьте заблаговременно, в которых именно местах учините сие и на каком основании полагали бы ни на сколько именно и к которому времени фрегатом. Князь Александр Вяземский. Мая 27 дня 1788 г.»* [4, с. 15-16].

Але незабаром В'яземський наказує Фурсову заготовляти ліс для фрегатів в інших місцях – в Казанській, В'ятській та Тамбовській губерніях [4, с. 21]: *«Господину прапорщику Фурсову. Ордер. ...Что ж принадлежит до дальнейшего заготовления в святогорских дачах, в оных более того не производит, дабы со временем другие там надобности удовлетворены быть могли из сих дач. Князь Вяземский. Июля 7 дня 1788 г.»* [4, с.16].

Побудованим «на пробу» фрегатом замовники були задоволені, а з Фурсовим «1788 года сентября 26 дня» був підписаний контракт, за яким він зобов'язався *«...пред устьем реки Дона на верфи, называемой в Рогожских хуторах, построить по данному мне чертежу четыре фрегата, каждый о сорока пушках...»* [4, с. 19-31], [11].

Очевидно, подаючи «комерційну пропозицію», Фурсов вже тоді знав про існування поблизу Святих Гір корабельного лісу,

а князь В'яземський, безпосередньо пов'язаний з підписанням договору, мав намір допомогти Пассеку реалізувати нелегально отримане ним майно. В'яземський знав про незаконний дарунок казенних земель. Але боячись роздратувати всемогутнього Потьомкіна, а з іншого боку, аби не завдати прикрощів Пассеку, вирішує приєднатися до оборудки з Маяцькою засікою. Історію, пов'язану із цією справою у своїх спогадах описав Г. Добринін – довірена особа Пассека.

«Тогда в Чёрном море заводился корабельной коронной флот, а подрядчик на поставку корабельных лесов был орловский купец Фурсов. Вяземский рекомендует его письмом Пассеку, как особе имеющей корабельный лес, как особу, имеющую нужду в корабельном лесе. Может быть намекнул, что доставшийся таким образом Пассеку лес не может быть и прочен для наследников». Пассек довірив займатися справою щодо поставки лісу Добриніну, але планів щодо наміченої оборудки йому не розкрив. *«...А на последок, в начале декабря 1788 года призывает и вверяет мне законтрактовать лес Фурсову, доставя к нему, генерал-губернатору, наперёд взаимные условия, или, по его слову, «прелиминары». Даёт формальную на сие доверенность; говорит, что тракт мой лежит через Чернигов, Нежин, Харьков, из Харькова в Кременчуг, потом через Полтаву и Бахмут, в Таганрог, где живёт Фурсов. Снарядя меня совсем, даёт, напоследок на замечание, чтоб я с Фурсовым – который был уже из купца прапорщиком – обошёлся, как можно, поучтивее. Я, не подозревая на себя, чтобы был пред кем неучтив, не имел равномерно понятия и о способе приобретения Пассеком леса, а узнал уже так поздно, что знание моё для меня было бесполезно, а для кредитора моего – убыточно...».* У Таганрозі Фурсова Добринін не застав і зустрівся з ним тільки в Бахмуті: *«Старик, лет под 60, сед, в здорovie свеж и крепок. Ознакомившись и поговоря с ним о взаимных наших потребностях, я показал ему доверенность, вследствие которой сделали мы с ним прелиминарные пункты, из которых главнейшие были: Фурсову на пять мореходных суден известной величины или калибра вырубить дерев,*

а генерал-губернатору получить за это 25 тысяч рублей, в число которых, при заключении контракта 5.000 руб., а прочие при начатии рубки леса. При вырубке лесов быть с обеих сторон смотрителям, дабы ни лишки, ни недостатка дерев по контракту быть не могло, и проч. Сии пункты обеими сторонами подписаны и посланы при моем донесении на апробацию в Могилев к моему кредитору генерал-губернатору Пассеку.. Я расстался с Фурсовым дожидаться в Харькове решительного приказания и получил его весною 1789 г. ...по первому весеннему пути отправился я паки в Бахмут, по силе полученного на наши «прелиминары» от генерал-губернатора предписания; где и заключил с Фурсовым контракт, получил в задаток 5000 руб. и возвращался в деревню с тем, чтобы оттуда отправиться к генерал-губернатору, и узнать: кому он изволит приказать исполнять заключённый контракт, с положенного в нём срока. Но не доехав ещё до деревни, встречаю на пути вестника с письмом от генерал-губернатора, в котором сказано: «Я послал г. майора Чаплица продать Фурсову Маяцкую засеку за 30000 руб. или за 35000 руб. и сверх того вырубить из неё единожды несколько сажень дров и 700 возов хворосту, для моих крестьян. Предпочитая столь выгодную продажу законтрактованию, прошу вас съездить с г. Чаплицем в Кременчуг, для совершения крепости, а контракт, ежели он вами заключён, уничтожить».

Вражений та ображений Добринін бідкається: «Как! ...Маяцкая засека, которая могла бы три раза быть законтрактована по 25000 руб. и после остаться, с дровяным лесом и частью строевого, в вечном и потомственном владении Пассека; это составило бы до ста тыс. руб., а теперь продаётся за 35 тысяч! Разве не мог дожидаться, или спросить меня об этом мой генерал-губернатор? Разве он не знал, что ещё Петром Великим заклеямено в ней с тысячу дерев, о которых знают здешние жители? Разве нельзя бы продать её, спрося наперёд моего мнения? Какая ошибка! какой ошутительный убыток! более как две трети проиграно в этой продаже!».

Добринін посилає Пассеку донесення про збитковий продаж. Про свої сумніви він розповідає Чаплицю. Але той, похваливши завзятого Добриніна, пояснює йому сутність справи (оборудки): *«она тогда была полезна, когда бы наш Пётр Богданович продавал собственность, а то, ведь – засека казённая. ...А так, что он ни грамоты, ни именного повеления на пожалование не имеет, а только одно письмо князя Потёмкина; так ему надобно стараться, сбыть её с рук поскорее, за что бы то ни было»*. Щодо доцільності оформлення документу куплі-продажу Чапліц говорить Добриніну: *«Кто поспорит, когда в доверенности сказано: что засека продаётся от его светлости князя Потёмкина? К тому же и сам Пассек, не меньше как генерал-губернатор. Впрочем, знает про то купец да продавец. Наше дело исполнить по доверенности, а казна получит пошину... Может быть, и Фурсов поможет поплатиться, а может быть и всё заплатит, а может быть, и никто платит не будет!»*.

Добринін, звичайно ж, пошкодував про свою поспішність із донесенням генерал-губернатору. Але відповідь від Пассека все-таки надійшла: *«...на моё донесение получил уже в июне письмо следующего содержания: «Я дал доверенность господину Чаплицу на продажу Маяцкой засеки; да хотя бы я дал только и слово, то и того отменитъ бы не мог»*. І Добринін зробив правильний для себе висновок: *«Очень ясно, что мне надобно было убираться поскорее домой»*.

Приїхавши до Могильова, після короткої розмови з Пассеком він зрозумів, що його пояснення генерал-губернатору не потрібні. *«...Тем кончилась посылка меня, которая, конечно, выгоднее бы для моего кредитора исполнена мною была, если бы мне благо временно открыты были причины к скорой продаже. ...Года через два от времени продажи (1791 року – прим. авт.), услышал я от сына управителя Рязанова, приезжавшего от отца к Пассеку, что Фурсов вырубил сколько нужно было по подряду в казну корабельных лесов, выбрал за них вдвое свои деньги, и засека осталась по прежнему густа» [3]*.

Як це часто трапляється, задоволені та з прибутком залишилися всі, окрім державної скарбниці.

Звернувши увагу на зустріч Добриніна з Фурсовим у Бахмуті, ми з'ясували, що Федір Карпович із 1781 року володів у Бахмутському повіті *ранговою дачею* і «в Марьинской деревне» на лівому березі Кривого Торця за ним числилося 112 душ «мужеского пола» [15]. Згодом у нього вже було більше 20 тис. десятин землі та близько 600 селян. Того часу новоспечені землевласники всіляко заохочували ще не закріпачених селян, селян-втікачів, бродяг та інших, аби заселити та не втратити свої дачі. Так діяв і Фурсов: «Петровская №2 волость была заселена в конце прошлого (тобто XVIII – прим. авт.) столетия корабельным мастером П. Фурсовым (так у тексті – прим. авт.), которому район этой волости достался под ранговую дачу. земля его оставалась пустыней до тех пор, пока на ней самовольно не поселилось несколько крестьян... Фурсов явился к ним, обласкал их, обещал им разные льготы и просил, чтобы они способствовали заселению его участка на тех же льготных условия. ... таким образом, основалась деревня Петровка. Деревня Марьино-Новоселовка основана около 1837 года одним из наследников П. Фурсова» [13]. Зараз колишні володіння Фурсових «деревня Марьинская, сельцо Александровское (Новый Йорк)» є частиною міста Новгородського Донецької області (зал. ст. Фенольна), а «Петровское» залишилося Петровкою.

Едуард Вільман.

Вид із моря на Таганрозьку гавань,
сталь, 1841р.

Загалом Фурсов побудував 5 фрегатів: «Федор Стратилат», «Царь Константин», «Святая Троица», «Казанская богородиця» й «Иоанн Златоуст» [4, с. IX]. Окрім того, на верфі в Рогозьких хуторах ним були побудовані 2 бомбардирські судна, шхуна та безліч малих суден.

Потьомкін був задоволений діяльністю Фурсова,

про що свідчить його послужний список: «24 августа 1789 года Федор Карпович Фурсов произведен в поручики». Через два роки Потьомкін, застосувавши відомий спосіб XVIII ст. для швидкого підвищення осіб в обхід існуючого порядку, призначає Фурсова «*овер-аудитором штаба князя Потемкина*» (чин прирівнювався до капітанського) [4, с. IX].

Фурсов приносив державі користь не тільки важливими військовими поставками: «*Федор Карпович способствовал нанесению и непосредственного вреда неприятелю. Между документами, нами издаваемыми, читатели увидят список (без года и числа) корсарских судов, находящихся в Севастополе. Два из них, «Абелтас» и «Феникс», указаны принадлежащими Фурсову; они были трехмачтовыми и оценены каждое в 14.000 рублей; сумму, в которую не оценено ни одно из остальных 24 судов*» [4, с. X-XI].

Виконавши всі замовлення, 1793 року Фурсов отримує від казни остаточний розрахунок. Більше замовлень не надходило. Як державний службовець, наступного року він отримав чин колезького асесора. Історія з фрегатами остаточнo завершилася 1798 року розпорядженням про передачу залишку лісу після побудови «*Царя Константина*» Таганрозькому порту [4, с. X].

У Таганрозі Фурсов став власником 3 000 десятин землі (зараз селище Золота Коса за 20 км від Таганрогу) [7, с. 113-114]. Тоді ходили чутки, що землемір міг «помилитися» на його користь та додати до ділянки Фурсова сусідні 2000 десятин [7, с. 105]. Цілком можливо. Тож за 98 верст від повітового Ростovu на річці Міус з'явилася «*владельческая деревня Федоровка (Фурсовка)*»: 25 дворів, 218 селян [14, с. 110].

1796 року на престол вступає імператор Павло I, який намагається навести лад у державі, зокрема й на флоті. В одному з імператорських указів Адміралтейств-колегії зазначалося: «...*С восшествием Нашим на прародительский престол приняли Мы флоты в таком ветхом состоянии, что корабли, составляющие оные, большей частью оказались по гнилости своей на службу неспособными*» [16, с. 279]. «Раптом» виявилось, що багато років кораблі буду-

валися та споряджалися поспіхом, не дуже зважаючи на якість [16, с. 278-279].

Численні порушення були виявлені й у лісокористуванні. Постанови Катерині II щодо раціонального використання корабельних лісів не виконувалися, що зрештою призвело «...к повсеместному истреблению лесов. В расхищении корабельных роц иногда принимали участие даже и высокопоставленные лица, как, например, Маяцкая засека, славившаяся своими превосходными дубами еще в царствование Петра Великого, была отдана князем Потемкиным генерал-аншефу Пассеку как «дикопорожное место». ...Осматривавший по повелению императора Павла места заготовки корабельных лесов, строитель Одессы Рибас доносил, что «состояние лесов превосходит всякое воображение: повсеместное оных опустошение распространилось до того, что дубовые леса сделались редки, и те в отдаленности». Не меньший беспорядок был и в хранении лесов...» [16, с. 281-282].

Із «докладной записки» від 15 червня 1799 року: «Слободской украинской губернии, изюмского уезда, маяцкой волости голова Евстафий Ковалев поданным тамошнему губернатору Сабурову объявлением изъяснял, что по грамотам великих Государей Царей и великих князей разные лесные дачи пожалованы были маяцким жителям, в числе коих состояла и маяцкая засека, отстоящая от маяцкой слободы в одной версте. ...А как маяцкие жители быв лишением на число душ потребного количества лесу притеснены до крайности, то и просят, по силе дарованных Государями грамот, предоставить право упоминаемою маяцкою засекою пользоваться таганрогскому адмиралтейству и им, и отобрать оную из владения Фурсова поручить на ней растущий лес кому следует под охранение от безрассудного его истребления. Губернатор Сабуров представив сие объявление головы Ковалева ко мне и объясняя, что он, за силою Высочайшего манифеста 1793 года сентября 2 дня, соутверждении розданных новороссийской губернии генерал-губернатором и губернаторами земель за теми, кому оныя розданы, не смеет без особенно-

го повеления приступить к дальнейшему по тому объявлению исследованию, просит разрешения» [17, с. 373-374].

Невдовзі на донесення щодо Маяцької засіки відреагував сам Павло І указом від 15 липня (в деяких джерелах – помилково 15 червня) 1799 року: «Павловск. Указ НАШЕМУ Сенату. Состоящий слободской украинской губернии в изюмском уезде, близ маяцкой волости, казенный лес, Маяцкой засекой именуемый, бывший прежде в надзирании таганрогского адмиралтейства, клеймившего в нем годные к корабельному строению деревья, отданный под видом дикопоросшей земли князем Потемкиным генералу Пассеку, повелеваем возвратить в казенное ведомство... ПАВЕЛ» [17, с. 374], [18].

Втративши такий ласий шматок власності, генерал Пассек просить повернути йому Маяцьку засіку. Ось у якому вигляді його прохання було подане у «всеподданнейшем докладе графа Кушелева, 1801 года июля 4»:

«В. И. В. благоугодно было указать рассмотреть в лесном департаменте просьбу новороссийского дворянина, коллежского асессора Фурсова, просящего о возвращении ему из казённого ведомства лесной дачи, купленной им у генерала Пассека, при чём и Пассек в отношении своём ко мне описывая, что дача сия, называемая маяцкою засекою, во время раздачи земель в Азовской губернии покойным генерал-фельдмаршалом князем Потёмкиным-Таврическим, отдана была ему, Пассеку, в 1783 году, которую он и продал в 1789 году сказанному помещику Фурсову, а потому и просит, как собственность им проданную, повелено было возвратить ему, Фурсову, и через то избавить его, Пассека, от разорения. По рассмотрении же в департаменте оказалось, что в прошлом 1799 году по доносу маяцкой волости головы Ковалева, через бывшего там губернатора Сабурова представленному, что маяцкая сия засека, по годности к корабельному строению леса, предоставлена была надзиранию таганрогского адмиралтейства, от коего и леса были клеймлены, и что отдана была она покойным князем Потёмкиным-Таврическим под

именем «дикопоросшей» земли, дан был 15 июня 1799 года правительствующему сенату именной высочайший указ, с изображением таковым, «что казённый лес, именуемый маяцкою засекою, бывший прежде в ведении таганрогского адмиралтейства и отданный под видом дикопоросшей земли, повелеваем обратить в казённое ведомство, ...А как Пассек показывает, что сия засека отдана была под именем лесной дачи, а не «дикопоросшей», и утверждена была покойною «блаженныя памяти Государынею Императрицею Екатериною Алексеевною», по делам же в департаменте, как об отдаче сей засеки, так и о состоянии оной в ведении таганрогского адмиралтейства, не видно, ибо всё это дело производимо было по вышесказанному высочайшему именному указу в сенате, то не благоугодно ли В. И. В., для приведения в надлежащую ясность дела сего, высочайше указать, рассмотреть оное правительствующему сенату, о чём представляю на высочайшее В. В. благоусмотрение».

Резолюція: «Высочайше повелено оставить по силе прежнего указа, данного сенату» [19].

Через чверть сторіччя знову постало питання щодо використання корабельного лісу Маяцької засіки. За спогадами мемуариста морського лікаря Никифора (іноді помилково вказаний як Микола) Івановича Закревського, у 1820-х роках маяцький ліс використовувався на дніпровських верфях: «Корабль «Иоанн Златоуст» и фрегат «Штандарт» (44-хпушечный) одновременно и из одно-местных лесов строились в Николаеве (насправді – у Херсоні – прим. авт.); со стапелей спущены также одновременно – в 1824 году (...другие уверяли, что в 1825-м)... корабль и фрегат эти строились для пробы, чтоб испытать в них качество дуба, на постройку их употребленного; дуб взят был из маяцкого леса ...по следующему обстоятельству: в архиве бывшей адмиралтейств-коллегии (должно быть так) отыскан документ...». Далі Никифор Іванович описує відомі події щодо заповідного маяцького лісу часів Петра І. «...Со времени открытия этого документа завязалась переписка между морским министерством

и главным управлением черноморского флота, которая (как говорили) заключалась в том, «чтоб осмотреть лес, и буде для кораблестроения окажется годный, то и начать оного вырубку, ибо завещанные сто лет уже миновали». Переписка, вероятно, возникла не позже второго десятилетия текущего столетия, а дуб на постройку корабля и фрегата вырублен не раньше как в третьем десятилетии, и, быть может, что дуб этот, по принятому обыкновению, без всякой технической выдержки употреблен был в дело; но выстроенные из него «Иоанн Златоуст» и «Штандарт» в 1833 году признаваемы были еще достаточно прочными, а товарищи их «Пимен» и «Пармен» (спущенные в 1826 году), построенные из белорусского дуба – признаны уже гнилушками. Так рассказывалась у нас история нашего же корабля» [1].

До Ізюмського повіту відрядили комісію з метою дослідити Маяцьку засіку щодо подальшого використання корабельного лісу: «Что же касается до достоинств дуба, из которого выстроены «Иоанн Златоуст» и «Штандарт», то прочность его оказалась вполне удовлетворительной – браковать было невозможно; но из самого леса маяцкого – тех благоприятных результатов, какие предполагал Петр Великий и ожидало, быть может, морское министерство – положительно не вышло: в конце 1831 и в начале 1832 года по распоряжению главного управления черноморским флотом состоялась комиссия под председательством контр-адмирала Уманца для обзора маяцкого леса; комиссия эта в полном ее составе – с корабельными инженерами, тиммерманами и простыми плотниками, зимним путем отправилась для выполнения данного ей поручения. Месяца через полтора Уманец возвратился... и я узнал от него самые неблагоприятные отзывы о маяцком лесе – он решительно забракован: леса переросли, перестояли, признаны фаутными. ...Неужели Петр Великий, Император – моряк и корабельный мастер, ошибся в своих предположениях насчет маяцкого леса?...При таких сведениях на отзывы Уманца, соображения мои, тогда еще свежие, убеждали меня совершенно в противном его рассказу... Одно уже

то, что маяцкий лес и при Петре Великом не мог быть молоденьким, а, вероятно, существовал уже многие и многие столетия... какую же могли сделать разницу в возрасте леса сто лет на совершенное его одряхление до степени негодности? Разве потому, что молодой лес постоянно вырубали? Если так, то забровка допускается; но у нас для сохранения лесов, тем более, заповеданных – есть уставные правила, и я уверен, что они тщательно соблюдались. Есть тут причины более вероятные...» [1].

Через неврожай 1833 року уряд дозволив вирубати частину Маяцької засіки «с тем, чтобы верхушки продать нуждающимся в топливе жителям губернии по умеренным ценам, а сами деревья употребить на корабельные постройки. Первое было выполнено к пользе бедных, но лес не был признан полезным для флота и остался без употребления» [2]. Маяцька ж засіка, найбільший ліс Ізюмського повіту, була «*сильно порублена*» [20].

Однак ліс не зник і в наступні десятиріччя неодноразово згадується у різних джерелах, зокрема 1857 року: «*здесь и поныне еще есть деревья весьма значительной вышины и толщины*» [2]. 4 травня 1859 року в «*Положении о новом устройстве лесной части в южных поселениях*» окремо була згадана й Маяцька засіка: «*отдельные лесные дачи: Купянские и Гороховатские боры, Маяцкая засека и часть Черкасского леса именуется, в общем их составе, лесами южных поселений*» [21]. 1869 року в описі лісів Харківської губернії: «*Лучшего качества строевой сосновый лес находится в уездах Богодуховском, Изюмском и Харьковском. Отличным корабельным лесом славится Маяцкая засека на берегу Донца в Изюмском уезде.... Прекрасный дубовый, бондарный и строевой лес находится в Изюмском же уезде в Святогорских дачах около Святогорского монастыря...*» [22].

1887 року лісничий Маяцького лісництва, до якого входила Маяцька, Рай-Олександрівська та дві Ямпільські дачі, Юліан Феліціанович Рудзький надіслав зразки на Всеросійську сільськогосподарську виставку в Харкові. У звіті з виставки є свідчення й про Маяцьку дачу: «*Маяцкая, площадью в 2542 деся-*

тины и 150 кв. сажень... Из насаждений лесничества две трети «старовозрастных» и одна треть молодых. Степень смешения пород здесь такая: дуб в возрасте 30-60 лет (хотя есть единичные экземпляры 150-200 лет) занимает 6/10 всего количества пород....оборот рубки в Маяцкой даче 80-летний». Серед експонатів виставки були «...дубовые обрубки из Маяцкой дачи, между которыми самый большой имел в диаметре 17 вершков и взят был от дерева, имевшего 110 лет...» [23].

Згодом Маяцька (Царська) засіка втратила своє значення заповідного корабельного лісу й згадувалася як щось дуже давнє. Зокрема в енциклопедичному словнику Брокгауза-Єфрона за 1894 рік: «Некогда огромные леса тянулись почти сплошной полосой по берегу Донца... и еще во времена Петра Вел. здесь была знаменитая Маяцкая засека, доставлявшая корабельный, ма-

Успенська Святогірська пустинь, фото поч. ХХ ст.

чтовый лес» [24]. Майже те ж саме й у виданні цього словника 1911 року: «Некогда берега Донца и его притоков были покрыты лесами; при Петре I здесь была знаменитая Маяцкая засека (в 10 верстах от гор. Славянска), состоявшая из корабельного леса. В настоящее время лес занимает не более 3% поверхности уезда и расположен, главным образом, по Сев. Донцу» [25].

Література

1. Н. Закревский. Корабль «Иоанн Златоуст» 1833 года. Записки врача морской службы. // Морской сборник. Том LXVII. – № 8, август 1863 г. – С.-Петербург: в типографии Морского министерства. – 1863. – С. 158-162.

2. Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение 4. Чугуевские округа военного поселения. Уезды Змиевский и Волчанский. – Харьков: Университетская типография. – 1857. – С. 156.

3. Истинное повествование или Жизнь Гавриила Добрынина, им самим писанная. 1752-1823. Часть вторая // Русская старина. Ежемесячное историческое издание. 1871 г. Том IV. – С.-Петербург: Печатня В. И. Головина, Владимирская, д. №15. – 1871 г. – С. 208-221.

4. Собрание документов о службе и деяниях Федора Карповича Фурсова строителя Черноморского флота во время управления южным краем империи князя Потемкина-Таврического. – Кронштадт: типография «Кронштадтского вестника». – 1867.

5. Исторический очерк г. Таганрога // Памятная книжка Таганрогского градоначальства на 1865 год. – Таганрог, 1865. – С. 162-163.

6. «Полицейский листок Таганрогского градоначальства» – к 155-летию начала выхода первой городской газеты. – Таганрог: Муниципальное бюджетное учреждение культуры Централизованная библиотечная система Центральная городская публичная библиотека имени А. П. Чехова. – 2017. – 20 с.

7. Филевский П. П. История города Таганрога 1698-1898. – М.: Типо-лит. К. Ф. Александрова, Арбат, бл. Арбатских вор., д. Платонова. – 1898.

8. Материалы для истории русского флота. Часть VI. – С.-Петербург: Типография Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе. – 1877.

9. Материалы для истории русского флота. Часть VI. – С.-Петербург: Типография морского министерства в Главном адмиралтействе. – С. 729.

10. Описание дел Архива морского министерства за время с половины XVII до начала XIX столетия. Том VIII. – С.-Петербург. – 1898.

11. А. А. Лебедев. Г. А. Потемкин в создании Черноморского флота России. Достижения и неудачи // Гангут: Сб. ст. СПб., 2011. – Вып. 62. – С. 5-38.

12. Сизенко Андрей Григорьевич. Возникновение Черноморского флота: 1778-1802 гг. // Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – Ростов-на-Дону, 2002.

13. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Том II. Бахмутский уезд. – Екатеринослав: Типография Я.М. Чаусского. – 1886. – С. 47.

14. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством. Список населенных мест по сведениям 1859 года. – С.-Петербург: Типография Карла Вульфа. – 1863.

15. Список населенных мест Бахмутского уезда. – Екатеринослав: Типография уездного земства. – 1911. – С. 6.

16. Ф. Веселаго. Краткая история русского флота. – С.-Петербург, 1893.

17. Материалы для истории русского флота. Часть XVI. – С.-Петербург: Типография Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе. – 1902.

18. Сенатский архив. Именные указы Императора Павла I. – С.-Петербург: Типография правительствующего Сената. – 1888. – С. 534.

19. Материалы для истории русского флота. Часть XVII. – С.-Петербург: Типография Морского Министерства, в Главном Адмиралтействе. – 1904. – С. 34-35.

20. Русский энциклопедический словарь. Том II. Ж-З-И-К. – С.-Петербург, 1877. – С. 358.

21. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. Том XXXIV. Отделение первое. 1859. От № 340005-34845. – С.-Петербург: Типография II Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии. – 1861. – С. 406-407.

22. Списки населенных мест Российской империи. XLVII. Харьковская губерния. – С.-Петербург. – 1869. – С. LXIII.

23. Н. К. Срединский. Лесоводство, садоводство, огородничество и виноделие на Всероссийской сельскохозяйственной выставке в г. Харькове 1887 года. – Харьков: Типография Адольфа Дарре, Рыбная, 28. – 1890. – С. 64-65.

24. Энциклопедический словарь. Т. XIII (Земпер – Имидокислоты). – С.-Петербург: Типо-Литография И.А. Ефрон, Прачешный пер., № 6. – 1894. – С. 893.

25. Новый энциклопедический словарь, Том 19. – С.-Петербург, Тип. Акционерного об-ва «Брокгауз-Ефрон», 1911. – С. 159.

**«РАСШИФРОВКА ТЕМНОТ»
В «СЛОВЕ О ПОЛКУ ИГОРЕВЕ»
ИЗЮМСКИМ КРАЕВЕДОМ В. Н. МАРКИНЫМ**

Поэма «Слово о полку Игореве», написанная неизвестным автором в XII веке, до сих пор будоражит умы читателей, вызывает восторг и восхищение. К сожалению, мы читаем и изучаем не подлинник поэмы, а копию, переписанную примерно 5-7 раз разного уровня грамотности переписчиками северных княжеств, которые не знали южнорусского диалекта. Именно поэтому в тексте великого произведения существует множество несуразниц, искаженных слов, неточностей. Все эти ошибки филологи называли «темнотами». Они сделали поэму местами малопонятной, непоследовательной, запутанной и алогичной. Огромный вклад в устранение этих «темнот» и возвращение читателям предполагаемого первоначального текста «Слова...» сделал талантливый краевед из города Изюма Владлен Николаевич Маркин, который практически восстановил потерянный в веках первотекст «жемчужины древнерусской литературы».

В. Н. Маркин написал работу, в которой на основании изложенных в старинных рукописях (летописях) и в поэме «Слово о полку Игореве» фактах изложил свое видение определения точного маршрута русичей и места их битвы с половцами. По сути, он подтвердил гипотезу своего учителя Николая Викентиевича Сибилева. Но, начав работу, он понял, что задача эта чрезвычайно сложная: ориентиров, географических привязок или более-менее точных данных ни в летописях, ни в поэме почти нет. Более того, в процессе переписывания поэмы, незнакомые переписчикам XII-XVI века названия были настолько искажены, что сопоставить и узнать их по другим источникам было почти невозможно.

«Расшифровав» и восстановив искаженные переписчиками географические названия, В. Н. Маркин понял, что они стали не только понятными и узнаваемыми, но имеют логическую и смысловую связь с остальными словами текста поэмы. Для восстановления первичного текста необходимо было устранить в нем все «темноты». И он взялся за эту работу, чрезвычайно трудоемкую, многогранную, продолжавшуюся практически всю его сознательную жизнь. Чтобы разобраться с разного рода ошибками в тексте «Слова...», он изучил старославянский и киргизский языки, шрифты и изменения начертания кириллицы с X по XVI век, данные из многих отраслей науки. Для исследования текста поэмы В. Маркин использовал метод, который ранее никем не применялся: побуквенный палеографический анализ всего текста. Все буквы поэмы (от первой до последней) подвергались скрупулезной палеографической проверке: рассматривались все возможные видоизменения в их начертании. Эти изменения появлялись не только по вине недостаточно грамотных и неквалифицированных переписчиков, но и вследствие видоизменений в русском алфавите в уставном и полууставном начертании. При этом В. Н. Маркин производил лишь элементарную палеографию в сравнении букв кириллицы, но не делал в словах никаких перестановок букв.

Так шаг за шагом искаженные буквы заменялись первоначальными, в результате чего восстанавливались подлинные слова взамен «темнот». Все видоизмененные буквы он выписывал, что позволило проследить трансформацию каждой из них в течение 400 лет. Более того, в процессе этой работы он заметил ряд закономерностей в ошибках, разработал «ключи», которые помогли значительно ускорить работу. В формулировке автора, «ключ» – это схематичное фотоизображение возможных неверных начертаний букв. Визуально он выглядит так: в круг помещаются все буквы кириллицы, а от них отходят линии, на концах которых изображена буква в искаженном виде, что делает ее похожей на другую букву (в скобках указано, на какую).

Например, буква А могла быть похожей на Д, Р, У; буква М – на Н, З, Д, Ч, И и т. д.

Всего было разработано 25 ключей. Исследователь подсчитал, что каждая буква алфавита подменялась (искажалась, неправильно писалась) – 570 раз.

В ходе поистине титанического труда В. Н. Маркин выяснил, что ошибки в поэме возникали также из-за того, что первые переводчики работали над текстом на основе русского языка, не принимая во внимание того, что он написан на так званом южнорусском диалекте (староукраинском языке). Не знали этого и переписчики. Для убедительности приведу несколько примеров перевода отдельных слов наобум или по схожести его написания:

МУРЫ (укр. «стены») – КУРЫ;

ПРИКРЫЙ (укр. «тягостный, огорченный») – ПРИКРЫТЫЙ;

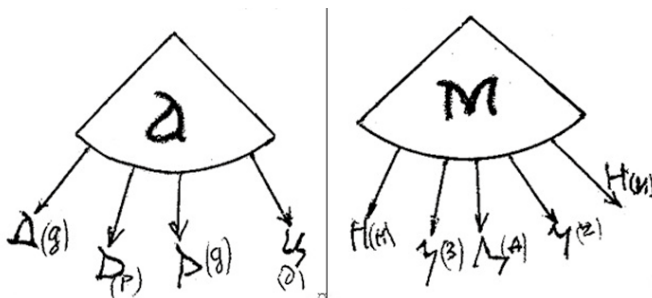
БЛУК (укр. «бродяга, скиталец») – ВНУК;

СКИБ (укр. «ломоть») – СВЕТ;

УЗРИЧЧЯ (укр. «прибережье») – УЗОРОЧЬЕ (драгоценности)

и т.п.

Из приведенных примеров видно, что староукраинские слова, незнакомые переписчикам, были поняты неправильно и попали в разряд «темнот». В тексте «Слова...» таких «темнот» В. Н. Маркин выявил около 90. Практически все они сохранились в

1. «Палеографические ключи» Маркина В. Н.

современном украинском языке. Следует сказать, что существует обоснованная литературная гипотеза: именно украинизмы из-за имперской великодержавной политики «единой и неделимой» стали причиной «замораживания» (запрета на восстановление) текста найденной в 1790 г. копии поэмы «Слова о полку Игореве». Надеюсь, что при научных исследованиях будет установлено, так ли это.

Устранить многие «темноты» В. Н. Маркину помог словарь старорусских слов В. И. Даля. Для их «расшифровки» не потребовался палеографический анализ, достаточно было правильного толкования рассматриваемого слова.

Медленно, но уверенно, слово за словом, В. Н. Маркин выявлял и устранял в тексте поэмы темные места-несуразицы, явную чепуху, мнимых языческих богов. Восстановил правильные наименования ряда рек, «вернул» их географическое местоположение и т. п. В итоге текст поэмы XII века стал понятным, последовательным и можно предположить – достоверным.

Осуществляя палеографическую «расшифровку», В. Н. Маркин записывал в рабочую тетрадь каждое восстановленное слово в трёх звучаниях: содержащееся в тексте поэмы 1800-1955 гг., измененное переписчиками с искаженными буквами, восстановленное (предполагаемое первичное, авторское). А рядом демонстрировал трансформацию букв: слева – употребленную в тексте 1800-1955 гг., в центре – искаженную переписчиками, справа – восстановленную.

Позже В. Н. Маркин все эти изменения поместил в рукопись «Обнаружение и прочтение «темнот» в поэме «Слова о полку Игореве»». После завершения работы по восстановлению предполагаемого первичного текста поэмы В. Н. Маркин написал задуманное еще в студенческие годы исследование, которое он назвал «Битва на Каяле». В нем он восстановил путь движения полков русичей в Половецкие земли, привел свои доказательства битвы с половцами у соляных Торских озер на реке Каяле.

Рис.10

2. Река Каяла в «Слове о полку Игореве» (Тор, Кривой (Казенный Торец).
Рисунок Маркина В. Н.

Исследовав ход трехдневного сражения, назвал причины поражения русских князей. По сути, В. Н. Маркиным была уточнена и подтверждена, разработанная еще Н. В. Сибилевым, «славянская» гипотеза, которая и сейчас остается наиболее обоснованной.

Исследователю удалось все события похода и битвы поместить в четкие, обоснованные временные рамки, расставив их по дням и часам. Была найдена причина разночтений в «Слове...» и Ипатьевской летописи о времени первого боя с половцами на реке Сюурлий. Причина

крылась в допущенной ошибке при переписывании поэмы: в одном из слов буква М написана как N. Вместо «*созарамия*» («*из-за леса*») было написано «*со зарания*» («*чуть свет*»). Оказалось, что разночтения не было – бой начался в 12 часов дня.

Очищенный от «темнот» текст, позволил исследователю установить продолжительность плена (5,5 месяцев) и истинное время побега князя Игоря. Спор об этом длится до сих пор, поскольку ни в поэме, ни в летописи оно не указано. В переводах 1800-1955 гг. – это лето (ссылка на полозов и поющих соловьев). Но после «расшифровки» Маркина в ее тексте не оказалось ни полозов, ни соловьев. Зато появилось описание осени: укоротившийся день, падающие с деревьев сухие листья, туманы, хо-

лодная роса. Для Славянска, Изюма, Святогорска, где происходили описываемые события, это конец октября-начало ноября. Да и скопления птиц (гусей и лебедей), которых распугивали («извивали», а не «избивали») беглецы, характерно для времени их осеннего перелета на юг.

Эти примеры – лишь малая часть других правок. В сборнике «75 из 688». В. Н. Маркин объединил свои научно-популярные статьи о наиболее характерных «расшифровках», обнаруженных им в поэме. В сокращенном виде приведем лишь несколько наиболее значимых новопроочтений «темнот» в «Слове...»: сравним текст до и после палеографического анализа.

Естественно, побуквенный анализ В. Н. Маркин начал с первых букв поэмы, то есть с *«не лепо ли ны бяшет братие»*. Аналитическое мышление, интуиция, а главное, глубокие знания древнерусских письменных документов подсказали исследователю, что в них кроется загадка: отрицательная частица «НЕ» вошла в историю. Все авторы, переводившие поэму, начинали с этого отрицания: *«не пристало ли», «не благо ли», «не ладно ли», «не подобает ли», «не гоже было бы»* и т. д. Более 200 лет «не лепо» существует как нелепица. В словаре В. И. Даля эти слова трактуются так: некрасивый, неизящный, бессмысленный, вздорный, все, что нелепо. Выходит, что сам автор «Слова...» назвал свою поэму несвязной повестью, нелепицей? Вряд ли, поскольку отрицание НЕ в начале произведения XII века противоречило стилю письма того времени. Все летописи XI-XIII веков начинались обычно хронологическим вступлением: *«Въ льто...»*, т.е. *«в году»* (далее назывался год в юлианском летоисчислении), в котором происходило то или иное событие в княжествах Руси. Надписи на камнях (Тмутараканский, 1068 г.), на крестах (крест Ефросиньи Полоцкой, 1161 г.) оформление, фиксация таких событий, как покупка-продажа земли, тоже начинались *«Во лето...»*. Принимаясь за такой большой труд, как обобщение устных рассказов и своих впечатлений (судя по ряду признаков, неизвестный автор сам был участником похода князя Игоря на половцев), автор не

мог не указать год начала этой работы. И он действительно его указал. В первых же словах поэмы оказалось семь неточностей, ошибок (искаженные написания букв и цифр, которые в русской грамматике до 1700 г. обозначались буквами, имеющими особые надстрочные знаки и точки между ними). В итоге *«не лепо»* превратилось в *«во лето»*, а *«ли ны...»* – в число *«698»*. Эти цифры с добавлением в начале *«6»* (в то время первую цифру вообще не писали, так как до конца XV века она была постоянной) указывают 6698 год. При пересчете с Юлианского на Григорианское летоисчисление (6698-5508) – 1190. Это и есть тот год, когда автор *«Слова...»* приступил к работе над ним. *«В году (6)698 наступившем...»* (*«В году 1190 наступившем...»*) – так выглядит начало сказания XII века.

В хрестоматийном переводе *«Слова о полку Игореве»* 1955 г. есть такие строки: *«...Боян же вещей, если кому хотел песнь воспеть, то растекался мыслию по древу, серым волком...»* В дальнейшем тексте автор говорит о *«мысленном древе»*: *«...скача соловьем по мысленному дереву, летая умом по подоблачью...»*. Что-то туманное и необъяснимое: то мысли Бояна растекаются по какому-то дереву, то песнопения Бояна вдруг должны скакать соловьем и опять же по дереву, но теперь уже по мысленному. Какая-то несуразица. После не очень сложного палеографического анализа эти строки звучали так: *«... Боян-певец, если кому хотел песнь сочинять, то растекался кистями рук по гусям, серым волком...»*, *«...если бы ты эти походы воспел, прыгая соловьем по склоненному дереву, летая орлом под облаками...»*. «Деревом» в то время назывались все вещи, сделанные из дерева, то есть в данном случае речь идет о деревянных гусях. В «расшифрованном» тексте по-иному читаются и другие слова. Дерево не «мысленное», а «склоненное». Летая «орлом», а не «умом». На «берегу волглom [болотистом] Каялы», а не на «берегу быстрой Каялы». Девы «торские», а не «готские». Тропа «Торянья», а не «Трояна» и т. д. Рассказ стал осмысленным, понятным, действие последовательным и достоверным.

Анализируя подробное описание природы и всех деталей начала вступления русских полков в Торьянь 19 мая 1185 года, В. Н. Маркин предположил, что автор «Слова...» сам был участником похода. В тексте поэмы он еще раз косвенно подтверждает, что сам родом из Курского княжества. Описывая бой князя Игоря с половецкой ордой 11 мая, все внимание уделяет курскому князю Всеволоду. Автор повествует не о «боевой» жизни Всеволода, а о его семейных делах, о которых мог знать только человек из близкого окружения князя. В последних строках описания боя у соляных озер Торьяни автор поэмы пишет: *«Кая раны дорога, братие, забыв чти и живота, и града Чрънигова, отня злата стола и своя милья хоти красныя Глебовны свычая и обычая»* (1800 г.) В хрестоматийном издании 1955 г. эти слова переведены так: «кая раны» – «какой», «живота» – «богатства», «свычая» и «обычая» – не переведены вообще (никто не знал их значения и оставляли без изменений). В. Н. Маркину помог словарь Даля. Оказалось, что эти загадочные два слова отразили взаимоотношения супругов в княжеской семье. Ведь «свычая» – это «советчица», а «обычая» – «сообщник, товарищ». Вот как зазвучал этот отрывок на современном языке: *«Осудивший преждевременный поход брата, забыл теперь ты с ним о смерти, и об отцовском золотом престоле в городе Чернигове, и свою милую жену – красивую [красавицу] Глебовну, советчицу и товарища [друга]»*. Следовательно, автор «Слова...» хорошо знал о чертах характера княгини Ольги Глебовны, которая была другом и советчиком князя Всеволода в управлении Курским княжеством.

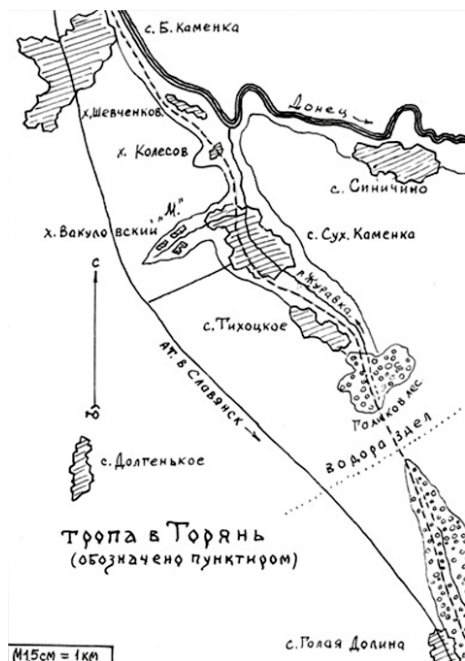
Автор «Слова...» о рассвете 11 мая пишет (1880 г.): *«Другого дня вельми рано, кровавые зори свет поведают, черные тучи с моря идут, хотят прикрыти четыре солнца; а в них трепещут синие молнии»*. Считается, что под «четырьмя солнцами» подразумевались князь, участники похода. Маркин расшифровывает «четыре солнца» как «четыре солонца (соленые озера)», то есть тучи, которые шли с юга, хотели прикрыть не четыре солнца, а четыре озера.

В XV веке в российской орфографии появляются элементы болгарской. Многие слова писались не так, как читались, например: ПЛЪКЪ – полк, ВЛЪКЪ – волк, СЛЪНЦЕ – солнце и т. д. Вот тогда-то в тексте «Слова о полку Игореве» и появляется главная «темнота», искажившая судьбу поэмы – ТРЪЯНЬ. Если бы раньше удалось расшифровать это слово, озвучить его правильно, т. е. ТОРЯНЬ, то исследователи не искали бы от Дуная до Кубани место битвы князя Игоря с половцами и не ставили бы памятников там, где его никогда не было.

Некоторые ученые и издатели, пытавшиеся объяснить слово ТРЪЯНЬ, писали следующее: «Четыре раза упоминается в сей песне о Трояне, то есть: тропа Трояна, вежи Трояна, земля Трояна и седьмой век Троянов, но кто есть Троян догадаться ни по чему невозможно».

Другие вспоминают, что в V веке н.э. римский император Троян на восточной границе Римской империи построил пограничные укрепления для защиты от набегов кочевников. Остатки их сохранились до наших дней в Молдавии. Поразмыслив, ученые усомнились в достоверности своего предположения, так как от Дона (Донца) до Трояновых валов более 800 км, а в поэме говорится следующее: «...вступила девою на землю Трояню, всплескала лебедиными крылы на синем море у Дону...».

3. Тропа в Торьянь.
Рисунок Маркина В. Н.

Таким образом, понятно, что речь идет точно не о молдавской территории. После «расшифровки» эти слова звучат так: «...о^кру-^жила рекою на земле Торяни, захлестнула солеными волнами на синем озере у Донца...». Все упоминания «Трояна» на самом деле касаются Торяни: тропа в Торянь (Торская тропа), поселки половецкие (вежи) в Торяни, Торская земля, соленая вежа у Торских соленых озер в современном городе Славянске Донецкой области. О Славянске в XVII веке в архивных документах писали: «...В городе Соленом многолюдство...», «...ходили из Соленого по дрова в урочище за Макатыхой...», «...В городе Соленом башни сгнили, только что стоят, около города ров весь осыпался...» (1684 г.).

Если «темнота», приведенная выше, была Маркиным классифицирована как главная, то та, о которой пойдет речь, обозначена как самая несуразная. В тексте 1800-1955 гг. читаем: «...и полете соколом подо мглами, избивая гуси и лебеди завтраку, и обе-^ду, и ужине...». Оказывается, беглецы, несмотря на грозящую им опасность и тяжелые условия, соблюдали трехразовое питание в виде мяса гусей и лебедей. Побуквенное прочтение этого отрывка поэмы дает совершенно иное звучание тексту. Беглецы не «избивали», а «извивали» птиц, то есть распугивали их, а на приготовление мяса для еды нет даже намека. «Завтраку» расшифровывается как «за отроком» (подростком), «и обе^ду» – как «побегом» (в словаре Даля побег – бешеная скачка, аллюр), «и ужине» – «пужанул». Таким образом, загадочный фрагмент поэмы звучит так: «...и полетел соколом, скрытый туманами, гусей и лебедей распугивая, за отроком аллюром погнал (пужанул)».

Самой таинственной строкой в поэме можно считать следующую: «... Рек Боян и Ходына Святославля песнотворца...». Больше 200 лет исследователи текста «Слова...» не могут установить, кто же такой Ходына. В комментариях к изданию 1955 г. эта загадка поясняется так: «...место это настолько испорчено, что не позволяет сколько-нибудь уверенно его исправить...». В. Н. Маркин утверждает, что речь идет не о человеке по имени Ходына. Здесь автор поэмы указывает на физический недостаток сказителя –

горб, который на старославянском языке назывался «холым» [холм]. Эта фраза на самом деле должна читаться так: «...рек Боян з хольме Святославля песнотворца» («...сказал Боян горбатый, старого Святослава песнотворец...»).

Вот как описывает автор «Слова о полку Игореве» картину состояния природы перед побегом князя из плена: «...Прысну море полунощи, идуць сморци мъглами. Игореви князю Богъ путь кажетъ изъ земли Половецкой на землю Рускую...» (перевод 1800 г.). В 1955 году этот отрывок был уточнен без примечаний: «...Приснуло море в полуночи, идут смерчи тучами: Игорю-князю Бог путь указывает из земли Половецкой в землю Рускую...». А что объяснять, все понятно. Оказалось, не все. В этом случае Маркину не потребовалось применять палеографический анализ, достаточно было словаря В. И. Даля. Таким образом, старорусское «прысну» – прикорнуть, задремать; «море» – любого размера соленый водоем, озеро; «полунощи» – полночь, север, сторона горизонта, противоположная южной; «сморци» – вонь, сильная духота, удушливый запах, вонючий угар. «Такой запах появляется и теперь осенью, смешиваясь с туманом над солеными озерами Репным и Вейсовым, что у города Славянска,» – писал В. Н. Маркин в своей работе «Битва на Каяле». Чтобы подтвердить правильность сделанного перевода, он поехал на мотороллере к этим озерам в одну из осенних ночей и убедился в своей правоте. Были и туман, и неприятный запах сероводорода – «смерци». Эта поездка – свидетельство ответственного отношения к своему переводу, пример добросовестного поиска истины. Добавим, что неприятные испарения озер были основной причиной переселения в XIX веке торян (славянцев) из Старого города у озер в более комфортные условия, в так называемый Новый город (современная центральная часть Славянска).

Производя палеографический анализ, В. Н. Маркин обнаружил, что в одном из слов переписчик в небрежно начертанной букве М увидел К. Слово это – «мур» («...из Киева дорыскивал до мур Тмутараканя...»). Украинское слово «муры» северянам, пере-

писывающим поэму, было совершенно непонятно, а вот слово «куры» их вполне устроило. Так они и записали: «...до кур...». В тексте поэмы появилась уникальная «темнота». Всего одна буква затемнила всю дальнейшую историю изучения поэмы. Смирлись с «курами» и советские исследователи. То, что украинское слово «муры» (каменные стены) не смогли понять в северных княжествах, нет ничего удивительного. Ведь переписчики этой местности привыкли видеть вокруг своих городов деревянные крепостные стены. Они не подозревали, что далеко на юге такие стены не тесали топорами из дерева, а муровали из дикого камня – основного строительного материала для возведения защитных укреплений. А вот современные исследователи, зная это, могли устранить ошибку. Однако не сделали этого, придерживаясь следующей концепции: текст «Слова...», дошедшего до нас, исправлять, менять нельзя!

Можно и дальше приводить примеры обнаружения и устранения «темнот», но и приведенных достаточно, чтобы читатель понял, сколь скрупулезным, творческим и новаторским был этот труд. Выбранный В. Н. Маркиным метод побуквенного палеографического анализа вкупе с изобретенными им «ключами» оказался эффективным способом устранения в тексте поэмы издания 1800-1955 гг. многочисленных несурязиц, небылиц, искажений, а порой и вымысла.

Следует уточнить, что В. Н. Маркин свой метод устранения «темнот» называет «расшифровкой». Опровергая высказанное одним из его оппонентов обвинение в ненаучности этого термина, исследователь разъяснил: *«Я никогда и никому не говорил и не писал о том, что текст «Слова...» – это «шифровка»... «Шифр» – это не умышленно кем-то сделанное «затемнение», чтобы потом, через 500 лет ученые разных специальностей сушили себе мозги над прочтением этих «зашифровок». Естественно, что слово «расшифровка» следует понимать не буквально, а в кавычках. Это не та дешифровка, которой пользовался советский разведчик Штирлиц в «логове зверя».*

«Расшифровав», очистив от «темнот» текст «Слова о полку Игореве», В. Н. Маркин подтвердил «славянскую» гипотезу Н. В. Сибилева. Кроме того, он нашел реку Каялу, определил точный маршрут похода полков русичей в Торянь, местонахождение половецкого поселка Вобурчевичи, в котором князь Игорь пребывал в плену, воссоздал место и тактику боя с половцами, доказал, что поэма не содержит названий языческих богов и многое другое. Ценно и то, что это не привело к ослаблению патриотической направленности поэмы, она получила новые штрихи, самым главным из которых является достоверность, основанная на правдоподобных «былинах того времени».

Заключительное слово – Владлену Николаевичу Маркину: *«Этот результат достигнут благодаря многолетнему (более 30 лет), упорному и творческому труду. Он – дело всей моей жизни. Он – промысел Божий... Несмотря ни на что, я верю: мой титанический труд по восстановлению первотекста гениальной поэмы XII века не пропадет даром – он будет востребован и станет весомым вкладом в возрождение и развитие украинской национальной культуры».*

P.S.: Очень хочется, чтобы сбылись чаяния ученого-самородка из старинного слобожанского города Изюма: «... В обиходе существует крылатое выражение – «рукописи не горят». Тешу себя надеждой, что будет найден первотекст XII века, который подтвердит правильность и обоснованность моих исправлений «темнот», что и оригинал, и восстановленный мной текст поэмы «Слово о полку Игореве» окажутся идентичными». Аминь!

Список использованной литературы:

1. Домашний архив В. Н. Маркина.
2. В. Н. Маркин. Тайна битвы на Каялы. Новаторское прочтение поэмы «Слово о полку Игореве». Редактор В. Мамонтов – Донецк: «Донбасс», 2012. С. 324

ГОРОДОК ЯМПІЛЬ У СКЛАДІ ІЗЬОМСЬКОГО СЛОБІДСЬКОГО ПОЛКУ

На даний час історики й археологи приділяють мало уваги вивченню проблеми колонізації середньої течії Сіверського Дінця періоду кінця XVII-першої половини XIX ст. з метою визначення розташування поселень в різні періоди на сучасній місцевості. Проведення в подальшому археологічних розвідок після опрацювання відповідних інформаційних джерел може сприяти визначенню місця, де стояв городок Ямпіль. Це надасть можливість отримати достовірну інформацію про топографію поселення, його розміри, характер укріплених споруд та фортифікації внутрішніх будівель, будівельні матеріали, озброєння, тривалість існування й датування поселення, побутовий устрій життя мешканців, предмети побуту, щільність заселення, віковий склад мешканців, наявність або відсутність соціальної страфікації і т. п.

Ямпіль – один із найдавніших населених пунктів північної частини Донецької області. Він згадується в багатьох джерелах XVII – XVIII ст. Але, на жаль, зараз деякі автори плутають городок Ямпіль зі слободою Ямпіль (сучасний населений пункт Донецької області).

1681 року генерал Григорій Іванович Косагов під час об'їзду територій уздовж Сіверського Дінця вказав на необхідність зведення фортеці в гирлі річки Чорний Жеребець. Городок Ямпіль було збудовано 1682 року. У розписі «осажених городов слободского Изюмского полка» разом із іншими населеними пунктами вказується й городок Ямпіль. У цьому документі під назвою «Екстракт о слободских полках 1734 г.», наведеному в Д. І. Багалія, ми читаємо: «...по ведомостям слободских полковников тех полков нижеописанные города осажены: Изюмского полку – полковой город Изюм – в 7189 (1681 – М. М.), Лиман – в 1667, Тор – 1668,

Ямполь – в 7190 (1682 – М. М.)» [1, с. 148, 170]. Городок Ямпіль було побудовано в Репніном юрті, землі якого належали старцям Святогірського монастиря. Назва Репніного юрта походить від прізвища Белгородського воєводи князя Репніна, який у XVII ст. контролював ці території [2, с. 157]. Юрт – це не поселення, а територія, яка мала свої кордони. Репнін юрт на сході межував із Сухаревим юртом, який належав донським козакам, а на заході – із Крестовським юртом.

Із Репніним юртом пов'язана ще одна значна подія. 1 жовтня 1670 року Маяцьк зайняв загін разинського отамана Леско Черкашенина (приблизно 1 тис. кінних козаків і татар та 2 тис. козаків на судах). Бунтівники вбили воєводу Акіма Анненкова, а валуйського пушкаря Івана Засекина(??) скинули з башти у воду. У листопаді того ж року на Маяцьк, який залишився останнім оплотом разинців у Малоросії, рушили війська полковника Г. І. Косагова. 5 листопада він дізнався, що в Репніному юрті на р. Сіверський Донець укріпився в засідці загін донського отамана Чортомлика (приблизно 540 чол.) і дав наказ атакувати його. Війська Косагова з двох боків охопили повстанців і після п'ятигодинного бою розбили їх вщент. У бою загинув і Чортомлик. Повстанці були повішені вздовж берегів Сіверського Дінця [3, с. 310].

Черкаси побудували острог в урочищі «Репіна яма», щоб контролювати пересування кримських татар через Ямпільський перевіз [4, с. 363]. Назва Ямпіль походить від слів Ям, що в перекладі з монгольської означає «шлях», «охороняти шлях», та поле – охороняти шлях в полі [5, с. 466].

Повені Сіверського Дінця дуже заважали мешканцям острогу, і 1703 року вони переселяються на нове місце – «Старе селище» [2, с. 159].

У часи Булавінського повстання Шидловський писав Голіцину, що булавинці 28 квітня здійснили набіг на річку Жеребець, розорили Ямпіль і підступили до Маяків» [6, с. 84].

1712 року городку Ямпіль надано статус форпосту з метою охорони Торських і Бахмутських соляних заводів. А з 1729 року

Ландкарта слобідських полків, Бахмутської провінції і Воронежської губернії 1730 р., на якій зображено городок Ямпіль і Миколаївську церкву

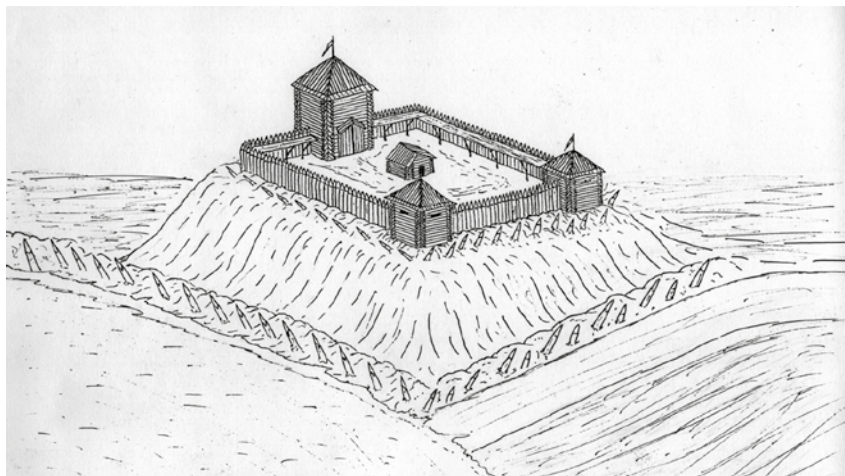
городок перебудували у фортецю з пороховими льохами та гарматами [2, с. 158-159].

1724 року в Черкаському Ямполі на березі озера Оступ козак зводять Миколаївську церкву, а вже 1731 року на прохання сотника Степана Гуковського й священника Афанасія Павлова церкву переносять у слободу Ямпіль. У слободі Ямпіль налічувалося 117 дворів [2, с. 158, 160].

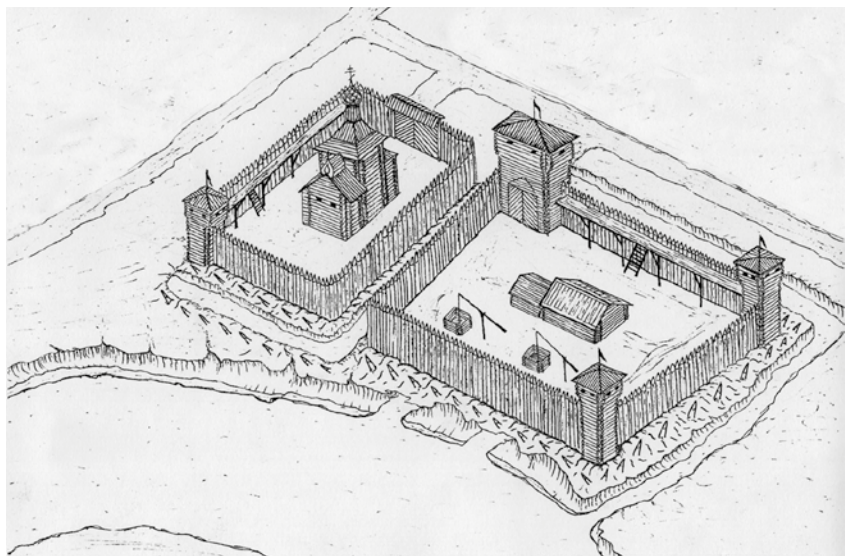
На реконструкції Ямпільського острогу зображено: з фронту на штучно насипаному узвишші обнесений дерев'яним частоколом і частиком із проїзними воротами й двома глухими вежами – острог; ліворуч – перевіз на р. Сіверський Донець; праворуч – дорога до Старого селища; у центрі острогу – пороховий льох для зберігання гармат, ядер та пороху.

На реконструкції Ямпільського городища зображено: ліворуч – православна Святомиколаївська дерев'яна церква (площа 1,8 га) із фронту укріплена ровом, обнесена дерев'яним частоколом із проїзними воротами й однією глухою вежою,

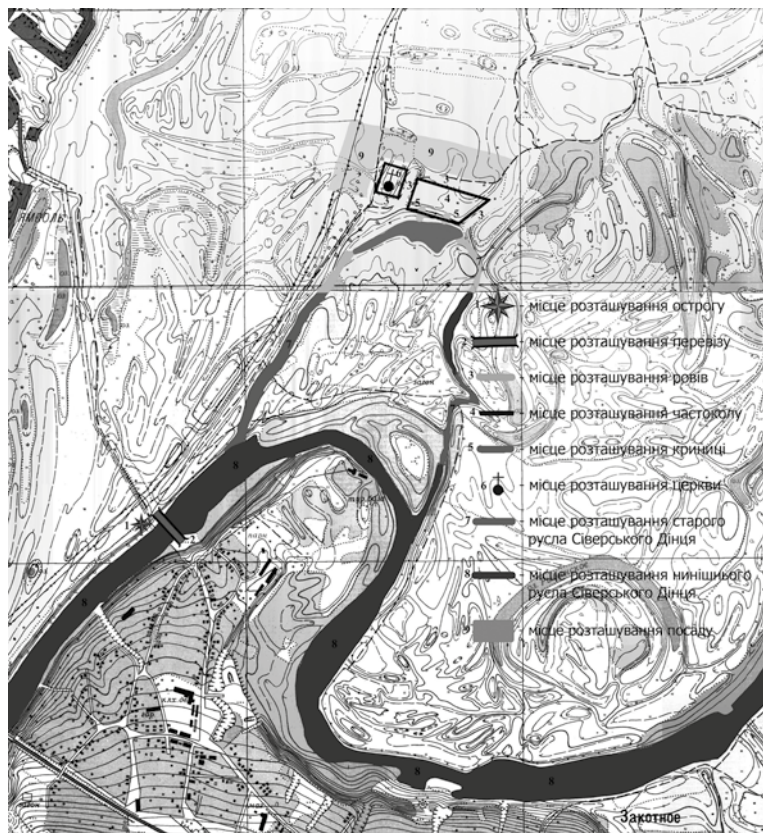
Графічна реконструкція Ямпільського острогу. Автор Меценко М. В.

Графічна реконструкція городка Ямпіль. Автор Меценко М. В.

праворуч – фортеця (площа 2,5 га), укріплена глибокими ровами, дерев'яним частоколом із проїзними та глухими захисними вежами. Навколо фортеці розташований посад слободи Ямпіль. Перед фортецею – озеро Староселищне (Оступ). У центрі фортеці – пороховий льох та приміщення для зберігання гармат, ядер, пороху та провіанту. Поруч два колодязі. Між Староселищним озером і фортецею вирито два потаємні водяні рови,

Топографічна реконструкція розташування острогу, городка, церкви та інженерних споруд на сучасній місцевості. Автор Меценко М. В.

які з'єднували озеро й колодязі та забезпечували козаків, мешканців та коней водою.

Маніфестом 1765 року Катерина Друга ліквідує слобідські полки. Городок Ямпіль руйнують, гармати вивозять до Петербурга, а козаків позбавляють свобод, які вони мали за службу.

Таким чином, підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що виявлення зниклих козацьких поселень на сучасній місцевості й проведення в майбутньому археологічних досліджень можуть стати каталізаторами нових знань щодо вивчення матеріальної культури поселень кінця XVII – першої половини XIX ст. в середній течії Сіверського Дінця на території Донецької області.

ЛІТЕРАТУРА

1. Багалея Д. И. Материалы для истории колонизации и быта Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губерний. Т2. – Харьков: Типография К. Л. Счасни, 1890.

2. Филарет (Гумилевский Д. Г.). Историко-статистическое описание Харьковской епархии. 5 отделение. – Харьков: В Университетской Типографии, 1858

3. Воротникова И. А., Неделин В. М. Кремли, крепости, и укрепленны монастыри русского государства XV–XVII веков. Крепости юга России. Т 2. Книга А 2. – М.: Индрик, 2016.

4. Записки одесскаго общества. Т1. – Одесса, 1844.

5. Мурзаев Э. М. Словарь народных географических терминов. – М.: Мысль, 1984.

6. Описание документов и бумаг хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. Кн. 5. – Москва, 1888. – С. 337.

СОТЕННОЕ МЕСТЕЧКО БОГОДУХОВ В XVII СТ.: ОСНОВАНИЕ, КРЕПОСТЬ, НАСЕЛЕНИЕ

Современный город Богодухов всего лишь райцентр Харьковской области. В нем мало сохранилось исторических зданий и ничто не напоминает о тех временах, когда он был уездным городом, важным административным центром. Наконец, он был крепостью на переправе через реку Мерло, называемой Богодуховой Гатью, отчего собственно и получил своё имя.

Историки прошлого часто упоминали его в своих работах: и Дмитрий Григорьевич Гумилевский (архиепископ Филарет), и Евгений Александрович Альбовский, и Дмитрий Иванович Багалей. Однако, полноценной исторической работы так до сих пор и нет. Отрывочные сведения в различных публикациях за XVII столетие и вовсе мало что могут рассказать современным потомкам о деталях из его прошлого. Именно поэтому я решил попробовать обобщить ряд документальных источников из Российского государственного архива древних актов (г. Москва), которые как раз описывают первые годы существования Богодухова.

Земли, на которых основан город Богодухов, были отмежеваны в 1658 году как полковые к городу Ахтырка. Землями в Богодуховском урочище, главным образом лесами и сенными покосами, пользовались много, пашни лишь отчасти заводили, поскольку за рекой Мерло проходил Муравский шлях. А в 1665 году «ахтырчанин Карпик Борзиленко», пребывая в Москве, подал челобитную царю Алексею Михайловичу. И в том же году Белгородскому воеводе князю Борису Александровичу Репнину была прислана грамота, что Карпу Борзиленко дозволено осадить слободу на реке Мерло на Богодуховой Гати. Воевода же зная, что земли эти принадлежат Ахтырским казакам, осадной памяти не дал.

Однако Карп Борзиленко 4 апреля 1666 года стал осаживать новую слободу без указа Белгородского воеводы [1]. Именно эта дата и считается основанием будущему городу Богодухову. По всей видимости при Карпе Борзиленко было значительное число людей, которые стали ахтырских жителей сгонять с их пашен и пасек, косить сено, ставить горожи. Но самое главное, что за проезд через Богодухову Гать люди Карпа Борзиленко взимали оплату.

Казачи Ахтырки подали челобитную с просьбой о том, чтобы вновь основанную слободу причислить к Ахтырке. Во время переписки в Москве было принято решение о важности основанной слободы, расположенной у гати через реку Мерло, которой пользовались татары при нападении на города Белгородской черты. Именно поэтому на месте слободы Ахтырскому полковнику велено было основать город и выделить из казаков Ахтырки новую сотню для проживания во вновь основанном городе.

Выделение новой сотни из казаков Ахтырки проходило весьма болезненно, добровольно переходить согласилось ограниченное число казаков. Каким образом здесь оказалось более тысячи человек жителей уже в первый год существования Богодухова – пока неизвестно.

Московские служилые люди

Поначалу в городе не было воеводского управления, заправляли здесь атаман и сотник, а 8 февраля 1667 года в город был назначен воеводой курянин Сидор Петрович Каменев [2]. В те годы назначение воеводой происходило по челобитью самого просителя. Каменев обосновал свое назначение тем, что он с отцом состоит в службе

Крепостные стены стоячим дубовым лесом

в Белгородском полку с 1662 года. В сражении с татарами и поляками под Курском 1 февраля 1663 года проявил храбрость и взял в плен трех татар и тогда же был ранен из лука в брюхо. А пока Каменев сражался с татарами под Курском, имение их родовое было разорено. Вот за это ранение и разорение просил он назначить воеводой в Богодухов [3].

В течение 1667 года вокруг нового города построен острог дубовым лесом общей длиной 527 сажень без башен (1122,51 м), ни рва, ни вала, ни надолбов вокруг города тогда не было. В плане город и острог представляли собой прямоугольник. На 1668 год внутри города была устроена цитадель (острог) также стоячим дубовым лесом длиной в 245 сажень (521,85 м). Высота стен с обламами и катками в цитадели составляла 2 сажени (4,26 м). В цитадели было 3 проезжих башни и одна глухая. В городе попытались устроить тайник с водой, однако неудачно, а всего в городе и цитадели было 7 колодезей со свежей водой [4].

В городе на 1668 год проживали: воевода Сидор Каменев, атаман, сотник, рядовых казаков 137 человек, черкас городской службы 935 человек, приказной избы дьячок, площадных подъячих 3 человека. А также служилые люди: дети боярские 55 человек, житейный голова, 2 целовальника из детей боярских и 3 целовальника из черкас.

В своем труде Филарет (Д. Гумилевский) приводит эпизод датируемый тем же 1668 годом: «...князь Ромодановский в 1668 г. писал в Чузеев: «писал ко мне из Богодуховской гати приказный: сент. 2 пришел в Красный Кут выходец Богодуховский черкашенин Павлик Семенов из полону от Татар из под Голтвы и сказывал он,

Павлик: пришел хан крымский с ордою на Орел авг. 30 и присылал в Полтаву Мурз для стад авг. 31 и он, Павлик тех Мурз видел» [5]. От татарского набега богодуховцы потеряли 49 человек убитыми, 184 человека пленными, 312 дворов татары сожгли, угнали много скота.

В 1668 году из Белгорода в Богодухов были прислана пушка – железная пищаль весом в 53 пуда на колесах и к ней 50 ядер весом в 4 гривенки. Вторая пушка была захвачена у Мерефы в том же 1668 году. Веса в ней 40 пудов, а длиной три аршина без четверти. И хотя она была обгорелой, а ствол на выходе вырванный, она была на колесном станке и к стрельбе готова, но ядер к ней не было [6].

А уже в следующем году Богодуховский воевода Сидор Каменев писал 16 мая 1669 года в Белгород, что по Муравскому шляху из реки Мерло под Богодухов подошли татары и вели бой с богодуховцами. Из текста документа понятно, что татары взяли в полон значительное число жителей, видимо не успевших зайти в город. В том же бою богодуховцы взяли в плен татарина

Булайка и отправили его в Белгород. Татарин сообщил, что они вышли из Перекопа в конце апреля с мурзой в тысячу человек с приказом идти под новопостроенные черкасские города брать языка.

Документ этот любопытен и другими подробностями и интересен уже для историков изучающих Харьковский полк. Дело в том, что как только стало известно о набеге татар под Богодухов, Белгородский воевода Петр Скуратов писал в Харьков к только недавно вступившему в должность полковнику Григорию Ерофеевичу Донцу (грамоту получил 5 мая 1669 года), чтобы тот с казаками полка шел за теми татарами в поход. Харьковский полк нагнал татар

Татарин

под рекой Самарой и в бою многих татар побили и в плен взяли, а весь полон взятый татарами под Богодуховом отбили [7]. Таким образом, на сегодняшний день это первое упоминание о сражении с татарами, в котором участвовал в качестве полковника Григорий Донец.

Другой документ за 1669 год сообщает, что в Богодухове сотником был Герасим Яковлев, а при нем знаменщиком Иван Шийка и есаулом Гаврило Шишацкий [8].

События 1670 года для Богодухова были связаны с появлением в городе 15 октября четверых посланцев Степана Разина с атаманом Петром Ивановым, приехавших с Тора (Славянска). Они стали уговаривать богодуховцев чтобы они поклонились атаману Алексею Хромому. Воевода Сидор Каменев задержал «разинцев» и содержал их под караулом, а сотнику Тимофею Крысе велел «збить в раду» и город к осаде крепить. Однако, богодуховцы через сотника ответили, чтобы «разинцев» освободили. Самому Сидору Каменеву после освобождения со служилыми людьми пришлось выехать из города и 16 октября 1670 году он писал о событиях в Богодухове из города Вольный [9].

Известно, что волнения в Богодухове прекратились и в городе были казнены два активных участника: Тимофея Решатиловского четвертовали (руки и ноги обсечены, а тулово с головою повешено), а Кирилла Шишацкого повесили [10].

Кто был воеводой после Сидора Каменева на сегодняшний день мне неизвестно, а вот 20 марта 1674 года воеводой был назначен курянин Василий Фёдорович Бульчев. В городе Богодухове на 1674 год пребывали: дьячок в приказной избе, черкас городской службы 607 человек, а с детьми и свойственниками 718 человек [11].

Город на 1674 год имеет четыре башни с проездными воротами и пять башен глухих, но только две проездные башни закончены постройкой, а со стороны реки Мерло были ворота без башни. Вокруг города выкопан ров в глубину 2 сажени (4,26 м), и ров тот укреплен дубовым лесом [12]. К двум ранее известным

пушкам в цитадели стояла еще одна затинная пищаль, однако к ней не было ядер. Помимо пушек на вооружении было 98 мушкетеров, правда годных к стрельбе было всего 20. В погребе хранилось 14 пудов 18 гривенок пороха, 4 корыта свинца без веса и сеченого свинца 8 пудов 32 гривенки.

Цитадель охранялась караулами служилых людей, в проездных башнях у ворот стояли наёмные сторожа по два человека у каждого, а при приближении татар стояли уже по 5 человек у каждого ворот. Наемные сторожа были и на Муравском шляхе вверх до речки Коломак по 4 человека. В летнее время проезжают и Муравский шлях по два человека с переменной еженедельно.

14 декабря 1676 года в Богодухов был назначен воеводой Ефим Никитович Логинов, в службе с 1651 года, был в разных походах [13]. Одним из факторов его назначения стал тот факт, что его восемь братьев и племянников погибли в сражениях и взяты в плен.

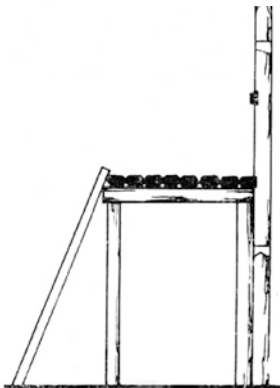
Через два года 9 октября 1678 г. вместо Логинова воеводой был назначен курянин Мартин Степанович Уколов, который в службе с 1661 года и участвовал во многих походах [14]. В том году числилось в Богодухове черкас городской службы 606 человек.

По неизвестной причине положенные два года до перемены воевода Уколов не дослужил, уже в 1679 году мы видим в Богодухове воеводой Ивана Филипповича Пересветова, переведенного из Новгород-Северского. И здесь он был разорен во время нападения татар. 14 января 1680 года под Богодухов пришел Крымский хан и город подвергался неоднократным приступам, но неудачно. При этом богодуховцы взяли четверых татар в плен и отправляли в Белгород. Среди них оказался сын знатного паши Махмет Курбеев.

Тогда Крымский хан учинил в городе пожар, острог выгорел полностью вместе с башнями и дворами жителей на посаде. В цитадели сгорел воеводский двор и ряд других строений, но погреб с порохом и свинцом, а также пушки – уцелели.

Всего в Богодухове было убито 16 человек, взяты в плен 153 мужчины и 28 женщин. Сожжены две церкви со всей

*Крепостные стены
стоячим дубовым лесом,
около 2 сажень высотой*

утварью, 668 дворов и гумен, а также 6826 четвериков молоченого хлеба и 9879 копен не молоченого, 40 полот ветчины и салищ. Было угнано 33 лошади, 247 коров и волов, 2041 овца, 42 свиньи. Забрано: 1754 улья пчел, 20 винных котлов, 100 аршин полотна, 3 бочки соли, 150 кож говяжьих и бараньих, 26 бочек вина, 25 бочек меду и пива, 5 пищалей, 60 пар обуви, 70 возов сена, 45 пудов меда, 4 круга льна и поскани [15].

Воевода Пересветов лишился всего имущества и царь Алексей Михайлович позволил остаться ему в Богодухове на третий год. Вместо него 3 марта 1681 года был назначен воеводой Федосей Петрович Каменев [16].

К 1684 году город восстановлен лишь отчасти, вновь стоячим дубовым острогом в высоту 1,5 сажени, без кроватей и обلامов. Вокруг города был восстановлен ров и вновь выложен дубовым лесом. Были восстановлены четыре проездные башни, а глухие все не достроены. Четыре глухие башни будут окончены постройкой в начале 1690-х годов. В цитадели мы видим помимо известных нам железных, две медные пищали длиной в три аршина, присланные из Белгорода в 1678 году. К ним имелось 97 ядер весом по две гривенки. Никаких служилых людей мы в нем не видим, зато есть войт Дорофей Марков [17].

Службу в городе в 1680-е годы у ворот несут наемные сторожа, они же и в сторожах по Муравскому шляху. В 1687-1690 годы подьячим числится в Богодухове Лука Елизарович Протопопов, а в 1691 году его сменил родной брат Пётр. На 1690 год числится в городе всего 73 человека черкас городской службы, а с их детьми и свойственниками 159 человек. Остальные жители пособные крестьяне.

В 1690-е годы в Богодухове были закончены четыре глухие башни, а к ним достроены еще три. В остроге значатся две деревянные церкви и на посаде еще три. Единственным служилым на 1699 год значится подьячий Петр Елизарович Протопопов. Бывшие пособные крестьяне были записаны в мещане после 1691 года, а в 1699 году Ахтырский полковник Иван Перекрестов перевел их в казаки [18].

Такова вкратце история города Богодухова за 1666-1699 годы.

ИСТОЧНИКИ И МАТЕРИАЛЫ

1. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 599. – Л. 745.
2. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 665. – Лл. 22-23.
3. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 407. – Лл. 279-284.
4. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 642. – Л. 443.
5. Историко-статистическое описание Харьковской епархии, X. 2011 – С. 315-316.
6. РГАДА. Ф. 210, оп. 6д, ед. хр. 91. – Л. 294 об.
7. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 692. – Лл. 9-10.
8. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 854. – Л. 33.
9. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 687. – Лл. 392, 431.
10. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 687. – Л. 651..
11. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 205. – Л. 443.
12. РГАДА. Ф. 210, оп. 6д, ед. хр. 91.
13. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 205. – Л. 447.
14. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 853. – Л. 102.
15. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 1021. – Лл. 11-14.
16. РГАДА. Ф. 210, оп. 12, ед. хр. 981. – Л. 136.
17. РГАДА. Ф. 210, оп. 6д, ед. хр. 124. – Лл. 699-709.
18. РГАДА. Ф. 210, оп. 6д, ед. хр. 175. – Лл. 700-708.

КОГДА ЖЕ БЫЛ ОСНОВАН СЛАВЯНСК?
(Приглашение к документальному исследованию по
истории основания города)

«...Все через Него начало быть,
и без Него ничто не начало быть,
что начало быть...»

Евангелие от Иоанна, 1:3

Именно эти строки, помещенные как эпитафия, почему-то вспомнились и навязчиво звучали как лейтмотив при подготовке написания этой небольшой аналитической статьи (полноформатное исследование по истории основания Славянска будет опубликовано после его завершения). Приведенная цитата как бы ненавязчиво и адекватно очерчивает суть темы и схематически отображает витиеватый ход некоей «коллективной?» мысли в Славянске по рассматриваемой в статье проблеме. Впрочем, не будем упоминать об этой «мысли», а уж о *коллективной краеведческой мысли* речь вообще не идет, потому как краеведение, как документальное исследование истории города, на Славянщине еще не зародилось, хотя в городе есть люди, имеющие неплохой исследовательский потенциал.

Славянск – город моих предков, потому история этого небольшого древнего населенного пункта мне не безразлична, о чем я уже неоднократно упоминал. Именно это обстоятельство *подталкивает* меня к пристальному и беспристрастному наблюдению за текущими событиями в «заштатном» городке и к активному участию в попытках создания условий к зарождению нормальной здоровой коллективной культурной и документальной краеведческой мысли. К сожалению, славянцы не узнают ничего достоверно-интересного об истории и старинной

культуре своего города, пока не объединятся в краеведческом познавательном процессе порядочные люди, которым не безразлична древняя история их города и их предков.

В споре/дискуссии обязательно обнаружится правильное понимание проблемы и её решение, однако, важно понимать, что речь должна идти о научной дискуссии и никак не о конъюнктурных «краеведческих» посиделках, какие, например, сегодня являются высшей формой работы группы славянцев, безосновательно называющих себя «краоведами НСКУ».

Важным условием этой научной дискуссии является участие иногородних ученых, компетентных в рассматриваемых вопросах. Что же касается краеведов (естественно, здравомыслящих), они также могут принять участие в исследованиях по дате основания города, но решающим остается слово ученых историков.

Занимаясь документальными генеалогическими исследованиями своего древнего казацкого рода, к которому принадлежит и уроженец Славянщины, поэт-романтик Михаил Николаевич Петренко (1817-1862), насколько позволяет время, пытаюсь изучать и историю Славянска. Тема весьма мне интересна ещё и потому, что, по-видимому, мои предки были среди тех первопоселенцев, которые обживали тот район Дикого поля, на котором сейчас расположен Славянск. В своих документальных поисках я *углубился* до Данилы Петровича Петренко, который родился примерно в 1687 году и служил в Торской сотне Изюмского казачьего полка. На данном этапе меня интересует откуда и когда на Славянщину пришли его отец, дед или он сам...

Естественно, не только мне интересно знать в каком году был основан Славянск (Тор, Соленое, Соляное и т. д.), но, как документалист, я не нашел ответ в многочисленных тематических описаниях-упоминаниях, обычно художественного характера, и, конечно же, в документах архивной доступности. Еще до ознакомления с темой, для меня оставалось совершенно непонятным кто и на каких основаниях рассматривает две наиболее упоминаемые даты (1645 и 1676) как годы основания Славян-

ска. Возможно, одна из этих дат имела документальное подтверждение, но, быть может, и какая-то иная дата осталась вне поля зрения исследователей и тех людей, которые по каким-то причинам (очень не исключено, что конъюнктурным) ввели в оборот упомянутые две даты. Размышляя над этой темой, я решил более глубоко, для начала насколько позволяет время, разобраться в этом вопросе. Конечно же, поиски ответов на эти вопросы могут быть, или должны быть прерогативой местных краеведов-документалистов, но такие попытки, как серьезные исследования, не прослеживаются, а появляются сезонно в виде ненавязчивых статей в местных СМИ. Именно поэтому документальные ответы «подвисают в воздухе», а на смену им, зачастую, приходит традиционный некомпетентный *трен* озабоченцев сенсациями и беспринципных страдальцев самопиарными недугами. Этот диагноз объективен, потому как, ранее, проводя свои генеалогические исследования, довелось мне узнать «исследовательский» уровень некоторых славянских любителей от «краеведения».

Для начала проведения исследования представлялось целесообразным собрать доступную из интернета документальную информацию об истории возникновения Славянска.

Дата (обычно год) образования какого-либо населенного пункта может быть указана в официальных документах, либо в документальных архивных записях, повествующих о появлении населенного пункта со всеми сопутствующими пояснениями. Случаи декретного учреждения городов, естественно, имеют место в истории, но это, как правило, не касается населенных пунктов с многосотлетней историей. С целью установления примерной даты появления древних населенных пунктов, исследователи ориентируются и на первое упоминание названия этого населенного пункта в исторических архивных документах.

Конечно же, логическая схема документального изучения рассматриваемой темы предельно проста. В тематических публикациях последних лет/десятилетий упоминаются докумен-

тальные ссылки (ссылки на ссылки и т. д.), которые должны вывести на первоисточники, уходящие корнями своими в далекое прошлое, иногда именуемое древностью.

Именно в таком *направлении* надлежит искать ответы на вопросы по истории происхождения городка, сегодня именуемого Славянском Донецкой области.

В статье-исследовании проанализированы различные даты, касающиеся упоминаний о Торе (Соленом, Соляном и т. д), иногда даже о Торских озерах, как в энциклопедической и справочной современной литературе и советских времен, так и в старинных документах, к которым есть доступ в архивах. «Книгу большому чертежу» (1627) рассматривали, но, по причине тематической неинформативности в статье не цитировали.

Естественно, мнения современных авторов, прежде всего ученых, приняты во внимание с особым интересом.

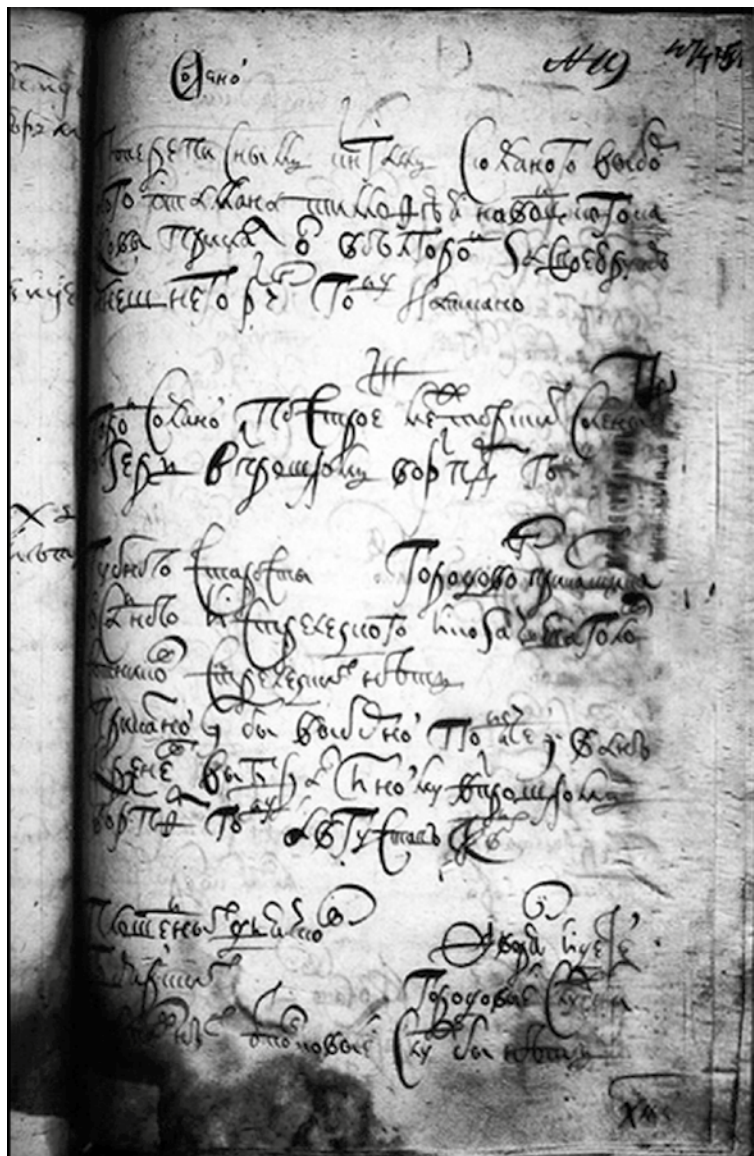
Информационные источники, содержащие сведения о появлении Славянска, в тексте статьи расположены, в основном, в соответствии с годом публикации (не происхождения).

Сметная книга. Соляной (1681/1682):

(Информация из «Сметной книги» предоставлена для статьи краеведом-документалистом из Москвы Ярославом Карпиковым)

*«...Соленой По переписным книгам с Соляного выбор ного атама на Тимофея Наводцкого ка ковы прислал он в Белгород за своею рукою в нынешнего рч (190)-го (1682 г. – А. П.) году **написано Город Соляной построен меж Торских соляных озер в прошлом во рпд (183)-м (1675-1676 гг – А. П.) году Губного старосты городового прикащика осадного и стрелецкого и козачьева голов сотников и стрелецких нет Приказной избы выборной подячей Иван Кренев выбран изнойму в прошлом во рпф (189)-м (1681 г. – А. П.) году августа в КВ (22) день Площадных дьяков дворян и детей боярских городовые службы и иных от полковые службы нет...» [1, с. 474].***

Записки Одесскаго Общества исторіи и древностей (1844):

« Грамата Петра 1-го, 14 Октября 1704 года

Отъ Великаго Государя Царя и Великаго Князя Петра Алексѣевича всея великія, и малыя, и бѣлыя Россіи Самодержца, стольнику Нашему Изюмскаго полка полковнику Федору Володиміровичу Шидловскому.

Въ прошломъ 1702 году, Юня въ 26 день, къ Намъ Великому Государю, писалъ ты: въ прошлыхъ-де годѣхъ до ста восемьдесятъ четвертого году (1676 – А. П.), за Бѣлогородскою чертою, за рѣкою Сѣверскимъ Донцемъ, на Крымской сторонѣ, у соляныхъ пяти озеръ, соль варивали приѣзжіе всякихъ чиновъ люди Русскіе и Черкаскы наѣздомъ, и ставили у тогопромыслу обозами. **И въ томъ же-де сто восемьдесятъ четвертомъ году (1676 – А. П.), по указу Отца Нашега Государева блаженныя памяти Великаго Государя, Царя и Великаго Князя Алексѣя Михайловича всея великія, и малыя, и бѣлыя Россіи Самодержца, у тѣхъ соляныхъ озеръ для спасенія отъ непріятельскихъ людей построень соляной городокъ** (см. Приложение. – А. П.) **Торъ и призваны на житыѣ Черкасы.** И живучи въ томъ городѣ служили въ твоёмъ Изюмскомъ полку компанейскую службу, а ныне-де компанейщикомъ были написаны въ помощники...» [2, Т1, с. 351-352].

Записки Одесскаго Общества исторіи и древностей (1853):

«VII. Уѣздный городъ (Тавръ) Торъ, имеетъ положеніе на низкомъ ровномъ мѣстѣ, построень въ 7184 г. (Т. е. въ 1676 году от Р. Х.), по лѣвой сторонѣ рѣчки Сухаго Торца, который впадаетъ въ рѣку Сѣверный-Донецъ; по онай судовога ходу нѣтъ и бытъ не можетъ. Въ немъ церквей три: каменная одна и деревянныхъ двѣ, купцовъ 15, мещанъ 3, разнаго званья жителей 1579... Здѣсь состоятъ соляные заводы, на коихъ, изъ находящихся пяти колодцевъ соль выпаривалась. Въ немъ полагається уѣздное правленіе съ прочими судами, кромъ нижней расправы, которая на два уѣзда (Бахмутской и Торской), въ Бахмутѣ положена... » [3, Т3, с. 299].

Историко-статистическое описание Харьковской епархии (1852):

«...5) Строитель іеромонахъ Гавріиль. До нашего времени сохранился на престольный крест – даръ усердія его къ обители, съ чеканною надписью: «л. 7170 (1661 г. ноября въ 16 д. построилъ крестъ серебряный Святогорскаго монастыря церкви пресв. Богородицы чеснаго и славнаго Ея Успенія, при строитель черномъ старце Гаврилъ)». » [4, Отд. 1, с. 117].

«...Однако лѣтъ за 20 до управления о. Гавріила на правой сторонѣ Донца (по-видимому, речь идет примерно о 1641 – А. П.) русская пограничная стража стала укрьпляться сперва въ Торе (Славянскѣ), потомъ въ Маякахъ, Цареборисовѣ на Оскольѣ основывался далеко прежде того. Татары нѣсколько разъ разоряли эти городки; но жители умножались болѣе и болѣе...» [4, Отд. 1, с. 117-118].

В этом информационном источнике Тор (как городок?) (см. Приложение. – А. П.) упоминается примерно даже в 1641 году. Устарим город ещё примерно на ЧЕТЫРЕ года? (подарок городу?) – А. П.

«...Приложеніе – царская грамота 1679 г. и выпись изъ межевыхъ книгъ 1666 г.

...Билъ челомъ намъ Вел. Гос. Святогорскаго монастыря архимандритъ Іоиль съ братією: въ монастырской де ихъ лѣсе и во всякія угодыя, которыя по дачь боярина и воеводы кн. Бориса Александровича Репнина прошлаго 171 году (1663), вмѣсто прежнихъ ихъ многихъ, даны имъ въ монастырь на пропитанье немногія, новопостроенныхъ Маяцкаго, Соленаго и Царева-Борисова городовъ жители и промышленные люди вълзжають въ лесъ по дрова и для всякихъ дѣль и въ рѣкы и озерахъ рыбу ловятъ насильствомъ и лесъ имъ посъкли и пчельники и всякія угодыя запустили. И поволили де имъ на то дѣло техъ городовъ приказные люди, для своихъ взятковъ... » [4, Отд. 1, с. 135].

Из этого информационного источника, следует, что по состоянию на 1663 год Соленый был из новопостроенных городков, но соляной промысел на той территории имел место. – А. П.

Историко-статистическое описание Харьковской епархіи (1857):

«... Марта 4 1668 г., вспыхнул мятежъ въ Красномъ Куть и на Торскихъ озерахъ: шайки Татаръ и Веприцкихъ козаковъ явились въ слободы (см. Приложение. – А. П.) съ огнемъ и мечемъ, чтобы силою принуждать къ отступленію отъ Царя Московскаго...» [5, Отд. 2, с. 51].

В 1668 г. упоминаются слободы, но, конкретно о поселении Тор информации нет. – А. П.

Историко-статистическое описание Харьковской епархіи (1857):

«...Въ нынѣшнемъ 176 (1668) г. Марта 4, Полковникъ Ивашка Сърко и Зміевскіе и Цареборисова города и Маяцкіе и Валковскіе и на Торскихъ озерахъ Черкасы, забывъ страхъ Божій и Евангельское цѣлованье, великому Государю измѣнили...» [6, Отд. 4, с. 62].

И в этом информационном источнике в 1668 г. упоминаются некоторые города и Торские озера (не городок (см. Приложение. – А. П.) Тор). – А. П.

Историко-статистическое описание Харьковской епархіи (1858):

«Четвертый Изюмскій округъ.

Четвертый округъ заключаетъ въ себя древнія поселенія – Торъ, Маяки, Ямполь, Райгородокъ» [67].

[67] «...Въ Царской грамотѣ 1704 г. читаемъ: «...по осмотру на Крымской сторонѣ р. Сѣвернаго Донца городовъ, кромѣ Изюма и Маяцкаго, и Тору и Бахмута, никакого поселенія нѣтъ». (Зап. Одес. Общ. Т. 1, стр. 364)... ([2, Т1, с. 364] – А. П.)» [7, Отд 5, с. 115-116].

Цитируемый в «Описании...» (1858) фрагмент текста подан из «Записок...» (1844) практически без изменений. – А. П.

[67] *«7155 (1647 – А. П.) Ноября 3 посланы были Чугуевские Козаки, Пятидъсятникъ Афоська Карнауховъ съ товарищами, 20 человекъ на сторожу на Торское городище (см. Приложение. – А. П.) в Острожскомъ къ Татарскому перелазу – и Козак де Афоська Карнауховъ с товарищи, не дожидаясь перемены той сторожи, покинули Острожекъ (см. Приложение. – А. П.) и съѣхали в Чугуевъ». Грамата 14 Декабря предписываетъ «бить батоги» самовольныхъ» [7, Отд. 5, с. 117].*

В этом тексте автор предложил совершенно непростую формулировку «...на сторожу на Торское городище в Острожскомъ къ Татарскому перелазу...». Здесь и о городище и об Острожском (острожек?), но о 1645 упоминаний нет. – А. П.

«Славянскъ. ... Въ старыя времена назывался Торомъ по р. Торцу, или точнѣе по Торкамъ, и Солянымъ городом – по находящимся здѣсь соленнымъ озерамъ, по которымъ и р. Торъ иначе называлась Сольницею. Вмѣстѣ съ тѣмъ, какъ Чугуевъ избранъ былъ главнымъ пунктомъ охранительнаго Московскаго войска противъ Татаръ, Торское городище (см. Приложение. – А. П.), или мѣсто когда-то населенное Торками, избрано было также пунктомъ Русской стражи, и здѣсь поставленъ былъ Острожекъ. Особенною же причиною тому было то, что здѣсь былъ Татарскій перелазъ. Такъ видимъ по Царской грамотѣ 1646 года [67] (см. [67] по тексту выше. – А. П.). Въ 1650 году здѣсь уже были соляные заводы [68]; а въ 1654 г. жили уже въ Тору и Черкасы, привлекаемые особенными выгодами соляного промысла [69]. После опустошенія Тора бурю Брюховецкаго, Черкасы, по Царскому указу 1676 г., построили новую крепость надъ р. Торомъ довольно обширную [70]. Слѣды ея еще и нынѣ видны.» [7, Отд. 5, с. 115-118].

В цитируемом фрагменте конкретно 1645 год не упоминается, однако, если говорить о местности, некогда заселен-

ной ТОРками, к истории города можно смело добавить еще несколько сот лет. Не так ли? – А. П.

[68] «...Скальковскій («Соляная промышленность» в Ж. М. В. Д. 1849 г. Кн. 1) относитъ начало Торскихъ соляныхъ заводовъ к 1675 г.: это ошибка. Равно ошибочно относитъ основаніе Славянска къ 1676 г. в описании Азовской губерніи. (Зап. Одес. Общ. Ист. Т. 3, стр. 299)... (см. выше [3, Т3, с. 299] – А. П.)» [7, Отд. 5, с. 117].

«... Въ Іюль 1681 г. цѣлая тысяча отборныхъ Татарскихъ наѣзтниковъ рыскала около Тора и «около Тора многихъ людей побрали въ пленъ», но крѣпость уцѣлѣла...» [7, Отд. 5, с. 128].

«... Через 5 лѣтъ жители Тора выдержали новую осаду отъ Татаръ, тогда какъ передъ темъ, въ 1685 г., крепость ихъ сильно пострадала отъ огня. Торяне должны были биться съ Татарами въ открытомъ полѣ и понесли большой уронъ...» [7, Отд. 5, с. 128-129].

«... По донесенію въ Чугуевѣ видно, что Татары нападали на Торъ и въ Іюль 1688 г...» [7, Отд. 5, с. 129].

В событиях 1681и 1685 годов, описанных в документах, Тор упоминается как крепость. – А. П.

[70] **«Грамата 14 Окт. 1704 г. Изюмскому Полковнику Шидловскому: «писалъ ты: въ прошлыхъ де годахъ до 184 (1676 – А. П.) году, за Бѣлогородскою чертою, за р. Сѣвернымъ Донцемъ, на Крымской сторонѣ у соляныхъ 5 озеръ соль варивали пріѣзжіе всякихъ чиновъ люди Русскіе и Черкасы наѣздомъ (не совсѣмъ правда), и ставили у того промыслу обозами. И въ томъ-же де во 184 (1676) г., по указу Отца Нашого, Государева, блаж. памяти В. Г. Царя и В. К. Алексѣя Михайловича, Всея В. и М. и Б. Россіи Самодержца, у тѣхъ соляныхъ озеръ для спасенія отъ непріятельскихъ людей, построить городокъ (см. Приложение. – А. П.) Торъ и призваны на житѣе Черкасы. И живучи въ томъ городѣ служили въ тво-**

емъ Изюмскомъ полку компанейскую службу, а иные де компанейщикомъ были написаны въ подпомощники» и пр. Зап. Одес. Общ. Истор. Т. 1, с. 351» ([2, Т1, с. 351] – А. П.) [7, Отд. 5, с. 118-119].

Цитируемый в «Описании...» (1858) фрагмент текста, где годом построения городка Тора указан 1676 год, подан из «Записок...» (1844) практически без изменений. – А. П.

Историческая хронологія Харьковской губерніи (1882):

(Это издание является практическим компендиумальным конспектом «Историко-статистическое описание Харьковской епархіи» (см. выше), потому лишь расставляет акценты на описанных датах и событиях, добавляя субъективные представления. – А. П.)

1627. «...Въ Книгъ большого чертежа, изданной въ этомъ году для московскихъ государей, и въ описаніи преосв. Филарета показанъ въ мѣстности, занимаемой харьковскою губерніей, цѣлый рядъ городищъ (см. Приложение. – А. П.). Они расположены такимъ образомъ въ уѣздах: ... въ изюмскомъ – Камышевахское и Торское...» [8, с. 7].

Автор упоминает о некоем поселении (1627 год), ссылаясь на «КБЧ», называя его Торским городищем. А это упоминание может послужить основанием подарить городу (устарить) ещё 18 лет? – А. П.

1645. «...Городъ Торъ, впослѣдствіи Славянскъ, основанъ около этого времени. Онъ былъ хорошо укрѣпленъ, обнесенъ стѣною, палисадами и бастіонами, съ 40 пушками. Озеро Червленое расположено было въ самой крѣпости, гдѣ былъ и замокъ, служившій арсеналомъ...» [8, с. 13].

Информация об укреплении «города» является ошибочной либо фальсифицированной, потому не представляет интереса для документального изучения рассматриваемой проблемы. Таким укрепленным пунктом Тор не был даже в

конце XVII века (см. для сравнения [10, Т1, с. 120-122]). По-видимому, имеем дело с ошибкой или шуткой автора. – А. П.

1646. «...Въ г. Торь (Славянскъ) на мѣсть Торскаго городища (см. Приложение. – А. П.), гдѣ былъ татарскій перелазъ, поставленъ острожескъ... (см. Приложение. – А. П.)» [8, с. 14].

1650. «...Начинаютъ дѣйствовать соляные заводы въ Торь (Славянскъ). (Пам. Кн. 1865 г. стр. 83)...» [8, с. 17].

1654. «...Выгоды соляныхъ заводовъ, учрежденныхъ въ 1650 г. въ г. Торь (Славянскъ), привлекаютъ желающихъ поселиться здѣсь черкассь...» (Ф. V, 118) [8, с. 21].

1664. «...Въ Торь – Славянскъ жили черкассы, привлеченные выгодами соляного промысла. Соляные заводы здѣсь были съ 1650 г. (Ф. V, 117)...» [8, с. 29].

1676. «...Торь, Славянскъ, сожженный во время Брюховецкаго (см.1688), снова возстановленъ. Слѣды насыпей и укрѣплений замѣтны до настоящаго времени, (Ф. V, 118)...» [8, с. 40].

1685. «...Царская грамота изюмскому полковнику Константиу Донцу (Захаржевскому – А. П.) пожалована за устройство укрѣпленной линіи отъ Теплицкаго до Черкаскаго лѣсу и отъ р. Тора до Казацкой пристани и за основаніе слободы (см. Приложение. – А. П.) Знаменскаго (Ганновка и Черкасское то-жъ) на р. Торць изюм. у...» (Ф. V, 169). [8, с. 50].

1686. «...Торь, Славянскъ, сильно пострадалъ отъ татаръ, такъ что укрѣпленія его, сгорѣвшія в 1685 г. не были еще возобновлены. (Ф. V, 129, 130)...» [8, с. 52].

Сборникъ судебныхъ рѣшеній, состязательныхъ бумагъ, грамотъ, указовъ и другихъ документовъ ... (1884):

«... Въ краѣ появились шайки мятежниковъ (1668 г. – А. П.), разорвавшихъ цѣлыя поселенія. Кромѣ запорожцевъ, гетманцевъ и татаръ, въ шайкахъ этихъ участвовали и слободскіе (см. Приложение. – А. П.) жители слѣдующихъ поселеній: Недригайлова, Ольшанъ, Терноваго, Краснаго-Кута, Тора, Зміева, Печеньгъ, Маякъ и Валковъ...

4) ... 4) Филаретъ, Отдѣленіе II, стр. 50-54, Отд. III, стр. 548, 580 и 584. Отд. IV, стр. 62, 108, 284 и 287» [9, с. 24].

В 1668 году во времена «значительных беспорядков, вслѣдствіе происковъ Брюховецкаго» упоминается поселение Тор. – А. П.

«... Совершенно напрасно также представитель казны старается убѣдить, что городъ Торъ былъ русскимъ поселеніемъ построенным до 1650 года, въ этомъ его опровергаетъ тотъ же Еп. Филаретъ, на котораго онъ ссылается: изъ указанной этимъ изслѣдователемъ царской грамоты 1646 г 1) видно, что на мѣсть нынѣшняго Тора (Славянска) было «Торское Городище» (см. Приложение. – А. П.), т. е. мѣсто не жилое; изъ царской грамоты 14 октября 1704 года, видно, что въ 1676 году «построенъ городокъ (см. Приложение. – А. П.) Торъ и призваны на житіе Черкасы», которые принадлежали къ Изюмскому Слободскому полку. Стало быть и городъ Торъ былъ поселеніемъ черкасскимъ, а не русскимъ, как утверждаетъ представитель казны...

1) Соч. Еп. Филарета. Отд. V, стр 117, 118 и 119» [9, с. 73-74].

В этих текстах весьма однозначно очерчено значение понятия «городище», которое никак нельзя считать «городком» со всеми вытекающими последствиями. Принимая во внимание уровень источника информации, логично рассматривать именно 1676 как год учреждения\построения нынешнего Славянска. – А. П.

«...Въ прошломъ 1702 года іюня въ 26 день къ Намъ Великому Государю писалъ ты, въ прошлыхъ де годахъ до 184 (1676 – А. П.) за Бѣлогородскою чертою, за рѣкою Сѣвернымъ Донцомъ, на Крымской сторонѣ у соляныхъ пяти озеръ соль варили пріѣзжіе всякихъ чиновъ люди русскіе и черкасы наѣздомъ и ставивали у того промыслу обозами и въ томъ же де во 184 (1676 – А. П.)

году, по указу отца Нашего Государева блаженныя памяти Великаго Князя Алексѣя Михайловича всея Великія и Малыя и Бѣлыя Россіи Самодержца, у тѣхъ соляныхъ озеръ для опасенія отъ непріятельскихъ людей построень соляной городокъ (см. Приложение. – А. П.) Торъ и призваны на житье Черкасы и живучи въ томъ городѣ, служили въ твоёмъ Изюмскомъ полку кампанейскую службу, а и нигдѣ кампанейщикамъ были написаны въ подмочники, а въ прошломъ 1701 году, тѣ Торскіе жители обыскали место въ дачахъ Изюмскаго полку на рѣчкѣ Бахмутѣ, где соль варить прибыльнѣе торскаго и съ того города Тору безъ Нашего Великаго Государя указу и безъ твоего вѣдома перешли всѣ жить на ту речку Бахмутъ, также и съ Тору жъ Изюмскаго полку изъ городовъ и иныхъ черкасскихъ полковъ жители черкасы перешли въ то мѣсто жить многіе, также и русскіе всякихъ чиновъ служилые люди и бѣглые помѣщичьіе люди и крестьяне пришли ... » [9, с. 497-498].

Даже после 1676 года городок (см. Приложение. – А. П.) Тор представлял собой еще не окончательно сформировавшийся населенный пункт. – А. П.

Матеріалы для исторіи колонизаціи и быта степной окраины Московскаго государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) въ XVI-XVIII столетіи (1886):

«№ XX. Соляныя варницы на татарскихъ озерахъ 1665 г.

Лѣта 7173 (1665 – А. П.) дек. Въ 13 д. по госуд. цареву и вел. кн. Ал. Мих. всея вел. и малыя и бѣлыя рос. Самодержца и по наказу боярина и воеводы кн. Бориса Александровича Репнина сотоварищи за приписью дьяка Ивана Микулина воронежецъ Степанъ Титовъ ѣздил на татарскіе озера к соленому варенью а приѣхав против переписки Елизарья Комынина досматривалъ и описалъ соленой заводъ как то соленое варенье заведено и сколько варницъ построено и сколько котловъ на великаго государя соль варятъ и сколько пудовъ соли сварено и сколько у того соленаго варенья людей и какихъ чиновъ и котровыхъ городовъ и сколь далеко отъ того соленаго варенья по дрова ѣздятъ

и впредь въ тѣхъ местехъ дровеного льсу для соленого варенья на сколько котловъ и на сколько лѣтъ будете и мошно ли еще къ пружним варницям прибавить варницъ вновь и сколько какихъ иныхъ варницъ заведено которые люди соль варятъ изъ розныхъ городовъ и по какому государеву указу и что с техъ варницъ в государеву казну пошлинъ платятъ и допрашивалъ на Торскихъ озерахъ всякихъ чиновъ людей которые ныне соль варятъ буде великій государь укажете соль варить наемными людьми во что тое соль пудъ изъ варенья всякими расходы учнетъ ставица и которая по указамъ вел. госуд. соль на Торскихъ озерахъ сварена и ту соль отослать въ Бѣлгородъ разныхъ городовъ на подводахъ и по сколько на подводахъ пудъ и с кемъ имени та соль отослана и то писано в съхъ книгахъ порознь по статьямъ.

На Торскихъ озерахъ блиско госуд. солеварныхъ куреней (см. Приложение. – А. П.) **и онбаровъ построена церковь во имя Николы Чудотворца всякихъ чиновъ людьми которые приѣзжая на Торъ соль варятъ да блиско той церкви почетъ ставлетъ острогъ отъ степи поставлено тово острогу 22 саженья.** Да надолбы отъ степи отъ солонова озера до прѣснова озера поставлены въ одну кобылину на 350 саж. на торскихъ же озерахъ построены два онбара в сосновомъ лесу покрыты лубемъ в которые онбары сыпана государева соль.

Первой онбаръ мѣрою в длину полчетверта саженья поперекъ полтора саженья межъ угловъ. Другой онбаръ мѣрою в длину 3 саж. поперекъ 11\2 с. а тѣ онбары строилъ на великого государя Степан Перцовъ. Да третьей онбаръ в которомъ была государева соль ослоненъ дубовымъ тыномъ покрытъ лубемъ а по скаски Степана Перцова что де тотъ онбаръ усердского черкашенина Алешки Мольшенка. На торскихъ же озерахъ построены для государева соленого варенья три жъ куреня (см. Приложение. – А. П.) а на сохахъ очищены и покрыты лубемъ в длину тѣ курени (см. Приложение. – А. П.) 46 с. поперекъ 3 с. а в тѣхъ куреняхъ (см. Приложение. – А. П.) 15 печей худыхъ 25 печей добрыхъ а в тѣхъ печахъ умазаны 20 котловъ двадцать котловъ изъ печей вынеты и всѣхъ 40 котлы худы во многихъ мѣстехъ прогорѣли и плочены а заводу в тѣхъ куреняхъ (см. Приложение. – А. П.) 40 корытъ большихъ

и малыхъ тож 30 садовницъ лукошки лубенья... Что из котлов соль вынимаютъ 4 ушата 2 черпала а ныне на торскихъ озерахъ на великого государя соли наварятъ работниковъ нѣтъ. а по скаски Степана Перцова что тѣ работники с торскихъ озер разбежались а иные по нарядамъ изъ городовъ не присланы а хто именованъ торскихъ озерахъ и которыхъ городовъ всякихъ чинов люди на вел. государя соль варили попеременно и до которова числа и хто именованъ и с которыхъ городовъ в которой перемене лѣтъ и с которова числа съ торскихъ озеръ от соленаго варенья учили бѣгать и тому далъ Степанъ Перцовъ книги а писалъ онъ Степанъ тѣ книги своею рукою.

А для соленаго варенья от торскихъ озеръ лѣсъ въ 4 в. и тотъ лѣсъ вырублен а в длину того лѣсу на 5 в. а попереку тож а в том лесу молодого лесу подростаетъ (не кончено).

(Архивъ Мин. Юстиціи. Подлинная строельная книга Бѣлг. губ. 43-я, стр. 577-581).» (орфография написания в тексте сохранена – А. П.) [10, Т1, с. 43-44].

По состоянию на 1665 год была построена, по-видимому, небольшая церковь, где люди, приехавшие на несколько недель для солеварения могли, например, помолиться Богу. См. для сравнения [10, Т1, с. 120-122]. – А. П.

«№XXVI. Книги описные и мерные новой черте отъ Царева-борисова города вверхъ по рѣке Северскому Донцу и по рѣке Мжу до старова вала и до Коломка и по другой черте отъ Гомолецкого лѣсу до старова жъ салу новопостроеннымъ городамъ (см. Приложение. – А. П.) и слободамъ (см. Приложение. – А. П.) и в которыхъ мѣстехъ быть вновь городамъ и стоялымъ острогамъ и землянымъ и леснымъ крѣпостямъ досмотру генерала порутчика Григорья Ивановича Косагова. 1680 г.

...Харьковскій полковникъ Григорій Донецъ говорилъ что де въ томъ городе (речь идет об Изюме. – А. П.) будетъ черкасъ человекъ тысяча и больши если великій государь пожалуетъ велитъ имъ льготы дать годовъ на пять и промышленные люди будутъ на Торъ ходить черезъ тотъ городъ для того что къ Тору блиско а зимнимъ де

путемъ и ныне на Торъ ходять черезъ тотъ перевозъ да и полевымъ городамъ отъ воинскихъ людей будетъ защита и на перелазехъ будетъ сторожа и надъ татары промыслъ да съ того жъ города сакмы татарские къ вершинамъ самарскимъ и внизъ по Донцу до казачьихъ донецкихъ городковъ переѣзжать блиско и всей украине осторожность будетъ великая и Торскому де городку отъ татаръ будетъ оборона и на Торъ де для близости того города татаровя ходитъ мололлюдно и часто не будутъ и казна де великого государя с мосту збиратися будетъ многая...» [10, Т1, с. 81-82].

«№ XXXI. Описание городовъ – Царево-Борисова, Соленого, Совинскаго, ... , составленное въ 1683 году.

... Городъ Соленой ставленъ острогомъ стоячимъ дубовымъ и сосновымъ лѣсомъ вверхъ по мѣрѣ тотъ острогъ 2 саж. безъ чети у того города обламы сдѣланы и коты накочены.

По городу двѣ башни съ проѣзжими ворота, 4 башни глухихъ.

Башня Московская проѣзжая что отъ Мояцкаго рублена сосновымъ лѣсомъ въ 6 стѣнъ длиною стѣна по 3 саж. безъ чети въ той башни ворота створчетыя въ воротахъ скобы и засовъ желѣзной замокъ вислой троесничной, въ вышину башня до обламлѣ 41 вѣнецъ, а обламовъ 4 вѣнца, сверхъ обламовъ рѣжи до клѣтки 17 вѣнцовъ, въ той башни два моста, а та башня непокрыта.

Отъ той башни городской стѣны до наугольной башни къ Сухому озеру 17 сажень съ полусаж., обламы построены и коты накочены.

Башня наугольная сосноваго лѣсу рублена въ 4 стѣны до наугольной башни 44 сажени съ полусаженью.

Башня наугольная отъ Сухова озера сосноваго лѣсу рублена въ четыре стѣны длиною стѣна полъ 3-и сажени, вверхъ та башня 20 вѣнцовъ а въ той башни одинъ мостъ.

А отъ той башни по мѣрѣ городской стѣны до проѣзжей башни что отъ посаду (см. Приложение. – А. П.) 20 саж. безъ чети.

Башня проѣзжая что отъ посаду (см. Приложение. – А. П.) сосноваго лѣсу рублена въ 4 стѣны длиною стѣна по 3 саж. безъ чети ворота створчатыя въ воротахъ скобы и засовы желѣзные, замокъ вислой одиносничной, въ вышину та башня до обламовъ 26

вънцовъ, а обламовъ 5 вънцовъ, клѣтка рублена въ 4 стѣны на распилъхъ въ той башни 2 мостъ.

Отъ той башни по мѣрѣ городской стѣны до наугольной башни къ кривому озеру 20 саж. съ четвертью.

Башня наугольная отъ посаду (см. Приложение. – А. П.) къ Кривому озеру сосноваго лѣсу рублена въ 4 стѣны длиною стѣна по 3 саж. безъ четверти въ вышину та башня 20 вънцовъ въ той башнѣ одинъ мостъ.

Отъ той башни до наугольной башни отъ Кривого озера по мѣрѣ городской стѣны 30 саж. безъ чети.

Башня наугольная отъ Криваго озера сосноваго лѣсу рублена въ 4 стѣны, длиною стѣна въ полтретьи саж. въ вышину та башня 20 венцовъ въ той башни одинъ мостъ.

Отъ той башни по мѣрѣ городской стѣны до Московской пропѣжей башни 12 саж.

Всего по мѣрѣ около Соляного города городовыя стѣны опрѣчь башень 167 сажень.

Въ городѣ приказная изба передъ приказною избою стѣны рублены сосноваго лѣсу за стѣнми сарай крытый сосновымъ доромъ, а тотъ сарай устроенъ для снаряду.

Въ городѣ колодезь рубленъ въ дубовомъ лѣсу въ 4 стѣны по мѣрѣ стѣны по сажению безъ вершка въ глубину воды аршинъ съ вершкомъ до воды сажень съ четвертью.

Около города выкопанъ ровъ совсѣхъ 4-хъ сторонъ въ глубину полу-сажени въ ширину полтретьи сажени.

Въ Соленомъ около города крепостей деревянныхъ и земляныхъ.

Отъ Сухого озера до Кривого озера построено надолобъ по мѣрѣ 84 саж. отъ города до техъ надолобъ 130 саж.

За теми надолбами построены надолбы другія отъ Сухова жъ озера до Большого озера 170 саж. въ одинъ рядъ.

Отъ тѣхъ надолобъ до другихъ надолобъ 200 саж.

Отъ Большого озера построены надолбы по мѣрѣ 44 саж. за надолбами выкопанъ ровъ въ глубину саж. в ширину тожъ по мѣрѣ 263 саж.

Отъ того рву построены надолбы къ Кривому озеру что къ глинищу по мъртъ техъ надолобъ 40 саж. потому построено надолобъ 263 сажени, около посаду (см. Приложение. – А. П.) съ дву сторонъ отъ Кривого озера до Лукашевки 160 саж. около посада (см. Приложение. – А. П.) и соляныхъ куреней (см. Приложение. – А. П.) и старого майдану выкопанъ ровъ полъ 2 сажени въ ширину тожъ въ томъ рву вода подлѣ того рву копанъ валъ подлѣ валу надолбы того рву 120 саж.

Въ Соленомъ городѣ житницъ и хлѣбныхъ запасовъ и соли нетъ.

Построен валъ подлѣ ближнихъ надолобъ выкопанъ ровъ въ глубину саж. въ ширину полтора саж. по мъртъ того рву въ длину на сажень.

Да отъ Кривого озера отъ наугольной башни противъ Московскихъ воротъ около рву съ дву сторонъ построены надолбы, по мъртъ тѣ надолбы 50 саж.

Соленого городка жители русскіе люди: на коняхъ съ пищалями 3 чловѣка, съ саадакомъ 1 чловѣкъ, съ пищалями 44 чловѣка, съ рогатинами 2 члов. Итого 50 чловѣкъ.

Черкасы на коняхъ съ пищалями 59 члов. съ пищалями 80 члов., съ пищалью и рогатиною 1 члов., съ рогатинами 9 чловѣкъ, съ саадаками 2 чловѣка итогу 151 чловѣкъ.

Въ Соленомъ городѣ станичники пѣздятъ обаполъ Соленого по всѣмъ дорогамъ верстѣ по 20 для осторожности отъ воинскихъ людей 6 чловѣкъ на коняхъ съ ружьемъ [10, Т1, с. 120-122].

Несмотря на то, что в 1665 году в кратком описании территории Торских озер упоминалась церковь (см. для сравнения [10, Т1, с. 43-44]. – А. П.), в этом подробном описании городка Соленого (1683 год) о наличии церкви информации нет. Возможно, это связано с тем, что она была вне крепости (вблизи куреней и амбаров). Следует отметить, что в «Документе, касающемся управления и состоянія городовъ» (см. ниже [14, с. 146] – А. П.) упоминается «челобитная Никольскаго попа Тата Мелентьева». – А. П.

Акты Московскаго Государства, 1571-1634 (1890):

«...№ 151-й. Распросъ въ Розрядѣ мужаика Андрея Васильева и память въ Казанскій дворецъ о ссылкѣ его въ Казанскіе города.

130 года (1622 – А. П.) мая в 27 день привелъ въ Розрядъ изъ Польскаго приказу подъячій Федор Рѣткинъ мужаика Андрюшку Васильева... А въ Розрядѣ Андрюшка Васильевъ въ роспросъ сказалъ: отецъ де у него былъ въ Рыльску въ пушкарьхъ, а он де изъ Рыльска шель въ Бѣлгородъ, тому три года; **изъ Бѣлгорода того жъ году ходилъ он на Донецъ съ Бѣлгородцемъ съ Онашкомъ Маденовымъ соли варить и для звѣринаго бою и для меду.** И какъ де они на Донцѣ звѣремъ и медомъ добылись, и Донцомъ пошли на Донъ; и какъ де они будут на Донцѣ у Потаповой скѣли, и тутъ де на них пришли татарові и ихъ сем человекъ поимали въ полонъ. **И былъ де он въ полону только один день и отъ татаръ ушелъ первей ночью и пришелъ опять въ Тору, гдѣ соль варятъ, а съ Тору пришелъ въ Бѣлгородъ и въ Бѣлгородъ зимовалъ, а изъ Бѣлгорода на другую весну пошелъ опять на Торъ, съ Онашкомъ съ Маденовымъ и, пришелъ на Торъ, соли не варили, а Онашко, добився звѣря, пошелъ назадъ въ Бѣлгородъ, а его, Андрюшку, покинулъ у Святыхъ Горъ, и онъ у Святыхъ горъ жилъ до Петрова дня и отъ Святыхъ Горъ пошелъ в Литовскій городъ въ Голтву...** [11, Т1, с. 176].

«...№ 152-й. Дѣло по отпискѣ Бѣлгородскаго воеводы Гр. Тюфякина о поимкѣ измѣнника, гулящаго человека, Матюшки Сидорова.

Бѣлгородскій воевода Григорій Тюфякинъ въ отпискѣ, полученной въ Розрядѣ 11 іюня 1622 г., доносилъ, что Бѣлгородскіе гуляціе люди Кондрашка, прозвище – Быстрая Рыбка, да Терешка Балашовъ привели съ собою въ Бѣлгородъ съ р. Торца Бѣлогородского жильца, гулящаго человека, Матюшку Сидорова, который в 129 г. (1621 – А. П.) съ Донскими казаками ходилъ въ Литву, распрося Сидорова, воевода посадилъ его въ тюрьму, а распросныя рѣчи при отпискѣ прислалъ въ Розрядъ.

Распросныя рѣчи: 130 г. (1622 – А. П.) мая въ 31 день... стольнику и воеводѣ, кн. Гр. В. Тюфякину, Матюшка Сидоровъ въ роспросъ сказалъ, что он жилецъ Бѣлогородской, а жилъ де въ Бѣльгородъ, а по-

шелъ изъ Бѣлгорода на Тор соли варить. Въ 129 г. (1621 – А. П.) после Петрова дня пришли къ нимъ на Торъ съ Дону Донскихъ казаковъ 136 человекъкъ, а насъ де пошло съ казаками розныхъ городові съ Тору въ Литву 30 человекъкъ...

...и былъ де я на Волуйкъ, а съ Волуйки мы пріѣхали въ Святыя Горы; и у Святыхъ де Горъ, съѣхались со мною четыре человекъ черкасъ, и я де отъ Святыхъ Горъ на Торъ пошел полемъ, а со мною де два черкашенина, а тѣ де черкасы на Торъ ноѣхали Донцомъ въ судѣхъ. И меня де на Тору изымали Бѣлогородцы, которые на Тору соль варяты, да послали въ Бѣлгородъ съ Кондрашкою Скорою Рыбкой...» [11, Т1, с. 177].

«...№173-й. Отписка Валуйскаго воеводы Владиміра Ляпунова о вѣстяхъ про черкасъ и донскихъ казаковъ.

Валуйскій воевода Владиміръ Ляпуновъ въ отпискѣ, полученной въ Розрядъ 25 іюля (1623 г. – А. П.) доносилъ:

... и тѣ де языки сказывали атаманомъ въ роспросъ и говорили съ питки, что де было имъ быти под. Волуйкою, и подѣ Бѣлымъ городом и на Тору, гдѣ изъ украинскихъ городовъ всякіе люди соль варяты...» [11, Т1, с. 192].

В этом информационном источнике приводится три документа (см. выше), в которых упоминается солеварение на Торских озерах времен 1622-1623 годов. – А. П.

Акты Московскаго Государства, 1635-1659 (1894):

«...329-й. Государева грамота Волуйскому воеводѣ о посылкѣ станицъ къ Святогорскому монастырю и до Тору.

От царя и великаго князя Алексѣя Михайловича всеа русіа на Волуйку стольнику нашему и воеводѣ Ивану Федоровичу Голенищеву-Кутузову. По нашему указу вѣлено тебѣ волуйскихъ станичниковъ послать въ станицы на поле къ Цареву Борисову городу до Святыхъ горъ и въ инья урочища. И къ тебѣ ся наша грамота придетъ, и ты бѣ волуйскихъ станичниковъ, которыхъ учинешъ посылать къ Сѣверскому Донцу, приказывалъ накрѣпко и въ доѣздныя памяти писалъ именно, чтобъ они доѣзжали до Святогорскаго монастыря, и

въ томъ монастырь старцевъ спрашивали подлинно: нѣтъ ли на Тору или въ которыхъ мѣстѣхъ по Донцу и по Торцу воровскихъ черкасѣ? И будетъ есть, и въ которыхъ урочищахъ, и многіе ли люди, и для какого дѣла пришли, и не для ли городовоѣ заимки и селитьбы? И будетъ имѣ, станичникомъ, изъ Святогорскаго монастыря до Тору и до Торца проѣхать мочно, и они бѣ изъ Святогорскаго монастыря до Тору и до Соляныхъ озеръ дожджали и заимки розсматривали. А что тебѣ от волуйскихъ станичниковъ про воинскихъ людей или про черкасѣ какихъ вѣстей объявиться, и ты бѣ всякія вѣсти писалъ къ намъ наскоро. Писанъ на Москве, лѣта 7156 (1648 г – А. П.) мая въ 1 день... » [12, Т2, с. 204].

В 1648 году никаких упоминаний о городке Тор (и др. названия) не было. – А. П.

«...№ 332-й. Отписка Хотмышскаго воеводы о провъдываніи имѣ вѣстей относительно постройки городовъ, литовскими людьми на Тору и на Мерчикъ (1648 г – А. П.).

... А по твоеѣ государевѣ грамотѣ велѣно мнѣ послать изъ Хотмышскаго въ литовскую сторону въ Миргородѣи въ иные города, въ которые пригоже, тотчасъ сына боярскаго добраго, нелживаго челоуѣка, и велѣть тому сыну боярскому въ литовскихъ городѣхъ у литовскихъ у всякихъ людей провъдывать подлинно тайнымъ обычаемъ: по чѣму велѣнью польскіе и литовскіе люди на Тору и на Мерчикъ хотятъ города ставить, и въ которыхъ мѣстѣхъ и для того городового строенья литовскіе люди на Торѣ и на Мерчикъ посланы-ль, или литовскіе люди для того городового строенья собираются, и какъ ихъ походу въ тѣ места чаять, и кто имены начальныи люди, сколько съ тѣми начальными людьми какихъ людей конныхъ и пѣшихъ, и для какого умышленья тѣ города литовскіе люди строить хотятъ? И про то про все велѣно провъдать подлинно тотчасъ, а провъдавъ про то про все велѣно отписать къ тебѣ, государю, къ Москвѣ.

... И апрѣля въ 11 д. хотмышанин сынъ боярскій Петръ Драниковъ и козаки изъ литовской стороны въ Хотмышскій пріѣхали, а въ ро-

спрось онъ, Петръ, съ товарищимнъ сказалъ: будучи де онъ въ Миргородъ, слышал отъ миргородцевъ, что у нихъ въ литовскихъ городахъ по всей Украинъ заказъ учиненъ и на поле за Ворсколь никакихъ гулящихъ людей станицами и ватагами не пускают , и жидовъ де на варницы не пускают же, для того чтобъ въ Запороги къ пану Хмъльницкому и къ козакомъ никто не ходилъ, и заповѣдь де у нихъ о томъ великая подъ смертною казнюю; а про городовое де дѣло на Торъ и на Мерчикъ у нихъ, говорятъ молвою, никому не указано; а говорятъ де литовскіе люди, что быть у нихъ войннъ у панства съ королемъ за козачество.

... И апрѣля-жъ въ 25 д. хотымшанинъ сынъ боярскій Федоръ Осетровъ и козаки изъ литовской стороны в Хотмышской приѣхали; а в роспросъ онъ Федоръ съ товарищи сказалъ: былъ де онъ Федоръ въ литовской сторонѣ в городъ Гадичъ, а въ Миргородъ он Федоръ не былъ, потому что въ то время была въ Гадичъ ярмонка и миргородцы литовскіе люди, паны и мѣщане, были тутъ же въ Гадичъ на ярмонкѣ, и слышалъ де онъ Федоръ въ Гадичъ про то городовое дѣло отъ простыхъ людей, что вельно было на Тору и на Мерчикъ города ставить; а которые де знающіе люди говорятъ: про то городовое дѣло у нихъ на Торъ и на Мерчикъ никому не сказано и заповѣдь де у нихъ подъ смертною казнюю учинена, что за Ворсколь на поле ватагъ и на варницу жидовъ не пускать; ...» [12, Т2, с. 211-212].

«...№ 521-й. Отписка Яблоновскаго воеводы Гр. Куракина о вѣстяхъ про переходъ ста татаръ черезъ р. Донецъ.

Яблоновскій воевода Григорій Куракинъ да Никита Наумовъ въ отпискѣ, полученной въ Розрядъ 161-го года (1653 – А. П.) мая въ 30 д., доносили: «въ нынѣшнемъ во 161 г. (1653 – А. П.) мая въ 23 д., писалъ ко мнѣ съ Чугуева Федоръ Пушкинъ: посылалъ де онъ съ Чугуева станичниковъ, голову Василья Миленина, съ товарищи, до рѣки Тору. И мая де въ 22 д. приехали в Чугуевъ станичный голова Василій Миленинъ съ товарищи, а въ ро-

спрось де ему сказали: пздили де они до рьки Тору, и мая въ 19 день сказывалъ имъ, станичникомъ, Святогорскаго монастыря старецъ Варлаамъ: мая де въ 5 д. прошло татаръ человекъ со 100 и больше черезъ рьку Донецъ на нагайскую сторону, выше рьчки Деркула, а пошли де ть татаровя вверхъ по Камышному старой сакмой, которой сакмой въ прошломъ въ 160 г (1652 – А. П.) проходили подъ Усмонь; а ему де, старцу, про тьхъ татаръ сказывалъ въ Святыхъ горахъ донской казакъ; а приходу тьхъ татаръ чаять подъ твои государевы украинные города. И я ть въсти въ города по чертть писалъ, чтобъ воеводы и приказные люди въ городьхъ жили съ великимъ береженьемъ и отъ татарского приходу оберегались, чтобъ воинские люди безвъсно не пришли, людей не побили и въ полонъ не поимали, и конскихъ и животинныхъ стадъ не отогнали. Да и въ Воронежъ и на Усмонь я ть въсти писалъ же. А что у нихъ въ городахъ про воинскихъ людей какихъ въстей будетъ, и я ть въсти велъль писать къ себъ въ Яблоново; а только будетъ приходъ воинскихъ людей къ Яблонову и подъ иные твои государевы украинные города, и въ Яблоновъ ратныхъ людей нгтъ, на воинскихъ людей посылать некого»... » [12, Т2, с. 321].

«...522-й. Отписка Яблоновскаго воеводы Гр. Куракина о полученіи имъ въстей о черкасахъ на Тору, и о черкасскихъ въстяхъ.

Яблоновскій воевода Григорій Куракинъ да дьякъ Никита Наумовъ въ отпискѣ, полученной въ Розрядъ 161-го (1653 – А. П.) года іюня въ 6 день., доносили: «въ нынѣшнемъ во 161 году мая въ 12 д., прислана твоя государева... грамота къ намъ въ Яблоново, а въ твоей государевъ грамотѣ написано: въдомо тебѣ, государю, учинилось, въ которыхъ мѣстѣхъ польскихъ и украинныхъ городовъ всякихъ чиновъ люди на Тору соль врятъ, и въ тѣхъ де мѣстѣхъ поселились на житье черкасы; и мнѣ велѣтъ съ Волуйки Данилу Яковлеву послать на Торъ волуйскихъ станичниковъ, сколько человекъ пригожъ, и темъ станичникомъ велѣтъ черкасѣ допросить: на время-ли они

для солянаго варенья, и изъ которыхъ городовъ, и многіе-ль люди пришли, или они на Торъ пришли на житье съ женами и съ детьми и по чьему велъню они на Торъ пришли, и кто имены у нихъ начальныя люди, атаманъ и сотники, и велътъ досмотрѣть сколько въ техъ мѣстѣхъ черкасѣ поселилось, и лошади и всякая животи́на у нихъ есть-ли, и какія крѣпости около ихъ промысловъ и слободъ (см. Приложение. – А. П.) учинены для береженъя отъ воинскихъ людей; и украинныхъ и польскихъ городовъ люди для солянаго промыслу на Тору есть-ли, и многіе-ль люди стоятъ и особно-ль русскіе люди, или съ черкасы вмѣстѣ. А какъ волуйскіе станичники съ Тору на Волуйку пріехали, изъ тѣхъ станичниковъ велъно Данилу Яковлеву для роспросу отпустить въ Яблоново, и тѣхъ станичниковъ про то про все о вѣстяхъ мнѣ въ Яблоновѣ роспросить; а что тѣ станичники въ роспросѣ скажутъ, и мнѣ о томъ к тебѣ, государю, отписать. И мая въ 27 д. писалъ ко мнѣ съ Волуйки Данило Яковлевъ и прислалъ в Яблоново для роспросу волуйскихъ станичниковъ атамана Сидорка Забабурина съ товарищемъ, которые были посыльны на Торъ; и мы Сидорка Забабурина про черкасѣ роспрашивали, а въ роспросѣ намъ сказалъ: посыланъ де онъ, Сидорка съ товарищи, на Торъ и до Соляныхъ озеръ, и на Тору, на Соляныхъ озерахъ сказывали имъ черкасскихъ городовъ Магарского монастыря старцы Ларіонъ Хомошовъ да Тимофей: пришли де на Торъ зарубезныхъ черкасѣ съ 400 человекъ, безъ женъ и безъ дѣтей, не на житье, для солянаго варенья, а избъ де у нихъ и крѣпостей у солянаго варенья никакихъ нѣтъ, стоятъ обозомъ, а атаманъ де у нихъ черкашенинъ Иванъ Лысой, города Полтавы, а наваря де они соли пойдутъ къ себѣ. А иные де черкасы пріезжаютъ для солянаго жъ варенья и живутъ на Тору недѣли по 2 и по 3; а украинныхъ де твоихъ государевыхъ людей на Тору нѣтъ... » ...» [12, Т2, с. 521-522].

Важный документ 1653 года, повествующий об отсутствии каких-либо крепостей и стационарных поселений в

зоне Торских озер. Обычно, такие промысловики останавливались обозами «вкруговую», насыпая небольшие земляные валы и подготавливая временные простейшие деревянные заграждения на случай нападения, например, татар или разбойников. – А. П.

Акты Московскаго Государства. 1660-1664 (1901):

«...3) Государю, царю... Гришка Ромадоновской съ товарищи челомъ бьютъ. Въ нынѣшнемъ во 168 г. (1660 – А. П.) мая въ 27 д. писала къ тебѣ мы...

Да, Григорей же Косоговъ писалъ ко мнѣ, Гришкѣ: въ Царевѣ же де Борисовѣ городѣ вышли выходцы, черкасы, а въ распросѣ сказывают, что Ногай де весь кочуетъ нынѣ близко Торскихъ озеръ и верхъ Торца и по Торскимъ вершинамъ, а соловаровѣ (см. Приложение. – А. П.) де, на Торскихъ озерахъ розогнали и соляные станы все пожгли... » [13, Т3, с. 89].

В документе указано, что татары в 1660 году разогнали солеваров, которые занимались своим промыслом на Торских озерах. Ни о каком городке и пр. упоминаний нет. – А. П.

«...№ 117. Июля 4. 1) Отписка изъ Бѣлгорода кн. Г. Г. Ромодановскаго о боѣ Косагова съ татарами; 2) отписка изъ Чугуева Левлева о разореніи татарами солеваровѣ (см. Приложение. – А. П.) и посылкѣ съ Косаговымъ чугуевскихъ стрѣльцовъ и козакъ и 3) грамота въ Бѣлгородъ о береженьи взятыхъ въ полонъ татаръ нарочитыхъ людей.

... Государю царю ... Абакумко Левлевъ челомъ бьетъ. Въ нынѣшнемъ, во 168 г. (1660 – А. П.), мая въ 17 д. писалъ ко мнѣ въ Чугуевъ изъ Царева Борисова города Афанасій Норовъ о татарскихъ вѣзятяхъ: на Торскихъ соленыхъ озерахъ соловаровѣ (см. Приложение. – А. П.) татарове побили и въ полонъ поймали и курени (см. Приложение. – А. П.) до конца разорили и къ Цареву Борисову городу приходятъ безпрестанно, а за Северскимъ Донцомъ людей побивают и въ полонъ емлютъ;

и по темъ вѣстямъ на тѣхъ воинскихъ людей на татаръ къ соленымъ озерамъ посылалъ изъ Бѣла-города окольнічій и воевода князь Григорій Григорьевичъ Ромадоновской стряпчаго Григорья Иванова сына Косагова съ ратными людьми, а я посылалъ чугуевскаго стрѣльцаго и козачьяго голову Изосима Маслова да сотенныхъ головъ Александра Марьянка да Рязана Самойлова, а съ ними ратныхъ людей чугуевцовъ 500 человекъ...» [13, Т3, с. 112].

И из этого документа 1660 года следует, что на Торских озерах располагались лишь люди, пришедшие для 2-3 недельного солеваренного промысла и ни о каких стационарных укреплениях, крепостях и поселениях речь не шла. – А. П.

Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстиции. Кн. 13. 1638-1695 (1903):

«...599. – 7172-75/1663-67 гг. Документы, касающіеся управления и состоянія городов: 1) Ахтырки ... 9) Вольнаго ... (челобитье дѣтей боярскихъ и полковыхъ казаковъ о перемѣнѣ ихъ с Тора); 10) Дедилова ...

... 25) Олешни: ... (челобитье служилыхъ людей о невысылкѣ ихъ на Торское озеро для сторожевой (см. Приложение. – А. П.) службы); 26) Ольшанска... [14, с. 63-65].

В списке документов за 1663-1667 городок Соленый/Соляной/Торъ отсутствует, хотя в документах 1671 года Соляной (Торъ) уже упоминается и, возможно, как населенный пункт. – А. П.

«...683. – 7179/1671 г. ... II. Документы, касающіеся управления и состоянія городовъ: 1) Воронежа ... 4) Соленаго (Тора): 13 (челобитье Никольскаго попа Тата Мелентьева о дачѣ ему подводъ от Москвы до Тора). – 588 л.» [14, с. 146].

В документах 1671 года упоминается о челобитной попа, о предоставлении ему подвод (может, для переезда...), но, по-видимому, до Торских соляных озер (не до городка Тора). – А. П.

«...774. – 7182-87.1674-1679 гг. Документы, касающіеся назначенія воеводъ, приказныхъ людей, осадных, стрѣлецкихъ и казачьихъ головъ в города (большею частию съ наказами): 1) Болховой: ... 18) Соленый: ...» [14, с. 201-202].

В списке хранящихся в архиве Министерства юстиции документов 1674-1679 гг упоминался уже населенный пункт – Соленый. – А. П.

«...842. – 7184 – 85/ 1676-77 гг. Документы, касающіеся управленія и состоянія городовъ (главнымъ образомъ назначенія воеводъ): ... 21) Суджи: 67-74; 22) Тора (Соленого): 59-66; 23) Усерда: ...» [14, с. 246].

И среди архивных документов Министерства юстиции 1676-1677 гг, указан Тор (Соленый) как населенный пункт\ город. – А. П.

Историко-публицистический очерк «Славянск» (1960):

«... Прошло много лет. У Торских соляных озер была построена в 1645 г. крепость Тор, которая так была записана в актах Московского государства...

В Актах Московского государства таких записей ни за 1645, ни за другие годы не обнаружено. Таким образом, имем факт ошибки или дезинформации. – А. П.

...В челобитных же торцев на имя великих князей московских можно встретить иное название. Оно отражало основное занятие городских жителей в прошлые времена – солеварение (см. Приложение. – А. П.), а отсюда и название: Солеванск, Соляной городок (см. Приложение. – А. П.) ...» [15, с. 5].

Название города Солеванск в документах не встречается, разве что в Словаре Ф. А. Брокгауза и И. А. Эфрона (статья «Славянск, заштатный город»), в статье Н. А. Томина «Русский Крейцнах» и некоторых др.

Эта фантазия появилась в конце XIX века при попытке местных краеведов объяснить переименование Тора в

Славянск. Предполагаемые авторы «солеванской» версии – Мандрыкин А. В. и/или Архангельский Д. П. – А. П.

Українська радянська енциклопедія (1963):

«... Вперше згадується під назвою Тор в документах 1646 як фортеця, збудована укр. і рос. козаками для оборони пд. кордонів Російської держави. З середини 17 ст. Тор – центр соледобування і торгівлі сіллю...» [16, Т13, с. 255].

Ссылки на документальные источники информации касательно 1646 г. в статье отсутствуют. – А. П.

Український радянський енциклопедичний словник (1968):

«... С<лов'янськ> відомий з 1646» [17, Т3, с. 301].

Ссылки на документальные источники информации касательно 1646 г. в статье отсутствуют. – А. П.

Історія міст і сіл Української РСР (1970):

«... З XVI ст. Дике поле почали заселяти збігли селяни з центральної Росії та з Правобережної України, які тікали від непосильного гніту поміщиків і шляхти. Крім солеваріння (см. Приложение. – А. П.), вони промишляли також полюванням і бортництвом. У 1645 році для захисту від нападів татар між Торськими озерами побудовано фортецю Тор, яка поклала початок нинішньому Слов'янську. Її укріпили стіною, палісадами й бастіонами з 40 гарматами. Водночас із спорудженням фортеці в Торі селилися ремісники, заможні солевари (см. Приложение. – А. П.), духівництво, відкривали свої двори торговці, з'явилися курені (см. Приложение. – А. П.) й землянки «робітних людей»...» [18, с. 706-707].

Ета ошибочная либо фальсифицированная информация об укреплении «города» почерпнута из «Исторической хронологии Харьковской губернии (1882), см. выше [8, с. 13], потому не представляет интереса для документального изучения рассматриваемой проблемы. Таким укрепленным

пунктом Тор не был даже в конце XVII века (см. для сравнения [10, Т1, с. 120-122]. – А. П.). Кроме того, в информационном источнике [8, с. 13] записано так: «1645. «...Городъ Торъ, въспльдствіи Славянскъ, основанъ около этого времени...». В тексте источника информации отсутствует какая-либо спецификация относительно именно 1645, как года основания «города» Тора. Автор статьи в Энциклопедии (1970) однозначно искажает информацию. – А. П.

Радянська енциклопедія історії України (1972):

«... У 16 ст. територію сучас. С<лов'янська>. почали заселяти селяни-втікачі з України та Росії. В 1645 для захисту від нападів татар укр. і рос. козаки збудували фортецю Тор, яка поклала початок нинішньому С<лов'янську>... » [19, Т4, с. 123].

В энциклопедической статье отсутствуют какие-либо ссылки на архивные документы. – А. П.

Большая советская энциклопедия (1976):

«...Осн. в 1676 как казачья крепость под назв. Тор, переименованный в 1784 в Словенск (нар. назв. Словянск)....» [20, Т23, с. 551].

Воронежский край с древнейших времен до конца XVII века (1976):

«... 37. Рассказ валуйчанина Помина Котельниковаа о добыче соли на Торских озерах у Северского Донца (1625 г.)

Как видно из приводимого ниже отрывка, в XVII в. воронежцы наряду с жителями других южнорусских городов добывали соль на Торских озерах у Северского Донца. Документ печатается по архивному оригиналу: Центральный государственный архив древних актов, ф. 210, столбцы Белгородского стола, №1, л. 83-84.

А соленые озера от Царева городища ¹⁾ (см. Приложение. – А. П.) верст с 30. И ныне в тех озерах из Белгорода, и с Волуйки, и с Оскола, и с Ельца, и с Курска, и с Ливен, и с Воронежа охочие люди

ежсет варят соль, а от татар делают крепость (см. Приложение. – А. П.). *И он, Поминко прошлого 133-го (1625 – А. П.) году у озер был и соль про себя варил.*

¹⁾ *Царево городище* (см. Приложение. – А. П.) – *место прежнего г. Царева-Борисова, основанного в 1599 г. и вскоре сожженного татарами ...»* [21, с. 57-58].

В этом информационном источнике сообщается, что «охочие люди» еще в 1625 году крепость «делали». Естественно, речь шла не о полноценной крепости, а скорее всего о небольших земляных валах с упрощенными деревянными ограждениями, расположенными вокруг повозок, в которых проживали промысловики-солевары. Может и эта дата кому-то покажется поводом для «устарения» города Славянска. – А. П.

Український історичний журнал (1976):

«...З розповіді валуйчанина П. Котельникова, який у 1625 р. був на Торських озерах і «соль про себя варил», дізнаємося, що на Тор (так називали р. Казений Торець після злиття її з р. Сухий Торець) приїжджали «охочие люди» з Белгорода, Оскола, Єльця, Курська, Лівен, Воронежа для варіння солі влітку щорічно, а для захисту від татар вони будували укріплення. Про те, що солевари біля озер будували курені й укріплення повідомляють і пізніші документи...» [22, с. 114].

Т. е. ещё задолго до 1645 года, на территории Торских озер приезжие солевары строили укрепления, курени и, возможно, бурдюги (см. Приложение. – А. П.). – А. П.

«...Оскільки поселення вихідців з України на Чугуєвському городищі припадає на 1638 р., це дає підстави допускати, що біля Торського прерлазу вони збудували острожок для охорони південних рубежів Росі, очевидно, в 1645 р. (см. сссылку 10 в цитируемом тексте. – А. П.) ...»). *К. Щелков писав, що приблизно в 1645 р. було збудоване м. Тор, укріплене палісадами і бастіонами, з 40 гарматами. (К. Щелков. Историческая хронология Харьковской губернии, Харьков, 1882, стор. 13). Ця дата*

стала найпоширенішою у виданнях краєзнавчого характеру, хоча на наступній сторінці (см. текст на стр. 14) книги автор пише, що з 1646 р. на Торському городищі побудовано острожок [22, с. 115].

Справедливое замечание автора относительно манипуляции датой краеведами. Детали см. также в [8, с. 13] и [8, с. 14] настоящей статьи. – А. П.

«...Таким чином, наведені факти свідчать про те, що початки історії м. Слов'янськ тісно пов'язані із спільною боротьбою російського і українського народів проти татаро-турецької навали, з будівництвом у XVII ст. цілої системи укріплень на південних рубежах Російської держави, з розвитком солеварного промислу в Донецькому краї. Заснування міста припадає на 1676 рік. Початкова назва Соляне очевидно, у зв'язку з переміщенням центру солеваріння в Бахмут (нині Артємівськ), поступила перед назвою Тор, яка в 1784 р. була змінена на Слов'янськ...» [22, с. 118].

1645 год не рассматривается учеными историками как год основания Славянска. – А. П.

Український радянський енциклопедичний словник (1987):

«... Засн. 1676...» [23, Т3, с. 239].

Советский энциклопедический словарь (1989):

«... Осн. в 1676...» [24, с. 1234].

Украинский советский энциклопедический словарь (1989):

«... Осн. в 1676...» [25, Т3, с. 207].

Географічна енциклопедія України (1993):

«...На місті сучас. С<лов'янська> на поч. 17 ст. виникло укріплення, 1676 – м. Тор (Соляний), з 1794 має сучас. назву...» [26, Т3, с. 202].

Заселення Степової України в XVI-XVIII ст. (1998):

Монографія В. Пирко [27] издана при підтримці Управління освіти Донецької облдержадміністрації в 1998 г. Позднее, в таких работах как [32], [33] и [34] (см. тексты ниже. А. П.) изменяются лишь формулировки при сохранении той же информации по рассматриваемому вопросу. – А. П.

Міста України. Довідник (1999):

«...Слов'янськ.

Роки заснування або першої згадки – 1645

Роки надання Магдебурзького права і статусу міста – 1794...» [28, с. 92].

Автори цього справочника даже представили інформацію (???) о Магдебургском праве и Славянске. – А. П.

Список історичних населених місць України (міста і селища міського типу) (2001):

«Донецька область

Назва історичного населеного місця /... м. Слов'янськ //

Дата заснування або першої писемної згадки / 1645 рік...» [29].

Происхождение этого Постановления представляло особый интерес, потому в Кабинет министров Украины был направлен запрос о документах, на основе которых оно было подготовлено. Запрос Кабинетом министров был переслан в «Центральний державний архив вищих органів влади», откуда последовал незамедлительный ответ: «...До відома сповіщаємо, що матеріали, які стали підставою для підтвердження заснування у 1645 р. м. Слов'янська Донецької області у справі відсутні...». Это означает, что текст Постановления готовился каким-то сотрудником, который просмотрел 1-2 энциклопедии для всего большого списка городов, поименованных в документе, и выбрал более старую дату основания оных (в том числе и Славянска). Естественно, каких-либо со-

гласований с государственными учреждениями, например, с Институтом истории Украины НАНУ, не было. – А. П.

Российский энциклопедический словарь (2001):

«... Осн. в 1676...» [30, Кн. 2, с. 1450].

Там, где было Дикое поле... (2001):

«...Южная граница территории Изюмского Слободского полка достигла пределов Донбасса, где была основана крепость Тор для охраны солеваров на Торских соляных озерах. Тор стал сотенным городом Изюмского полка, хотя следует иметь в виду, что соляной промысел в этих местах развивался значительно раньше, чем был основан город. В одном из них, датированном 1622 годом, говорится о беглом пушкаре из Рыльска, который вместе с другими беглыми варил соль на Торе еще с 1619 года. Для защиты солеваров в 1645 г. был построен еще один острожек, куда направлялись партиями на определенное время служилые люди из Чугуева. Острожек много раз сжигался неприятелем, но снова и снова восстанавливался, поскольку как московское правительство, так и слободские казаки прекрасно понимали его значение – соль была стратегическим товаром ...

...Одновременно с этим постоянно укреплялись возможности защиты. В 1676 г. на месте острожка была построена крепость с постоянным гарнизоном, появление которой можно считать официальной датой рождения города Славянска (в те годы крепость носила имя Тор, а город назывался Соляной, или Солёный...)» [31, с. 58].

Авторы пишут об «ещё одном острожке», построенном в 1645 году. По их мнению, по-видимому, что-то подобное было построено ранее...

Быть может это повод разобраться в вопросе и поискать дату постройки более раннего так называемого «острожка»? – А. П.

Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. (2003):

«...Джерела повідомляють не тільки про напади місцевих козаків на татарські загоны, що названими вище шляхами здійснювали напади на Слобідську Україну та південні повіти Росії, але про факти пограбування ними кримських і московських послів на Торській переправі, в районі нинішнього м. Слов'янська, купців, що добиралися Дінцем з Азова на Україну. Все це та наявність соляних промислів, які в першій половині XVII ст. забезпечували сіллю не тільки Лівобережну Україну, але й південні повіти Московської держави, й спонукало московський уряд у 1645 р. зобов'язати новостворений Чугуївський козацький полк збудувати при Торській переправі острожок і нести в ньому постійну сторожову службу від настання весни й до першого снігу. Але вже в листопаді 1646 р. московський цар Олексій Михайлович наказав негайно розшукати козаків, що передчасно покинули острожок на Торі, покарати їх батогоми і відправити назад добувати визначений їм термін сторожової служби.

В тому ж році була дана царем вказівка козацькому отаманові Протасеву, який супроводжував до Торської переправи кримських послів, підібрати на Торі місце, де можна було б збудувати «жилої город». В ньому передбачалося поселити вихідців з Правобережної України, що виявили бажання поселитися в межах Російської держави.

Оглянувши місцевість, Протасев дійшов висновку, що найбільш придатна для побудови міста місцевість у межиріччі Сіверського Дінця та Тору, поблизу Маяцького озера, оскільки поруч знаходився Маяцький ліс, а в Дінці – прекрасна питна вода, в той час як вода в р. Тор була солонувата. Протасев у своєму звіті також повідомляв, що в районі Маяцького озера достатньо землі для забезпечення майбутніх мешканців міста ріллею та сінокосами. Правда, під час обстеження межиріччя Сіверського Дінця та Тору Протасевим на його загіні напали місцеві козаки і змусили покинути цю територію.

Незважаючи на це, 12 квітня 1648 р. білгородському воєводі була направлена царська грамота, згідно з якою йому

доручалось укомплектувати з дітей боярських, козаків, станичників, гарматників порубіжних міст (Білгорода, Курська, Лівен, Єльця, Орла, Оскола, Єфремова, Черні) спеціальний загін в 500 чол.(300 кінних і 200 піших), забезпечити їх усім необхідним інвентарем і 5-ма піщальми та продуктами і відправити на Тор (на 8-ми суднах з Цареолексієва, Оскола та Білгорода) для побудови міста. Загальні витрати на побудову міста визначалися в 30,5 тис. крб. Однак, отримавши царську грамоту, воєводи названих міст звернулися до царя та Боярської Думи з проханням відмінити це розпорядження, мотивуючи тим, що нікого направляти на Тор в цьому році, оскільки в самих порубіжних містах неспокійно та відсутні необхідні кошти на спорядження експедиції...» [32, с. 20-21].

В 1646 году решено было подобрать место на Торе, где можно построить город. Острожек, построенный Чугуевскими казаками, был временным незначительным сооружением, какие постоянно появлялись вблизи и на территории Торских соляных озер во времена солеварения. Нет никакой гарантии, что этот острожек имеет отношение именно к Славянску. – А. П.

«...Першим з укріплених міст, збудованих на правому боці Сіверського Дінця «ратними людьми» під керівництвом білгородця Я. Філімонова за вказівкою царського уряду, стало містечко Маяки. 16 квітня 1663 р. на ім'я білгородського воєводи Г. Ромодановського надійшла нова царська грамота з розпорядженням «поставить на Тору стоялый острог со всеми крепостями, в том остроге устроить на вечное житье людей из украинских городов». 8 червня того ж року з Білгорода на Тор відправили для будівництва міста 600 чол. ратних людей, а для поселення в ньому по 50 «сведенцов» з Валуйок і Чугуєва та 12 – із Харкова. Боярський син Я. Філімонов повідомляв Г. Ромодановському, що після прибуття на Тор вони «стали обозом», тобто огородилися возами і окопалися ровом. Цей факт дає підстави стверджувати, що до цього

на р. Торі не було ніяких укріплень, котрі можна було б використати для захисту від нападів татар, хоча дехто з краєзнавців схильний уважати, що Маяцький острог був збудований в 1644 р., а Тор під передзвін кремлівських курантів і салюту 45 гармат в м. Торі – в 1645 р. Коли б ці укріплені форпости існували, то їх, очевидно, використали б керівники згаданих вище експедицій, а не влаштовували б з возів табір та обкопували його ровом.

Як і його попередники, Я. Філімонов, оглянувши місцевість, прийшов до висновку, що найбільш зручним місцем для побудови міста є район Маяцького озера – поруч знаходився ліс, потрібний для зведення острогу, а в Дінці чудова вода для пиття, в той час як у Торі вода була солона. Влітку 1663 р. на Маяцькому городищі (від якого і отримало назву містечко, а не від козацьких маяків, тобто сигнальних веж, як зазначається в краєзнавчих дослідженнях) було зведено острог із закопаних в землю дубових колод. На його стінах влаштували облами (прикриті місця для захисників), накотили кати (колоди, каміння для скидання їх на наступаючих). Довжина стін острогу без веж складала 185 саж. Із 6 веж дві були проїзні, а 4 – глухих. Все місто обнесли земляним валом. Його довжина від Сіверського Дінця складала 485 саж., ширина і глибина по 1,25 саж. На валу збудували дві вартові вежі. В байраці на 100 сажнях закопали надовби «в одну кобилину» і на 200 саж. – в дві «кобиліни» (ряди). Далі надовби тягнулися до Басаратового байраку, від нього до великого лісу на 750 саж., а в лісі – влаштували на 602 саж. засіки завширшки 60 саж. В місті на перших порах поселили названих вище «зведенців». ...» [32, с. 24].

В 1663 году речь идет о «стоялом» остроге, где можно поселить людей.

Далее, в научной статье аргументировано показано, что на территории Торских озер (даже до 1663) года не было никаких стоящих укреплённых пунктов, в том числе и острогов. – А. П.

«...Необхідно також підкреслити, що близькість кримських володінь і постійна загроза татарських набігів спонукали царський уряд взяти ряд заходів для зміцнення обороноздатності південних рубежів імперії, у тому числі й розташованих біля кордонів з Кримом (до 1739 р.) Бахмутської і Торської фортець. Наприкінці 20-початку 30-х рр. вони зазнали великої реконструкції. Збережені в архівах плани цих фортець дозволяють стверджувати, що саме в ті роки їм був наданий той вигляд, який вони зберегли до 80-х рр., коли після приєднання Кримського ханства до Росії і ліквідації загрози татарських набігів Бахмутська і Торська фортеці були виключені з числа оборонних споруд. Відпала також необхідність утримання в них військових гарнізонів. З середини 80-х рр. ці міста фактично стали головними адміністративними й господарськими центрами краю.

Саме в ході реконструкції початку 30-х рр. у Торі, на фортечних стінах, з'явилося 40 гармат, а не під час «легендарного» острогу в 1645 р., як про це повідомляється в краєзнавчих виданнях...» [32, с. 60-61].

Один из примеров, когда зашедшие в любую тему «краеведы» гарантируют результатом своих разглагольствований, или даже незначительных «поисков», «открытия» или «сенсации». – А. П.

«...У 40-х рр. XVII ст. соляні промисли на р. Торі, які забезпечували сіллю населення не тільки Лівобережної України, але й південних повітів Московської держави, все більше починають привертати увагу царського уряду. У 1645 р. за наказом царя козаки Чугуївського полку при Торській переправі збудували острожок і зобов'язані були виставляти з весни й до першого снігу поперемінно по 20 чоловік, а в квітні 1648 р. московський цар розпорядився побудувати на Торі містечко і поселити в ньому українців, котрі, рятуючись від наступу феодалного гніту, стали переселятися в межі Росії. Однак події національно-визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького та міські бунти в південних містах Росії, з яких козаки

та служили люди повинні були будувати містечко на Торі, не дозволили цього зробити. ...» [32, с. 98-99].

«...3. Розповідь валуйчанина Поминка Котельникова про виварку солі на Торських озерах в 1625 р.

... А соляные озера от Царева городища (Цареборисівське – А. П.) верст с 30. И ныне в тех озерах из Белгорода, и с Валук, и с Оскола, и с Ельца, и с Курска, и с Ливен, и с Воронежа охочие люди ежелет варят соль, а от татар делают крепость. И он Поминко, прошлого 133-го (1625 – В. П.) году у озер был и соль про себя варил, а татары приходили на них дважды...

А только у тех озер вели государь устроить казенные варницы и сделать острожек и ратным людем... для бережения в том остроге быть, и государевой казне будет прибыль немалая. К варницам учнут приезжать для соляные покупки со всей Украины и с Северы торговые люди, а которые охочие люди у тех варниц учнут про себя соль варить и те охочие люди за бережением ратных людей учнут государю давать своих промыслов тамго – 10-й пуд соли...» [32, с. 116].

Но, где тот документ, о котором речь «...1645 р. за наказом царя козаки Чугуївського полку при Торській переправі збудували острожок і зобов'язані були виставляти з весни й до першого снігу поперемінно по 20 чоловік...»? «...20 человекъ на сторожу...» упоминается и в [7, Отд. 5, с. 117] также. – А. П.

Заселення і господарське освоєння степової України в XVI-XVIII ст. (2004):

«...У 1645 р. чугуївські козаки за вказівкою царя біля Торської переправи (для її охорони) збудували невеликий острог, в якому по черзі з настання весни й до першого снігу несли службу по 20 козаків. Малочисельність загону, недбале ставлення козаків до своїх обов'язків (у листопаді 1646 р. вони передчасно покинули острог, за що цар розпорядився покарати їх батогами) не могли гарантувати безпеку як послам, так і чумакам, котрі приїжджали на Тор за сіллю.

Тому в 1646 р. московський уряд доручив козацькому отаманові Б. Протасєву, який супроводжував послів до Криму, підібрати місце на Торі для побудови «жилого города», в якому передбачалося поселити вихідців з Правобережної України, що переселялися в межі Росії. Вивчивши місцевість, Прота- сєв дійшов висновку, що найбільш зручним для зведення міста у межиріччі Дінця і Тору був район Маяцького озера: поблизу знаходився ліс, а в Дінці прекрасна питна вода, в той час як в р. Тор вода мала солоний присмак. Правда, під час огляду Протасєвим місцевості на нього напали місцеві козаки й змусили покинути ці місця ...» [33, с. 19]

В попытке отождествить появление очередного небольшо- го острожка (шалаш или что-то подобное) с появлением города, очевиден чисто краеведческий подход, лишенный научного понимания. – А. П.

«...180. РДАДА. – Ф.210, Белгород, стіл. – Стовп. 998. – А.73-74. У краєзнавчій та науково-довідковій літературі заснування м. Слов'янська пов'язують з Торським острожком, побудованим при Торській переправі у 1645 р., в якому з настання весни і до першого снігу несли службу чугуївські козаки. Однак до 1664 р. постійного населення тут не було...» [33, с. 207-208]

Весьма сомнительной выглядит идея рассмотрения одного из острожков (сезонное убежище) времен начала XVII в, как начало основания города Славянска. – А. П.

Соляні промисли Донеччини в XVII-XVIII ст. (2005):

«...Перше спеціальне дослідження про початковий період розвитку соляної промисловості на території нинішнього Донбасу належить відомому дослідникові Південної України XIX століття А. О. Скальковському. У статті, присвяченій соляним промислам краю, початковий етап у розвитку солеваріння в регіоні він пов'язував з будівництвом, укріпленого Соляного містечка на р. Тор (нині – м. Слов'янськ на р. Казенний Торець), датуючи його приблизно 1675 роком...» [34, с. 3].

«...З організацією Чугуївського козацького полку у 1639 р. чугуївським козакам було доручено разом з валуйчанами і белгородцями охороняти цю ділянку московського кордону. Основним сторожовим пунктом на правому, так званому «кримсько-му», боці Сіверського Дінця на початку 40-х років XVII ст. був Святогірський монастир. Царська грамота чугуївському воеводі від 21 березня 1644 р. зобов'язувала: «И ты б сославься в Белгород с Никитою Бабарыкиным, велел быти у Святогорском монастыре чу-гуевским служилым людям трем человекам с белгородцами – служи-лыми людьми вместе, а отпускат бы их в Святогорский монастыр на байдарах со всякими запасы и велел быти в Святогорском монастыре неотлучно по три месяца, а посылал бы у Святогорский монастыр чугуевцев неоткладно, чтоб без служивого чина в монастыре не было. А как чугуевцев у Святогорский монастыр на смену валуйчан пошлешь и ты б им приказал, чтоб они Святогорский монастыр при-няли у валуйчан со всеми строениями, и чугуевцам приказал бы, чтоб они в Святогорском монастыре были с великим бережением, чтоб над ними татары ... украдом и обманом никакого дурна не сделали ...». Цим же часом датується будівництво за вказівкою москов-ського царя чугуївськими козаками на р. Торі, при татарській переправі, острожка, що згадується в царській грамоті від 14 грудня 1646 р., у зв'язку з тим, що 20 чугуївських козаків з п'я-тидесятником Афонею Карнауховим, «не дождався смены» у листопаді залишили острожок» і съехали в Чугуев...».

Вот и пошла гулять информация: «7155 (1647 – А. П.) Но-ября 3 посланы были Чугуевские Козаки, Пятидъсятникъ Афоська Карнауховъ съ товарищами, 20 человекъ на сто-рожку на Торское городище в Острожскомъ къ Татарскому перелазу – и Козак де Афоська Карнауховъ с товарищи, не дождався перемены тоя сторожи, покинули Острожекъ и съехали в Чугуевъ» [7, Отд. 5, с. 117], но, старательно переде-ланная автором. Где тот документ, о котором речь? – А. П.

...Цар розпорядився розшукати винних, покарати їх і відпра-вити дослужувати до кінця встановленого терміну. Цілком ймо-

вірно, що розташований при Торській переправі острожок не забезпечував охорони соляних промислів, тим більше, як свідчить царська грамота, чугуївські козаки ставилися до своїх обов'язків недбало. З цим острожком дехто з краєзнавців схильний пов'язувати початкову історію м. Тора (нині – Слов'янська), вважаючи також, що на той час на Торі вже існували казенні соляні заводи. Однак джерела цей висновок не підтверджують. Про це переконливо свідчить царська грамота на ім'я валуйського воєводи Голенищева-Кутузова від 1 травня 1648 р., у якій зазначається, що направлені до Цареборисова і Святогірського монастиря станичники повинні розпитати у старців: «у яких урочищах і чи багато людей прийшли для нашої справи і для міської заїмки та поселення». Станичники повинні були зі Святогірського монастиря дібратися до Тору і до соляних озер і обстежити всі заїмки, щоб з'ясувати наявність у цих місцях населення. У відповіді яблонівського воєводи Г. Куракіна на царського листа від 12 травня 1653 р. повідомлялося, що воєвода відправляв на Тор станичників і велів їм розпитати черкас, (українців), які, за наявними у царя відомостями, нібито поселилися на Торі, «звідкіля вони прийшли, з якою метою (для солеваріння чи для поселення), хто у них отамани і скільки їх, які фортеці і слободи ними збудовані?». Після повернення станичники повідомили, «що старці Святогірського монастиря розповідали їм, що прийшло на Тор закордонних черкас чоловік з 400 без дружин, без дітей, не на життя, а для соляного промислу, а хат у них і фортець ніяких немає. Розташувалися вони біля озер табором, отаман у них черкашенін Іван Лисий з м. Полтави, а наваривши солі, підуть вони до своїх домівок. А інші черкаси також приїжджають для виварки солі і живуть на Торі тижнів по два і по три». Таким чином, приведені вище факти, на наш погляд, переконливо свідчать, що в середині XVII ст. на Торі ще не було ні постійного населення, ні постійного солеваріння. Щодо згаданого вище острожка

при Торській переправі можна допустити, що безвідповідальне ставлення до своїх обов'язків чугуївських козаків призвело до його зруйнування під час чергового нападу татар. **Цей висновок, на наш погляд, підтверджує і той факт, що в 1646 р. козацькому голові Протасеву, що супроводжував кримських послів до Торської переправи, пропонувалося «підібрати на Торі місце, описати і нанести його на карту..., де можна було б збудувати місто, щоб воно було близько до ріки і до соляних озер, а від злодійських нападів усяких військових людей було добре захищене».** Оглянувши місцевість Протасев дійшов висновку, що найбільш зручне місце для будівництва міста при Маяцькому озері, оскільки поруч знаходився ліс, а в Дінці хороша вода. Правда, у своєму повідомленні Протасев скаржився, що українські козаки прогнали його з Тору і не дозволили обстежити всю місцевість. **Отже, уточнюємо в 40-50-х роках на Торі не існувало ні постійного населення, ні постійного солеваріння.** Чумаки («солепромисловці») влітку приїжджали сюди великими валками і безмитно виварювали сіль не тільки для власних потреб, але й для реалізації її на ринках. Цей висновок підтверджує також царська грамота короченському воеводі 1648 р., за якою короченці, що виварювали сіль на Торі для власних потреб звільнялися від сплати мита на користь казни: «... з короченців, дітей боярських, і козаків, і стрільців, що варитимуть сіль на Торі для себе, а не для продажу, і ти б з тієї солі мита не брав». У 1647 р. хотмиський воевода звертався до чугуївського за дозволом виварювати сіль на Торі хотмисьцям. У 1648 р. з аналогічним проханням звернувся і белгородський воевода. **Всі ці звернення підтверджують висновок про відсутність постійного солеваріння, і поселення на Торі. З них витікає, що сюди влітку приїжджали жителі з південнозахідних міст Росії та Лівобережної України за сіллю, і що охорону промислів несли чугуївські козаки.** Солевари по дорозі до соляних озер в найближчих лісах запасалися дровами і в привезених із собою казанах виварювали стільки солі, скільки могли завантажити на свої мажі (чумацькі вози) та забезпечити в

першу чергу власні потреби, тим більше, що поїздка на Тор за сіллю була справою досить небезпечною і вимагала не тільки відповідної екіпіровки, а також і певних навиків. У 1648 р. московський уряд дає вказівки воеводам порубіжних міст різними заходами заохочувати до поселення на Торі вихідців з України. Так, у квітні цього ж року хотмиському воеводі була направлена царська грамота, у якій указувалося: направити з Хотмиська до Литовської землі, до Миргорода й інших міст, для провідування чи не бажають литовські люди на Тор і на Мерчик переселитися «для городового строения». Воеводські послі після повернення з Польської держави доповідали в Хотмиську, що, в зв'язку з подіями Визвольної війни, не вдалося знайти бажаючих для поселення на Торі...» [34, с. 9-10].

В контексте и этой важной ссылки из научной книги появление каких-либо временных построек, типа «острожек», никак не может быть рассмотрено как начало основания Славянска. – А. П.

Современная украинская энциклопедия (2007):

«Славянск (до 1784 Тор), г. (с 1676) в Украине, Донецкая обл...» [35, Т13, с. 209].

Міста України. Корисний довідник (2007):

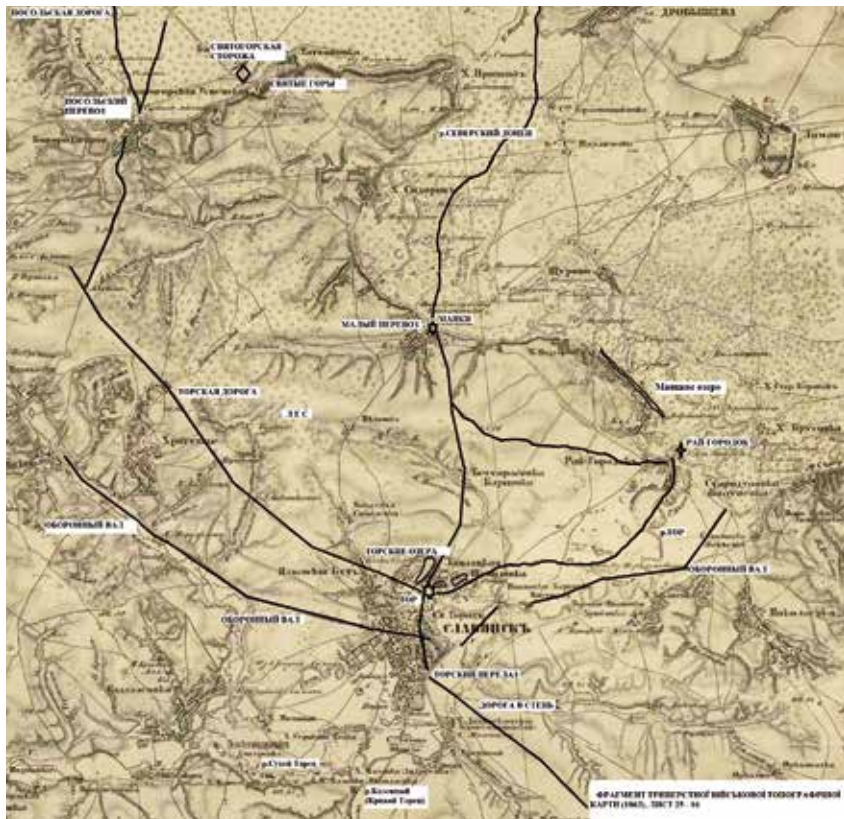
«... 1645 р. (як Тор, сучасна назва – з 1784...)» [36, с. 94].

Тор-Славянск. История в фотографиях (2011):

«...Торский острожек был сооружен в 1645 году в полутора километрах от так называемого «Торского перелаза» – древний брод через р. Тор (Торец), невдалеке от левого берега реки Сольницы (Колотаевка, Колонтаевка) между Старо-Майданным (Вейсово, до 1870 г. соединялось протокой с Кривым) и Маяцким (Репным) озерами, перекрывая дорогу на Изюм...» [37, с. 13].

Информация, не подтвержденная ссылками на документальные источники – типичный дилетантский краеведческий подход. – А. П.

Енциклопедія історії України (2012):

«... Наприкінці 16 – на поч. 17 ст. на Торських озерах (на той час ця територія належала до Дикого поля) рос. і укр. промисловики-сезонники почали видобувати сіль. **1645 на переправі через Казенний Торець (тоді р. Тор) моск. уряд спорудив «острожежк», який проіснував лише рік.** 1664 на Торських озерах поруч із приватним з'явилося і казенне вир-во солі. Для захисту соляних промислів від татар **1676 засновано місто фортецю Тор (паралельна назва – Соляний/Солоний), заселену пересе-**

ленцями із Правобережної України. Наприкінці 1730-х рр. Торська фортеця зазнала реконструкції, а з 1873 була виключена зі списку фортифікаційних споруд...» [38, Т9, с. 656-657].

Информация, не подтвержденная ссылками на документальные источники – типичный дилетантский краеведческий подход. А. П.

ТВ-Плюс, Славянск (2012):

«...До утверждения официальной городской символики Славянск пользовался гербом (эмблемой), **который в 1976 году, к 300-летию города**, разработал филателист Юрий Поддубный. С изображением этого герба был выпущен значок...» [39].

Еще в 1976 году город Славянск отмечал свое 300-летие. Т. е., ещё в 1976 датой рождения Славянска был 1676. Естественно, никакие исследования/доисследования никем не проводились. Просто ситуативно эта дата была удобна (300 лет городу!), её и узаконили временно. Теперь, во временную моду должен войти 1645 год основания Славянска. Это позволит провести очередные «торжества», потому как городу будет 375 лет!, со всеми вытекающими для всех выгодами и последствиями. В 2026 (а это уже скоро) вновь вспомнят о 1676, что позволит отметить 350 годовщину городу. Вот так и живут праздниками, не обременяясь исследованиями... – А. П.

Український історичний журнал (2015):

«...Донбас – регіон, в якому багато що починалося з «нуля». «Дике поле», спустошене й знелюднене частими татарсько-турецькими нападами, стало ареною зустрічі переселенців із Московії (перша їх хвиля стимулювалася відповідними заходами російського уряду, спрямованими на охорону кордонів) та з охопленої соціальними протестами України (колонізація з цього боку була стихійною). Спільно будували сторожові застави (см. Приложение. – А. П.), добували

сіль. Саме з видобування кам'яної солі у (добываемую соль правильно називають выварочной. – А. П.) другій половині XVII ст. почався процес освоєння природних багатств краю. У 1676 р. на соляних озерах виникло перше місто Донбасу – Соляне (Слов'янськ). Солеварні (см. Приложение. – А. П.) в 1702 р. заснували й друге місто – Бахмут. У 1715 р. запрацювали солеварні заводи – Бахмутський і Торський...» [40, с. 118].

Статья опубликована в научном журнале Института Истории НАН Украины, но уверен, если в Институт переслать запрос по этой теме, ответ будет традиционно *витьева-тым* и дипломатичным (ни нашим ни вашим). Все сведется к тому, что обе даты по-своему верны, а вообще, эти вопросы должна решать общественность на местах. Впрочем, может я ошибаюсь... – А. П.

Остров (2015):

«...Вьяснить настоящую дату основания Славянска и разделить празднование Дня рождения города с днем освобождения от нацистов намерен поручить краеведам и. о. городского головы Славянска Олег Зонтов. Об этом руководитель горсовета заявил на аппаратном совещании, – сообщает «6262»...

...Я заходил в архив, подымал документы по празднованию в 1976 году. Тогда мы, почему-то, праздновали 300 лет Славянску. За это время изменился и возраст Славянска, и дата, когда празднуем эту годовщину. Тогда День города в Славянске праздновали в последние выходные сентября.

...На сегодня существуют три даты, от которых берет отсчет история Славянска. По одной из них Славянску 370 лет, по другой – 339 лет, по третьей – 395...» [41].

По-видимому, для того чтобы ответить на вопрос о дате основания Славянска, как впрочем и любого населенного пункта, необходимо обращаться не к краеведам, которые, как правило, по причине своей общей некомпетентности, склонны к ситуативным конъюнктурным «подсказкам» и

«решениям». Такие принципиальные вопросы должны рассматриваться исключительно учеными историками, хотя, участие компетентных краеведов в этом процессе совершенно уместно. Только в таком случае город может получить научно-обоснованную информацию о своем историческом происхождении и этим гордиться. И не имеет значения, постарел ли город на сколько-то лет, или помолодел, если были найдены исторические документы, уточняющие бытующую никак не обоснованную дату...

В любом случае, именно люди, которые уважают историю своего города, должны заботиться о таких исследованиях на местах во имя сохранения и документального изучения истории своего города.

Увы, в ряды краеведов попадает очень много беспринципных некомпетентных людей, которые руководствуются не желанием кропотливого постижения истины, но падки на быстрые «сенсации», для этих целей не пренебрегая даже фальсификациями. – А. П.

Сайт 6262.com.ua , Славянск (2018):

«...1. Первое историческое упоминание о Славянске (тогда еще Торе), встречается в документе 1625 года – «Доклад государю одного из станичников, ездивших в Тор в числе других охочих людей...»

Такой документ неизвестен. Кстати Тором называли и местность вблизи торских озер. Что же касается упоминаний о добыче соли на Торских озерах, то есть соответствующие упоминания и 1621, 1623 и 1625 годов (см., например [21, с. 57-58]). – А. П.

«2. В 1784 году Тор был переименован в Славянск и определен уездным городом Екатеринославского наместничества. Большая часть населения – «войсковые казенные обыватели» и черкасы» [42].

Сайт 6262.com.ua , Славянск (2018):

«...Сегодня, 6 сентября 2018 года, Славянск официально отмечает своё 373-летие со дня основания и 75-летие освобождения от нацистов. Если с событиями Второй мировой всё более-менее понятно, то с датой основания города хотелось бы немного разобраться. Прежде всего почему именно 373? То есть, значит, что город основан в 1645м? На самом деле эта дата возникла относительно недавно в кадению предыдущей городской головы. В советский период, например, датой основания Тора (Славянска) считался 1676-й год. Так какая же дата верна?

Всегда есть исторические документально подтвержденные факты, но, пока они не подтверждены и не утверждены учеными (не краеведами, естественно), их можно использовать ситуативно, манипулируя сознанием обывателей для решения каких-либо текущих задач. Как правило, местные «краеведы» и администрация города, в силу понятных причин, всегда находят «общий язык» в таких вопросах. В принципе, каждый мэр может порадовать земляков своей цифрой. В Славянске это делается просто. Или делалось? – А. П.

К сожалению, в том, что касается событий почти четырёхсотлетней давности, мы сейчас можем черпать информацию только из уже опубликованных десятилетия назад источников. В частности, это Российский Государственный Архив Древних Актов. Там собраны все известные краеведам и историкам документы того времени по нашим краям. Отписки (донесения), приказы, отчёты и прочее. Впрочем, не исключено, что неизвестны эпоха материалы по Слободской Украине (куда относилась и крепость (см. Приложение. – А. П.) Тор) существуют и в архивах других стран.

Острожек (см. Приложение. – А. П.).

Так вот, исходя из известных документов, первое сооружение, построенное недалеко от **Торских соляных озёр – это сторожевой острожек** (см. Приложение. – А. П.). **Возведён он был действительно в 1645-м.**

Нет документа, подтверждающего факт возведения такого «острожка» именно в 1645 году. См. для сравнения, например [8, с. 13] и [8, с. 14]. – А. П.

Пользовались острожком служилые люди из города Чугуева, которые несли сезонную сторожевую службу (см. Приложение. – А. П.) по реке Тору (нынешний Казённый Торец). Однако не стоит забывать, что острожек или «Стоялый острог» – не жилое сооружение. Это своеобразный опорный пункт, где пограничники 17го века могли укрыться от врага или непогоды во время несения службы. Обычно, стоялый острог – это просто территория, огороженная частоколом (см. Приложение. – А. П.) с минимумом помещений внутри. К слову сказать, тот Торский острожек 1645 года постройки быстро пришёл в запустение и разрушился, не без помощи часто набегавших на наши края татар.

Следует отметить, что несмотря на совершенно адекватное объяснение и описание автором понятия «острожек», реальности могут быть существенно преувеличены. Такой объект, как описан автором статьи, нигде в привязке к 1645 году не упоминался. Именно, исходя из этих соображений, можно предположить, что речь шла о каком-то шалаше, каких в те времена солевары настроили много. – А. П.

Жилой город

Шло время. Московское правительство решило подчинить себе очень выгодный соляной промысел, который вёлся на Торских озёрах с незапамятных времён. Правда, по имеющимся документам, здесь он был сезонным, вёлся весной и летом. Москва решила сделать его круглогодичным и построить на Торских озёрах казённые варницы. Что и было сделано в 1660-х годах.

Однако до этого царь Алексей 2й (так у автора – А. П.), чтобы обезопасить будущий казённый промысел издал указ о строительстве здесь нового «Стоялого острога». Дата указа – 12 апре-

ля 1648 года. Но царскому распоряжению в этот раз не суждено было исполниться. Думные бояре решили, что пока не время и постройка была отложена.

Следующая попытка построить на Торских озёрах крепость (см. Приложение. – А. П.) **была предпринята в 1662 году.** Тогда Алексей Михайлович предписал:

«...для береженья от воинских людей и для соляного промыслу на Тору поставить стоялый острог», установить надолбы и другие укрепления «около озёр, где соль варят, а затем устроить в остроге «на вечное житьё» 100 служилых людей, выдать им жалованье и таким образом превратить «стоялый острог» в «жилой город».

Но и это распоряжение не было полностью выполнено. Князь Ромодановский, которому это всё было поручено, выполнил лишь часть указа — построил стоялый острог. Однако служба здесь по-прежнему велась сменная за счёт приезжих из других городов служилых и козаков. Добываемая в казённых варницах соль хранилась в соседнем городе «Маяцком» (нынешнее село Маяки).

Толчком к третьей попытке всё-таки построить на солёных озёрах город стали участившиеся татарские набеги и, соответственно, увеличившееся от них разорение и убыток. Был издан новый указ и город наконец то построили. Заселились в него жители «южных русских городов» (Чугуев, Белгород, Царёв Борисов, Волуйка и др.) и черкасы (украинцы, выходцы с Поднепровья и Волыни), всего около 200 человек. **Хотя опять же, это была деревянная крепость – острог** (см. Приложение. – А. П.), **площадью примерно 1 га с шестью башнями, две из которых были проезжимы. Но внутри находилась только одна административная постройка и колодец. Люди жили в так называемом посаде** (см. Приложение. – А. П.), **то есть, за пределами самой крепости.**

Дата

Что касается последней даты постройки вот этого самого острога с жильцами. Документы указывают, что Тор построили «осенью 184 года».

Следует разобраться, что за 184-й год. Прежде всего нужно знать, что 184 это сокращённая дата от 7184.

Дело в том, что до 1700 года в Московии использовался «Константинопольский календарь». В соответствии с ним летоисчисление считалось «от сотворения мира». С 1700 года Пётр 1й распорядился вести летоисчисление «от рождества Христова». разница составила 5508 лет.

То есть 7184-й год – это 1676 год по современному летоисчислению. Новый год в 17 веке отмечали 1 сентября. Это значит, что Тор, нынешний Славянск окончательно обосновался на солёных озёрах в самом начале нового 1676 года. По крайней мере на это указывают известные историкам и краеведам архивные документы.

Чудесным образом так сложилось, что и сейчас мы отмечаем День города осенью, можно считать это некоей мистикой. Но вот, что касается даты, то каждый может выбрать для себя сам одну из трёх: 1645, 1662 или же 1676 годы. Каждая из них может претендовать на дату основания нашего любимого Славянска.

На основе материалов «Изюмская черта», Загоровский В. П.» [43].

По факту – интересная статья по истории основания Славянска, к сожалению, оставшаяся без практического продолжения. Хотя, принимая во внимание, что написание статьи и актуализация проблемы состоялись совсем недавно (осень 2018), продолжение у автора может быть и более аргументивно-документальным. – А. П.

Українська Вікіпедія:

«Слов'янськ (до 1784 року – Тор, Тавр, після – Солеванськ, Словенськ) – місто обласного значення Донецької області...

...УXVI столітті на території сучасного Слов'янська почали поселятися селяни-втікачі з інших частин України.

1645 року, для захисту від набігів татар, козаки збудували фортецю Тор. Відтоді Слов'янськ став центром видобутку солі й торгівлі нею.

Інша версія заснування: під прикриттям Маяцького острогу (см. Приложение. – А. П.) 1664 року заведено державне (по-татарськи – казенне) солеваріння (см. Приложение. – А. П.) на Торі, яке перебувало під постійною охороною, що звичайно, сприяло формуванню тут постійного населення, а в 1676 й побудові м. Соляного (Тора) – першого міста Донбасу [3], в якому на початок 1677 року вже мешкало 245 родин. Таке масове переселення до Тора «черкас» спричинили польсько-турецька війна, в ході якої до Туреччини відійшло Поділля, та війна Московії й України проти Туреччини, яка намагалася заволодіти Чигирином. Усе це дає підстави стверджувати, що до побудови Маяка і Соляного на Торі жодних укріплених містечок у межиріччі Дінця і Казенного Торця не існувало і не варто брати до уваги цього острогу (см. Приложение. – А. П.), заснованого 1645 р., оскільки він не поклав початку формуванню постійного поселення...» [44, стаття «Слов'янськ»].

NO COMMENT. – А. П.

Российская Википедия:

«...Проект 1976 года. К 300-летию Славянска в 1976 году председателем Славянского отделения Союза филателистов Юрием Поддубным был разработан герб Славянска, но он не был официально утверждён...» [45, стаття «Герб Славянска»].

NO COMMENT. – А. П.

Ета стаття не являється исчерпывающим исследованием, потому продолжение следует...

Участники документального исследовательского Проекта «Ідентифікація Петренків» пропонують слав'янкам об'єднатися (прежде всего, коренным слав'янкам), которим действительно не безразлична история их города и, продолжив работу с архивными материалами, с привлечением ученых НАНУ, ответить на достаточно несложный, но интересный вопрос «Когда же был основан Славянск?».

Повторюсь, в проведении таких исследований невозможно участие людей, которые уже давно скомпрометировали себя беспринципностью, отсутствием документального подхода в решении любых вопросов, неумением и нежеланием изучать документальную историю Славянска.

Именно в таком случае город может получить настоящий интереснейший подарок – узнать свою историю и документально обоснованный год рождения (а может и день?).

Надеюсь, эта небольшая публикация-исследование поможет сплотиться настоящим краоведам г. Славянска, работающим с интересом в документальном поле, провести более глубокое изучение истории города, что может завершиться написанием документального фундаментального труда по истории Славянска.

Сложность локализации положения городка Тора (Соленого, Соляного...) в древние времена обусловлена спецификой промысла на этой местности. Старатели-солевары прибывали в одиночку или группами, иногда сменяя друг друга, сооружали себе стоянки (курени/шалаша), ограждаясь своими обозами от налетчиков. Таких лагерей могло быть одновременно несколько и, естественно, вокруг них сооружались примитивные укрепления (небольшие земляные валы, деревянные частоколы) для защиты от татар и разбойников.

Полагаем, вопрос об основании города Славянска не должен быть утоплен в традиционной, легко предсказуемой демагогической некомпетентной околоскраеведческой трескотне, связанной с «дискуссиями» о значении и современном понимании таких терминов, как «острог», «острожек», «крепость», «городище», «городок», «посад»... Этот список может быть, естественно, продолжен, но более актуален он будет, например, в «ИСТОРИИ ГОРОДА СЛАВЯНСКА» или, в контексте одной из её глав «История основания города на Торских соляных озерах».

В нашем распоряжении нет машины времени, потому для документального понимания проблемы предлагаем прибегнуть к

здоровой непредвзятой логике и ознакомиться с небольшим «Примечанием», где кратко рассмотрено значение некоторых краеугольных терминов. Понятия адаптированы к тем временам, когда ... см. тексты выше.

Рассмотрев ряд работ, в которых авторы ссылаются на первоисточники и материалы, в которых имеют место ссылки на статьи, в которых ссылаются на первоисточники, можно уверенно сделать однозначные выводы.

ВЫВОДЫ:

1. Нет никаких документальных оснований утверждать, что современный Славянск заложен в 1645 году. Упоминание об объекте, называемом острожек (подобные строения, естественно, соорудались на Торских соляных озерах до и после 1645), не может служить достаточным основанием для трактования 1645 как даты основания города. Кроме того, ни в каких документах конкретно не прописан 1645 год, как дата сооружения этого острожка. Эта дата, фактически выдумана «краеоведами», ими и популяризуется. Некоторые «исследователи» от «краеведения», считают своим долгом «устарить» историю города и, непременно, сделать из этого сенсацию, но, о полноценности такой информации следует дискутировать только с принципиальными учеными историками, дорожащими своей репутацией.

2. В доступных документах однозначно и аргументированно годом основания современного Славянска указан 1676 год. В архивных документах, статьях и книгах ученых историков рассматривается именно эта дата.

3. В «Исторической хронологии Харьковской губернии» (1882) со ссылкой на «Книгу большому чертежу» (1627) (см. Приложение. – А. П.) и «Историко-статистическое описание Харьковской епархии» (описание преосв. Филарета), **автор упоминает о некоем поселении 1627-го года, называя его Торским городищем** (см. [8, с. 7]. – А. П.). Безусловно, в районе Торских озер

постоянно возникали временные поселения, которые организовывали приезжающие на 2-3 недели солевары. Как упоминается в документах, с целью безопасности солевары иногда прибывали группами по несколько сотен человек. Некоторыми современниками такие временные сезонные поселения в расказах и описаниях могли быть названы и городищами.

4. Об активности Донских казаков на территории Торских соляных озер упоминается и в документах 1621 года (см., например, [11, Т1, с. 177]. – А. П.) и в 1623 году (см., например, [11, Т1, с. 192]. – А. П.) и в 1625 (... *охочие люди ежслет варят соль, а от татар делают крепость...* см. [21, с. 57-58]. – А. П.). Разве эту ссылку с соответствующим упоминанием о «крепости» нельзя рассматривать как убедительный документ, для того чтобы *подарить* Славянску еще 20 лет истории? В таком случае следовало бы утверждать, что Славянск был основан в 1625 году (речь идет не о каком-то «острожке», но о «крепости»!!!...).

Увы, не исключено, что этими датами местные «краеведы», заигрывая с местной администрацией, будут еще *праздновать* не одну дату образования города. Будет спрос, найдется и предложение...

На данном уровне знаний о документальной истории Славянска, не утопая в демагогических дебатах о значении терминов «строительство», «основание» и «образование», есть все достаточные основания рассматривать именно 1676 год, как документально обоснованную дату основания современного города. 1645 год, как год основания современного Славянска – это всего лишь одна из неудачных выдумок незадачливых краеведов, которую нельзя воспринимать всерьез.

Dixi et animam meam salvāvi

ПРИЛОЖЕНИЕ:

Логичные значения рассматриваемых в «Примечании» понятий почерпнуты из доступных в интернете информационных источников, прежде всего, из Википедии.

Бурдюг – примитивное архаичное помещение земляночного и полуземляночного типа. В его основе была прямоугольная яма глубиной 1-1,5 м, в углах которой вкапывались столбы. Между ними плетеный из хвороста каркас, обмазывался глиной. Столбы и каркас незначительно поднимались над землей. Двух- или четырехскатное перекрытие покрывалось камышом. Сверху иногда накладывалась почва. В бурдюге летом было прохладно, а зимой лучше сохранялось тепло, исходящее от примитивной печи-каменки. Этот тип жилья выступал как основа запорожского зимовья. На Торских озерах хворостяной лес, камыш, глина широко использовались для строительства жилья и хозяйственных построек даже в XX веке.

Город. Исторически термин происходит от наличия вокруг поселения оборонительной ограды – земляного вала или деревянной стены. В старину городом называлось всякое крупное стационарное жилое место, окружённое такой оградой.

История городов и населённых пунктов начинается с их основания, с момента появления на их территориях первых людей и до поселения их семей для постоянного проживания. Историю населённых пунктов нередко ведут с момента их первого упоминания в документальных исторических письменных источниках, если таковые сохранились.

Несомненно, любой населенный пункт начинался с шалаша/куренья (или подобной постройки), но, даже сохранившееся упоминание об этом жилом объекте, по-видимому, не может рассматриваться как серьезная причина и достаточный аргумент для утверждения об установлении даты основания такого населенного пункта.

В научной литературе существует множество определений понятия «город», однако, однозначной трактовки этого термина нет, что обусловлено большим количеством различных характерных признаков города и степенью описания их особенностей.

К сожалению, этот факт зачастую является поводом для различного рода конъюнктурных ситуативных тематических спекуляций, особенно со стороны незадачливых ни за что не отвечающих «краеведов».

Городище – русское название бывших разного уровня укрепления поселений, обнесённых земляными валами. Как правило, такие поселения возникали не спонтанно, но закладывались для решения различных задач и располагались в труднодоступных, но стратегически важных местах: на берегах рек и ручьёв, иногда среди болот... Со стороны поля городища укреплялись земляными валами и рвами, служившими защитой от неприятелей. Защитный вал так же, как и край площадки городища, укреплялись частоколом или стенами из горизонтальных брёвен.

Городок – тип небольшого населённого пункта, обнесённо оборонительной оградой (земляной вал, частокол...), значительно меньше, чем город.

Книга Большому Чертежу – первый известный полный подробный свод географических и этнографических сведений о России и сопредельных государствах XVI-XVII веков. Документ составлен по указанию царя Иоанна Васильевича после 1552 г. Достоверно известная (возможно, третья) редакция составлена в 1627 году в Разрядном Приказе.

Крепость – так называли одиночные оборонительные сооружения и комплексы подобных строений. Обычно, это была обнесённая крепостной стеной территория, где находились постоянный гарнизон с большим запасом продовольствия и вооружения для пребывания в долговременной осаде. После изобретения новых видов вооружения и применения новых тактик ведения боя значимость крепостей как оборонительных сооружений ослабла.

К первым крепостным сооружениям можно отнести земляные валы, ряды из частокола, которым огораживались небольшие поселения, перед крепостной стеной иногда устраивали рвы с водой. Естественно, никаких подобных крепостей в районе Торских озер в начале XVII века не было.

Курень, шалаш (соломенный курень), сторожевой курень – сторожка (на огородах, бахчах и т. п.), временное помещение для рабочих, барак...

На Торских соляных озерах такие постройки сооружались, по-видимому, не из соломы, а из дерева (ветви и т. д.) и камыша. Принимая во внимание вахтенный график солеваров, это не были капитальные деревянные сооружения.

Острог – постоянный или временный населённый укреплённый опорный пункт, обнесённый частоколом из заострённых сверху брёвен высотой 4-6 метров.

Бревенчатая ограда острога помещалась на плоской местности или на возвышении небольшого земляного вала и была окружена с наружной стороны рвом. Острог чаще всего имел четырёхугольную форму с башнями, размещёнными по углам. Для сообщения с полем использовались проезжие башни.

В XVII веке остроги могли состоять из 12 сторожевых башен, которые были соединены частоколом. Размер острогов того времени достигал в плане 900 на 200 саженей (1800 на 400 метров). Внутри острога располагался самый минимум основных построек, включая колодец, за стеной – слободские (посадские) постройки.

Острожек – небольшой острог, который представлял собой небольшую укрепленную площадку, используемую скорее не как основательно укрепленный оборонный пункт, а для временного расположения патрулирующих засечную черту сторожей, охраняющих границу (см. статью «Сторожа» в «Приложении». – А. П).

Посад – населенная посадскими людьми территория за пределами центрального укрепления (монастыря, крепости и т. д.), которые во время нашествий или войн служили убежищем для

населения посадов (слобод). В перспективе, вокруг посадов (слобод) возводились такие укрепления как рвы, земляные валы и стены (в XVI-XVII деревянные), что впоследствии приводило к появлению городов-крепостей.

Слобода (так обычно назывался посад) – поселения (в том числе около города-крепости), жители которых состояли на государственной службе и, в разной степени, в зависимости от рода деятельности, освобождались от местных повинностей (например, уплата податей и воинская повинность). Часто такие поселения организовывались на новых осваиваемых землях. После окончания русско-литовской войны (1500-1503 гг) территория Слободской Украины (Слобожанщины) представляла собой незаселенное Дикое поле, через которое татары совершали набеги вглубь Московского государства.

Этот приграничный край при поддержке правительства активно заселялся особенно в XVI-XVII веках. Оседая вблизи крепостей Белгородской засечной черты, преграждавшей крымским татарам дорогу в Московское государство, переселенцы брали на себя сторожевую службу и военную защиту пограничья.

Солевары – применительно к рассматриваемой в данном исследовании теме, люди, занимавшиеся добычей пищевой соли способом выпаривания воды из высококонцентрированных соляных растворов, извлекаемых из колодцев (их было пять) в районе Торских соляных озер. Для описания и понимания этого вида промысла уместно употреблять понятие «старатели-солевары». Обычно солевары прибывали на Тор небольшими группами (или индивидуально) из ближайших населенных пунктов на 2-3 недели. Этот период пребывания на Торских озерах был обусловлен достаточностью припасенного провианта, запасом дров и количеством добытой соли, которую можно было с собой увезти.

Сторóжи (Сторожá) – в XIV-XVII веках в Русском государстве конные посты впереди сторожевой черты (отряд пограничной стражи), несущие наблюдательную службу в виду возможных

кочевников с Крыма. Обычно конные отряды сторожей насчитывающих до 10 человек, высылались из порубежных городов для дозорной службы и за Диким полем (территория, на которой располагались и Торские соляные озера). Сторожевая служба комплектовалась, в первую очередь, городскими казаками, детьми боярскими и другими знатными людьми. Сторожи должны были осуществлять контроль за закрепленными «урочищами» (участками поля). Основная их задача состояла в быстром оповещении порубежных городов о приближении крымских, перекопских и ногайских татар. Надзор за «урочищами» сторожа осуществляли сезонно (с ранней весны до зимы) нарядами (обычно по 2 недели каждый).

Частокол (или палисад) – препятствие иногда в виде стен из ряда деревянных столбов высотой в несколько метров, вертикально врытых на 1/3 своей длины в землю, расположенных вплотную или на небольшом расстоянии и соединённых между собой для прочности.

Обычно установка частоколов сопровождалась земляными фортификационными работами (земляные насыпи-валы, например). Частоколы подходили для быстрого возведения небольших укрепленных пунктов, особенно на территориях, богатых лесами. Такие укрепления были эффективными при непродолжительных конфликтах с малочисленным противником, потому как деревянные стены не могли противостоять огню и осадным орудиям. На Торских озерах в XVII веке каменные укрепления не возводились.

P.S.: TWIMC:

Буду признателен исследователям-документалистам, за предложения по расширению списка архивных источников, касающихся рассмотренной темы. Более глубокое изучение этих материалов приведет к созданию действительно коллективного исследования, посвященного истории образования города с необычайно интересной древней историей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИНФОРМАЦИОННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Сметная книга, Соленое, 1681/1682. РГАДА. – Ф. 210, оп. 6д, д. 117.
 2. Записки Одесского Общества истории и древностей. Т1. – Одесса: Въ городской типографіи, 1844.
 3. Записки Одесского Общества истории и древностей. Т3. – Одесса: Въ городской типографіи, 1853.
 4. Историко-статистическое описание Харьковской епархіи. Отдѣление 1. – Москва: Въ типографіи В. Готье, 1852.
 5. Историко-статистическое описание Харьковской епархіи. Отдѣление 2. – Москва: Въ типографіи В. Готье, 1857.
 6. Историко-статистическое описание Харьковской епархіи. Отдѣление 4. – Харьковъ: Въ Университетской Типографіи, 1857.
 7. Историко-статистическое описание Харьковской епархіи. Отдѣление 5. – Харьковъ: Въ Университетской Типографіи. 1858.
 8. К. П. Щелковъ. Историческая хронологія Харьковской губерніи. – Харьковъ: Въ Университетской Типографіи. 1882.
 9. Сборникъ судебныхъ рѣшеній, состязательныхъ бумагъ, грамотъ, указовъ и другихъ документовъ, относящихся къ вопросу о старозаимочномъ землевладѣніи въ мѣстности бывшей Слободской Украйны (Матеріалы къ истории старозаимочного землевладѣнія, извлеченные изъ, такъ называемыхъ, старозаимочныхъ процессовъ, производящихся въ судебныхъ учрежденіяхъ Харьковскаго округа). Составилъ В. В. Гуровъ, при участіи Бродскаго. – Харьковъ: Типографія Окружного Штаба, Нѣмецкая, № 26, 1884.
 10. Матеріалы для истории колонизаціи и быта степной окраины Московскаго государства (Харьковской и отчасти Курской и Воронежской губ.) въ XVI-XVIII столетіи, собранные въ разныхъ архивахъ и редактированные Д. И. Багалъем. Т1. – Харьковъ: Типографія К. П. Счасни, 1886.
 11. Акты Московскаго Государства, изданные Императорскою Академіею Наукъ (ред. Н. А. Поповъ), Т1. Разрядный приказъ. Московскій столъ. 1571-1634. – С.-Пб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1890.
 12. Акты Московскаго Государства, изданные Императорскою Академіею Наукъ (ред. Н. А. Поповъ), Т2. Разрядный приказъ. Московскій столъ. 1635-1659. – С.-Пб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1894.
 13. Акты Московскаго Государства, изданные Императорскою Академіею Наукъ (ред. Д. Я. Самоквасовъ), Т3. Разрядный приказъ. Московскій столъ. 1660-1664. – С.-Пб.: Типографія Императорской Академіи Наукъ, 1901.
 14. Описание документов и бумаг, хранящихся в Московском архиве Министерства юстици.
- Кн. 13. Типо-литографія Т-ва И. Н. Кушнеревъ и Ко, 1903.
15. Ю. А. Клочков. Славянск (Историко-публицистический очерк). – Сталино: Книжное издательство «Сталино-Донбасс», 1960.

16. Українська радянська енциклопедія, (у 17-ти т.), Головна редакція української радянської енциклопедії, /голов. ред. М. П. Бажан/. – К., 1963.

17. Український радянський енциклопедичний словник (у 3-х т.) /голов. ред. М. П. Бажан/ – К., 1968.

18. Історія міст і сіл Української РСР: У 26 т. /Донецька область (1970)/ П. Т. Тронько (голова редкол.). – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії АН УРСР, 1967-1974.

19. Радянська енциклопедія історії України: (у 4-х т. / Редкол.: А. Д. Скаба (відпов. ред.) та ін. – К.: Головна редакція Української радянської енциклопедії, 1969-1972.

20. Большая советская энциклопедия, (в 30 т +1) третье издание /глав. ред. А. М. Прохоров/ – М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1976.

21. В. П. Загоровский. Воронежский край с древнейших времен до конца XVII века. – Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1976.

22. Пірко В. О. До питання про час заснування м. Слов'янська // Український історичний журнал. К.: Наукова думка, 1976. – С. 114-118.

23. Український радянський енциклопедичний словник. (у 3-х т.), (видання друге). – К.: Головна редакція української радянської енциклопедії, 1987.

24. Советский энциклопедический словарь /глав. ред. А. М. Прохоров/ (издание четвертое, исправленное и дополненное). – М.: Издательство «Советская энциклопедия», 1989.

25. Украинский советский энциклопедический словарь. (в 3-х т.) /глав. ред. Бабичев Ф. С/ – К.: Главная редакция украинской советской энциклопедии им. М. П. Бажана, 1989.

26. Географічна енциклопедія України, (в 3-х т.) /Редкол.: О. М. Маринич (відповід. ред.) та ін. – К.: Українська радянська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1989-1993.

27. Пірко Василь. Заселення Степової України в XVI-XVIII ст. – Донецьк: Видано спільно з Головним управлінням освіти Донецької облдержадміністрації та ін., 1998.

28. Міста України. Довідник. – К.: НВП «Картографія», 1999.

29. Список історичних населених місць України (міста і селища міського типу). Затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р., № 878, Київ.

30. Российский энциклопедический словарь, (в 2-х кн), /глав. ред. А. М. Прохоров/ – М.: Научное издательство «Большая Российская энциклопедия», 2001.

31. Мозговой В. И., Ляшенко В. Г. Там, где было Дикое поле... Очерки истории Донецкого края. — Донецк: Фирма «Кардинал», 2001.

32. Пірко В. О. Заселення Донеччини у XVI-XVIII ст. (короткий історичний нарис і уривки з джерел). – Донецьк: Східний видавничий дім, 2003.

33. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння степової України в XVI-XVIII ст. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004.

34. В. Пірко, М. Литвиновська. Соляні промисли Донеччини в XVII-XVIII ст. (Історико-економічний нарис і уривки з джерел). – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005.

35. Современная украинская энциклопедия, (в 16-ти т.). – Х.: Клуб семейного досуга, 2007.

36. Міста України. Корисний довідник. – К.: АВК «Росток», 2007.

37. Г. Г. Пушкарев. Тор-Славянск. История в фотографиях. – Донецк: Издательско-полиграфическое предприятие «Проминь», 2011.

38. Енциклопедія історії України, (у 10-ти т.). / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України, Інститут історії України. – К.: В-во «Наукова думка», 2012.

39. Т. Богомаз. «Символике Славянска исполнилось 15 лет». ТВ-Плюс, 18.07.2012

[Електронний ресурс]. Режим доступа: (<http://tvplus.dn.ua/pg/news/6/full/id=9079>).

40. Я. В. Верменич. Донбас у контексті теорій порубіжжя: соціогуманітарний аналіз / Український історичний журнал. №1 (520) січень-лютий. Київ: Віддруковано з оригінал-макета у ТОВ «ДІА», 2015.

41. В ОстроВу. [Електронний ресурс]. Режим доступа: (http://www.ostro.org/donetsk/society/news/480092/?USE_DESKTOP=1) 04.09.2015 «Местные власти Славянска решили выяснить настоящий возраст города и точную дату его основания».

42. На сайте 6262.com.ua, Славянск (6 сентября, 2018). А. Пилипенко. 5 интересных исторических фактов о Славянске. [Електронний ресурс]. Режим доступа: (<https://www.6262.com.ua/news/2147793/5-interesnyh-istoriceskih-faktov-o-slavanske>)

43. На сайте 6262.com.ua, Славянск (6 сентября, 2018). Д. Журавлёв. Славянск построили осенью, но в каком году? [Електронний ресурс]. Режим доступа: (<https://www.6262.com.ua/news/2148846/slavansk-postroili-osenu-no-v-kakom-godu>)

44. Вікіпедія. [Електронний ресурс]. Режим доступа: (<https://uk.wikipedia.org/wiki/Слов'янськ>)

45. Википедия. [Електронний ресурс]. Режим доступа: (https://ru.wikipedia.org/wiki/Герб_Славянска)

МИХАЙЛО ПЕТРЕНКО В «КРАЮ ДЗЕРКАЛ», АБО ЕВОЛЮЦІЯ ОДНІЄЇ КРИТИКИ

До нашого часу збереглося небагато віршів поета-романтика першої половини XIX ст. Михайла Петренка (1817-1862), але є сподівання, що його рукописні твори ще буде знайдено.

Уперше вірші Поета було надруковано О. Корсуном у поетичній збірці «Сніпъ» (1841) [1].

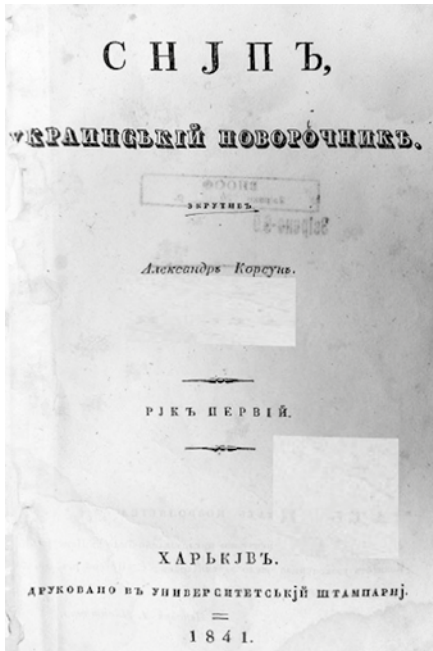
Наступні публікації з'явилися в альманасу І. Бецького «Молодикъ» (1843) [2] та «Южном руском зборнике» А. Метлинського (1848) [3].

Фактично, читачі й дослідники творчості Михайла Петренка знайомі з його поезіями тільки за цими трьома виданнями.

Дотепер невідомо, коли й де він почав писати вірші, чому припинив свою поетичну діяльність, який твір написано останнім...

Критики свого часу загалом давали позитивну оцінку творчості Поета, але найвищу оцінку його поезія отримала від народу: Петренківська спадщина донині живе в піснях по всьому світу, де живуть українці.

Досить цікаво вивчати життя й творчість людини, яка була не тільки поетом, а й службовцем. Відомо, що Михайло Петренко після закінчення юридичного фа-

культету Харківського університету служив на посадах в установах Міністерства юстиції, а в період 1849-1862 рр. був повітовим стряпчим (прокурором) у Лебедині (зараз Сумська обл.).

Поети віршують, читачі знайомляться з їх творами. Відповідно до вподобань книжка може потрапити на полицю читача або десь загубитися. Критики теж читачі, але вони пильно вивчають творчий процес митця та у своїх статтях висловлюють фахову думку про його творчість.

Пересічний читач зазвичай погоджується з усталеною думкою щодо творчості того чи іншого митця, не звертаючись до першоджерел.

Тож цікаво зрозуміти, чи критики просто виказували свою ерудицію, порівнюючи творчість Михайла Петренка з деякими авторами, чи справді були підстави стверджувати про якісь наслідування.

Через невелику поетичну спадщину Поета мотиви його творчості глибоко не вивчалися, хоча літератори, науковці й критики не залишали його поза увагою. Можливо, саме це стало причиною того, що, зазначаючи самотність Поета, окремі дослідники та критики, на жаль, не наважилися гідно оцінити його творчість і якийсь час думка про наслідування ним деяких його поетів-сучасників була домінуючою.

Тож доцільно переглянути відомі критичні статті, у яких ідеться про такі порівняння, та проаналізувати еволюцію висловів авторів щодо творчості Михайла Петренка. Та й порівняння текстів творів Михайла Петренка саме зі згаданими критиками віршами деяких поетів допоможе розібратися в цих питаннях.

Проаналізуємо, що писали критики про Михайла Петренка, порівнюючи його творчість з віршами М. Лермонтова та І. Козлова

Уперше критики розглянули творчість Михайла Петренка 1842 року. У літературному журналі «Маяк» було надруковано рецензію М. Тихорського на поетичну збірку «Сніп» (1841). Зокрема про поезію Михайла Петренка критик пише:

«...вотъ гдѣ она! вотъ гдѣ наша поэзія! То-то читаю и журналы и книги – стиховъ много – стиховъ звучныхъ, плавныхъ и даже трескучихъ,

а все поезіи нїть, какъ нїть! Да гдѣ она дѣвалась, наша собственная поезія? А вотъ видите ли въ чемъ дѣло, я вамъ расскажу небольшую исторію о походе нашей поезіи: кто и какъ мнѣ ее рассказал, узнаете послѣ...*Слушайте!* Лермонтовъ, уѣзжая на Кавказъ, увезъ съ собой и поезію, онъ умеръ, поезія осталась одна сироткой на чужой сторонѣ: къ кому пріютиться? На Кавказѣ народъ все военный, суровый: ну кто же приголубитъ красавицу поезію? Перейти къ Черкесамъ, Горцамъ! какой страхъ!...ей беззащитной женщиночкѣ, къ варварамъ!... Дѣло другое – на крыльщикахъ воображенія поэта взвиться надъ Кавказскими горами, и съ недосыпаемой для измѣнческой винтовки выси, заглянуть въ аулъ, это другое дѣло – тутъ она и въ безопасности – и самъ другъ съ воображеніемъ поэта .. но отправиться одной одишеюшкою къ Горцамъ! красавицу? дѣло невозможное. Попадешь на вѣки вѣчные въ неволю!...*Вотъ она думала, передумала и рѣшилась наконецъ отправиться опять въ Петербургъ; наняла извозчика. – Петренко не промахъ, провѣдалъ какъ-то, что поезія ѣдетъ на долгихъ въ Петербургъ и какъ нарочно черезъ Харьковъ; въ извѣстный день онъ и засѣлъ на Холодной горѣ, въ провальѣ. Была ночь, когда поезія подъѣзжала къ Харькову, желая въ полночь насладиться Малороссійскою ночью, она вышла изъ повозки, и вперивъ глаза въ звѣздное небо, тихо брела по бульвару, извивавшемуся около дороги; г. Петренко не долго думалъ: схватилъ поезію, и бѣгомъ съ нею домой. Съ тѣхъ поръ поезія живетъ въ заперти у г. Петренки; онъ выучилъ ее Малороссійскому языку, и волею-неволею заставляетъ ее пѣть думки. Теперь не видать вамъ, господа, поезіи въ Петербургъ; г. Петренко до безумія влюбился въ Mademoiselle поезію; M-lle поезія очень равнодушна къ M-r Петренко – слѣдственно они никогда не расстанутся... Эту исторію рассказывала мнѣ сама M-lle поезія, а какимъ образомъ она поезія, живущая въ Харьковѣ у Петренки, рассказывала мнѣ, нанимающему квартиру въ Петербургъ, чуть чуть не на Смоленскомъ кладбищѣ, объ этомъ вы можете спросить у г. автора Александрины: онъ вамъ какъ разъ докажетъ – что, что...животный магнетизмъ... тайное сочувствіе... . воспріимчивость, что растояніе и милліона веретъ... не могу хорошенько объяснить вамъ – а дѣло очень естественно – спросите Фанѣ Дима...*

... Думки поетъ не г. Петренко, а поэзія; что я васъ не обманываю, извольте посмотрѣть – вотъ, напримѣръ Недоля; видите ли, поэзія начала было пѣть по старому, да Петренко настроилъ ее на свой ладъ:

НЕДОЛЯ

В минуту жизни трудную
Теснится въ сердце грусть ...
Лермонтовъ.
Дивлюся на небо та й думку гадаю:
Чому я не соколъ, чому не лїтаю?
Чому менї, Боже, Ти крилля не давъ?
Я бъ землю покинув и въ небо злїтавъ...
Далеко, за хмари, подальше вїдъ свїту,
Шукать собї долї, на горе привїту,
И ласки у сонца, у зїрокъ прохатъ,
Й у свїтї ихъ яснїм себе покохатъ.
Бо долї ще з-малу кажусь я нелюбїй;
Я наймїт у неи; хлопцюга прибуднїй:
Чужїй я у долї, чужїй у людей...
Хиба хто кохае нерїднихъ дїтей?...
Кохаюся лихомъ и щастя не знаю,
И гїрко безъ долї свїй вїкъ каратаю;
Й у горї спїзнавъ я, то тїлькї одна
Далекое небо моя сторона.....
И на свїтї гїрко! – Якъ стане ще гїрше,
Я очи на небо – менї веселїше,
И въ думкахъ забуду, що я сирота –
И думка далеко, високо лїта!...
Такъ дайте же крилля, орлячого крилля!
Я землю покину – и на новосїлля
Орломъ бистрокрилимъ у небо польну
И въ хмарахъ вїдъ свїту на-вїкъ утону.

Теперь вы убѣдились, что я говорю правду – сама поэзія поетъ эти думки, не самозванецъ поэзія, а поэзія настоящая, поэзія, которая, пѣла съ Пушкинымъ, съ Лермонтовымъ. Мало вамъ для доказательства Недоли.... Извольте вечерній дзвѣнъ.... но если выписывать все лучшее изъ Думокъ, то надо выписать все по порядку, а это было бы просто обокрасть Снѣгъ – похитить у него брилліанты...» [4, Т5, с. 11-13].

М. Тихорський високо оцінив поезію Михайла Петренка та не намагався, порівнюючи її з лермонтовською, розглядати згаданий вірш як наслідування. Михайла Петренка подано як поета, який лише гідно продовжив лермонтовські поетичні традиції.

До такої думки критика спонукало, мабуть, не те, що Михайло Петренко використав два рядки з вірша М. Лермонтова як епіграф до свого вірша «Недоля».

Наступна згадка щодо творчості Михайла Петренка зустрічається в «Очеркахъ изъ украинской литературы» [5], виданих у трьох числах журналу «Исторического вѣстника» (1881). 1884 року ці матеріали було надруковано окремою книгою «Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія» [6]. Наводимо тільки деякі тексти, де автор «Очерков...», відомий літературознавець М. Петров, порівнює творчість Михайла Петренка й російських поетів М. Лермонтова (1814-1841) та І. Козлова (1779-1840):

«...Не меньшимъ почетомъ и уваженіемъ пользовался въ украинской литературѣ и Лермонтовъ. Въ своемъ мѣстѣ мы упоминали уже о пародированномъ переложеніи П. П. Гулакомъ-Артемовскимъ «Думы» Лермонтова на украинскую рѣчь. Кроме того, ясные слѣды подражанія Лермонтову мы находимъ у малорусскихъ стихотворцевъ М. Петренка и С. Л. (так у автора. – О. П.) Метлинскаго (подъ псевдонимомъ Родыны). Но, что всего замѣчательнѣе, вліянію двухъ знаменитыхъ поэтовъ русскихъ въ извѣстной степени подчинился даже Т. Г. Шевченко... [6, с. 127]

... стихотворенія Петренка написаны подъ вліяніемъ Козлова и Лермонтова. Къ такимъ стихотвореніямъ относятся: «Вечерній

дзвінъ», «Недоля», «Вечиръ», «Думка», «По небу блакитнімъ очіма блукаю», и др. Изъ нихъ «Вечірній дзвінъ» свідътельствуєть объ отношеніяхъ Петренка къ пушкинскої поэзіи и именно къ Козлову, одному изъ представителей пушкинскої школы, а остальные три стихотворенія написаны по подражанію Лермонтову. «Вечерній дзвінъ» Петренка напoминаєть намъ стихотвореніє Козлова подъ тѣмъ же заглавіємъ и, вѣроятно, написано подъ его вліяніємъ.

(далі М. Петровим подано текст вірша Михайла Петренка «Як в сумерки вечерній дзвін» – О. П.)

... Стихотвореніє «Недоля» сначала напечатано было съ эпиграфомъ изъ «Молитвы» Лермонтова и въ самомъ дѣль поддѣльвается подъ ея тонъ (далі М. Петровим подано текст «Дивлюся на небо та й думку гадаю...», див. порівняння текстів на стор. 288. – О. П.).

Лермонтовскіє мотивы и приемы замѣтны также въ стихотвореніи Петренка «Вечиръ». Оно ближе всего подходит къ стихотворенію Лермонтова «Выхожу одинъ я на дорогу». Петренко также наблюдаетъ ночное небо и спрашиваетъ его о причинъ своей грусти: (далі М. Петровим подано текст «Схилившись на руку, дивлюся я...», див. порівняння текстів на стор. 291. – О. П.).

... Но, при несомнѣнномъ подражаніи Лермонтову, поэзія Петренка отличается еще болѣе грустнымъ тономъ, постоянно о чемъ-то вздыхаетъ и порываєть отъ земли къ небу...» [6, с. 162-164].

Відомий вчений О. Огоновський, перебуваючи під впливом коментарів М. Петрова [6], 1889 року досить докладно пише про творчість Михайла Петренка:

«...Большу часть стихотворовъ написалъ Петренко подъ влияемъ поэзіи Козлова и Лермонтова. Только-жъ думки Петренка суть ще сумнѣйши, нѣжъ отвѣтны элегійни творы Лермонтова...» [7, с. 578-580].

У відомій енциклопедії (1898) було надруковано статтю про Михайла Петренка, де згадувалося: «... малорусскій поэтъ... писалъ подъ вліяніємъ Лермонтова и Козлова...» [8, Т23, с. 453].

Надрукована в «Русском Биографическом Словаре» (1902) стаття про Михайла Петренка повністю мотивована текстами М. Петрова:

«...Оцѣнка стихотвореніямъ Петренка сдѣлана въ «Историческомъ Вѣстникѣ» 1881 года за августъ и въ «Очеркахъ исторіи украинской літератури XIX столѣтія» Н. И. Петрова. Одна изъ пѣсенъ Петренка: «Минулися мои ходы» написана, повидимому, въ подражаніе пѣснѣ украинскаго писателя И. П. Котляревскаго «Віють вітри» въ его оперѣ «Наталка Полтавка». Но значительная часть стихотвореній Петренка написана въ подражаніе русскимъ поэтамъ: И. И. Козлову и особенно Лермонтову. Такъ, стихотвореніе Петренка «Вечерній дзвінъ» напминаетъ намъ стихотвореніе Козлова подъ тѣмъ же заглавіемъ («Вечерній звонъ») и, безъ сомнѣнія, написана подъ его вліяніемъ. Стихотвореніе «Недоля», сначала напечатанное съ эпиграфомъ изъ «Молитвы» Лермонтова, поддѣлювается подъ ея тонъ. Лермонтовскіе мотивы и приѣмы замѣтны также въ стихотворенію Петренка «Вечіръ». Оно ближе всего подходитъ къ стихотворенію Лермонтова «Выхожу одинъ я на дорогу». Вообще Петренко, соотвѣтственно личному своему настроенію и характеру малорусской народной поэзіи, подражалъ преимущественно элегическимъ, стихотвореніямъ Лермонтова...» [9, Т13, с. 637-638].

У поетичній антології (1908) опубліковано деякі вірші Михайла Петренка та невеличкі відомості про його творчість:

«...В своїхъ ліричнихъ поезіяхъ Петренко здебільшого наслідувавъ форму народнихъ пісень та зразки кращихъ тогочаснихъ російськихъ поетівъ: Лермонтова і Козлова. Майже всі поезії Петренка мають журливий елегічний тонъ; одъ їхъ віє якимсь смуткомъ розчарованої життjамъ душі, плачемъ за втраченою долею, за щастjамъ...» [10, с. 175-176].

У «Хрестоматії нової української літератури» (1926) М. Плевако писав про Михайла Петренка:

«...Творчість його зазнала на собі впливу російськихъ поетівъ-романтиківъ 20-30 р.р. – Козлова, Лермонтова й іншихъ. Найкращими

поезіями Петренка треба вважати: «Небо» («Дивлюся на небо, та й думку гадаю»), вірш, що був покладений на музику і зробився популярною пісню-романсом на Україні, «Вечерній дзвін», записаний під впливом російського поета Козлова, «Вечір», що нагадує «Вихожу один я на дорогу» Лермонтова, «Весна», «Думи мої», «Смута» та інші...» [11, Т1, с. 335].

Л. Перетц 1928 року в статті, згадуючи про Михайла Петренка, посилається на М. Тихорського [2, с. 11-13]:

«...Сама поезія поетъ эти «Думки», не самозванецъ поезія, а поезія настоящая, поезія, которая пѣла съ Пушкинымъ, Лермонтовымъ...» [12, с. 213].

У підручнику історії української літератури О. Дорошкевича, виданому 1930 року, у розділі «Другорядні поети» також згадав Михайла Петренка:

«...Поезії М. Петренка (всього 14) визначаються своїми мотивами розчарування («Недоля»), суму («Вечір») та загальної меланхолії, властивими сентиментальній ліриці. Запозичивши деякі мотиви з усної лірики («Минулися мої ходи») та з російських поетів (Козлова), Петренко дав досить милозвучні зразки, повиті щирим настроєм і чуттям...» [13, с. 90].

Відомий літературознавець А. Шамрай у своїй книзі-дослідженні багато уваги приділив творчості Михайла Петренка:

«...На думку М. Тихорського, М. Петренко в своїх поезіях підніс українську мову до верхів творчості Пушкіна і Лермонтова... [14, с. 168-169]

...Його вірші, об'єднані під циклічними заголовками «Думи мої», «Небо», «Слов'янськ», не виходять за межі вузьких суб'єктивних настроїв, перейнятих серпанком глибокої меланхолії. Цей підкреслено сумовитий тон його поезій дав можливість М. І. Петрову в своїх «Очерках» характеризувати Петренка, як учня в деякій мірі Лермонтова, з його сумними темами – «поезія Петренка отличается еще более грустным тоном, постоянно о чем то вздыхает и порыва-

ется от земли к небу». Крім Лермонтова, що на його думку впливав на форми лірики Петренка, називає він ще імена Пушкіна і Козлова, традиціями яких визначається те, що становило особливості поезії Петренка. Певні нові тенденції супроти старших харківських поетів в творчості Петренка вбачає і М. Зеров, спиняючись більше на конкретних прикметах віршів Петренка. «... в його поезії більше книжного, навіяного літературою...своїм віршом, амфібрахіями романсу «Дивлюсь я на небо», різностоповими ямбами свого «Вечеру», епіграфами Лермонтова Петренко відходить трохи від попередніх романсистів. Поряд з піснею він дає і ліричні медитації в дусі тогочасної російської лірики. У нього інші образи, складніша синтакса. Він не замикається виключно у крузі народніх поетичних образів... [14, с. 171-173]

...Показові є таксамо і ритмічно-синтаксичні побудування віршу з розгорнутим реченням, що закінчується патетичним запитанням –

І тьохка серце у мене,

А в очах темно, темно мутно...

Чого ж в душі становиться так смутно,

Коли дивлюсь, вечірнє небо, на тебе?

що нагадувало М. Петрову патетику Лермонтовського «Выхожу один я на дорогу».

Что же мне так скучно и так грустно...

...Характерніший зразок романтичного навіяння є вірш Петренка «Як в сумерки вечірній звін», як в частині образотворчій, так і в ритмічній, являючись вільним переспівом відомого віршу І. Козлова «Вечерний звон».

Як в сумерки вечірній дзвін,

Під темний вечір сумно дзвоне,

Як з вітром в полі плаче він,

А у діброві тяжко стогне,

Тоді душа моя болить,

Від смуги плачу по невірній

А думка все туди летить,

Де вперш почув я дзвін вечірній,

Де вперше так я полюбив

Поля привольні і діброви,
Де вперше світ і радість вздрів.
Та карі очі, чорні брови.

В цьому уступі є типові розгорнуті періоди, що так бискуче представлені напр., у відомому вірші Лермонтова «Когда волнуется желтеющая нива»..., де вірш складається з двох розгорнутих речень, чи, власне, періодів. Але в більшості поезій Петренка, як «Любовник», «Чого ти, козаче», «Чом не заплакати мені», «Туди мої очі, туди моя думка», як і інші його поезії не виходять за межі романсової строфики і синтаксично-ритмічного побудування...

...М. І. Петров, встановлюючи зв'язки між віршами Петренка і Лермонтова, не дооцінював значіння цього моменту, різних стилістичних стихій, з яких виходили обидва поети, так само, як не відчув тої своєрідної метаморфози, яку мусіли відбутися світові романтичні мотиви, потрапляючи на місцевий український ґрунт. Так, напр., згадуючи відому річ Петренка «Дивлюсь я на небо...», Петров уважає можливим припустити, що автор «в самом деле подделывался под тон молитвы Лермонтова». (На початку віршу Петренка стоїть епіграф з цієї поезії). Не кажучи вже про те, що між цими поезіями спільного дуже мало, важливо нам підкреслити радикальну різницю стилістичної традиції, відсутність у Лермонтова того епічного складу, що становить невід'ємну рису Петренкової пісні, хоч тема «світової туги», звичайно, походження не епічного. Взяти хоча б типові образи Петренкового віршу:

Чому я не сокіл, чому не літаю...

Шукать собі долі, на горе привіту...

Бо долі я змалку кажуся нелюбий...

Так дайте же крилля, орлячого крилля... і т.д.

щоб одразу відчутти в цих рядках усталену символіку багатьох українських пісень. Перший і останній приклад є найпопулярніший засіб уної метафоричності, що його находимо в піснях XVIII-го століття:

Ой коли б я мав та орлові крила,

Полетів би я, де дівчина мила...

...В цілому, відхід від сантиментальних традицій позначається в

більшій ліричності віршів Петренка, Афанасьєва-Чужбинського, В. Забіли у відході від простоти тематичної, якою позначаються сентиментальні романи, заведення тем філософських і т. д. Піднеслись до складної синтаксично і ритмічно лірики російських поетів 20-40-х років, поза нечисленними спробами Петренка, вийти за замкнуті межі романсу, побудованого на пісенних традиціях, їм в більшості не щастило. Тому то при встановленні зв'язків з російською лірикою треба мати на увазі не таких поетів, як Лермонтов, а творців романсів «любовных песен», що в 40-х роках були явищем в російській літературі другорядним і не стояли на першому плані... [14, с. 174-178].

У двотомній «Історії української літератури» (1954) наведено інформацію про Михайла Петренка:

«...На віршах Петренка певною мірою позначився вплив ліричних поезій Лермонтова. На це вказує і епіграф до першого надрукованого вірша «Недоля» («Дивлюся на небо...»), взятий з поезії Лермонтова:

*В минуту жизни трудную,
Теснится (ль) в сердце грусть...*

Чимало спільного у вірші Петренка «Вечір» («Схилившись на руку, дивлюся я...») з поезією Лермонтова «Выхожу один я на дорогу...».

Вірш Петренка «Вечірній дзвін» є вільним переспівом однойменного твору російського поета Козлова... [15, Т1, с. 191-192].

Журналіст і педагог зі Слов'янська І. М. Овчаренко у статті (1956) про творчість Михайла Петренка писав наступне:

«...Как и на всей поэзии, на этой песне отчетливо видно влияние народно-песенного творчества и русских поэтов, особенно М. Ю. Лермонтова (песня имела эпиграф из Лермонтова)...» [16].

1960 року вийшла найважливіша книга щодо творчості Михайла Петренка. У вступній статті до книги «Віктор Забіла. Михайло Петренко. Поезії» Г. Нудьга висловлюється про творчість Михайла Петренка:

«...Автори історико-літературних робіт розглядали творчість Петренка здебільшого під кутом зору зв'язків її з тогочасними яви-

щами в російській літературі. Так, М. Петров у своїх «Очерках истории украинской литературы XIX ст.» (К., 1884) небезпідставно відшукає сліди впливу на М. Петренка російських поетів І. Козлова та М. Лермонтова. Правда, цей вплив Петров шукає у текстових збігах, тоді як насправді його слід вбачати у нахилі до роздуму, перейнятому від Лермонтова, у використанні деяких ритмічних форм його вірша...

...У творчості М. Петренка, можна сказати, вдало поєдналися впливи кращих тогочасних російських і українських поетів (М. Лермонтова, І. Козлова, І. Котляревського, Т. Шевченка) і української народної пісні. Він не тільки запозичує з них образи, настрої, а й стилізує їх та розробляє поширені пісенні мотиви» [17, с. 34-48].

У книзі «Віктор Забіла. Михайло Петренко. Поезії» зазначено таке:

«...Дивлюся на небо. Вірш уперше надрукований в альманасі О. Корсуна «Сніп», 1841, стор. 175, під заголовком «Недоля». Тут перед текстом поданий епіграф:

В минуту жизни трудную
Теснится в сердце грусть...
Лермонтов.

...Як в сумерки вечірній дзвін. Переспів з І. І. Козлова (1779-1840) – «Вечерний звон». У свою чергу Козлов на російську мову переклав з англійської, вірш Томаса Мура «Those evening bells»...» [18, с. 205-209].

В «Історії української літератури» (1964) про Михайла Петренка написано:

«...Вірші Петренка відзначаються тужливим, елегійним тоном, який нагадує елегії російського поета Козлова і окремі поезії Лермонтова.

...Найпопулярніший вірш Петренка «Небо» («Недоля»), відомий під назвою «Дивлюся на небо та й думку гадаю», став народною піснею. За епіграф до вірша поет узяв слова з М. Лермонтова: «В минуту жизни трудную теснится ль в сердце грусть...» ...

...За мотивами російського поета Козлова («Вечерний звон») Петренко пише елегію: «Як в сумерках вечірній дзвін», в якій з глибоким почуттям висловлює настрої розлуки, самотності:

Як в сумерки вечірній дзвін
Під темний вечір сумно дзвоне,
Як з вітром в полі плаче він,
А у діброві тяжко стогне,
Тоді душа моя болить,
Від смуги плачу по невірній,
А думка все туди летить,
Де вперш почув я дзвін вечірній...»
[19, с. 292-294].

У восьмитомній «Історії української літератури» (1967) про Михайла Петренка подано таку інформацію:

«...Поезію «Дивлюся на небо» вперше надруковано в альманасі О. Корсуна «Сніп» (1841) під заголовком «Недоля»; перед текстом – епіграф: «В минуту жизни трудную теснится в сердце грусть...Лермонтов». Сучасники відзначали, що поезія Петренка формувалася під впливом великого російського поета, але вплив цей не слід перебільшувати. Про це писав ще М. Петров: «При несомненном подражаним Лермонтову поэзия Петренко отличается еще более грустным тоном; поэт постоянно о чем-то вздыхает и порывается от земли к небу».

Творчість Петренка зазнала впливу поезії І. Козлова ...» [20, Т2, с. 299-301].

У вступній статті І. Айзенштока до книги «Українські поети-романтики 20-40-х років ХІХ ст.» (1968) про Михайла Петренка надруковане таке:

«...А. М. Тихорський у рецензії на цей альманах відзначав, що поезія М. Петренка – «поезія справжня, поезія, яка переспівувалась з Пушкіним, з Лермонтовим».

Дожовтневі історики української літератури (М. І. Петров, М. П. Дашкевич), ніби розвиваючи останнє судження рецензії Тихор-

ського, писали про вплив Лермонтова і Козлова на Петренка. Причому переважно брали до уваги зовсім випадкові і малопереконливі зовнішні ознаки, на зразок епіграфа з Лермонтова до поезії «Недоля» в «Снопі» або перегуки вірша «Як в сумерки вечірній дзвін...» з відомим віршем І. І. Козлова «Вечерний звон». Цього, звичайно, надто мало, щоб серйозно говорити про якийсь дійовий вплив на творчість Петренка згаданих поетів. Найзначніші впливи на вірші Петренка – інші; це на-самперед сучасна поету народна пісня та поширений міський романс.

Відома нам творчість Петренка дуже невелика, як сказано, за обсягом, і в ній зовсім відсутні будь-які хронологічні віхи. Важко тому точно і певно говорити про основні тенденції його розвитку як поета, хоча дуже спокусливо уявляти собі, що еволюція поета почалась з наслідування народної пісні, а потім перейшла до імітації міської романсової лірики...

...В такому разі наступним етапом творчого розвитку Петренка як поета є його вірші, позбавлені (свідомо або несвідомо, – це питання, на яке зараз неможливо дати точну відповідь) будь яких виразних рис народної лірики, та зате повністю пройняті відгомонам романсової лірики. Саме ці вірші найбільше захопили Тихорського, підказавши йому високе і почесне для українського поета порівняння з Лермонтовим, і мало не стали причиною проголошення Петренка поетичним спадкоємцем незадовго перед тим убитого поета.

Але, як показав А. Шамрай, не кажучи вже про різючу невідповідність ідейних та стильових спрямувань обох поетів, вірші Михайла Петренка характеризуються не перебореним цілком наслідуванням українського пісенного фольклору, незважаючи на всі спроби від нього відійти...» [21, с. 55-57].

В книзі «Українські поети-романтики 20-40-х років XIX ст.» (1968) згадується:

...Небо. Поезія в трьох частинах. Перша частина її під заголовком «Недоля» з епіграфом: «В минуту жизни трудную теснится в сердце грусть... Лермонтов» – була вперше надрукована в альманасі «Сніп», 1841, стор. 175-176. Там же (стор. 178-179) було надруковано

і другу частину, що починається рядком: «По небу блакитнім очима блукаю...» Третя частина вперше надрукована під заголовком «Вечір» в альманасі «Молодик», 1843, ч. 2, стор. 101-102.

...«Як в сумерки вечірній дзвін...» Вперше надруковано під заголовком «Вечірній дзвін» в альманасі «Сніп», 1841, стор. 176. Ця поезія є переспівом з І. І. Козлова – «Вечерний звон»... [22, с. 618-620].

У «Краткой литературной энциклопедии» (1968) написано: «...В романтически окрашенных стихах П. сказалось нек-рое влияние Т. Г. Шевченко, М. Ю. Лермонтова...» [23, Т5, с. 723].

У передмові до збірки поезій «П. Гулак-Артемівський, Л. Боровиковський, В. Забіла, М. Петренко» (1968) Б. Деркач писав:

«...Голос людини, невдоволеної життям, особливо виразно звучить у найпопулярнішому вірші Петренка, відомому під назвою «Дивлюся на небо та й думку гадаю». Епіграфом до вірша поет узяв слова М. Лермонтова «В минуту жизни трудную теснится ль в сердце грусть...»...

...Вірші Петренка за своїм характером і елегійним тоном співзвучні поезіям російського письменника Козлова та деяким творам Лермонтова...» [24, с. 17-18].

В «Історії української літератури» (1968) є дещо й про Михайла Петренка:

«...Так, у популярному романсі «Дивлюсь я на небо» є рядки, властиві романтичній поезії в дусі М. Лермонтова:

Коли б мені крилля, орлячі ті крилля,
Я б землю покинув і на новосілля
Орлом бистрокрилим у небо полинув
І в хмари навіки од світу втонув!
[25, Т3, с. 254-255].

У статті «Сучасник Шевченка» (1973) К. Шептії так пише про творчість Михайла Петренка:

«...Критик А. Тихорський, рецензуючи альманах «Сніп» за 1842 рік (точніше, 1841), де були надруковані його вірші (Михайла Петренка),

відзначив «їхній ліризм і високу емоційність». Сама поезія, пише він, «співає ці думки». Поезія справжня, поезія, яка переспівувалась з Пушкіним, з Лермонтовим...» [26, с. 216-217].

... Ще в дожовтневий час М. Дашкевич та М. Петров писали про певний вплив на М. Петренка Лермонтова і Козлова. Цю думку дехто з літературознавців поділяє і в наш час. Так, І. Пільгук зазначає, що «за мотивами російського поета Козлова («Вечерний звон») Петренко пише елегію «Як в сумерки вечірній дзвін...» Однак з цим не згоджується Ієремія Айзеншток. Він відмічає, що дожовтнєві історики української літератури «переважно брали до уваги зовсім випадкові і малопереконливі зовнішні ознаки, на зразок епіграфа з Лермонтова до поезії «Недоля» в «Снопі» або перегуки вірша «Як в сумерки вечірній дзвін». Цього, звичайно, надто мало, щоб серйозно говорити про певний вплив на творчість Петренка названих поетів». Гадаємо, що він має рацію. Адже «Вечерний звон» Козлова – це не що, як переклад з англійської вірша Томаса Мура. Тож слід було б говорити не стільки про вплив Козлова, як Мура. Однак, уважно ознайомившись з обома творами, не важко помітити цілковиту самостійність кожного...» [26, с. 218].

У «Лекціях з історії української літератури...» (1977) М. Зерова про Михайла Петренка написано:

«...Третій доволі талановитий романсист 40-х рр. – Михайло Петренко...

Але взагалі в його поезії більше книжкового, навіяного літературою. Думки Петрова, що знаходив у нашого автора відгомони Козлова та Лермонтова, не завжди обґрунтовані (Петренків «Вечір»:

Схилившись на руку, дивлюся я
В вечірне країнебо далеко і глибоко,
І чуло проситься душа моя
Туди, де потонуло в хмарах око –

ні настроєм, ні ритмом неподібний до Лермонтовського «Вихожу один я на дорогу»), – але своїм віршем, амфібрахіями романсу «Дивлюсь я на небо», різностоповими ямбами свого «Вечору», епіграфами з Лермонтова Петренко трохи відходить від попередніх романсистів.

Поряд з піснею він дає і ліричні медитації в душі тогочасної російської лірики:

Як в сумерки вечірній дзвін
Під темний вечір сумно дзвоне,
Як з вітром в полі плаче він,
А у діброві тяжко стогне,
Тоді душа моя болить...

У нього відмінні образи, складніша синтакса, він не замикається виключно в крузі народних поетичних засобів... [27, с. 97].

У книзі О. Гончара «Українська література передшевченківського періоду і фольклор» (1982) надано дослідження, у якому аналізується творчість Михайла Петренка:

«...У ліриці М. Петренка органічно поєднуються літературно-романтичні і народопісенні творчі принципи...» [28, с. 265-270].

Також автор зазначає «...відгомін творів ... Лермонтова, Козлова, міського романсу...» в поезії Михайла Петренка.

М. Яценко у вступній статті до поетичної збірки «Українські поети-романтики. Поетичні твори» (1987) писав і про Михайла Петренка:

«...Своєрідне космічне світосприйняття, таке характерне для романтиків (зокрема, для М. Лермонтова), дістало чи не яскравіший вияв у творчості М. Петренка – цикл «Небо» («Дивлюся на небо», «По небу блакитнім очима блукаю» та ін.). «При безсумнівному наслідуванні Лермонтова, – зазначав М. І. Петров, – поезія Петренка відзначається ще сумнішим тоном; поет постійно про щось зітхає і поривається від землі до неба». Естетизація природи як аналога душі, втеча від жорстокості і пошлості земного буття в кінцевому підсумку були формою, хоч і пасивного, протесту проти дійсності; поза самотності, світова скорбота теж були ні чим іншим як вираженням суспільного змісту внутрішнього світу особистості і разом з тим ненастанного пошуку гармонії, воз'єднання із світом...» [29, с. 34] (див. [36, с. 305-306] також. – О. П.).

Досить аналітичну статтю К. Шептія надруковано в журналі «Вітчизна» (1989):

«...Михайло Петренко стояв на передових позиціях свого часу. Він, безперечно, глибоко знав і шанував твори великих російських сучасників і до одного із власних, цілком оригінальних творів («Недоля») поставив епіграфом слова М. Лермонтова: «В минуту жизни трудную теснится в сердце грусть...»...» [30, с. 169-170].

У журнальній статті М. Яценка (1989) йдеться й про Михайла Петренка:

«...Космічне світосприйняття, таке харктерне для М. Лермонтова, в українській романтичній поезії дістало чи не найяскравіший вияв у творчості М. Петренка в циклі «Небо» («Дивлюся на небо та й думку гадаю...», «По небу блакитнім очима блукаю...», «Схилившись на руку, дивлюся я...»):

*І в горі спізнав я, що тільки одна, –
Далекеє небо, – моя сторона...»*
[31, с. 33].

В одній з газет м. Слов'янська було надруковано статтю І. Овчаренка (1991), у якій йдеться про Михайла Петренка:

«...Не можна не згадати і переспів пісні російського поета І. Козлова (1779-1840) – «Вечерний звон», яку М. Петренко назвав «Як в сумерки вечірній дзвін». Козлов переклав вірш Томаса Мура з англійської мови. В Україні цей твір співають у переробці поета В. Александрова...» [32, с. 5].

В «Історії української літератури» (1992) йде мова й про творчість Михайла Петренка:

«...Вірш М. Петренка «Дивлюся на небо», написаний під незаперечним впливом М. Лермонтова, для української поезії був зразком нового жанру – медитативно-елегічного вірша з характерним для нього невдоволенням героя повсякденним буттям, пориванням у небесні високості... [33, с. 349-350].

... Романтичні віяння, які в цей час захопили й українське культурно-мистецьке життя Харкова, позначилися й на творчості М. Петренка. Перші його відомі нам поезії, об'єднані в цикл «Думки», зокрема «Недоля», «Вечірній дзвін» (переспів твору російського поета І. Козлова), «Брови», «Туди мої очі, туди моя думка», побачили світ в альманасі «Сніп» (1841), упорядкованому О. Корсуном. Між іншим, під назвою «Недоля» там було надруковано найвідоміший твір поета «Дивлюсь я на небо», позначений характерними для європейської романтичної лірики роздумами про смисл життя людини...

... Мінорною, елегійною тональністю перейнятий переспів «Як в сумерки вечірній дім (треба: дзвін. – О. П.) ...»: сумні звуки вечірнього дзвону посилюють переживання юнака, нагадують щасливі дні юності.

Елегійними роздумами, щирою схвильованістю наснажені вірші «По небу блакитнім очима блукаю», «Схилившись на руку, дивлюся», «Весна». Це яскраві зразки медитативної лірики, яка тоді активно культивувалася в поезії всіх європейських народів. У них звучить спільний для романтичної поезії мотив незадоволення сірою буденністю, прагнення пізнати таємниці космосу, бажання позбутися самотності, знайти душевну рівновагу.

У цьому зв'язку слід згадати, що М. Петренко не випадково взяв до вірша «Дивлюсь я на небо» епіграф з твору М. Лермонтова: «В минуту жизни трудную теснится в сердце грусть». І цей вірш, і деякі інші написані під впливом творчості М. Лермонтова. Для української поезії це були зразки нового ліричного жанру – медитативно-елегійного вірша з характерними для нього роздумовими настроями ...» [33, с. 428-430].

У книзі «Третя сторожа» (1993) в статті, присвяченій Михайлу Петренку, Ю. Шерех (Ю. Шевельов), аналізуючи творчість Поета, відходить від деяких традиційних стандартів, які склалися в літературі впродовж багатьох років:

«...Поет в добу романтизму, звичайно, не професія, а покликання, не анкетна відомість, а філософське поняття. Микола Костомаров,

другий поет-романтик, різко засудивши твори «Снопа» за «цілковиту відсутність смаку», виключив з цієї характеристики Петренка (і Писаревського Степана). Це розуміння було втрачене, особливо від часу Петрова, що вбачав у поезії Петренка тільки епігонське наслідування Козлова й Лермонтова, аж поки не дійшло до важкого присуду, винесеного вже хворим Іваном Франком: «Вірші Михайла Петренка мають дуже малу поетичну, а ще меншу язикову вартість»...

...Всупереч традиційному твердженню, що походить від Петрова і переходить із книжки в книжку й із статті в статтю, Петренкове «Як в сумерки вечірній дзвін» не переспіває «Вечерний звон» І. Козлова, а його «Дивлюся на небо» – «Молитву» Лермонтова. У Козлова, як і в «Those evening bells» Т. Мура, звук дзвону викликає думки про неповторність молодості й приреченість усього живого смерті, а в Петренка – спогади про перше кохання й зраду невірної. Поезія Петренка різниться концепцією, образами, навіть формою строфи: у Мура три катрени з парними римами, у Козлова три секстини з парними римами, у Петренка – п'ять катренів з перехресними римами.

Але є подібність у загальній дикції з лірикою Козлова, ранньою лірикою Лермонтова, а ще більше Бенедиктова: уникання конкретно, використання передусім родових понять, а не видових. Опис весни в Козлова («Элегия», 1830):

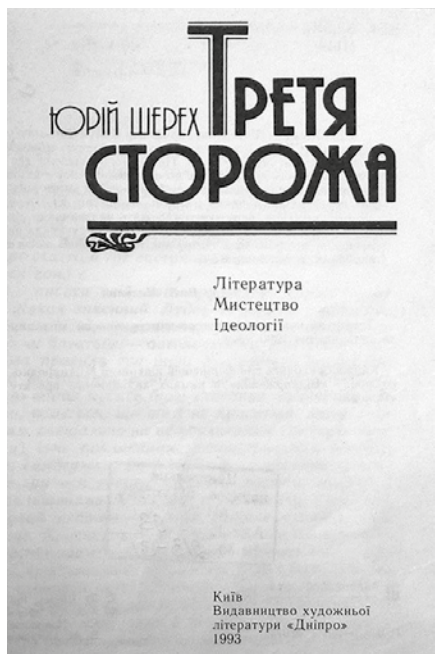
Везде кругом дремала тишина,
Мне веяла душистая весна;
Едва журчал ленивый ручеек,
И на цветах улегся мотылек;
Хор нежный птиц, вечерний пламень дня
И запах трав лелеяли меня;
опис озера в Бенедиктова («Озеро»):
Я помню приволье широких дубрав;
Я помню край дикий. Там, в годы забав,
Ребяческой резвости полный,
Я видел: синела, шумела вода, –
далеко, далеко, не знаю куда,
Катились все волны да волны;

опис дівчини в Козлова («Графине Завадовской, урожденной Влодек», 1832):

Твоя красою блещет младость;
Ты на любовь сердцам дана,
Светла, пленительна, как радость,
И, как задумчивость, нежна –

дуже близькі до Петренка абстрактністю образу (жоден маляр-реаліст не спромігся б відтворити ці пейзажі, цей портрет за описами поетів), використанням слів, що позначають родові поняття (птахи, метелики, ліси, хвилі, краса – взагалі), емоційністю порівняння й епітета і – постійною проекцією всього на настрій і душу поета. Про що б ці поети не писали, вони пишуть про себе, і є в них тільки один герой – їхнє я. Відмінність Петренка – передусім у живих зв'язках з фольклором, але ці зв'язки не були зовсім чужі ані Козлову, ані Бенедиктову.

Романтика загальників не почалася, однак, ні Козловим, ні Бенедиктовим. Може найпоширенішим і найяскравішим її представником був Ламартін. Є в його «Медитаціях», виданих уперше, як відомо, 1820 року, дві поезії під характеристичними назвами «Les fleurs» і «Les oïseaux». Поет іншої школи почав би говорити про специфічні гатунки птахів і квітів, характеризувати їх у всій їхній неповторності. Нічого подібного нема в Ламартіна. Жодного видового поняття в цих поезіях, він говорить про птахів взагалі, про квіти взагалі, – і тільки для того, щоб перейти до власних

переживань і думок, себто до себе. Ця настанова з граничною виразністю репрезентована в «L'isolement», тій медитації, якою відкривається книга:

Que me font ces vallons, ces palais,
ces chaumières,
Vains objets dont pour moi le charme est envolé?
Fleuves, rochers, forêts, solitudes si chères,
Un seul être vous manque, et tout est dépeuplé!

Скільки речей тут названо, не конкретизуючи, і як виразно підкреслено залежність усього сприймання від того, що є в душі поетовій!

Таку ж перевагу загальних (родових) окреслень спостерігаємо в ліриці Байрона. Ось кілька прикладів з його «Darkness»:

The bright sun was extinguish'd and the stars
Did wander darkling in the eternal space

.....

... the wild birds shriek'd,
And, terrified, did flutter on the ground,
And flap their useless wings; the wildest brutes
Came tame and tremulous

.....

The rivers, lakes, and ocean all stood still...

Романтизм ішов до видової, конкретної лексики через тематику історичну і екзотичну. Досить порівняти «Жидівські мелодії» Байрона з його «англійською» лірикою, типу загаданих вище ньюстедських поезій. У Франції через два роки після перших «Медитацій» Ламартіна вийшла перша книга «Од і балад» Гюго, яка започаткувала цей другий романтизм, романтизм конкретного і об'єктивного. В російській літературі цей злам стався з Лермонтова в поезії його останніх років...» [34, с. 32-47].

У журналі «Слово і час» (1993) вийшло дослідження С. Крижанівського, присвячене Михайлу Петренку:

«...Основним ґрунтом для поезії романтиків, справді, була народна пісня, повір'я, легенди, але так само й здобутки літератури, яка

обігнала нашу, насамперед російської. Петренко був з цієї точки зору найбільш характерним, безпосереднім послідовником російських романтиків, згадаймо що вже над першим його друкованим віршем («Недоля») стояв епіграф з Лермонтової «Молитви»: «В минуту жизни трудную, теснится в сердце грусть», а за цим ішов І. Козлов, а перед цим не могли не йти В. Жуковський, О. Пушкін; Ю. Шерех ще називає В. Бенедиктова. Що ж до родословної жанру, то це був міський романс.

Згодом три вірші на цю тему поет об'єднав у цикл «Небо», вдавшившись до циклізації лірики одним із перших, що вже складало її нову якість. Отже, «Дивлюся на небо», «По небу блакитнім» та «Схилившись на руку», а далі й цикл «Слов'янськ», що складається з чотирьох віршів, «Недуг» – теж з чотирьох, та й останні вірші давали підставу вважати Петренка «людиною Лермонтова», що за сучасною термінологією визначає образ-характер романтичного самотника, розчарованого мандрівника, слов'янського Чайльд-Гарольда. Безперечно, все це забарвлено національним колоритом козацької вдачі, який іноді (наприклад, у віршах «Ой, біда мені, біда» та «Минулися мої ходи») переходить у стилізацію.

Усі ці новаторські риси поетичних творів Петренка були помічені тогочасними критиками й підтверджені пізнішими дослідниками. Передусім те, що він чи не перший перейшов од баладних і пісенних форм до рефлексивної, суб'єктивної лірики: «Петренко ніби виявляв нову фазу в розвитку української романтики, – писав А. Шамрай, – перейшовши від епічних народних форм до романсу, елегії, медитації і т. ін.»...

...Інша доля спіткала вірш «Як в сумерки вечірній дзвін», що є переспівом широковідомого романсу російського поета І. Козлова, який у свою чергу, є переспівом вірша англійського поета Томаса Мура і очевидно теж призначався для покладення на музику. Ю. Шерех твердить у своїй статті, що цей вірш не є переспівом І. Козлова, бо «поезія Петренка різниться концепцією, образами, навіть формою строфи». Але саме подібні твори ми й зevamo переспівом, а не перекладом. Можливо тому в Петренка й немає вказівки на запозичення. Звичайно, можна вдатися й до іншої дефініції – варіація, перегук, перифраза,

але все ж генетичний зв'язок вірша Петренка з твором Козлова так само важко заперечити, як і зв'язок вірша І. Козлова з віршем Т. Мура. Отож, хоча поезія була спрямована на пісенне виконання, пісні не вийшло. Мабуть завадила еквіритмічність, надмірна «українізація» вже відомого тексту. Тож не дивно, що коли згодом В. Александров, «не мудрствуючи лукаво», переклав цей твір з максимальним наближенням до оригіналу і в тій же тональності, то романс був прийнятий в колах української інтелігентної публіки і міцно, з музикою Аляб'єва, ввійшов в народний репертуар...» [35, с. 13-16].

У першій книзі трьохтомної «Історії української літератури ХІХ століття» (1995) про Михайла Петренка писали таке:

«...Своєрідне космічне світосприйняття, таке характерне для романтиків (зокрема, для М. Лермонтова), дістало чи не найяскравіший вияв у творчості М. Петренка – цикл «Небо». «При безсумнівному наслідуванні Лермонтова, – зазначав М. І. Петров, – поезія Петренка відзначається ще сумнішим тоном; поет постійно про щось зітхає і поривається від землі до неба». Естетизація природи як аналога душі, втеча від жорстокості й прози земного буття в кінцевому підсумку були формою, хоч і пасивного, протесту проти дійсності...» [36, Кн.1, с. 305-306] (див [29, с. 34] також – О. П.).

У другій книзі трьохтомної «Історії української літератури ХІХ століття» (1996) про Михайла Петренка писали:

«...Петренкові, втім, не були чужими й баладні, а надто пісенні форми. В його творчості, як і пізніше в україномовній творчості Л. Глібова, виразно присутні дві стильові манери:

одна йде від пісенного фольклору (аж до прямої стилізації народної пісні, навіть з використанням її фрагментів, як-от у вірші «Минулися мої ходи...»); друга, загалом потужніша і, зрештою, визначальна, – від літературної традиції, зокрема російської поезії перших десятиліть ХІХ ст. Ранні дослідники доводили вплив Ю. Лермонтова та І. Козлова, про типологічну подібність до В.Бенедиктова говорить Ю. Шерех...» [37, Кн. 2, с. 88-95].

Н. Садівничою в статті до 180-річчя від дня народження Михайла Петренка (1996) написано:

«...Такі історики української літератури як М. І. Петров та М. П. Дашкевич писали про те, що ряд віршів М. Петренком написані під впливом І. Козловського (мабуть, йдеться про І. Козлова. – О. П.) та М. Лермонтова. Причому переважно брали до уваги малопереконливі зовнішні ознаки, на зразок епіграфа з Лермонтова до поезії «Недоля», або за початком вірш «Як в сумерки вечірній дзвін...» виводили з відомого вірша Козловського (мабуть, йдеться про І. Козлова. – О. П.) «Вечерний звон». А деякі його вірші, пройняті відгомонам романсової лірики, захопили критика Тихорського, який порівнював Петренка з Лермонтовим і вважав його поетичним спадкоємцем. Але, як довів Агапій Шамрай у своїй праці «Харківські поети 30-40 років XIX століття», вірші Петренка характеризуються неперебореним цілком наслідуванням українського пісенного фольклору й мають різючу невідповідність у ідейних та стильових спрямуваннях з російськими поетами...» [38, с. 92-93].

О. Гончаром у науковому журналі «Слово і час» (1997) розміщено статтю про Михайла Петренка:

«...Лише деякі вірші, написані в кінці 30-х – на початку 40-х років під час навчання в Харківському університеті, вдалося надрукувати 1841 р. в харківському альманасі О. Корсуна «Сніп» під спільною назвою «Думки» («Недоля» – перший варіант поезії «Дивлюся на небо та й думку гадаю...»; «Вечірній дзвін» – початок поезії навіяний однойменним віршем російського поета І. Козлова; «Брови»; «Туди мої очі, туди моя думка...»). Вірші «Вечір» і «Батьківська могила» були опубліковані 1843 р. в альманасі І. Бецького «Молодик». Найповнішу добірку Петренка (16 віршів) за життя автора надрукував під загальною назвою «Думи та співи» відомий поет-романтик А. Метлинський у своєму «Южном русском сборнике» (1848)... [39, с. 21-22].

...Серед найпопулярніших українських пісень-романсів XIX ст. завжди називають «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю...» (у Петренка – «Дивлюся на небо та й думку гадаю...»). Шевченко виділив цю поезію се-

ред творів Петренка і переписав її до свого альбому. У першій публікації (альманах О. Корсуна «Сніп». – Х., 1841. – С. 175) вірш мав назву «Недоля» та епіграф: «В минуту жизни трудную теснится в сердце грусть...». – Лермонтов». (Чи не це породило припущення про певний вияв впливу М. Лермонтова на поезію М. Петренка)...» [39, с. 24-26].

О. Ткаченко в науковому журналі опублікував статтю (1998), присвячену творчості Михайла Петренка:

«...Саме новизна, уміння Петренка «схопити» дух епохи і майстерно відобразити поетичними засобами дали можливість А. Метлинському назвати Петренка «поетом истинным», М. Тихорському – послідовником Лермонтова в Україні, А. Шамраю вважати творчість Петренка етапною в історії українського романтизму...» [40, с. 44-49].

К. Балабуха в літературно-містецькому альманасу українців Європи (2002) пише про Михайла Петренка, інколи посиляючись на Ю. Шереха:

*«...Не конкретніша, «фольклорніша» романтика, переважаюча в більшості бездержавних тоді слов'янських націй, характерна й для України, а тип романтизму абстрактнішого, ближчого до Лермонтова, переспівуючого «Вечірній дзвін» (з Козлова чи, як і той – від англійця Т. Мура?). Тож не «реве та стогне Дніпр», не Слобожансько-надпсянський пейзаж, а топос неба в основному творі – прихисток для відчуженої романтичної душі, заповненої такою світовою тугою, ей-дос романтичної, а згодом і неоромантичної мрії, який Леся Українка проектувала *ins Blaui* – багатозначно: у блакить...»* [41, с. 227-228].

У газеті «Літературна Україна» (2003) була така стаття про Михайла Петренка:

«...А втім, якимось чином була висловлена і така, безумовно, спірна думка про те, що Михайло Петренко не лише збагатив рідну літературу своїми творами (це так), а й у своїх поезіях підніс українську мову до вершин творчості Пушкіна і Лермонтова, що він «ввучил її (поезію) малоросійському языку и волей-неволей заставил ее петь...» [42, с. 7].

У книжці І. Овчаренка «Слов'янський сокіл» (2004) про творчість Михайла Петренка написано таке:

«...І кілька слів про вірш М. Петренка «Як в сумерки вечірній дзвін». Він є переспівом російської пісні «Вечерний звон» І. Козлова, раніше перекладеної ним з англійської поезії Томаса Мура «Those evening bells»...» [43, с. 41-42].

У книжці О. Моціяки «Становлення нової української літератури» в статті «Михайло Михайлович Петренко (1817-1862) (2007) (треба: Михайло Миколайович Петренко. – О. П.) [44, с. 182-189] та в дослідженні того ж автора «Європейський характер романтичної суб'єктивності Михайла Петренка» (2008) [45, с. 67-73] написано:

«...М. Петренко створив три цикли – «Небо («Недоля»), «Слов'янськ», «Недуг».

Епіграфом до циклу «Небо» М. Петренко взяв слова із М. Лермонтова:

*В минуту жизни трудную
Теснится в сердце грусть...*

Цикл М. Петренка близький до твору М. Лермонтова саме ідейно і зовсім не є вільним перекладом...».

У газеті «Урядовий кур'єр» було подано статтю О. Вертіля (2012), у якій він дещо пише й про творчість Михайла Петренка:

«...Саме тут було вміщено сім поезій Михайла Петренка, об'єднаних назвою «Думки». Навряд чи хтось із тодішніх письменників або ж читачів міг передбачити славетну долю вірша «Дивлюся на небо та й думку гадаю», який мав назву «Недоля» і супроводжувався епіграфом з Михайла Лермонтова: «В минуту жизни трудную теснится в сердце грусть». Щоправда, наступного року в розлогій рецензії на альманах «Сніп» у журналі «Маяк» відомий тогочасний критик Микола Тихорський звернув увагу саме на вірші М. Петренка, назвавши поезію справжньою. І не помилився...» [46, с. 10].

У лебединській газеті «Будьмо разом» було надруковано статтю В. Пазинича (2013), де йшла мова й про деякі творчі віхи життя Михайла Петренка:

«...Про його опубліковані твори дуже схвально відгукнувся у 1842 році в журналі «Маяк» критик Микола Тихорський. Він писав, що його твори – «...не самозванець поезія, а поезія справжня...», що це рівень Пушкіна і Лермонтова. І дійсно, своєрідне космічне світосприйняття, яке характерне для романтизму, найяскравіше виявилось саме в поезіях Петренка...» [47, с. 9].

У вступній статті «Задивлений у небо України» (2013) до книги «Михайло Петренко: Життя і творчість» М. Бондар докладно проаналізував творчість Михайла Петренка:

«...Цю добірку склало сім творів. Очевидно, невипадково зачин публікаціям Петренка дав вірш «Дивлюся на небо та й думку гадаю...», вміщений у «Снопі» під заголовком «Недоля» та із епіграфом з М. Лермонтова: «В минуту жизни трудную / Таится в сердце грусть...» (цими рядками, один з яких у передачі М. Петренка трохи видозмінено, починається вірш «Молитва», 1839, російського поета)...

...Вагомою віхою в осмисленні й утвердженні належного значення творчої спадщини Петренка стала згадка про неї в «Очерках истории украинской литературы XIX столетия» М. Петрова (К., 1884). Автор цього дослідження дещо односторонньо аргументує тезу про наслідування Петренком творчості М. Лермонтова, також і І. Козлова (аж це пізніше, у 1920-х роках, викликало супротивну реакцію – хоч і не зовсім слушну – у цілковитому запереченні такого впливу). «... При несомненном подражании Лермонтову поэзия Петренка отличается еще более грустным тоном, постоянно о чем-то вздыхает и порывается к небу», – підсумовував свої міркування дослідник (Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX века. – К., 1884. – С.164). Втім, попри відсутність докладного аналізу, важливим було те, що у книзі Петрова творчому доробку Петренка було віділено окремий підрозділ (у розділі «Романтико-художественная украинская литература»), відтак творча постать поета була

цілком справедливо позиціонована як самостійний об'єкт історико-літературних досліджень в Україні...

...Характерність поезії Петренка на тлі творчості його українських сучасників, особнє місце і певною мірою новаторське на ті часи значення Петренкової поезії видається слухним пов'язувати із літературною школою, із орієнтацією, очевидно, перш за все на здобутки російської поезії. Можна скорегувати надміру акцентоване (частково уже цитоване тут) твердження М. Петрова про вплив Лермонтова на творчість Петренка, проте цілком відкидати факт цього впливу (як це робив М. Зеров у своєму курсі лекцій 1928 р. [див. Зеров М. Українське письменство XIX ст. // Зеров М. Твори: В 2-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 93] навряд чи варто. І не тільки Лермонтова (хоча в першу чергу таки його), а й ряду явищ досягнутого на той час російською лірикою рівня літературного письма, яким уможлиблювався психологічно поглиблений вислів бентеги, сум'яття, інших складних почуттів, і чого поет – цінуючи її за дещо інше – іще не міг знайти в українській традиції словесності, як фольклорній, так і, за окремими винятками, літературній. «Розвиток ліричної теми, вихід за межі звичайних усталених ще з часів Котляревського ліричних пісень, що в частині образотворчій і ритмічній базувались на усних традиціях, – ось те характерне, що відчували в поезіях Петренка історики літератури...» – зазначав А. Шамрай [Шамрай А. П. Співробітники альманахів...С. 338]. В іншому місці цей же дослідник слушно твердив про Петренка: «...Він чи не перший з харківських поетів перейшов від баладних і пісенних форм до рефлексивної, психологічної лірики, що так розвинулась у романтичних традиціях інших літератур у зв'язку з Байронівською традицією» [Шамрай А. Харківська школа романтиків (Передні уваги) // Харківська школа романтиків. – Х, 1930. – Т. 1. – С. 14]...

...Вірш, що починається рядком «Дивлюся на небо та й думку гадаю...», як уже зазначено, вперше був надрукований у «Снопі»; мав там заголовок «Недоля» та епіграф із М. Лермонтова, а саме: «В минуту жизни трудную / Теснится в сердце грусть...»; це – дещо видозмінені перші два рядки вірша М. Лермонтова «Молитва» («В минуту жизни

трудную, / Теснится ль в сердце грусть...»), вміщеного у першій (єдиній прижиттєвій) збірці «Стихотворения М. Лермонтова» (СПб., 1840); роком раніше цей вірш Лермонтова друкувався в журналі «Отечественные записки». Немає підстав твердити, що «Дивлюся на небо...» Петренка написано у розвиток цитованих рядків Лермонтова, можливо, вірш Петренка з'явився й раніше, аніж український поет взяв у руки збірку Лермонтова, – але звертає на себе увагу, по-перше, сам факт дуже незабарного (на ті часи) знайомства з книгою визначного поета, по-друге, розвинене літературне чуття Петренка, яка дозволило йому в масі російської поезії виділити не В. Бенедиктова (що його згадано в статті Ю. Шевельова), не когось іншого, а таки Лермонтова, і, звичайно ж, по-третє, певна суголосність переживань, окреслених у кількох Петренкових поезіях, та тих, які було заявлено першою збіркою російського поета. Конкретним мотивам вірша «Дивлюся на небо...» навряд чи можна знайти пряму відповідність у поезії першої Лермонтовської збірки (найближче до них перебувають, можливо, мотиви вірша «Тучи» («Тучки небесные, вечные странники...»), якою, як останнім акордом, завершується збірка «Стихотворения М. Лермонтова», проте можна вести мову про більш загальний перегук умонастроїв Петренкового ліричного героя (в окремих моментах, в окремих, далеко не в усіх творах Петренка) із більш яскравим, значно більш драматичним і трагічним, умонастроєм героя поезій Лермонтова. Тут уже мова мусить вестися, можливо, не так про вплив (хоч і впливу відкидати неможливо), як про цілком природний порух одного поета перейняти в іншого (інших) спосіб вираження своїх почуттів, котрі йому – слушно чи неслучно – видаються близькими до тих, котрі у творчості сучасників уже здобули вислів.

Уже наявність епіграфа у першодруку вірша «Дивлюся на небо...» (в «Южном русском сборнике» вірш друковано як номер перший у циклі «Небо», епіграф відсутній), не кажучи про концепцію твору, доволі рідкісну для української поезії, могла формувати думку про певний інтерес Петренка до творчості Лермонтова. Дещо спрощуючи, думку про вплив Лермонтова на українського поета висловив був М. Петров у своїх «Очерках истории украинской литературы XIX столетия»

(К., 1884). Також на основі того очевидного факту, що вірш «Як в сумерки вечірній дзвін...» написано Петренком не без орієнтації на «Вечерний звон», автором якого є І. Козлов (котрий в свою чергу перепівав поезію ірландця Т. Мура), той же дослідник вів мову і про вплив Козлова. Здавалося б, можна лише додавати якісь уточнення до цих міркувань, базованих на фактах. Проте заперечення їх знаходимо в курсі лекцій М. Зерова «Українське письменство ХІХ ст.» (К., 1928): «Думки Петрова, що знаходив у нашого автора відгомони Козлова та Лермонтова, не завжди обґрунтовані» [Зеров М. Твори: У 2-х т. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2. – С. 93]. (Про «нашого автора», якого називає іще «талановитий романсист 40-х рр.», Зеров, втім, написав, на жаль, не так аж багато). Пізніше І. Айзеншток, для якого Зеров все життя був беззастережним авторитетом, спробував розгорнути ідею свого вчителя і спростувати факт впливу Лермонтова на Петренка, вбачаючи, на противагу цьому, в поезії Петренка «імітації міської романсової лірики» та «наслідування не стільки безпосередньо фольклорних пісенних зразків, скільки їх шевченківських інтерпретацій» [Айзеншток І. Українські поети-романтики // Українські поети-романтики 20 – 40-х років ХІХ ст. – К.: Дніпро, 1968. – С. 55, 56].

Втім, коли ведемо мову про такі складні метрично-ритмічні побудови, як Петренків цикл «Небо», а особливо «Слов'янськ», не кажучи вже про їх зміст, – суть справи ніяк не можна вичерпно пояснити ні «міщанським романсом», ні навіть «шевченківськими інтерпретаціями» фольклору (які самі по собі є явищем визначним, вартим уваги, але все ж, мабуть, не стосовним поезії Петренка).

Видається, поряд із впливами фольклорними українськими, ряд інтонацій, якими вимічено твори того вигляду, що дозволяє мовити про «літературну» школу, поет міг віднайти таки у російській поезії, на той час відносно розвинутій, розмаїтій метрично, інтонаційно, ритмічно. Вплив російської поезії на творчість Петренка — це в основному і передовсім школа російського вірша. Тим часом за своїми переживаннями й настроями Петренко виступає глибоко національним українським поетом. Дух не тільки (і не стільки) романтизму російського, а й романтизму європейського, слов'янського, навіть і

українського, що саме переживав етап піднесення, був своєрідним активізатором того, щоб серед широкої гами емоційних рис української душі чутливий і вдумливий поет знайшов типово романтичне ставлення людини до дійсності, яскраво забарвлене національним колоритом.

Безперечно, Петренко як поет перебував у річищі розвитку романтизму, відчував плідний потенціал романтичного бачення світу, зрештою, поетовою реалізацією частки цього потенціалу можна вважати твори, що – за своїми мотивами, образами, версифікацією – постають фактами літературного романтизму: цикли «Небо», «Слов'янськ», вірші «Як в сумерки вечірній дзвін...», «Тебе не стане в сих місцях...», четвертий вірш циклу «Недуг» (вірш, який, можливо, є найбільш «лермонтовським» у набутку поета). Одним із найвищих досягнень українського романтизму, явищем, у якому в концентрованому вигляді передано одну із сутнісних характеристик романтичного стану особистості, є цикл «Небо» («Дивлюся на небо та й думку гадаю...», «По небу блакитнім очима блукаю...», «Схилившись на руку, дивлюся я...»). І все ж, принаймні уже сьогодні, не менш правомірною є та точка зору, яка дозволяє поглянути на вершини творчості поета як на явища самодостатні, без обов'язковості жорсткого зв'язку з романтизмом (сентименталізмом, реалізмом чи іншими творчими напрямками).

Почнемо із циклу «Небо», із першого номера цього циклу, із перших рядків твору, які внесли безспірний елемент новаторства у вислів тогочасної української поезії і досі залишаються чаруюче-унікальними («Дивлюся на небо та й думку гадаю, / Чому я не сокіл, чому не літаю, / Чому мені, боже, ти крилів не дав? / Я б землю покинув і в небо літав! / Далеко за хмари, подальше од світу...»).

Насамперед хотілося б наголосити на цілковитій реальності образу неба у віршеві Петренка. Певна річ, небо – такий об'єкт, який не надає для словесного опису багато ознак, але всі ті ознаки, що вимічені у віршеві, – достеменні, тож ні саме небо, ні порив героя вірша у небо не є символом чи алегорією (як це, паралельно визнаючи й реальність неба, стверджує один з дослідників [Гончар Олексій. Зачарований небом // Слово і час. – 1997. – № 11-12. – С. 23]). Йдеться про справдешне

небо і про справдешнє реальнє почуття й бажання молодої людини, юнака (хоч, можливо, не кожен з індивідів належить до такого типу) стати чимсь схожим на птаха, набути можливість злету у висоту, ширяння у просторі, огляду земного долу, що розстилається внизу. Певна річ, у витоках цього почуття, омовленого першими рядками твору, немає й тіні якогось алегоризму, це скоріше суто психологічний (і навіть, якоюсь мірою, чи не фізичний) феномен, вловлений і з великою силою таланту, уперше в українській поезії, зафіксований Петренком. Але чому дослідник заговорює про алегорію чи символ? Можливо, це всього лиш не зовсім точні слова (принаймні щодо алегорії), за якими – намагання означити той факт, що в такому бажанні злету в небо явно проглядає якийсь вищий смисл. Варто при цьому підкреслити, що такий вищий смисл міститься не так у розміркуваннях про таке бажання, не так ув узагальнюючому представленні його, – він уже присутній у цьому бажанні; існування якогось вищого смислу (назвемо його метафізичним) відчувається і вловлюється, інтенсивно переживається самим цим бажанням злету в небо.

З повним правом можна б ужити слова «екзистенціальний» на означення того стану, що його змальовує поет у перших рядках твору. Це той момент у переживаннях людини, коли її порив у небо водночас усвідомлюється нею як якась неймовірна значущість, як відчуття близькості якоїсь межі, що її вона хотіла б переступити. Межа, за якою зміниться ество особи, межа, за якою вона долучиться до крилатих, до літаючих, по поринаючих у глибини (у висоти) неба. Близькість цієї межі, відчуття, що ось-ось – і буде можливим перетворення в якийсь інший стан, – відчуття цієї межі надзвичайно бентежить душу. Змалювано феномен, коли людина не просто усвідомлює, міркує і продумовує розсудочно, а майже фізично відчуває можливість якоїсь іншої своєї природи. Безпосереднє відчуття подиху чогось неймовірного, яке ось поряд близько, чогось захоплюючого, щасливо-відрадного і водночас тривожного – саме це можна вичитати із рядків поезії Петренка, що змалювали вдивляння героя (юнака?) у розверсте небо.

Певна річ, у культурну свідомість на середину XIX ст. образ неба доходить, оповитий безліччю яскравих конотацій. У світових мі-

фологіях і релігіях небо споконвіку осмислювалося як визначальний орієнтир світобудови, як топос, із яким пов'язані важливі (якщо не найважливіші) божественні історії. На велич неба неодноразово, хоч і лапідарно (як от у псалмі 18, стих 2) вказує Біблія. Втім, якщо брати ближче до типу тих мотивів, які знаходимо у вірші Петренка, то варто зазначити, що суб'єктивні інтонації у спогляданні й сприйнятті цієї надзвичайної природної реалії відчутно формуються десь починаючи із XVIII ст. – у творчості німецького поета Ф. Г. Клопштока, в ліриці угруповання «Sturm und Drang», у поемах Дж. Байрона, в «Королеві Маб» П. Б. Шеллі; у поезії російській серед віддалених попередників Петренкового вірша – два «Размышления о божием величестве» М. Ломоносова, «Лебедь» Г. Державіна, «Туча» О. Пушкіна... Як не згадати при цьому й відомий афористичний вислів І. Канта із його «Критики практичного розуму» (1788), у якому зоряне небо, поряд із внутрішнім моральним законом людини, названі найбільш чудуючими й вражаючими явищами. Отже, культурна свідомість Нового часу по-новому відкриває небо, звертає увагу на небо, звертає свій зір у небо...

...Видається безперечним, що за своїм першоімпульсом «Дивлюся на небо...» Петренка виростає не з мотивів чи образів вірша Шевченка, не з якогось твору Байрона, Шеллі, Лермонтова чи ще когось, – в основі Петренкового вірша лежить не запозичена з жодного твору, а знайдене, виокремлене самим цим поетом промовисте, психологічно глибоке реальне переживання, що він його зрештою талановито змалював.

Більш як півстоліття відділяло вірш Петренка від пізніших (якщо вишукувати найбільш яскраві) рядків із образом неба у вірші «Я люблю...» (1897) російського поета В. Брюсова, в якому безкінечність неба ототожнена із безмежністю погляду коханої («... Бездна взора, бездна неба! я, как лебедь на волнах, / Меж двойною бездной рею, отражен в своих мечтах. / Так, заброшены на землю, к небу всходим мы, любя... / Я люблю тебя и небо, только небо и тебя» [Брюсов В. Собр. сочинений: В 7-ми т. – М.: Худож. литература, 1973. – Т. 1. – С. 191]). Вірш Брюсова розвиває дещо інший мотив, але обидва твори поєднані загалом спільним образом і, головне, спільним смислом цього образу –

могутнє, невідпорне враження неба, що його переживає людина, душа якої відкрита глибинам природи.

Можна мовити про те, що решта лірики українського поета не дорівнюється до цього вірша, і що у самому цьому віршеві можна б трохи змінити окремі рядки чи вирази – але від цього твору Петренка не відбереш основного – його яскравої теми, до того ж, уперше так переконливо висловленої.

Принаймні у визначальних (перших) рядках вірша «Дивлюся на небо...» М. Петренко був цілком самобутній; тут не доводиться вести мову про впливи чи запозичення, ці рядки – цілковито його талановита знахідка. За найвищими мірками оцінює цей вірш один із уже згаданих дослідників: «Ця поезія <...> належить до зразків європейської медитативної лірики...» [Гончар Олексій. Зачарований небом... – С. 24], і хоч у ряді випадків дослідникові, авторові статті, присвяченої віршеві, можна закинути неточність чи недиференційованість визначень, – у цій тезі охоче з ним погоджуємось.

У вірші «Дивлюся на небо...», як і у всьому циклі «Небо», наявне протиставлення неба – і земної юдолі, відрядного поринання в безмежжя – і прикrostі земного пробування (не випадково першопублікація вірша здійснювалася під заголовком «Недоля»). Услід за описом феномена вдивляння у безодню неба на авансцену сюжету виступає герой, що носить у собі якесь «горе» і відчувається не своїм на землі («... І в горі спізнав я, що тільки одна – / Далекеє небо – моя сторона»). Характеристикам внутрішнього світу цього героя можна знайти певні відповідники в українському пісенному фольклорі, у ранній сентиментальній та романтичній українській поезії (не забуваючи, що у творі Петренка ці характеристики висловлені із більшою експресією); коли ж порівнювати із творчістю поета, з якого узято епіграф при першопублікації, то небесносяжний порив Петренкового героя цілком можна співвіднести з настроями героїв лермонтовської поезії, – от тільки психологічним вимірам героя Петренка, можливо, не завадили б елементи (розуміється, не скопійовані, а сконструйовані відповідно питомо української ментальності) певної жорсткості, іронічної стосовно світу настроєності, викличної самостійності лермонтовських героїв.

Нарешті, у третьому вірші циклу – «Схилившись на руку, дивлюся я...» – представлено свого роду «гносеологічний» аспект все тієї ж картини задивлення в небо. Небо та його чудна, містична дія на героя постають як щось трансцендентне, як непояснима нематеріальна субстанція («Чого твоя журлива мова / Моїй душі недовідома? / І мова ся, й велика річ / Для мене темна так, мов тая ніч»). Закінчення вірша розвиває один із можливих смислів цієї «мови» неба. Поет тут, уже на новому витку, повертається до заявленого ще в першому вірші мотиву, пояснюючи потяг героя до трансцендентного якимсь особливим «лютим горем», якого той нібито дознає від людей. Проекція небесного пориву на уже знайому із фольклору та поезії перших десятиріч XIX ст. постать сироти-бідолахи (постать надто жалісливу, явно не «лермонтовську») – замість віднесення цього почуття до кожного індивіда – все ж, на нашу думку, фактично применшує смисловий масштаб творів.

Романтичного героя циклу відзначає космізм переживання. В загальному плані цей герой маніфестує собою могутній порив людини у безмежжя. В образі неба для героя віршів відкривається стихія, споріднена з його душею. У ній він бачить вирішення всіх конфліктів, взагалі, сказати б, вирішення проблеми існування (вирішення, якщо стати на зовнішню щодо героя точку зору, – безперечно, умовне, ілюзорне, подане як поетична метафора).

...Народною піснею міг стати і вірш Петренка – переспів з І. Козлова – «Як в сумерки вечірній дзвін...», оскільки відповідав тому умонастрою, на який відгукується народна піснетворчість. Міг стати – але цьому, ймовірно, завадила ускладнена форма твору: із перехресним римуванням та чергуванням чоловічої й жіночої рим. Відтак народна пісня на тему «вечірнього дзвону» вийшла з іншого джерела – перспієву того ж таки російського твору українським поетом В. Александровим; його вірш («Вечірній дзвін, вечірній дзвін...») мені вигадливий, має парне римування – а отже виявився більш придатним для усного засвоєння і ширення» [48, с. 11-58].

Таким чином, на прикладі наведених висловів, можна простежити еволюцію оцінки творчості Поета-романтика критиками.

ВІД ЛІРИЧНИХ МОЛИТОВ М. ЛЕРМОНТОВА
ДО ПОЕТИЧНИХ МЕДИТАЦІЙ МИХАЙЛА ПЕТРЕНКА

*«...Теперь вы убъдились, что я говорю правду –
сама поэзія поетъ эти думки, не самозванецъ поэзія,
а поэзія настоящая, поэзія, которая,
тъла съ Пушкинымъ, съ Лермонтовымъ...»*
Н. Тихорский, 1842 г.

Оцінюючи творчість Михайла Петренка, деякі автори писали про наслідування ним, наприклад, М. Лермонтова.

Але, аналізуючи добірку цитат, згаданих на початку статті, можна зробити висновок, що ці твердження є не більше, ніж повторенням висловлювань відомого історика української літератури, критика й літературознавця М. Петрова. Саме він висловив думку про «несомнѣнноѣ подражаніѣ Лермонтову», порівнюючи вірш Михайла Петренка «Дивлюся на небо» з «Молитвою» (1839) М. Лермонтова.

Щоб розібратися, наскільки мотивованими були подібні твердження, достатньо уважно прочитати й порівняти згадані критиком вірші двох Поетів.

Обмежимося розглядом змісту віршів М. Петренка й М. Лермонтова, залишивши для аналізу фахівців-філологів наявні в літературі роздуми про художні прийоми поетів, віршові розміри та ін.

Легко зрозуміти, що, розглядаючи творчість Михайла Петренка, М. Петров насамперед узяв до уваги такий факт: у першій редакції вірша «Дивлюся на небо» (1841), який називався «Недоля», епіграфом було взято два рядки саме з «Молитви» (1839) М. Лермонтова:

*«Въ минуту жизни трудную
Тъснится въ сердцѣ грусть...»*

Вірш «Дивлюся на небо» не зовсім молитва не тільки тому, що в ньому немає необхідних характерних складових.

Людина не перед іконою, і не можна сказати, що вона подумки звертається до Бога ...

Уявний монолог ліричного персонажа (вочевидь, самого автора) відбувається під Небом, але й Богом він може бути почутий.

І не йдеться в монолозі, свідками якого є одночасно й Небо (Космос), і Бог, і сам ліричний персонаж, про хліб насущний або покаяння, лише відчувається жаль, що нічого не зміниться, і це зрозуміло.

Найімовірніше, перші дві інстанції (Небо і Бог) покликані бути «Свідками» цього внутрішнього монологу, який не можна розглядати як молитву.

Це – медитація, на яку здатні й поети. Про те, що Михайло Петренко *«...чи не перший з харківських поетів перейшов від баладних і пісенних форм до рефлексивної, психологічної лірики...»*, критики задували в літературі [14, с. 11].

Медитацією, мабуть, можна назвати якісь тематичні роздуми людини в стані зосередження й відчуженості від повсякденного буття. Це стан, у якому людина може собі дозволити спробувати осмислити будь-яку тему, навіть виходячи за межі буденного раціонального мислення поза розумінням будь-яких формальних суб'єктивних обмежень.

У той же час, молитва – це епізод у духовному житті віруючої людини, коли вона звертається до Всемогутніх сил, нею визнає (до Бога, наприклад), прославляючи їх чи дякуючи їм або ж з різними проханнями. За спрямованістю думки й за змістом молитва суттєво відрізняється від медитації.

Можливо, незвичайні й дивні монологи-медитації Михайла Петренка, але він був романтик за натурою, тому що таким народився. Романтизм – це не ремесло, і не може людина досконало цьому навчитися, якщо такою не народилася.

Романтизм – це вроджений стан душі, можливість сприймати дійсність не обов'язково в «рожевому» кольорі й не тільки в якомусь просторі, абстрагувавшись від обтяженої дійсності або нехтуючи нею, але переживаючи її. Романтики – це більшою мірою інтроверти, або, без сумніву, більшою мірою такі.

Михайло Петренко – один із тих небагатьох поетів, яких пізніше критики умовно об'єднали в школу романтиків.

Ліричний персонаж через специфіку свого інтелекту й, мабуть, властиву йому скутість, може довірити свої переживання тільки Небу. Звернення до Неба – його «молитва», але не чекає він нічого від Бога й Неба та й не просить нічого, хіба що шкодує про те, що немає в нього крил. Але неправильним було б розглядати слова:

...Такъ дайте же крилля, орлячого крилля!

Я землю покину – и на новосїлля...

як прохання, спрямоване до Неба й до Бога, яке може бути виконано.

Недоля, 1841	Молитва, 1839
<p><i>В минуту жизни трудную Тѣснится въ сердце грусть ... Лермонтовъ.</i></p> <p>Дивлюся на небо та й думку гадаю: Чому я не соколь, чому не лїтаю? Чому менї, Боже, Ти крилля не дав? Я бь землю покинувь и въ небо злїтавь... Далеко, за хмари, подальше вїдь свїту, Шукать собї долї, на горе привїту, И ласки у сонца, у зрোকъ прохать, Й у свїтї ихъ яснїмъ себе покохать. Бо долї ще з-малу кажуся я нелюбїй; Я наймїт у неї; хлопцюга прибуднїй: Чужїй я у долї, чужїй у людей... Хиба хто кохає нерїднихъ дїтей?... Кохаюся лихомъ и щастя не знаю, И гїрко безъ долї свїй вїкъ каратаю; Й у горї спїзнавъ я, що тїлькї одна Далекое небо моя сторона.... И на свїтї гїрко! – Якъ стане ще гїрше, Я очи на небо – менї веселїше, И въ думкахъ забуду, що я сирота – И думка далеко, високо лїта!... Такъ дайте же крилля, орлячого крилля! Я землю покину – и на новосїлля Орломъ бистрокрилимъ у небо польну И въ хмарахъ вїдь свїту на-вїкъ утону. М. Петренко (1817-1862) «Снїпль», Харькївъ, – 1841, с. 175-176</p>	<p>Въ минуту жизни трудную, Тѣснится ль въ сердцїѣ грусть: Одну молитву чудную Твержу я наизусть.</p> <p>Есть сила благодатная В созвучїи словъ живыхъ, И дышетъ непонятная, Святая прелесть въ нихъ.</p> <p>Съ души какъ бремя скатится, Сомнѣнїе далеко – И вѣрится, и плачется, И такъ легко, легко...</p> <p>Ю. Лермонтов (1814-1841) «Отечественныя записки», т. 6, №11, отд. III. Санктпетербургъ, – 1839, с. 272</p>

Вірш М. Лермонтова «Молитва» (1839), який згадує у своїх порівняннях критик М. Петров, уперше було надруковано в журналі «Отечественные записки» 1839 року (т. VI, № 11, від. III, с. 272).

Цей вірш за змістом також не є самою молитвою, бо не містить у собі традиційних структурних елементів, їй властивих.

Але в поезії йдеться про молитву (про дійство/ритуал), яка знайома людині, яка лікує душу, рятує від усіляких земних проблем.

На початку вірша згадується про «жизнь трудную», про «грусть», що є приводом для молитви, після завершення якої на душі стає легше, відступають сумніви, з'являється надія, що все краще в майбутньому й воно неминуче.

Повна відмінність порівнюваних віршів двох Поетів очевидна. І зовсім не зрозуміло, що мав на увазі М. Петров, коли написав, що Михайло Петренко у вірші «Дивлюсь я на небо» «...въ самомъ дѣлѣ поддѣльвается подъ ея тонь...».

М. Петров, мабуть, був поверхнево знайомий з поезією Михайла Петренка, що й не дозволило йому зробити правильні висновки, зіставляючи творчість двох Поетів.

Деякі критики, які писали про Михайла Петренка, були знайомі з авторитетною роботою М. Петрова «Нариси ...» (1884) (і в наші дні перевидається) і просто повторювали його думку, іноді посилаючись на автора, іноді й без посилань.

Беручи до уваги, що між віршем Михайла Петренка й «Молитвою» М. Лермонтова немає нічого спільного, окрім епіграфу, саме він, швидше за все, *підитовхнув* М. Петрова, до проведення подібних аналогій.

Слід зауважити, що 1848 року, вірш «Дивлюсь я на небо ...» було включено Михайлом Петренком у цикл «Небо» вже без згаданого епіграфа.

Є ще два однойменних вірша («Молитви») М. Лермонтова, про які критики й літературознавці (зокрема й М. Петров), розглядаючи творчість Михайла Петренка, не згадували.

Ідеться про «Молитви» М. Лермонтова «Не обвиняй меня, все-сильный ...» (1829) і «Я, матеръ божия, ныне с молитвою ...» (1837).

Ці два твори мають традиційну структуру церковної молитви, де легко простежується звернення до заступництва й вимовляється прохання.

Для людини, яка орієнтується в поезії, буде достатньо й ці вірші порівняти з поезією Михайла Петренка, аби зрозуміти, що його творчість не має ніяких ознак наслідування М. Лермонтова.

Може, саме цей факт спонукав М. Тихорського 1842 року розглядати Михайла Петренка не як наслідувача, але як продовжувача поезії М. Лермонтова?

Щодо віршів Михайла Петренка «Зхилившись на руку, дивлюся я» і «Дивлюся на небо» слід сказати, що в них не можна побачити навіть сформованих елементів молитви. Це винятково медитативні вірші-монологи.

Ліричний персонаж (сам автор, найімовірніше) сидить, замислившись, спрямувавши свій погляд у Небо, і розмірковує про життя. По тому, як це написано і подано настрій ліричного персонажа, можна припустити, що це звичка й так він поводитьсь не вперше.

Ліричний персонаж віршів Михайла Петренка звертає свій монолог до Неба.

Можна було б спробувати показати, що Михайло Петренко в поезії «Небо» все ж таки ототожнює з Богом, але немає у творчості поета на це якихось прямих указівок. Про це можна здогадуватися, говорити й розмірковувати, але не стверджувати.

Вечірнь, 1843	Выхожу один я на дорогу..., 1841
<p style="text-align: center;">=</p> <p>Зхилившись на руку, дивлюся я Въ вечірне край-небо далеке и глыбоке, И чую – проситься душа моя Туды, де потонуло въ хмарахъ око.</p> <p style="text-align: center;">=</p> <p>И тейка сердце у мене; И въ очах стане темно, мутно; Чого въ души мойй такъ зразу смутно, Якъ подивлюсь, вечірне небо, на тебе?</p> <p style="text-align: center;">=</p> <p>Покрыте хмарами, мовъ хвилями те море, Що нишкомъ мовишь въ тишині? Чи радїсть першую, чи тяжке горе Ты шлешь самотному мені? Чого, скажи, твоя журлива мова Моїй души недовїдома? И мова ся, и ся велика рїчь – Для мене темна такъ, – мовъ тая нїчь! Ты, може, мовишь те, що такъ якъ хмары Покрыли, край-небо, красы твои, Такъ потемнїють днї мои Безъ радощївъ и видь людскои кары? А може те, що мїй сиритськїй слїдь Зальється на свїтї слїзою, А доля зла и хмары бїдь Ударють грїмомъ надо мною? Тебе я не пойму, й того, що дальше буде; А тїлькї тяжко такъ менї, Неначе небо се и хмары сї Минї схилилися на груди!</p> <p style="text-align: right;">М. Петренко.</p>	<p>Выхожу один я на дорогу; Сквозь туман кремнистый путь блестит; Ночь тиха. Пустыня внемлет богу, И звезда с звездою говорит.</p> <p>В небесах торжественно и чудно! Спит земля в сияньи голубом... Что же мне так больно и так трудно? Жду ль чего? жалею ли о чем?</p> <p>Уж не жду от жизни ничего я, И не жаль мне прошлого ничуть; Я ищу свободы и покоя! Я б хотел забыться и заснуть!</p> <p>Но не тем холодным сном могилы ... Я б желал навеки так заснуть, Чтоб в груди дремали жизни силы, Чтоб дыша вздымалась тихо грудь;</p> <p>Чтоб всю ночь, весь день мой слух лелея, Про любовь мне сладкий голос пел, Надо мной чтоб вечно зеленея Темный дуб склонялся и шумел.</p> <p style="text-align: right;">М. Лермонтов</p>

Ліричний персонаж звертається до Неба не як до всемогутньої Божественної сили, а як до надійної інстанції, якій може довірити свої думки. Небо – уважний співрозмовник.

Слід зазначити, що ця тема різновекторно розглядається Михайлом Петренком в поетичному циклі «Небо» (1848), що містить три вірші.

Про що ж вірш М. Лермонтова «Выхожу один я на дорогу»?

Ліричного персонажа вірша М. Лермонтова зображено мандрівником, який іде дорогою вночі. Людина перебуває не в стані розпачу, а з сумом розмірковує про своє життя.

Описана навколишня природа: небо, зірки, кременистий шлях та ін. Це той пейзаж, який підкреслює самотність мандрівника.

Ліричний персонаж йде й розмірковує про, скажімо так, своє життя. Безнадійний монолог людини із самим собою. Звертаючись до самої себе, відповідаючи самій собі, людина не виявляє ні жалощів до минулого, ні надії на майбутнє.

Мандрівник зізнається, що «...Уж не жду от жизни ничего я, / И не жаль мне прошлого ничуть...», у той же час окреслюючи те, до чого він прагне:

«...Я ищу свободы и покоя! / Я б хотел забыться и заснуть!...». Небо – пейзаж.

Багато художників у всі часи на полотнах зображували небо, але кожен робив це по-своєму...

І на цьому порівнянні сюжетна незалежність віршів Михайла Петренка та М. Лермонтова очевидна.

«ВЕЧЕРНИЙ ЗВОН» І «ВЕЧІРНІЙ ДЗВІН»

Із літератури відомо, що вірш І. Козлова (1779 – 1840) «Вечерний звон» (1827) є вільним авторським перекладом однойменного вірша ірландського поета Томаса Мура «Those evening Bells» (1818).

Перша публікація «Вечернего звона» відбулася в альманаху «Северные цветы на 1828-й год» (1827).

У вірші І. Козлова, перейнятому спогадами про незабутню прекрасну юність, про дні, які не повернути, відчутні мотиви самотності, викликані розлукою з друзями.

Стиль написання вірша зумовлює легкість його прочитання й музичність, тому вже під час першого читання тексту начебто прослуховується мелодія. Вірш співається...

Вечірній дзвінь, 1841	Вечерній звонь, 1827
<p>Якъ всумерки вечірній дзвѣнь Підъ тманній вечѣрь сумно дзвонить, Якъ зъ вѣтромъ въ полѣ плаче вѣнь, Въ дубровоньцѣ якъ тяжко стогнеть – Тодѣ душа моя болить: Вѣдъ смути плачу по невѣрній; А думка все туди летить, Дѣ впершъ почувъ я дзвѣнь вечірній... Дѣ вперше такъ я полюбивъ Поля привѣльнѣ, та дуброви, Дѣ вперше свѣтъ и радѣсть вздрѣвъ, Та карѣ очѣ й чорнѣ брови... Проснеться все въ душѣ тодѣ, – Вечірній дзвѣнь усе розбуде! Слеза пробѣ, и вѣдъ нудьги Душа всѣ радостѣ забуде..... О, тяжкій, дзвоне, твоѣй привѣтъ Тому, хто милои не має: Душа болить и меркне свѣтъ; А сердце пуше занивае... М. Петренко. «Снѣпъ», Харькѣвъ, – 1841, с. 176</p>	<p>Вечерній звонь! вечерній звонь! Какъ много думъ наводитъ онъ О юныхъ дняхъ въ краю родномъ! Гдѣ я любилъ, гдѣ отчій домъ, И какъ я, с нимъ на вѣкъ простаясь, Тамъ слушалъ звонъ въ послѣдній разъ. Уже не зрѣтъ мнѣ свѣтлыхъ дней Весны обманчивой моеѣ, И сколько нѣтъ теперь въ живыхъ, Тогда веселыхъ, молодыхъ! И крѣпокъ ихъ могильный сонъ, Не слышенъ имъ вечерній звонъ! Лежать и мнѣ въ землѣ сырой; Напѣвъ унывный надо мной Въ долину вѣтеръ разнесетъ; Другой пѣвецъ по ней пройдетъ, И ужъ не я, а будетъ онъ Въ раздумѣ пѣтъ вечерній звонъ! И. Козлов «Сѣверные цвѣты на 1828 годъ», С. Петербургъ, – 1827, с. 29-30</p>

Мабуть, Михайло Петренко був знайомий із творчістю І. Козлова, і «Вечерний звон» йому подобався, тому він дав своєму віршу таку ж назву «Вечірній дзвін», лише засвідчивши повагу до російського автора.

Вірш Михайла Петренка про любов, де автор розмірковує по-своєму, оперуючи асоціаціями та спогадами, лише йому властивими.

Тема вірша зовсім інша, ніж у І. Козлова, і немає нічого спільного між двома однойменними творами, крім назви.

Легко, стисло, «в один дотик» у деяких віршах Михайло Петренко лише натякає, що знайомий із творчістю того чи іншого автора (в даному випадку з творчістю І. Козлова), у той же час показує, що може написати свій несхожий вірш в межах окресленої теми, використовуючи інші підходи, інтонації, розміри й римування.

Можливо, цей вірш був одним із поетичних експериментів Поета, помилково прийнятий критиком М. Петровим за наслідування І. Козлова.

Розглянуті приклади порівнювання віршів двох авторів дають підставу вважати творчість Михайла Петренка самотньою. Намагання ж вишукувати якісь аналогії в його творчості й творчості його сучасників, стверджувати про якісь наслідування є помилкою.

Найімовірніше, ідеться про поетичний експеримент людини освіченої, романтичної, яка частину життя присвятила поезії. Але певні життєві обставини змусили Михайла Петренка досить швидко відійти від поезії та стати успішним службовцем відомства Міністерства юстиції.

Незважаючи на те, що до Ю. Шевельова (див. «Третя сторожа», 1993 [34]) деякі критики обережно відходили від «стандартів» М. Петрова щодо оцінки творчості Михайла Петренка, саме Ю. Шевельов розглянув поезію Михайла Петренка незалежно й незаангажовано. Слід віддати належне його ерудиції, проникливості й об'єктивності. Він, мабуть, першим звернув увагу, хоча й не повною мірою, на мотиви творчості Михайла Петренка. А вже після його публікацій з'явилися й більш конструктивно-самостійні думки критиків щодо творчості Михайла Петренка та загалом зникли «переспіви» М. Петрова.

Минав час, інколи деякі критики й літератори згадували про Михайла Петренка в статтях, але то «вироки» від попередніх авторів, то однакові назви (внутрішній епіграф, але нічого більш загального), то епіграф, то якийсь рядок у вірші плутали декого з них, тому й з'являлися не зовсім об'єктивні вислови про творчість Михайла Петренка, які просто тиражувалися зовсім неосвіченими «популяризаторами» в ЗМІ та інше.

У сучасних статтях щодо поезії Михайла Петренка критики для порівняння згадують і про М. Петрова, але свої висновки вже не ґрунтують тільки на його висловах ...

ЛІТЕРАТУРА

1. Сніп, українській новорочник. Зкрутивъ Александръ Корсунъ. – Харьковъ: Друковано в университетській штампарні, 1841.
2. Молодикъ на 1843 годъ. Украинскій литературный сборникъ, издаваемый И. Бецкимъ (две части). Часть вторая. – Харьковъ: Въ университетской типографіи, 1843.
3. Южный русскій сборникъ. Альманах. Изданіе Амвросія Метлинскаго. – Харьковъ: Въ университетской типографіи, 1848.
4. Тихорскій Николай. Рецензія на Украинскій новорочникъ Сніп Александра Корсуна. Маякъ, журналъ современнаго просвѣщенія, искусства, и образованности. Кн. 9, глава 4. – Санктпетербургъ: В типографіи Конрада Вингебера, 1842.
5. Петров Н. И. Очерки изъ украинской литературы. Историческій вѣстникъ. Годъ второй. – С.-Петербургъ: Типографія А. С. Суворина, 1881 (август, сентябрь, октябрь).
6. Петров Н. И. Очерки истории украинской литературы XIX столѣтія. – Кіевъ: Въ типографіи Н. и А. Давиденко, 1884.
7. Огоновський Омелян. Історія літератури руської [української]. Частина 2. Вік XIX. (Поезія. Драма). – Львів, 1889.
8. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. «Типо-Литографія И. А. Ефрона». – С.-Петербургъ, 1898.
9. Русскій Біографическій Словарь. – С.-Петербургъ: Типографія И. Н. Скороходова, 1902.
10. Українська Муза. Поетична антологія (під редакцією Олекси Коваленка). – Київ, 1908.
11. Плевако М. Хрестоматія нової української літератури. – Харків: Державне видавництво України, 1926.
12. Перетц Л. Матеріали з української літератури, що перебувають у Пушкінському домі, та співробітники Альманаху «Сніп» 1841р. О. Корсуна. Записки

історично-філологічного відділу, кн. XIX (1928). – У Києві: 3 друкарні Всеукраїнської Академії Наук, 1928.

13. Дорошкевич Ол. Підручник історії української літератури. Видання п'яте. – Харків, Київ: Книгоспілка, 1930.

14. Шамрай А. Харківські поети 30-40 років XIX століття (Харківська школа романтиків). – Харків: Державне в-во «Література і мистецтво», 1930.

15. Історія української літератури (У двох томах). Дожовтнева література. – Київ: Академія наук Української РСР, 1954.

16. Овчаренко І. «Дивлюсь я на небо». Газета «Социалистический Донбасс». №153 (2 юлія). – Донецьк, 1956.

17. Нудьга Г. Вступна стаття «Два поети-романтики». «Віктор Забіла. Михайло Петренко. Поезії». – Київ: Радянський письменник, 1960.

18. «Віктор Забіла, Михайло Петренко. Поезії». – Київ: Радянський письменник, 1960.

19. Волинський П. К. та інші. Історія української літератури. – Київ: Харківська книжкова фабрика ім. Фрунзе, 1964.

20. Шаблювський Є. С. Поезія. Історія української літератури (у восьми томах). Становлення нової літератури (друга половина XVIII-тридцяті роки XIX ст.). – Київ: Наукова думка, 1967.

21. Айзеншток І. Вступна стаття «Українські поети-романтики». Українські поети-романтики 20-40-х років XIX ст. – Київ: Дніпро, 1968.

22. Українські поети-романтики 20-40-х років XIX ст. – Київ: Дніпро, 1968.

23. Краткая литературная энциклопедия (под редакцией А. А. Суркова). – Москва: Детская энциклопедия, 1968.

24. «П. Гулак-Артемовський, Л. Боровиковський, В. Забіла, М. Петренко». Бібліотека поета. Вибране. – Київ: Веселка, 1968.

25. Історія української літератури (у восьми томах). – Київ: Наукова думка, 1968.

26. Шептій Костянтин. Сучасник Шевченка. Журнал «Вітчизна», №3. – Київ: Радянський письменник, 1973.

27. Зеров Микола. Лекції з історії української літератури (1798-1870). Видання Канадського інституту українських студій. – Oakville, Ont.: Видавництво «Мозаїка», 1977.

28. Гончар О. І. Фольклоризм творчості українських романтиків 20-40-х років. О. І. Гончар. Українська література предшевшенківського періоду і фольклор. – Київ: Наукова думка, 1982.

29. Яценко М. Т. Вступна стаття «Українська романтична поезія 20-60-х років XIX ст.». Українські поети-романтики. Поетичні твори. – Київ: Наукова думка, 1987.

30. Шептій К. Його книжки ходили по руках. Журнал «Вітчизна», №6. – Київ, 1989.

31. Яценко М. Т. Романтизм як художній напрям в українській літературі. Українська мова і література в школі. №2. – Київ: Радянська школа, 1989.
32. Овчаренко І. «Пісні М. Петренка». Газета «Совет – 95», 27 мая. – Славянск, 1991.
33. Історія української літератури (Перші десятиріччя ХІХ століття) за редакцією П. П. Хропка. – Київ: Либідь, 1992.
34. Шерех Юрій. Інший романтик, інший романтизм. Третя сторожа. – Київ: Дніпро, 1993.
35. Крижанівський Степан. Михайло Петренко: вчора, сьогодні, завтра. Слово і час, №11. – Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, 1993.
36. Історія української літератури ХІХ століття (у трьох книгах). – Київ: Либідь, 1995.
37. Історія української літератури ХІХ століття (у трьох книгах). – Київ: Либідь, 1996.
38. Садівнича Н. О. «Потужність і різнобічність таланту». (До 180-річчя від дня народження М. М. Петренка). // Сумський календар `97. (під загальною редакцією В. О. Садівничого). – Суми: Видавництво мистецького центру «Собор», 1996.
39. Гончар Олексій. Зачарований небом (романтичний світ Михайла Петренка). Слово і час, №11-12. – Київ: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, 1997.
40. Ткаченко О. Г. Жалісливі пісні Михайла Петренка. Наукові записки Харківського Державного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Вип. 8(19). – Харків, 1998.
41. Балабуха Кім. Шерех слов'янського неба. Зерна (Літературно-містецький альманах українців Європи). Число 6-7. – Париж-Львів-Цвікау, 2002.
42. Чемерис В. Вічна тайна Михайла Петренка, маловідомого поета, який на віки став відомим. Газета «Літературна Україна», 20 березня. – Київ, 2003.
43. Овчаренко І. М. Слов'янський сокіл (Михайло Петренко). Історичний нарис. Національна спілка письменників України. Журнал «Донбас». – Донецьк, 2004.
44. Моціяка О. М. Михайло Михайлович Петренко (1817-1862) (треба: Михайло Миколайович. – О. П.). Становлення нової української літератури. – Ніжин: НДУ, 2007.
45. Моціяка О. М. Європейський характер романтичної суб'єктивності Михайла Петренка. Література та культура полісся: збірник, вип. 43. – Ніжин: Ніжинський Державний Ун-т, 2008.
46. Вертіль Олександр. «Чому мені, Боже, ти крилець не дав?». Газета «Урядовий кур'єр», №203, 6 листопада. – Київ 2012.
47. Пазинич Василь. Михайло Петренко: 150-річчя від початку безсмертя. Газета «Будьмо разом», 3 січня. – Лебедин, 2013.
48. Бондар М. Задивлений у небо України. Михайло Петренко: Життя і творчість: Художні тексти, дослідження, документи. Упоряд. О. Є. Петренко, О. О. Редчук. – Київ: Фенікс, 2013.

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ 20-річчю КЛУБУ «КРАЄЗНАВЕЦЬ»
(м. Краматорськ, 1998-2018 рр.)
КЛУБ ДОСЛІДНИКІВ МИНУЛОГО

Багато з того, що ми знаємо про історію наших міст і сіл, є заслугою краєзнавців – хранителів народної пам'яті, дослідників минулого, першовідкривачів таємниць історії рідного краю. Краєзнавці часто вражають суспільство сенсаціями, а їх відкриття стають загальним народним надбанням, яке формує любов до рідного краю, повагу до минулого, патріотизм.

Краєзнавці вивчають минуле за цеглинкою, фотокарткою, поштовою листівкою, автографом, дивом збереженому документом або розповідями очевидців. До речі, саме з розповідей очевидців і починалося краматорське краєзнавство.

ПОЧАТОК, ЗАВДЯКИ ЯКОМУ З'ЯВИЛОСЯ ПРОДОВЖЕННЯ

Краматорський Клуб “Краєзнавець” виник не на порожньому місці, і його члени пишаються своїми попередниками.

Завдяки відкриттю 1886 року в Шабельківці початкового народного училища, освіта тут стала загальнодоступною. Років через п'ять Харківський губернський статистичний комітет закликав *“здійснити досвід суцільного етнографічного вивчення губернії за посередництва народних вчителів і вчительок”*. Із 1889 року в Шабельківській школі працювала вчителька Густова Катерина Антонівна, яка й підготувала відповідний нарис для журналу “Харьковский сборник”. На жаль, нарис не був опублікований.

Першим про Катерину Густову 1990 року дізнався краєзнавець Володимир Коцаренко. Згодом вчителі школи № 32 краматорського селища Шабельківки знайшли більше відомостей про Катерину Антонівну. Таким чином вдалося встановити, по суті, ім'я першого краєзнавця Краматорська.

Краєзнавчим виданням фактично був збірник спогадів і статей “Борьба за Октябрь на Артемовщине”, виданий у Харкові 1929 р. на честь 10-ї річниці Жовтневого перевороту. У передмові М. Острогорський пише, що збірник є: *“...першою спробою висвітлити хід революції на основі спогадів учасників”*. І, як указує укладач, *“...не можна обійти мовчанням цікаву особливість спогадів, що публікуються, яка полягає в тому, що вони не менш ніж на половину є продуктом колективної творчості учасників подій, причому дуже часто не керівних, а рядових працівників і бійців революції”*.

У цій же збірці була надрукована й стаття Олексія Чекірісова “Краматорські робітники на шляху до Жовтня”, у якій є багато цікавих відомостей з історії Краматорська першої половини ХХ сторіччя.

Голова клубу “Краєзнавець” Володимир Коцаренко дослідив біографію Олексія Захаровича Чекірісова (прізвище за документами – Чикіріс). Він народився 1884 року в родині кравця. Трудову діяльність розпочав 1899 р. учнем слюсаря на машинобудівному заводі в м. Макіївка. Його послужний список включає ряд виробничих та партійних посад у різних містах колишнього Союзу, зокрема Донбасу.

У 1900-1903 рр. – слюсар Григорівського машинобудівного заводу Бахмутського повіту, до 1917 р. – Краматорського машинобудівного заводу. До Лютневої революції на Краматорському заводі існувала підпільна група більшовиків, у яку серед інших входили Олексій Чекірісов та його брат Федот.

У лютому 1917 року Олексій Чекірісов став членом компартії, у 1917-1918 рр. обраний членом президії Краматорського райвиконкому. У 1922-1923 рр. завідував агітпропом районного партійного комітету в Краматорську, протягом 1929-1930 рр. був головою Слов'янської міськради, заступником директора Слов'янського кераміко-сілікатного заводу. У 1944-1945 рр. працював у Клубі ім. Леніна (м. Краматорськ). Партійні документи О. З. Чекірісова погашені в березні 1952 року як померлого.

1931 року О. М. Горький виступив з ініціативою створення історії фабрик і заводів. ЦК ВКП (б) її схвалив своєю постановою, було утворено державне видавництво “Історія заводів”. До роботи були залучені письменники й робітники численних заводів і фабрик. У Краматорську на заводи Металургійний і Машинобудівний за завданням редакції був відряджений письменник В. В. Матвеев-Сибіряк. 1933 року Всеукраїнська редакція з історії фабрик і заводів у Харкові випустила у світ першу збірку матеріалів, у якій опублікована його робота: “План-хроника истории Краматорского машиностроительного завода”. Однак автор більше уваги приділив власне історії КДММЗ, а не ролі та заслугам місцевих більшовиків. Його звинуватили в політичній короткозорості й “невиправданих матеріальних витратах”, після чого він був відкликаний із Краматорська.

“Однак, заради справедливості, слід зазначити: “План-хроніка історії Краматорського машинобудівного заводу”, складена опальним Матвеевим-Сибіряком, як і раніше є цінним джерелом інформації для вимогливих істориків і краєзнавців. Дослідження цього письменника вперше дозволили скласти хроніку зародження Краматорська як індустріального центру Північного Донбасу” (з роботи В. Коцаренка “Краматорськ: одкровення століть”).

Отже, творчу команду замінили, і роботу з написання історії краматорських заводів продовжив наш земляк Микола Іванович Древетняк. Його книга з історії СКМЗ “Гвардія машиностроителів” побачила світ 1947 року. 1950 року з’явилася друга книга автора – “Прошлое и настоящее завода”, присвячена КМЗ ім. Куйбишева. Завдяки М. Древетняку в Краматорську отримав розвиток потужний краєзнавчий рух. Послідовниками Миколи Древетняка стали наші славні краєзнавці: Наталія Волошина, Надія Шляхтиченко, Лідія Зеленська, Віталій Бабкін, Володимир Коцаренко.

За останні півстоліття в Краматорську виникло декілька краєзнавчих “центрів”, які проводили помітну дослідницьку роботу: Музей історії міста, Музей історії СКМЗ, Музей історії

НКМЗ, Центральна міська публічна бібліотека й Краматорська міська громадська організація “Клуб “Краєзнавець”.

Клуб “Краєзнавець” у тому форматі, у якому він існує протягом 2009-2019 рр., мабуть, єдиний в Донецькій області. Загальний “стаж” його роботи викликає подив і повагу. 1998 року при бібліотеці ім. Маяковського (селище Новий Світ) у Краматорську був створений неформальний клуб для популяризації історико-краєзнавчих знань серед учнів краматорських шкіл. У червні 2009 року, за ініціативи В. Коцаренка робота Клубу “Краєзнавець” набула форми регулярних засідань за участі кращих знавців історії Донецького краю. У грудні 2011 року на базі Клубу була заснована Краматорська міська громадська організація з однойменною назвою.

РІК 2009: НОВИЙ ФОРМАТ КЛУБУ

20 червня 2009 року – знаменна дата в житті Клубу “Краєзнавець”. Цього дня в бібліотеці ім. Маяковського десять любителів і знавців історії нашого краю провели засідання в новому форматі. Це краєзнавці Володимир Коцаренко, Віталій Бабкін, Віктор Іванов, Сергій Лук’янов, Костянтин Абраменко, завідувача бібліотекою Алла Кузьменко, голова геолого-краєзнавчого клубу “Самоцвет” Наталія Овсяннікова та її вихованки Марія Вороніна й Любов Ушакова. Від міської преси був кореспондент газети “Краматорська правда” Олександр Олійник. На засіданні обговорювалися цілі та завдання клубу, намічено план роботи.

Оскільки засідання проводилося напередодні Дня скорботи і вшанування пам’яті жертв війни в Україні, було зроблено декілька доповідей на цю тему. Директор ЗОШ № 32 Віталій Бабкін розповів про маловідомі драматичні моменти боїв за визволення Краматорська в лютому та вересні 1943 року, Сергій Лук’янов представив до уваги присутніх невідомі раніше факти, що стосуються спроби німецьких промислових концернів реанімувати зруйновані заводи Краматорська в роки окупації міста 1941-1943 рр. Крім того, обговорювалася історія православ’я на тери-

торії Краматорська та його околиць. Володимир Коцаренко презентував книгу Надії Шляхтиченко “Свято-Покровська церква”.

Фактично з першого засідання Клуб “Краєзнавець” започаткував свої кращі традиції: обговорювати актуальні краєзнавчі теми, нові друковані видання, повідомляти про важливі краєзнавчі речові та документальні знахідки, обмінюватися досвідом, популяризувати краматорське краєзнавство, запрошувати на свої засідання цікавих гостей і, що важливо, усе це повинно відбуватися суто на добровільних засадах.

І відразу ж стало ясно, наскільки серйозно ставляться учасники Клубу до своєї роботи. Дуже скоро Клуб став регіональним центром взаємодії краєзнавців Північної Донеччини. Він об'єднав близько 20 осіб, серед яких – члени Національної спілки краєзнавців України, краєзнавці Краматорська, Дружківки, Костянтинівки, Слов'янського району, працівники органів міського самоврядування, сфери освіти, культури, представники громадськості, журналісти.

Гість Клубу — дослідник Віктор Петка з ФРН

За ініціативи голови Клубу Володимира Коцаренка й краєзнавця Віктора Іванова була розпочата пошукова робота та створення колекції черепично-цегельної продукції, виготовленої до 1917 року підприємцями Сходу України (головним чином на Донбасі). На запит Володимира Коцаренка співробітники ХДНБ ім. Короленка надіслали до Краматорська добірку довідкових матеріалів, присвячених виробництву цегли й черепиці на території Слобожанщини за часів імперської Росії. Згодом була організована виставка старовинної цегли в бібліотеці ім. Маяковського (сел. Новий Світ), вона привернула неабияку увагу відвідувачів бібліотеки та краматорських ЗМІ. На сьогодні це вже унікальна колекція, яка є гордістю краматорських краєзнавців, їй немає аналогів на Лівобережній Україні. Вона наочно презентує історію нашого краю, є свідченням вагомого внеску перших підприємців і промисловців (а серед них – вихідці з країн Європи) в соціально-економічний розвиток українського Сходу ще задовго до періоду індустріалізації епохи СРСР. Від імені Клубу найцікавіші експонати демонструвалися на виставках в Краматорську, Харкові, Святогірську, Києві. Колекція постійно поповнюється.

За ініціативи Володимира Коцаренка, за участі членів Клубу і краєзнавців міста на форумі найбільш популярного міського сайту Краматорськ-INFO був створений новий розділ – “Історія рідного краю”. 2009 р. членами Клубу, краєзнавцями, журналістами та представниками громадськості в розділі було відкрито близько 70 тем, залишено близько 4000 повідомлень. Розділ користується популярністю й увагою великої кількості учасників форуму.

Під керівництвом краєзнавця Наталії Овсянникової при Центрі позашкільної роботи учні регулярно виконували наукові краєзнавчі дослідницькі роботи в рамках Малої академії наук старшокласників.

Члени Клубу брали участь у заходах робочої групи Народно-го Союзу Німеччини з догляду за німецькими військовими похованнями (керівник групи Юрген Шульц) і вітчизняного приватного підприємства “Військові меморіали “Схід” (директор

Віктор Старченко) щодо визначення місця поховання військовослужбовців Вермахту, які загинули або померли в госпіталях і були поховані на території м. Краматорська в роки Другої світової війни. Згодом були проведені ексгумаційні роботи на території центральної міської лікарні Краматорська (ексгумовано близько 100 останків) й у Сквері “Слави” (Старе місто).

Складна й драматична тема Другої світової війни вивчається краматорськими краєзнавцями всебічно й дуже детально. Пошукові роботи в цьому напрямку ведуть Сергій Кукочка, Костянтин Абраменко, Сергій Лук’янов, Віталій Бабкін, Михайло Найденко.

ВІД ЗАСІДАННЯ ДО ЗАСІДАННЯ

Починаючи з червня 2009 року, кожне засідання краматорських краєзнавців протоколюється, найбільш цікаві повідомлення висвітлюються в місцевих засобах масової інформації. Збережені матеріали дозволяють судити про кількість і якість роботи, що проводиться в Клубі. Слова “унікальна” й “рідкісна” – найпопулярніші визначення для знахідок краєзнавців.

Ось, наприклад, усе той же 2009 рік, липень, друге засідання Клубу. Згодом у газеті “Краматорська правда” (№ 30, 2009 р.) Олександр Олійник писав: *“Відомий краматорський знавець історії міста Володимир Коцаренко представив членам клубу повернене до нашого міста унікальне видання, що відображає невідому раніше сторінку в історії найстарішого підприємства Краматорська – Старокраматорського машинобудівного заводу, а також в історії основоположної для міста галузі – машинобудування. За словами Володимира Федоровича, ніколи раніше нікому з дослідників історії СКМЗ і міста Краматорська не доводилося бачити повний асортимент металообробних верстатів, що випускалися машинобудівним заводом Краматорського Металургійного Товариства на початку ХХ століття”.*

На цьому ж засіданні Костянтин Абраменко повідомив, що йому вдалося встановити зв’язок з адвокатом Томасом Наттером, який проживає у Філадельфії (США) і є власником раритетного друко-

ваного видання – 12-томника (автор – Mehner K.), у якому зібрані всі зведення про бойові дії німецької армії з 1 вересня 1939 року до 31 грудня 1944 року. Томас Наттер надіслав Абраменку скани тих сторінок, на яких згадується Краматорськ. Після перекладу викладена на даних сторінках унікальна інформація була опублікована в газеті “Краматорська правда” й допомогла відкрити нові сторінки в історії Краматорська періоду Другої світової війни.

Дивом збереглися старовинні знімки, поштові конверти й листівки, театральні афіші, автографи відомих людей, документи з архівів, старовинні книги, журнали, речі ... Радість дотику до минулого члени Клубу “Краєзнавець” та його гості відчують на кожному “робочому” засіданні. Це чудово, але діяльність Краматорської міської громадської організації “Клуб “Краєзнавець”, на щастя, не обмежується тільки пошуковою роботою. Краєзнавці ведуть дуже активне соціальне життя: обмінюються досвідом із колегами, беруть участь у наукових конференціях, міських заходах, висувають власні ініціативи та втілюють їх у життя. І все це – чисте волонтерство, а не робота за гранти зарубіжних фондів.

2011 року ряди Клубу “Краєзнавець” поповнили нові цікаві люди, яким не байдужа наша історія. Серед них – археолог Володимир Давиденко, нумізмат Володимир Драган, палеонтолог Віктор Геращенко, краєзнавець з м. Слов’янська Олена Трубачова, гідрогеолог Геннадій Богданов. Почасти це сприяло тому, що на вересневому засіданні було ухвалено рішення зареєструвати Клуб “Краєзнавець” як громадську організацію, мета якої – сприяння розвитку краєзнавчого руху, вивчення минулого й сьогодення рідного краю та популяризація краєзнавчих знань серед членів територіальної громади, залучення до вивчення рідного краю широких верств населення, об’єднання зусиль краєзнавців міста з метою підтримки й розвитку краєзнавчого руху на Донеччині.

На заключному засіданні 2011 року В. Ф. Коцаренко проінформував членів Клубу про реєстрацію міської громадської організації “Клуб “Краєзнавець” (Рішення Краматорської міської ради від 21.12. 2011 р., № 1126.).

Голова клубу В. Ф. Коцаренко тримає логотип клубу

Крім цього, важливою подією 2011 року стало створення емблеми Клубу. Автор ідеї – Володимир Коцаренко, автор-розробник – дизайнер рекламного агентства “Арт-Модерн” Олександр Дегтярьов. Емблема Клубу була відзначена дипломом в конкурсі на кращу емблему клубів і гуртків при публічних бібліотеках міста.

2012 року С. В. Кукочка презентував Клубу “Книгу знаменитих гостей”, чорнильницю і перо, прапор із символікою Клубу. Того ж року Сергій Васильович приступив до створення серії відеоальманахів про річну діяльність клубу. Перший із них був презентований на січневому засіданні 2013 року і з того часу отримав щорічне продовження.

У червні 2013 року Клуб “Краєзнавець” за підтримки Краматорської міської ради та підприємств міста вирішив відродити в селищі Жовтневе ДОТ – німецьку фортифікаційну споруду, унікальний пам’ятник Другої світової війни в м. Краматорську.

Ентузіасти розчистили об’єкт від землі й сміття, замінили місцями зруйновану цегляну кладку, привели в порядок внутрішню частину споруди, установили новий бетонний дах і залізні двері. Здійснити більш масштабну реставрацію завадили військові дії 2014 року.

5 вересня 2018 року біля ДОТу відбувся перший публічний історико-патріотичний міський захід за участі школярів. Він був присвячений 75-й річниці визволення Краматорська від німецької окупації. Клуб “Краєзнавець”, як і раніше, дотримується своєї виплеканої ідеї – перетворити краматорський ДОТ в цікавий екскурсійно-туристичний об’єкт, облаштувати прилеглу тери-

Члени Клубу Краєзнавець біля ДОТУ

торію найбільш наближено до історичних реалій періоду Другої світової війни.

28 жовтня 2017 року за ініціативи голови Клубу “Краєзнавець” В. Коцаренка в Музеї історії Донбаської державної машинобудівної академії відбулася Перша краєзнавча конференція “Північна Донеччина: з минулого до сьогодні”, присвячена 105-річчю від дня народження Заслуженого краєзнавця Донецької області Миколи Янка. Матеріали конференції увійшли до презентованого тоді ж збірника наукових праць “Перші Янківські краєзнавчі читання”.

У Донецькій області конференція, присвячена краєзнавчим проблемам Північної Донеччини, відбулася вперше, і цей факт засвідчує активізація краєзнавчого руху на цих теренах. У заході взяли участь відомі краєзнавці Донеччини з Бахмуту, Дружківки, Ізюму, Києва, Костянтинівки, Краматорська, Слов'янська, бізнесмени і політики, освітяни, працівники культури, представники Донецької обласної військово-цивільної адміністрації та Кра-

маторської міської ради. Оскільки наступність є передумовою спадкоємності навчання й виховання в галузі краєзнавства, на конференцію були запрошені учні Краматорської української гімназії, ЗОШ №18, вихованці Центру позашкільної роботи м. Краматорська та Донецького обласного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді. Юні краєзнавці мали змогу познайомитися з видатними краєзнавцями області, поспілкуватися на цікаві та важливі для них теми.

Науковий форум розглянув широку краєзнавчу тематику, пов'язану з історією Північної Донеччини: діяльність підприємств, навчальних закладів, окремих дослідників у галузі історії Донецького краю. У центрі уваги були проблеми Української революції на Донеччині в 1917-1918 рр., адміністративно-територіального устрою Північної Донеччини у складі Запорозької Січі, соціально-економічного розвитку та розвитку науки, освіти, культури й мистецтва регіону в XIX-XX ст., питання природознавства, духовності, повсякденного життя краю.

У заключній частині конференції учасникам і гостям форуму був представлений науковий збірник "Перші Янківські краєзнавчі читання" обсягом 400 сторінок, виданий за матеріалами конференції. Збірник наукових праць вміщує 35 цікавих статей – результат плідних наукових пошуків та відкриттів, що розкривають різні аспекти історії, археології, культури, мистецтва, охорони довкілля, духовні надбання нашого краю. Упорядником цього видання став учитель Краматорської української гімназії Олег Савчук.

*Збірник матеріалів перших
Янківських читань*

ЗІРКИ Й ФАНАТИ КРАЄЗНАВСТВА –
ЧЛЕНИ КЛУБУ «КРАЄЗНАВЕЦЬ»

Ім'я **Віталія Андрійовича Бабкіна** знайоме кожному, кого цікавить життя Краматорська і селища Шабельківка – він є автором десятка краєзнавчих книг, зокрема виданої 2018 р. книги, присвяченої сел. Шабельківка “Моя велика родина”. Але Віталій Андрійович не лише відданий літописець свого рідного селища: його краєзнавча діяльність стосується, перш за все, історії війни 1941-1945 рр. За його ініціативою в Краматорському НВК (ЗОШ № 32 – дитячий садок), який він очолює з 1983 р., створені два музеї: бойової слави та авіаполку “Нормандія-Неман”. За краєзнавчу діяльність має відзнаки: Подяка Національної спілки краєзнавців України, Диплом обласного конкурсу “Книга Донбасу-2012”. Він є переможцем міського конкурсу “Людина року-2008”, лауреат міської премії “Суспільне визнання-2012”, нагороджений орденом святого князя Олександра Невського (2008 р.).

Богданов Геннадій Андрійович – старший інженер-гідролог. Краєзнавчу діяльність проводить у наступних напрямках: історична картографія, історичне минуле рідного міста, історія геологічного вивчення рідного краю. Краєзнавчі розвідки – дослідження з геологічного краєзнавства Північної Донеччини, дослідження документальних джерел про релігійну ситуацію в Краматорську дорадянського періоду, картографічні дослідження нашої місцевості на так званих мапах Шуберта (1863-1880 рр.), дослідження з історії краматорського джазу.

Бородай Олег Васильович працює вчителем історії та художньої культури в Краматорській українській гімназії. Початок краєзнавчої діяльності – 2005 рік. Напрямок – усна історія Краматорська (спогади старожилів міста) та популяризація краматорського краєзнавства. Розвідував Рух Опору на території міста Краматорська під час Другої світової війни; соціально-побутову сферу міста Краматорська в 30-ті роки ХХ ст.; усні свідчення як джерело вивчення голоду 1946-1947 рр. у Донецькій області та

на суміжних територіях; козацькі топонімічні легенди Донецького краю та Південної Слобожанщини.

Основні праці: “Усні свідчення як джерело вивчення голоду 1946-1947 років в Донецької області та суміжних територіях” (2016 р.), “Доля евакуйованої родини робітника Краматорського коксохімічного заводу” (2017 р.).

Член НСКУ **Віктор Олексійович Іванов** почав краєзнавчу діяльність з 2009 року, до цього проводив генеалогічні дослідження своєї родини. Основний напрямок його краєзнавчої діяльності – колекціонування та дослідження історії розвитку цегельного й черепичного виробництва в межах України, а також дослідження історії дорадянського періоду в межах північної частини Донецької області. В. О. Іванов бере активну участь у різноманітних краєзнавчих читаннях, зокрема в “Сібільовських читаннях” 2015-2017 рр. Донецька обласна організація Національної спілки краєзнавців України визнала його в 2013 найкращим краєзнавцем року. Диплом і медаль, урочисто вручені на засіданні Клубу, – гідне визнання діяльності краєзнавця. За свою краєзнавчу діяльність В. О. Іванов має наступні відзнаки: Подяка НСКУ – за значний внесок у збереження національної історико-культурної спадщини України (2012 р.); Почесна грамота від Клубу “Краєзнавець” – за активну краєзнавчу діяльність, успішну науково-пошукову роботу та відкриття імені господаря “Будинку Бантиша” у селищі Комишувача” (2015 р.); Почесна грамота НСКУ – за значний особистий внесок у збереження національної історико-культурної спадщини України, плідну співпрацю з краєзнавцями Донеччини (2018 р.).

Драган Володимир Іванович працював на Старокраматорському машинобудівному заводі з 1984 року: інженер-конструктор, заступник головного енергетика заводу. Цікавився історією найстарішого промислового підприємства Краматорська. З 1998 року і до пенсії 13 років був заступником голови Шабельківської селищної ради. Саме тоді захопився історією цього давнього краматорського селища. Пристрасне захоплення краєзнавця – це музизматика, любов до якої збереглася з дитинства.

Важко сказати, як би склалася доля Клубу, будь у нього інший голова. **Володимир Федорович Коцаренко** – душа й енергетичний центр Клубу “Краєзнавець”, людина, пристрасно закохана в історію рідного краю, палкий поціновувач минулого й багато в чому – його першовідкривач, подвижник, лідер краєзнавчого руху в Краматорську й просто небайдужий до свого улюбленого міста громадянин. Із 1985 року він почав досліджувати історію Краматорська дорадянського періоду, на той час майже не досліджену. Вивчаючи архівні джерела, він першим відкрив історію заселення в другій половині XVIII ст. території, на якій розташований сучасний Краматорськ. 1990 р. першим дослідив раніше невідомі сторінки історії будівництва вузлової залізничної станції Краматорської в 1868-1878 рр. Уперше (1996 р.) склав хронологію основних подій історії Краматорська до 1917 р.

Протягом тридцяти трьох років краєзнавчої діяльності вперше дослідив і оприлюднив чимало раніше невідомих сторінок історії рідного міста періоду другої пол. XIX-40-х рр. XX ст., зокрема з історії заснування та розвитку машинобудівного заводу Краматорського металургійного товариства. Його перу належить більш як півтисячі різноманітних краєзнавчих публікацій. Він автор і співавтор найбільш популярних книг, присвячених історії м. Краматорська.

До 150-річчя міста була видана нова книга В. Ф. Коцаренка “Краматорськ: витоки” (2018 р.), яка викликала жваве зацікавлення читачів ще до її появи в міських бібліотеках. Володимир Федорович – співавтор сучасного герба й прапора міста Краматорська. Він є членом НСКУ із 1994 р., має звання: “Почесний краєзнавець Донеччини” (2008 р.), “Почесний краєзнавець України” (2010 р.), Заслужений працівник культури України (2016 р.).

Його основні краєзнавчі праці – “Моя маленька велика батьківщина”, “Краматорськ, обпалений війною”, “Герої країни, якої більше немає”, “100 найвідоміших імен Краматорська”, “Краматорський футбол: минуле, сьогодні і...”, “Моя велика родина”.

Кузьменко Алла Миколаївна – завідувач бібліотекою ім. Маяковського, секретар Клубу “Краєзнавець” з 2009 р. та

хранитель-діловод його історії. Жодне засідання Клубу не обходиться без її безпосередньої участі.

Кукочка Сергій Васильович – з 2005 р. і до цього часу – начальник управління з питань цивільного захисту Краматорської міської ради. Початок краєзнавчої діяльності – 2010 рік. Із 2016 року – член Національної спілки краєзнавців України. Напрямок краєзнавчої діяльності – дослідження історії 636-го винищувального авіаційного полку (636 вап), який базувався у м. Краматорську; збір інформації про радянських льотчиків, які в роки Другої світової війни загинули, потрапили до німецького полону або зникли безвісти в районі Краматорська. На жовтень 2018 р. С. В. Кукочка знайшов інформацію про більш, як 100 військовослужбовців. Взяв участь у проведенні 1-го етапу створення Меморіального комплексу на честь визволення Краматорська від німецьких загарбників на базі німецького ДОТу (червень-серпень 2013 р.); у підготовці та відкритті в Музеї історії м. Краматорська музейної експозиції, присвяченої 60-річчю 636-го винищувального авіаційного полку (серпень 2013 р.); у встановленні (за результатами проведеної пошукової роботи) на братській могилі радянських воїнів у с. Васютинське (Слов'янський район) меморіальної таблички з іменем молодшого лейтенанта Анцирева Миколи Олександровича, який був похований там як безіменний (травень 2016 р.); розшукував родичів радянських льотчиків, які загинули та поховані на території Краматорська (Колесньової Катерини Архипівни та Сенцова Олексія Сергійовича, Хорошева Петра Прокоповича, Шкуріна Костянтина Івановича та інших). Краєзнавчі праці С. В. Кукочки були надруковані на сторінках міської газети “Краматорська правда”.

Лук'янов Сергій Васильович, програміст. Початок краєзнавчої діяльності – 2007 р. Напрямок краєзнавчої діяльності – історія промисловості та інших галузей розвитку краю; події воєн та революцій у нашому краї, їх вплив та наслідки; особи, що залишили свій слід у історії, які народилися або побували на теренах Північної Донеччини.

Найденко Михайло Валерійович – інженер-системотехнік, член Національної спілки краєзнавців України. Початок краєзнавчої діяльності – 2010 р. Напрямок краєзнавчої діяльності: дореволюційна історія рідного краю; Краматорський аероклуб та краматорський аеродром до 1950 р.; Друга світова війна на Донбасі; встановлення долі солдат Другої світової війни на Донбасі; експерт із срібних монет Римської імперії, які були в обігу на території сучасної України. Проводив регулярні краєзнавчі розвідки на теренах Північної Донеччини згідно з напрямком своєї краєзнавчої діяльності.

Основні друковані праці: “Каталог типів срібних рублів, які мали ходження на території південно-східної Слобожанщини”, “Правда Другої світової або закулісся війни на Сході”, “Економічна окупація Краматорська в 1941-1943 рр.”, “Види дореволюційного Краматорська”.

Наумова-Гринаковська Людмила Павлівна – завідувачка бібліотекою Краматорського феросплавного заводу. Початок краєзнавчої діяльності – 1998 р. Напрямок краєзнавчої діяльності – історія Краматорського металургійного заводу та людей, які на ньому працювали. Проводила розшук студентських “слідів” В. Р. Подольського – випускника Аахенського технологічного інституту, першобудівника заводу Краматорського металургійного товариства, якого 1896 року фірма “В. Фіцнер и К. Гампер” запросила для роботи; розшук відомостей про А. І. Простакову (Заборовську), яка була студенткою Психо-неврологічного інституту (зараз навчальний центр ім. Бехтерева у С.-Петербурзі) першого випуску (1916 р.), а в роки Другої світової війни працювала завідувачкою інфекційним відділенням Краматорської лікарні, рятувала поранених бійців Радянської Армії та краматорську молодь від вивезення на примусові роботи до Німеччини.

Основні праці – “Спадковий дворянин М. М. Заборовський та його діяльність на посаді технічного директора КМТ” (2014 р.), “Діяльність ясновельможного князя М. С. Воронцова на Донбасі” (2015 р.), “З епістолярної спадщини М. М. Заборовського про освіту” (2016 р.).

Рудаков Анатолій Андрійович почав цікавитися краєзнавством із 1958 р. Напрямок – увічнення пам'яті загиблих містян під час Другої світової війни (1942-1945 рр.). Брав участь у написанні та оформленні книжок: “Заслужена хорова капела УРСР м. Краматорськ” (1965 р.), Фотоальбом “70 років СКМЗ” (1966 р.), фотоальбом “75 років СКМЗ” (1972 р.); “Книга пам'яті України” з увічнення учасників бойових дій, померлих в повенні роки (2005 р.); “Книга пам'яті України” з увічнення учасників бойовий дій у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр. (2009 р.), співпраця з написання та підготовки матеріалів до книги “Пам'ятники міста Краматорська” (2005 р.); стаття “Їх імена не забути” книги “Гортаючи пам'ятні сторінки” до 20-річчя Книги пам'яті України (1989-2009 рр.), нотні записи “Пісні Анатолія Серікова” та ін., книга “А на планеті тиша ...” (2011 р.).

Савчук Олег Анатолійович – вчитель історії та правознавства Краматорської української гімназії. Почав займатися краєзнавчою діяльністю з 2005 р. Напрямки його краєзнавчих досліджень – доба Козаччини в історії рідного краю, доба Української революції 1917-1918 рр. та Українських визвольних змагань 1919-1921 рр. в історії Краматорська та Донеччини. З'ясував факти перебування краматорських територій у складі різних паланок Війська Запорозького Низового; дослідив сторінки історії Барвінківської та Личківської паланок. Досліджує неофіційну міську топонімію Краматорська, а також фольклорні джерела усної історії Краматорська. Брав участь у 12-ти Всеукраїнських та Міжнародних наукових конференціях. Основні праці О. А. Савчука надруковані в наукових збірниках Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди, Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького (“Богданівські читання”) та в міській газеті “Краматорська правда”.

Наукові досягнення О. А. Савчука в галузі краєзнавства Краматорська включають дослідження історії Краматорська періоду Української революції 1917-1918 рр. та Українських визвольних змагань 1919-1921 рр., дослідження неофіційної міської

топонімії Краматорська ХХ-поч. ХХІ ст., історії краматорської бруківки 20-го століття, історії перейменування міських об'єктів Краматорська (вулиць, парків, пам'ятників), усної історії Краматорська (легенд, переказів, спогадів). Брав активну участь у процесі перейменування міських топонімічних об'єктів Краматорська: вулиць, парків, пам'ятників в рамках декомунізації міста й міських селищ, яка відбулася протягом 2015-2016 рр.

Трубачова Олена Ігорівна мешкає у м. Слов'янську. У краєзнавчому русі – з 2002 р. Цікавиться історією міст Слов'янськ і Святогірськ, с. Райгородок до 1917 року. Проводила дослідження життя та діяльності братів І. В. Шнуркова та А. В. Шнуркова, відомих людей у м. Слов'янську (їх спогади, записи, мемуари). Краєзнавчі матеріали О. І. Трубачової друкувалися в газетах “Поиск”, “Деловой Славянск”, “Святогірський Альманах”, “Слобожанщина. Погляд у минуле”.

Шабанова Валентина Миколаївна. Геолог. Краєзнавчі інтереси: історія Слобожанщини, генеалогія. Активний учасник документального наукового краєзнавчо-літературно-генеалогічного проекту «Ідентифікація Петренків».

ОБРАЗ КРАМАТОРСЬКА У ТВОРЧОСТІ КРАМАТОРСЬКИХ ПОЕТІВ

*Ой Ма-Земле моя, я – з тобою!
Хто тебе так любить, як я?
Анатолій Таран*

Який він, Краматорськ? Безумовно, перш за все, він – робітник. Адже зусиллями тисяч рук верстатників, складальників, зварювальників утверджувалася міжнародна слава Краматорська, оскільки виготовлені на його заводах машини можна зустріти від Індії й Далекого Сходу до американського континенту:

І день і ніч гуртуються заграви:

Горить зоря, завжди вогонь живий.

Славетне місто, вічне місто Слави –

Наш Краматорськ машинобудівний [8, с. 5].

Він – місто вчених, винахідників. Згадаймо хоча б Михайла Белкіна (доктор наук, професор, лауреат Державної премії України, срібна медаль ВДНГ СРСР), Бориса Брусиловського (доктор наук, професор, дійсний член нью-йорської Академії наук, відзнака «Заслужений винахідник СРСР», представлений серед двохсот імен у збірникові «Видатні діячі ХХ століття», «Людина 1999 року» в США, член спілки письменників Ізраїлю), Льва Соколова (доктор наук, професор, «Заслужений працівник вищої школи СРСР»).

А як бути без спортсменів, бо в нашому місті народилися і проживали самий юний гросмейстер світу з шахів, чемпіон світу з шахів за версією ФІДЕ Руслан Пономарьов; заслужений майстер спорту чемпіон світу з велоспорту (1990 р.) Олександр Марковченко, заслужений майстер спорту гравець команд «Шахтар», київського «Динамо», збірної команди СРСР з футболу Анатолій Коньков.

Зважаючи ж на спрямованість нашої розвідки, ми не можемо не згадати митецькі досягнення Краматорська, де перлинами сяють імена актриси Майї Булгакової та актора й кінорежисера Леоніда Бикова [1].

Тож у подальшому й зосередимося на тому, яким бачать Краматорськ місцеві поети. Одразу зауважимо, що торкаємося здобутків лише незначної кількості краматорських авторів («не можна досягнути неосяжне!»), оскільки лише у збірці «Моє місто – моє натхнення», виданої до 145-річчя Краматорська, представлено понад п'ятдесят прізвищ, серед яких В. Виноградов, Л. Горовий, З. Гринах-Чабан, Л. Дрига, З. Дударчик, П. Красинець, М. Кулінич, А. Мироненко, А. Остафійчук, Ф. Скворцов, М. Супліченко [3].

Отже, поетичний образ Краматорська надзвичайно багатогранний. Але одразу зауважимо, що в топографічному вимірі він представлений доволі «традиційно-патетично» (як правило, так відгукуються про кожне місто). Назвемо хоча б декілька поезій А. Тарана «Наш Краматорськ», «Старо-міському „Де-Ка“», «Зійти на крутосхили», «Про місто». Тут переважають загальники типу «Ти – Славний Град» («Наш Краматорськ»), «Звеличений, на видноколі // Він ніби і флюгер і флаг» («Старо-міському „Де-Ка“»), «На Торі Краматоровку // Осяє білий світ» («Зійти на крутосхили»). Дещо особливим видається вірш «Про місто», бо там не лише індустріальні реалії розвиненого промислового міста («Усі підпуття в тоннажах», «У кожному хату, в кожен дім // Спадає чад і морок»), а за ними постають громадяни Краматорська – його основа і міць:

Це славнозвісний Краматорськ,
Де теж працюють люди.
Живуть собі не на «А в о с ь!» –
Усе вдихають в груди [9, с. 20].

З цього моменту й розпочинається, по суті, поетична презентація Краматорська, адже мотив «місто – Люди» можна вважати провідним для багатьох творів: «Така вже правда» і «Творець» А. Тарана; «Рідне місто» Ю. Доценка; «У нас на Дворцо-

вой», «Светлый чуб, рабочая спецовка...», «Экскаватор», «Электросварщик» М. Рибалка. Так, Ю. Доценко, пишаючись тим, що в Краматорську виводяться коні «тутешньої породи, заводські», доводить усім, що з'явилися вони не випадково і виростили їх не самозванці, «а земляки – творці і трударі» [2, с. 117].

Але окремої розмови, як нам видається, потребує поезія В. Пікалова «Герб города», бо в ній, написаній ще на початку 90-х років минулого століття, прозвучало сакраментальне сьогоденне питання: хто для кого існує – людина для довкілля чи навпаки (а за великим рахунком: громадянин для держави чи держава для нього?!). Не випадково автор розпочинає вірш епіграфом: «В гербе Краматорска – каупера доменных печей, шестерня, ракета... Константиновки – выхлопная труба свинцового производства, реторта...» [5, с. 28]. Тут важливо наголосити, що поет не ідеалізує індустріальні здобутки сьогодення, прекрасно усвідомлюючи їхню плинність (запущену на Марс ракету й найпотужніший прокатний стан буде перевершено), а зазирає в іншу площину – яка наша моральність сьогодні й що з цього ми передамо в майбут-

не («Жаждет мир ромашек, а не пушек, // Стонет от двуногого зверья...»). І тут слід віддати належне В. Пікалову, що при всіх відзначених недоліках він не впадає у відчай («И ключи скрипичные лягушек // Отвоят нам праздник бытия»), бо інакше в його поетичному сприйнятті ніколи б не народилися рядки:

Уже проснулись лягуши,
Родной! Пойдем побьем баклуши [6, с. 22].

Саме цей двовірш слугує своєрідним містком до дуже помітного у творах краматорських поетів мотиву, який, на перший погляд, може видатися доволі дивним: яким чином поєднується індустрія, високі індустріальні технології з мистецтвом, творчістю. А це є провідною думкою поезій М. Рибалка («Город мой, целый год я не был...»), В. Пікалова («Краматорск, Новокрасногорка, К. Н.-К»).

Виявляється, після напруженого ритму робочого дня, різногамірного міського шуму, асфальтових випарів дещо ідилічні ландшафти приміських селищ налаштовують душу на найтісніше спілкування з природою, привідкриваючи її одвічну чарівність, що не може не обертатися творчою наснагою:

И ни город мы,
И ни деревня...
Нет асфальтов
У нас никаких...
Только тихо
Шепчут деревья
На краю заката
Стихи [6, с. 124].

Уважаємо за необхідне підкреслити ту особливість, що сам митець почувається, власне, пасивним, але це не його прорахунок, а своєрідне підкреслення того, що сама аура міста просякнута естетичною потенцією, лише очікуючи на свою образну реалізацію. А це є яскравим свідченням, що саме місто має потужну неординарну енергетику, чим і набуває свого самобутнього статусу.

Відшукуючи вкоріненість місцевих поетів у краматорський ґрунт, не можна не відзначити один прикметний художній об-

раз – образ річки, якій у значній мірі наше місто завдячує своїй сучасній назві: «На Торі Краматоровку // Осяє білий світ» (А. Таран), «над Торцом люблю встречать рассвет» (П. Пікалов), «Кривий Торець, немов козацька шабля» (Ю. Доценко).

Уособлюючи центральну водну артерію міста, Торець убирає в себе води менших річок («Струмить себе Маячка-річка» – А. Таран; «Де струмить Маячка і Біленька» – Ю. Доценко; «И когда-то синяя Белянка // Стала черной сточною трубой» – П. Пікалов), сам стаючи часткою Сіверського Донця («Как с Донцом сроднились берега» – М. Рибалко), древність якого засвідчило ще «Слово о полку Ігоревім». І в цьому виявляються не лише географічні особливості ландшафту, а морально-етичне відчуття єдності, підкреслення спільності історії та долі краян. Вода рідних річок стає тим життєдайним джерелом, яке змиває з душі людини мул байдужості, забуття, історичного невігластва, допомагаючи стати внутрішньо чистішими, світлішими:

До пам'яті вертаємо, до хати,
До свіжих і повалених хрестів.
Завжди запізно, вічно винувато
Вертаємо до мовчазних батьків... [2, с. 107].

Таке наповнення образу річки дозволяє стверджувати, що вона в поетичній уяві перетворюється на символ нерозривності поколінь, своєрідного морального еталону, запоруки формування в особистості тих патріотичних почуттів, без яких не можлива ні любов до рідного міста, ні до всієї Батьківщини. І цьому знаходимо доволі вагоме пояснення: в українській міфологічній свідомості вода, ріка – це жіноче, материнське начало, а що може бути більш святе як не почуття до матері, берегині, хранительці й продовжувача роду. Цим просякнуті поезії А. Тарана («Набуття»), поема-роздум «Там, де плине Тор-ріка» Ю. Доценка. Твір складається з окремих розділів, і практично в кожному присутній образ матері: «До витоків вертаємо, до мами...» («До рідних берегів»), «А мати дивом збережену диню // На стіл подає посивілому батькові» («Негаснуче багаття»). А там, де мати, там казка, там неповторний світ дитинства, там те, що неодмінно стане стрижнем особистісних переконань, уподобань, чеснот. Тому таким родинно-затишним теплом віє від поезії «Спогад про батьків». У ній ми не знайдемо зовнішніх краматорських обрисів, але кожна дитина, що зросла у Краматорську, пригадає, як з нетерпінням очікували закінчення робочої зміни, як визирали уздовж вулиці, щоб першим побачити батька, який не просто повертається з робочої зміни, а несе гостинця «від зайчика» (уже будучи дорослим, бачив, як чоловіки після зміни окремо пакували залишки свого «перекусу», щоб не з порожніми руками вернутися додому):

Батьки повертали до хати –
Несли за собою сніги,
Гостинця синам від вухатих
І – сніжні сліди сивини... [2, с. 107].

І важко сказати, чого більше в цьому щирому авторському зізнанні – дитячої наївності, батьківської турботи чи, хотілося б

вірити, отого внутрішнього відчуття причетності до свого роду, до батьківських справ, а через них і до всього, чим живе місто, країна, планета:

Владнавши всі справи домашні,
Сідали на лаву з газетою
І так засинали, поклавши
На груди турботи планети [2, с. 107].

А це все не минається марно, це обов'язково закарбовується в генетичному кодові нащадків, стаючи часткою їхньої сутності, отже, відтворений Ю. Доценком хронотоп несе в собі неповторну атмосферу Краматорська, яка на підсвідомому рівні закарбовується назавжди в кожного, хто зростав під її впливом.

«Атмосфера Краматорська» – поняття доволі розлоге, але кожного разу набуває надзвичайно чітких обрисів. Й один із них знаходимо у вірші С. Шишкіна «Ода родной школе». Не будемо лукавити, але цей твір привертає нашу увагу не лише своїми змістово-художніми якостями, а й тим, що сам автор розвідки теж, як і поет, є випускником цієї школи, яка для нас «самая святая! // Единственная седьмая» [10, с. 54]. То в чому є її унікальність? Ми не випадково вжили саме це слово, бо цьому є вагомим підтвердження. Згадаймо хоча б свого часу всесоюзно відомих акторів Майю Булгакову та Леоніда Пархоменка – випускники сьомої школи. Хокейна команда сьомої школи – фіналіст популярного дитячого турніру «Золота шайба», а легкоатлети в середині 60-х років минулого століття були серед переможців і призерів всесоюзних школярських змагань. Тож можна впевнено стверджувати, що завдяки сьомій школі провінційне місто Краматорськ стало відомим не лише як місто машинобудівників. Та головне не в цьому. Краматорська сьома школа не просто навчальний заклад, оскільки там учили перш за все бути Людиною. І саме на цьому наголошує поет, заявляючи, що «не могу делить и отнимать, // И миражи за Правду принимать» [10, с. 54]. А переконатися в тому, що це не порожні слова, можна хоча б на прикладі

того, що сам С. Шишкін є автором шести збірок віршів, а поезія «Тишина» відзначена особливим призом на Всеукраїнському пісенно-поетичному фестивалі «Місто Дружби запрошує». Інший же випускник сьомої школи Ю. Доценко – лауреат обласної літературної премії ім. В. Сосюри за збірку «Літо чебрецеве».

Є у Краматорська й лихопомні моменти, і пов'язані вони, перш за все, з війною. Спочатку зосередимося на вірші Л. Лимана «Краматорськ». Твір відбиває певну атмосферу, що складалася у Краматорську на початку вересня 1941 року, коли ворог наближався до міста. Текст переповнено розпачливо-розгубленими, безнадійними інтонаціями: мобілізовані чоловіки без уніформи відправляються на фронт, «зенітки збили, але свій літак», «без рушниць солдати // І жінка, що ловила шпигуна» [3, с. 69]. Цьому, напевне, можна знайти пояснення, бо сам автор на момент написання твору (1947 р.) уже перебував в еміграції, у повній мірі переживаючи всю гіркоту розлуки з рідними місцями.

Ще більш трагічну ситуацію змальовує А. Романов (головлікар Краматорського будинку малюка «Антошка») у вірші «Реквієм краматорській матері». І пов'язані вони, на жаль, уже з нашим сьогоденням, коли в лютому 2015 року російсько-сепаратистськими військами ракетами «Торнадо» було обстріляно Краматорськ. Автор знайшов надзвичайно точний кут бачення того, що відбулося, – мати, що своїм тілом прикрила власне дитя, звертається до сина, стаючи йому й Ангелом-охоронцем, і провідником у подальшому дорослому житті, – не лише закликає вижити й бути гідним її продовжувачем, але й висловлює упевненість, що подібні злочини проти людяності неодмінно будуть покарані:

А душегубов я найду!
Кто снял с войны предохранитель,
На суд я к Богу приведу!
Я не судья! Пусть эта рана
На теле города всегда
Напоминает – волчья стая
Не разлучит мать и дитя! [7].

Тому своєрідною естафетою можна вважати вірш Г. Онацької «Війна – що є на світі гірше?», де вже сама поетеса-жінка виливає свій душевний біль за тим, що не може пройти з онукою серед квітучих полів, що російський царьок хоче перетворити її народ на холоїв, позбавивши його гідності і прав, а це не може не позначитися на стосунках між двома народами-сусідами. У неї болить душа й за Україну, часткою яких є «Слов'янськ, за Краматорськ болить» [4, с. 108], але ж її серце переповнюється й радістю (поезія «Іде війна»), коли бачить над Слов'янськом жовто-блакитні прапори і знає, «що з Краматорська утекли іуди...» [4, с. 91].

Цією мажорною нотою ми й завершимо наш огляд, побажавши, щоб краматорська поетична когорта поповнювалася новими талантами, які б і надалі гідно представляли рідне місто в митецькому осередді.

(В статті використано фотографії Андрія Рябініна).

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабкин Виталий. 100 самых известных имен Краматорска. – Краматорск: ЗАО «Тираж - 51», 2008. – 369 с.

2. Доценко Ю. Т. Переступний вік: Поезії. – Донецьк, Національна спілка письменників, 2012. – 156 с.

3. Мой город – мое вдохновение. К 145-летию Краматорска. – Слов'янськ : ТОВ «Видавництво „Друкарський двір”», 213. – 132 с.

4. Онацька Г. М. Незримий шлях моєї долі. – Хмельницький: Видавець ФОП Стасюк Л. С., 2016. – 184 с.

5. Пикалов Виктор. Жизнь единственная (Стихи). – Редакционно-издательский отдел Донецкого областного управления по печати, 1992. – 55 с.

6. Пикалов Виктор. Смыкается круг (Стихи, переводы, посвящения). – Краматорск, 2007. – 308 с.

7. Романов Анатолий. Реквием краматорской матери. – 3 особистого архіву В. Сиротенка.

8. Таран Анатолій. Переступити межу. Поезія. – Краматоровка, 2012. – 60 с.

9. Таран Анатолій. Бути людиною. – Краматоровка, 1998. – 42 с.

10. Шишкин Сергей. Исповедь (Стихи). – Краматорск, 1995. – 100 с.

ВКАРБОВАНІ В ІСТОРІЮ

Ідентифікаційним кодом кожного народу, найціннішим скарбом будь-якої землі є квіти нації – видатні її особистості, які увійшли до світової скарбниці людства, творили та розвивали історію, державу, культуру, науку, мистецтво тощо.

Останніми десятиліттями ми відкриваємо для себе все більше імен – забутих, невідомих, прихованих. У цьому нам допомагає, у числі інших джерел, і вітчизняна нумізматична програма, започаткована 1995 року.

Монета – символ державності й багате джерело інформації, яке має величезне культурно-просвітницьке значення і представляє державу світовій спільноті. Є таке давнє поняття «вкарбовано в історію». І дійсно, країна, випускаючи пам'ятні монети, вкарбовує в історію особистості, події, спадщину, традиції, пам'ятки тощо.

Серед українських пам'ятних монет найвагомішою є серія «Видатні особистості України» – майже 20% від усіх, випущених за 24 роки пам'ятних монет.

Багато речей у житті сприймаються не лише в одній проекції, або, якщо говорити мовою нумізматики, мають аверс та реверс. Це стосується і кількості монет зазначеної серії, яка щорічно поповнюється 5-7 новими монетами. З одного боку це занадто багато, беручи до уваги, що деякі країни світу загалом таку кількість монет випускають за рік. Із другого – для країни, яка має тисячолітню історію, відзначити випуском пам'ятної монети лише 160 видатних особистостей, які працювали в різних галузях, занадто мало.

Два роки тому українська нумізматична колекція поповнилася монетою «Михайло Петренко», створенню якої передувала цікава історія.

Перед тим до Національного банку України завітав один із нащадків Михайла Петренка. Наполегливий, інтелігентний, до-

питливий, невгамовний Олександр Євграфович Петренко займався генеалогією роду й поставив собі за мету просвітницьку місію щодо творчості свого талановитого прапрадіда.

Робота над монетою супроводжувалася цікавим спілкуванням, входженням в тему творчості Михайла Миколайовича Петренка, дослідженням генеалогії поета тощо.

Під час першої ж зустрічі пан Олександр повідомив про відсутність прижиттєвого портрета свого славетного родича; про те, що портрет-реконструкцію Михайла Петренка, який можна знайти в інтернеті, написано значно пізніше; про беззаперечну необхідність випустити ювілейну монету, щоб зробити ще один наголос, який мусить закріпити у свідомості громадськості авторство таких відомих, таких улюблених нашим народом слів найпопулярнішої української пісні «Дивлюся на небо, та й думку гадаю»...

А потім почалася робота... Робота над створенням монети – процес тривалий, творчий, іноді суперечливий, цікавий, пізнавальний, в якому брали участь і ініціатор випуску монети, і художники, скульптори, експерти, працівники Національного банку України та його монетного двору.

Робота над концепцією монети завжди цікава, особливо якщо є певна невизначеність, необхідність образного подання концепції, а в даному випадку ще й ускладнена відсутністю справжнього портрета Михайла Петренка.

Серед українських монет, присвячених особистостям, на думку спадають лише дві монети без портретів – «Георгій Нарбут» та «Іоанн Георг Пінзель», на яких показано силуети творців.

Усі монети розробляються на конкурсній основі. Національний банк України співпрацює з певним колом художників. Вони чітко знають закони жанру малої пластики та вимоги до подання ескізів. Художники подають не просто ескіз, а мають повну уяву про те, який вигляд він матиме у металі, як поєднуватимуться дзеркальна та матова поверхні.

Деякі варіанти дизайну ювілейної монети,
присвяченої 200-річчю від народження поета-романтика
першої половини XIX століття Михайла Петренка

Дизайн монети від групи АртТріум

Автор дизайну Володимир Борисович Атаманчук

Ескізи засл. худ. України Миколи Савовича Кочубея

У конкурсі перемогла цікава, інформативна, образна концепція групи АртТріум, що символічно представляє безкраї степи Донеччини, де знаходилася велика кількість кам'яних баб – охоронців степу, великого сокола в польоті та найвідоміші слова поета-романтика.

Дизайн ювілейної монети від групи АртТріум

Окремої уваги заслуговують автори монети – художники Володимир Таран, Олександр та Сергій Харуки, які створили унікальне тріо й багато років дивують своїми творчими знахідками, неординарними рішеннями найскладніших тем. Ці люди істотно примножують славу українських майстрів монетної справи.

Але справжнє диво народжується у співпраці. Скульптори Володимир Атаманчук та Анатолій Демяненко, маючи великий творчий доробок, втілили задум художників у металі.

Увесь творчий колектив, який працює над розвитком нумізматичної програми, вболіває за кожну монету, що її поповнює.

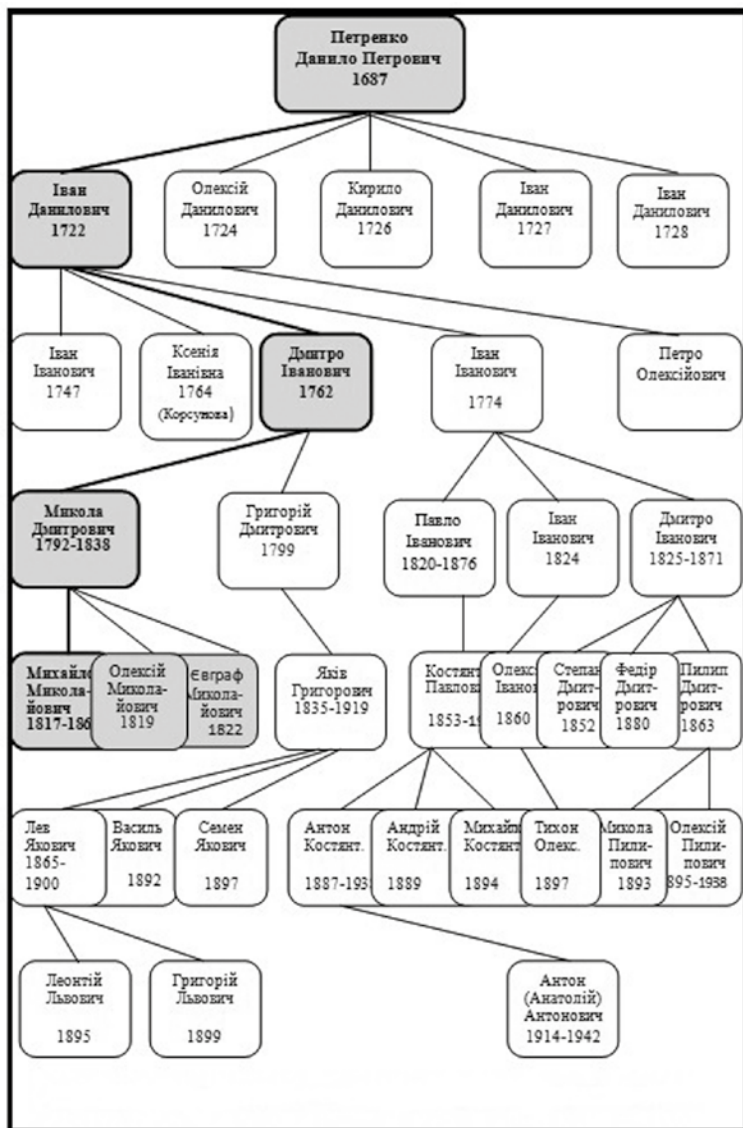
Маю надію, що наша вітчизняна нумізматична колекція відкриє ще багато цікавих імен та відновить історичну справедливість щодо погляду на окремі події героїчної та трагічної історії України.

СЛОВ'ЯНСЬКІ СЛУЖБОВЦІ З РОДУ ПЕТРЕНКІВ

Декілька років тому на підставі архівних документів Проєкту «Ідентифікація Петренків» було розпочато дослідження родоводу поета-романтика Михайла Петренка, та складено генеалогічне дерево роду. Копії документів опубліковано в статтях та книгах, які вийшли в рамках Проєкту, на сайті, присвяченому Поету [1], [2], [3, с. 197-212]. Поступово, крок за кроком, встановлюються нові невідомі цікаві факти, на підставі яких уточнюється та доповнюється дерево роду. Аби відкинути вигаданих місцевими ентузіастами осіб та історії, що спотворили родовід Поета, паралельно ми досліджували й інші роди, у яких були носії прізвища Петренко. Зауважимо, що, ідентифікуючи Петренків Слов'янська, Ізюму та навколишніх поселень, дослідниками не було знайдено серед представників будь-якого суспільного стану та часового періоду жодного Миколи Гавриловича (вигаданого батька Поета). Немає сумніву, що це є невдала спроба несумлінних «дослідників» «призначити» Поетові батька. У першій половині ХІХ сторіччя в Слов'янську був один Микола Петренко. Це батько Поета *Микола Дмитрович Петренко*. Усі його восьмеро дітей народжені в шлюбі з *Марфою Андріївною* [3, с. 201-202]. «Родинної таємниці» щодо позашлюбного народження Поета, яка начебто двісті років передавалася з покоління в покоління, насправді не існує. Вона виникла останнім часом у хворобливій уяві «дослідників від красзнавства», які не переймаються документальними дослідженнями. Здавалося б, немає потреби ще раз згадувати про таку *слов'янську нісенітницю*, але, на жаль, вона інколи тиражується не тільки «жовтою» пресою, а й окремими часописами. Сподіваємося, що встановленими фактами, висвітленими нижче, зацікавляться всі небайдужі до історії Слобожанщини та творчості поета-романтика Михайла Петренка.

Фрагмент генеалогічного дерева роду Петренків. Слов'янськ

То які ж Петренки жили на хуторі в гирлі річки Бакаю, та чи причетні вони до родини батька Поета? Відповідь на це запитання документально проста.

Учасниками Проекту встановлено, що Поет належить до одного з давніх козацьких родів, які жили в Слов'янську ще від часу заснування Торської фортеці. Пращуром роду був козак Торської сотні Ізюмського полку Данило Петрович Петренко (~1687 р. н.) [3, с. 204]. Серед його нащадків були військові обивателі (державні селяни), міщани, статські службовці, які отримували «вислужене» дворянство (особисте чи спадкове).

Наведений вище невеличкий фрагмент *генеалогічного дерева роду слов'янських Петренків* допоможе читачу орієнтуватися в тексті.

На схемі подано скорочені гілки двох синів прадіда Поета (хорунжого Івана Даниловича Петренка) – Дмитра та Івана-молодшого (повну версію генеалогічного дерева Петренків розміщено на сайті, присвяченому Михайлу Петренку – <http://www.дивлюсьянанебо.com/genealogiya-odnogo-rodu-petrenkiv>). Дмитро Іванович – рідний дід Поета, Іван Іванович – дід двоюрідний. Мабуть, саме цього Івана Івановича деякі місцеві «дослідники» безпідставно вважали *вітчимом* Поета, а його другу дружину Анну Тимофіївну – матір'ю Михайла [4, с. 107-133]. У Івана Івановича в першому шлюбі з Марією Кирилівною було п'ятеро дітей. У шлюбі з Анною Тимофіївною – четверо. Ця інформація підтверджена записами в метричних книгах, сповідними розписами та іншими документами. Наприклад, 1816 року в сім'ї Івана Івановича та Анни Тимофіївни народжується донька Глікерія, хрещеним батьком якої був Микола Дмитрович Петренко. Того ж року в сім'ї Миколи Дмитровича та Марфи Андріївни народилася донька Ксенія [5]. Та чомусь двох синів Івана Івановича (Павла й Дмитра) місцеві «дослідники» стали вважати рідними братами Поета. Звичайно ж, розібратися, хто кому батько та хто кому брат у вигаданій сім'ї важко. Отже, біографія Поета була спотворена вигадками та фальсифікаціями місцевих ентузіастів.

Нещодавно відомий краєзнавець, дослідник історії Краматорська, голова Краматорської міської громадської організації «Клуб «Краєзнавець» Володимир Федорович Коцаренко передав Проекту копію цікавого документа, знайденого уродженцем Краматорська Юрієм Валентиновичем Щербиною, за що їм учасники Проекту вельми вдячні.

Ідеться про «Прошение» від 16 травня 1795 року Івана-молодшого, сина покійного хорунжого Івана Даниловича, щодо вступу

Освѣдѣннѣишѣя и величайшая
Государыня Императрица Екатерина
Александровна Самодержица Всероссийская
Государыня Величїишїишїа.

Проситъ милости и въсвѣдѣнїа
Шлава отечественнаго хорунжого сына Петра
Иова сынъ Иванъ Петренко хоровъ томъ
Слѣдующе върученъ.

1^е

Я именоваанныи идущий российскои гражданъ
Иванъ, именованъ въ томъ, въспрашиваетъ, Года
помню что я ободумалъ и обидѣи мнѣ
местовъ, шлѣ рѣшительное рѣшенїе въсту
пиль въ Станицу Суворовъ вашего Импе
раторскаго Величества, подражая
Идѣи Сююта покойнаго отца моего, Станицы
Городнаго Брата моего хворунжого рѣшитель
торна Дмитрія Петровича, котораго тако
вакъ Станицу Суворовъ же продолжалъ,
а по томъ въспрашиваетъ проше
проше

«Прошение» Івана Івановича Петренка про вступ на статську службу

на «статську» службу [6]. В Івана Даниловича було два сини Івани [3, с. 204] (див. схему вище). Що це саме Іван-молодший, свідчить великий часовий проміжок у віці братів. Івану-старшому на той час мало бути 48 років. Вік надто поважний, щоб розпочинати службу. А ось Івану-молодшому був тільки 21 рік. В архівній справі міститься «*Прошение*» Івана Петренка, указ правління Катеринославського намісництва, рапорт земського суду щодо виконання указу правління.

Отже, надаємо відповідні виписки з журналу обліку документів щодо «*Прошения*» Івана Івановича.

Виписка від «*мая 16 дня*» 1795 року:

1) «*Прошение живущего в городе Славянске умершего отставного хорунжего Ивана Петренкова сына Ивана Петренкова, коим прописывает, что он изучает российской грамоте читать и писать, и не желая быть в праздности более потому, что он в подушном окладе не состоит, имеет ревностное желание вступить в статскую службу, подражая службе сколько покойника отца его, столько и родного брата губернского регистратора Дмитрия Петренкова, который такую же статскую службу уже продолжал, а потому и просит о определении его в число сего суда канцелярским служителем с чином, каковым заблогорасуждено будет учинить указ, приказ в Екатеринославское наместническое правление предоставит доношением и просит определить просителя Петренкова в сей суд по делам с чином каким заблогорасуждено будет рассмотрение и в резолюции указа.*

Подлинный журнал за подписанием присутствующих и секретаря».

«*Прошение*» Івана Івановича є ще одним важливим документом, який беззаперечно підтверджує, що рідний дід Михайла Петренка (губернський реєстратор Дмитро Іванович) і його брат Іван-молодший є синами хорунжого Івана Даниловича Петренка. У «*прошенні*» Івана Івановича виділимо «*имеет ревностное желание вступить в статскую службу, подражая службе сколько покойника отца его, столько и родного брата*», тобто хорунжий

був чиновником «*статської*» служби. Очевидно, перебуваючи на військовій службі, Іван Данилович мав чин сотенного хорунжого. Цивільного аналогу цей чин не мав, тож, перейшовши на цивільну службу, Іван Данилович і надалі вважався хорунжим. Але на «*статську*» службу вступити було не так уже й просто, про що свідчить виписка від «*июня 19 дня*» 1795 року:

2) *«Указ [№ 13360] Екатеринославского наместнического правления коим на рапорт сего суда повелевает, умершего отставного хорунжия Ивана Петренкова сына Ивана Петренкова, по прошению его будет в подушном или другом каком казенном окладе записан не состоит определить в суд к письменным делам с чином губернского копеиста, который объявляя ему привести к присяге.*

Приказали: В Славянский уездный суд отослать и велеть буде означенный Петренков в подушном или другом каком казенном окладе записанным не состоит, то его определить в тот суд к письменным делам с чином копеиста и объявив ему тот чин привести к присяге».

Подлинный журнал за подписанием присутствующих и секретаря».

Тільки через півроку після подання «прошення» Іван Іванович нарешті отримав омріяне призначення, про що земський суд відрепортував правлінню Катеринославського намісництва.

Виписка від «*ноября 26 дня*» 1795 року:

3) *«Рапорт Славянского нижнего земского суда, коим на указ сего месяца доносит, что хорунжего Ивана Петренкова, сын Иван, как по выправке того суда через славянского сельского старшины оказалось, ни в каком казенном окладе записан не состоит, и по справке Екатеринославское Наместническое правление на представление суда сего последовавшее по просьбе означеного хорунжего Петренкова сына Ивана, касательно определения его сюда в число канцелярских служителей указом предписано, оного Петренкова будь он ни в каком казенном окладе приписанным не состоит, определить в сей суд в число канцелярских служителей, с чином губернского копеиста, и объявляя ему сей час привести к при-*

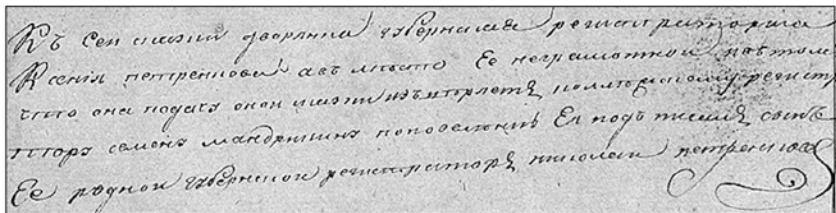
сяге в следствии чего и было от сего оному земскому суду предписано указать, выправясь о нем Петренкову о выше писанном суду сему рапортовать. Приказали оного Петренкова по несостоянию ево как земской суд доносит ни в каком казенном окладе, в сходство указа Екатеринославского Наместнического правления опделить в сей суд в число канцелярских служителей с чином губернского копейста, который ему объявля привести к присяг, о чем и наместническому правлению отрапортовать.

Подлинный журнал записан господа присутствующие и секретаря.

Подлинный Статский регистратор Федот Ольферовский».

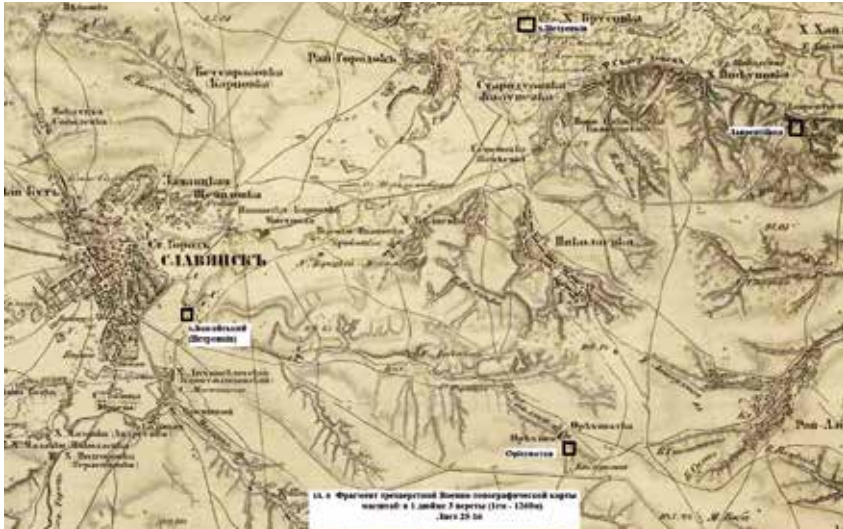
Цікаво, що того ж року згідно з указом Катеринославської казенної палати «определены копейстами в Славянское уездное казначейство» рідні брати Ксенії Борисівни (рідної бабусі Поета) Іван та Григорій П'ятирубльови. Пізніше (1826 р.) ратманом Слов'янської міської ратуші став третій її брат Гаврило Борисович [7]. Отже, бачимо, що близькі родичі Поета здавна були представлені в органах місцевого самоврядування.

Дмитро Іванович, дід Поета, помер у віці приблизно 40 років, імовірно, на початку ХІХ ст. Після його смерті «вдовствующая дворянка губернская регистраторша Ксения Борисова дочь Петренкова» показала в «ревизской сказке» 1811 р. у своїй власності одну людину: «...при доме в заштатном городе Славянске дворовой человек Герасим Михайлов сын Чумаченко» 23 років. «Сказку» замість неї, неписьменною, підписав «сын ее родной губернский регистратор Николай Петренков».

Фрагмент ревізської «сказки» Ксенії Борисівни Петренко, 1811 р.

Фрагмент триверстної військово-топографічної карти. Лист 25-16

З поданих документів зрозуміло, що Дмитро Іванович й Іван Іванович – рідні брати, сини хорунжого Івана Даниловича Петренка, за соціальним станом «вислужені» дворяни. Їхні сини (Микола й Григорій Дмитровичі та Йосип, Іван, Павло, Дмитро Івановичі) є двоюрідними братами, а Михайло Миколайович Петренко – двоюрідним племінником дітей Івана Івановича.

Найімовірніше, Дмитро та Іван Івановичі жили в місті, адже служба вимагала щоденної присутності чиновника. Малоімовірно, що чиновник міг поєднувати її з польовими роботами на хуторі, торгівлею та чумакуванням. Про наявність у братів кріпаків інформації не знайдено.

Абсурдним є твердження деяких місцевих «дослідників», що батькові Поета рішенням «сходу міщан» в гирлі р. Бакай було виділено землю під садибу. По-перше, право розподілу земель, які були відведені місту, належало виключно органу місцевого самоврядування – міській Ратуші. По-друге, землі, на яких був заснований Бакайський хутір, місту не належали [8]. Заснований

(куплений) він був ще, імовірно, у XVIII столітті, Данилом Петровичем або його сином – хорунжим Іваном Даниловичем, як і хутір Петренків біля Брусового озера на ногайській стороні Сіверського Дінця [4, с. 14], [9].

Ідентифікуючи Петренків сучасного Черевківського мікрорайону м. Слов'янська, ми дійшли висновку, що на місці колишнього хутора (та й загалом у мікрорайоні) усі носії прізвища Петренко є **досить далекими** родичами Поета (майже однофамільцями), нащадками синів його двоюрідного діда Івана Івановича Петренка: Павла, Івана та Дмитра. Твердження про те, що хутір належав якомусь «*баштаннику обер-офіцеру Миколі Гавриловичу*» і що тут народився знаний Поет, абсолютно безпідставні. Не знайдено жодного свідчення причетності до хутора нащадків Дмитра Івановича. Його старший син Микола Дмитрович, батько Поета, з 14 років на «статській» службі. 1832 року він купує закріпачених селян, але, за ревізією 1835 року, приписані вони були дворовими (двірня, прислуга) до будинку в місті Слов'янську: «*Учиненные по нынешней 8-й ревизии, о состоящих при доме моем в заштатном городе Славянске дворовых людях*».

Так само до міського будинку були приписані й дворові люди його брата Григорія Дмитровича, теж чиновника Ратуші.

Звичайно, життєві обставини нащадків Петренків складалися по-різному, але знайдені документи свідчать, що принаймні статський службовець Микола Дмитрович Петренко не бідував і навіть мав можливість навчати синів у губернському місті. Не знайдено свідчень, що батьки Поета мали якусь земельну власність, але 1849 року Петренки позивалися з Григор'євою Марією Іванівною щодо хутору Лаврентіївка (400 десятин, 46 селян чоловічої та 49 жіночої статі). Петренки оскаржували неправомірність передачі Григор'євій права на успадкування хутора від її чоловіка Корсунова Лаврентія Пилиповича: «*оным Корсуновым, имения, приобретенного им будто-бы совместно с первою женою Ксению (урожденной Петренковою), всего на сумму 8 571 рубль 42 $\frac{3}{4}$ коп. серебром, принадлежащего им Петренковым по наслед-*

ству» [10]. Ксенія Корсунова, рідна сестра діда Поета Дмитра Івановича, була першою дружиною Корсунова. Дітей у подружжя не було. Відомо, що Лаврентій Пилипович був хрещеним батьком Євграфа (1825 р. н.) – рідного брата Поета. Хто саме з Петренків був позивачем у суді та як закінчилася ця справа, поки що невідомо.

Із середини XVIII і майже до кінця XIX сторіччя в Слов'янську служили Петренки-чиновники. Зокрема, на посаді секретаря Ратуші близько тридцяти років перебували родичі Поета: Микола Дмитрович (батько), Григорій Дмитрович (рідний дядько), Олексій Миколайович (брат). Фактично, Петренки належали до місцевої еліти, мали прислугу, у них не було потреби особисто заробляти на життя баштанництвом чи перепродажем солі. Можливо, місцеві «дослідники» мають документальні підтвердження щодо існування якогось баштанника Миколи Гавриловича Петренка (хотілося б такі побачити), але ця невдала вигадка сім'ї Миколи Дмитровича (батька Поета) ніяк не стосується. Службовці Ратуші мали змогу купити приватну земельну ділянку або подати до Ратуші заяву щодо виділення землі, яка належала місту. Як відбувався розподіл земель, деякою мірою висвітлює документ першої половини XIX ст.

1838 року в Слов'янську розглядалася справа щодо незаконної роздачі земель Ратушею. Згадувався там і Григорій Дмитрович Петренко, рідний дядько Поета, секретар Ратуші. Чотири роки (з 1838 до 1841) тривало листування між Міністерством внутрішніх справ, Міністерством державного майна, Харківським генерал-губернатором щодо скарги слов'янського міщанина Радькова. Документ цікавий і тим, що в ньому відображено процес розбудови Слов'янська, тобто перетворення Торської фортеці на місто [11].

«Господину Министру Внутренних дел. 19 июля 1838 года.

Министерство Государственных Имуществ

Старший член Харьковской приуготовительной комиссии для приема Государственных имуществ Можневский донес, что заштат-

ний город Славянск, в прежнее время находился близ соляного озера Вейсова, при котором ныне выстроены солеваренные заводы, с правой же стороны города, проходила почтовая и транспортная дорога из Харькова в Таганрог (зараз вул. Шевченка – Соборна площа – вул. Свободи), по земле, принадлежащей Войсковым обывателям. В последствии времени, некоторые из жителей города Славянска, под предлогом неприятности от соляных испарений, заняли по дороге места, почти все купцы и мещане, построили свои жилища по обеим сторонам дороги, на общественной земле Войсковых обывателей, без всякого за то вознаграждения последних и город продолжает строиться, не имея Высочайше утвержденного для себя плана, городская же Ратуша продает дворовые места в пользу городских доходов и распоряжается ими, как собственностью города.

Покорнейше прошу почтить меня уведомлением о заключении Вашем по этому вопросу.

Министр Государственных имуществ».

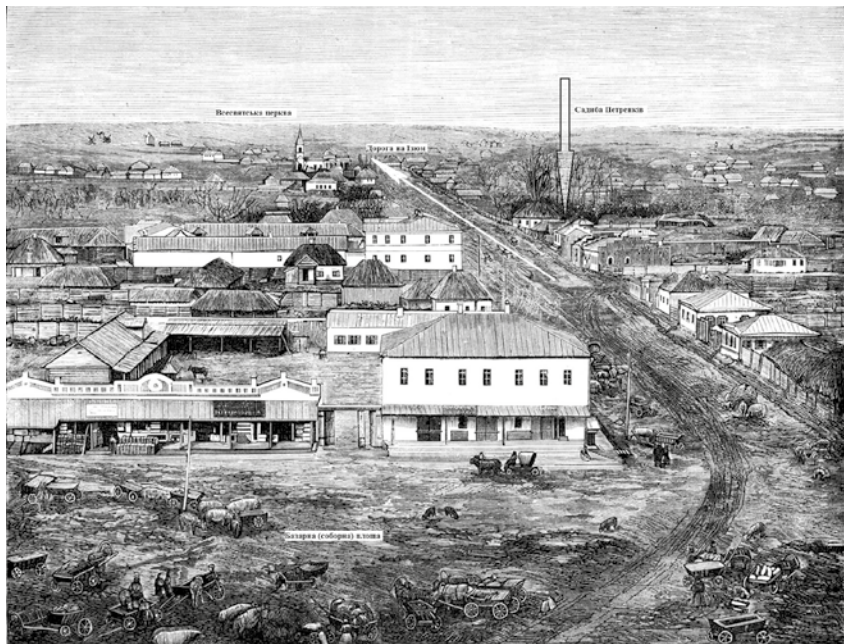
У краєзнавчій літературі є свідчення про те, що родина Миколи Дмитровича мала садибу саме на вказаній центральній вулиці нового міста, яка була частиною транспортної (поштової) дороги в напрямку на Ізюм [11, с. 77]. Отже, маємо досить переконливий аргумент, який свідчить, що секретар Ратуші на початку ХІХ сторіччя міг отримати «дворовое место» в указаній частині міста.

Після розгляду справи, вивчення всіх обставин, листування відомств 6 липня 1840 року «И. д. Харьковского Гражданского губернатора» надсилає «Господину Управляющему МВД» своє пояснення, яке наводимо повністю:

«Вследствие предписания Вашего от 18 января о земле, оспариваемой у города Славянска войсковыми обывателями, имею честь объяснить следующие обстоятельства.

1. Во время исправления Вами должности Черниговского, Полтавского и Харьковского Генерал-губернатора, по поступившему от Славянского мещанина Радькова прошению, жаловавшегося на Членов тамошней Городовой Ратуши в том, что они противозаконно

Слов'янськ середини XIX сторіччя

дозволили купцу Григорию Резникову застраивать площадь в городе Славянске, изволили предписывать Губернскому Правлению обстоятельства таковыя, сообразив с прошением Радькова, постановить на законном основании заключение. Но домогательство мещанина Радькова не удовлетворено, потому, что сия площадь, по вновь проектированному плану, вошла в состав кварталов, назначенных под постройку обывательских домов, а как из прошения мещанина Радькова видно, что купец Резников допущен будто бы к постройке на старой площади в противность 12 тома свода законов ст.7, то предписано Славянской городской Ратуше представить объяснение, утверждено ли высшим начальством это распоряжение и за какую цену отдано место? На что Ратуша рапортом донесла Правлению, что по прошению купца Резникова об отводе ему на старой ярмарочной площади под постройку дома места, Ратуша, по учиненной

4 июня 1838 года резолюции заключила отдать просимое Резниковым место желающим с торгов, для чего желающие вызывались в Ратушу двукратно чрез тамошнего Частного пристава, но по случаю неяви для того желающих предоставлено оное Резникову, заключается оно в 880 квадратных сажнях, получено же с Резникова 35 р. 20 копеек и выдано ему свидетельство.

2. Здешняя Строительная Комиссия не приступила к утверждению представленного Частным Приставом фасада на постройку деревянного флигеля купца Резникова без надлежащего со стороны губернского Правления рассмотрения, о праве на владение купцом Резниковым без крепостного акта, отведенным ему местом для застройки, а для зависящего распоряжения и постановления, всю переписку, производившуюся в оной комиссии препроводила в оное Правление, из которой видно, что купцу Резникову от ведено Славянской Городовой Ратушей на **старой ярмарочной площади против дома титулярного советника Петренкова** и мещанина Василия Дятлова дворовое место... всего 880 квадратных сажень и выдано свидетельство на получение законного акта. Но по сему и от Губернского Правления удовлетворительного постановления не последовало по следующим случаям:

Во-первых: вследствие отношения Харьковской Палаты Государственных имуществ, коим она изъяснила, что по распоряжению Славянской Городовой Ратуши часть площади в городе Славянске, на которой построено в 1820 году Волостное Правление и хлебные запасные магазины, застроили назад тому 4 года купец Григорий Резников **и титулярный советник Григорий Петренков**, в мае же месяце 1839 года, по назначению же Ратуши, мещанин Данило Мамаренко, заняв огорожею ту площадь для дворового места подле самого Волостного Правления и запасных магазинов, так стеснил оные, что несчастный случай от пожара легко может их уничтожить и просила воспреещения Славянской Городовой Ратуше распоряжаться раздачею на сей площади мест.

Во-вторых, потому, что вследствие предписания Вашего по распоряжению бывшего начальника губернии Шереметева состав-

ляется новый план городу Славянску, который еще не окончен и долженствует представленным быть Вашему Сиятельству для поднесения на Высочайшее Его Императорского Величества утверждение.

По сим обстоятельствам губернское Правление сделано следующее распоряжение:

1. Производство следствия о том, кому именно принадлежит земля, раздаваемая Славянскою Городовою Ратушей, поручает Изюмскому земскому Исправнику, предписав ему дабы таковое следствие производилось при депутате со стороны Харьковской Палаты Государственных имуществ.

2. Куцу Резникову на отведенном месте постройку не дозволять и чтобы Ратуша всякие действия приостановила.

Але виникли деякі розбіжності. Харківське губернське правління вважало, що землі були замежовані в міську дачу (власність міста) ще під час генерального межування 1779 року, тому претензію військових обивателів визнало «незаслуживающим уважения».

Натомість палата державного майна «находит, что на Генеральном Плане города Славянска, показано под построением города только 553 дес., под солонцами, дорогами, озерами и прочими местами 409 дес., а 2119 дес. сенокоса показано особо». Навіть якщо Ратуша й роздавала землі на Старобазарній площі відповідно до плану, оскільки він не був затверджений, то «дозволять застраивать площадь и выгонную землю Ратуша права не имела, а потому Палата полагает: обстоятельства дела сего передать на рассмотрение судебного места, а до окончательного решения оного раздачу земли приостановить. Товарищ Министра ГИ».

19 жовтня 1841 року Господарський департамент МВС надсилає такий лист:

«Министру Государственных имуществ

19 октября 1841 года

Хозяйственный Департамент МВД

Имею честь уведомить Вас, что как мнение Харьковского Губерн-

ского Правления и тамошней Палаты Государственных Имуществ о принадлежности земли, оспариваемой войсковыми обывателями у г. Славянска, между собою несогласны, то я полагаю обстоятельства дела сего предоставить рассмотрению судебного места, до окончательного решения которого раздачу земли приостановить.

Министр внутренних дел Перовский».

Невідомо, як закінчилася ця справа. Принаймні Григорій Дмитрович Петренко своєї садиби навряд чи був позбавлений, адже особисто він законодавство не порушував. Є відомості, що містяни продовжували займати вигони під городи, сади й надалі. Час від часу доводилося розглядати скарги та вирішувати земельні суперечки. Ми ж звертаємо увагу на те, що розподіл земель, відмежованих місту, проводився відповідними органами згідно із затвердженим планом міста. «Спогади», що на початку ХІХ сторіччя якийсь «сход міщан» вирішив виділити комусь землю, не витримує ніякої критики. Секретар Ратуші Микола Дмитрович Петренко, як і його брат, цілком законно міг отримати або купити пристойну ділянку під садибу в комфортній частині міста. Отже, свідчення про його садибу на сучасній вул. Шевченка зовсім не безпідставні. Зокрема, на цій же вулиці здавна жили родичі Петренків – купці П'ятирубльови. Те, що два будинки були у власності його дружини, теж не є чимось особливим. За статистичними даними, значний відсоток сімейного майна чиновників та купців того часу перебував саме у власності їх дружин.

На жаль, прямих нащадків Миколи Дмитровича, носіїв прізвища Петренко, у Слов'янську не виявлено. Євграф, мабуть, помер у дитинстві (свідчень про його життя, окрім запису про народження, не знайдено). 1949 року на вакансію (можливо, після смерті Григорія Дмитровича) секретаря Слов'янської Ратуші був переведений Олексій Миколайович [13], [14], [15]. Є непрямі свідчення про те, що на початку 50-х років він одружився з дворянкою Оленою Пилипівною Білоусовою, яка мала садибу на Старобазарній площі та невелику ділянку землі в с. Оріхуватці

[16]. Інформації про дітей Олексія Миколайовича поки що не знайдено.

Із прикрістю зауважимо, що нащадки Івана Івановича на початку ХХ сторіччя навряд чи цікавилися творчістю та долею свого далекого лебединського родича. Антону Костянтиновичу (онукові Павла Івановича), який начебто збирав інформацію про Михайла Петренка, достатньо було поговорити з дітьми та онуками рідного дядька Михайла Петренка – Григорія Дмитровича. Зокрема, з Яковом Григоровичем (див. схему вище), чиновником Слов'янської думи, який помер 1919 у віці 84 років, адже він не міг не знати своїх двоюрідних братів. Тож, посилення деяких місцевих «краєзнавців» на якісь розповіді Антона Костянтиновича Петренка є примітивною вигадкою.

Ми вдячні всім, хто допомагає Проекту документальною інформацією, яка є цінною не тільки для дослідження слов'янського періоду життя родини Петренків, а й взагалі для відродження документального краєзнавства в регіоні.

Відомий краматорський краєзнавець Віктор Олексійович Іванов нещодавно передав нам копію архівного документа *«Об определении коллежского регистратора Якова Петренка на службу в Славянскую градскую думу»* [17]. Сини Григорія Дмитровича Федір і Яків служили в Ізюмської ратуші. Пізніше в Ізюмському окружному суді служив син Федора Григоровича – Олексій. 1863 року Яків Григорович вийшов у відставку (причиною могло бути одруження), а в травні 1869 вирішив повернутися на службу й подав прохання в Слов'янську Думу на вакансію, яка виникла у квітні після смерті губернського секретаря Павла Мокійовича Зеленського, *«чиновника счетного стола»*.

До речі, Павло Мокійович був одружений з рідною сестрою Федора і Якова – Ксенією Григорівною. У відповідь на клопотання губернське правління надсилає в Думу запит щодо наявності затвердженого штату чиновників *«для письма»*. Виявилося, що його немає, і Дума надсилає таке пояснення: *«...Высочайше утвержденного Штата Чиновников для письма в Думе не имеется, а*

по случаю переименования Славянской Городовой Ратуши в Градскую Думу Указанием Харьковским Губернским Управлением от 15 июля 1867 года за №4311 по 3 Отделению оставлены на службе четыре канцелярских чиновника, а так как ныне в Думе ожидается вакансия на место одного выбывшего из чина этих чиновников, то Градская Дума изволила о представлении Губернскому Правлению об определении коллежского регистратора Петренка на означенную вакансию 21 мая за №105-м. Градской Голова Зубашов. Сентября 6 дня 1869 года». Та Губернське управління відхилило клопотання, посилаючись на відсутність у Думі затвердженого штату, однак дозволяло, якщо Дума «признает названого чиновника способным к служению в Городской Думе, то может пригласить его для занятия по вольному найму».

Мабуть, Яків Григорович був останнім представником роду Петренків у Слов'янську, який наживу міг зустрічатися з Поетом та в сім'ї якого могли залишатися родинні спогади та матеріальні пам'ятки про Поета. Принаймні можна було точно дізнатися, де жила родина Миколи Дмитровича, як склалася доля інших його дітей, зокрема п'ятох доньок, місце поховання та багато іншого. У місцевих «записках» та «спогадах» зовсім не згадуються нащадки Дмитра та Івана Івановичів, рідних братів Павла Івановича. Трохи дивно, адже майже всі вони жили або досі живуть у Черевківському мікрорайоні. Великий сумнів щодо достовірності «спогадів» та «записок» виникає після співставлення дат: Антон Костянтинович (1887-1938) народився через 11 років після смерті свого діда Павла Івановича (1820-1876) і не міг слухати його спогади. Дивно, що саме Антон Костянтинович став єдиним джерелом свідчень, немає жодної згадки про інших численних представників роду Петренків, які жили в місті і яких можна було досить легко знайти. На жаль, не використав цю нагоду й А. І. Абрамов. Складається враження, що всі «спогади» та «записки» з'явилися тільки в 60-х роках після того, як Іван Микитович Овчаренко повернувся до Слов'янцям ім'я званого земляка.

Використані джерела

1. Сайт, присвячений поетові Михайлу Миколайовичу Петренку. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.дивлюсьянанебо.com>
2. Сайт «Ідентифікація Петренків». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://identificationofpetrenko.com.ua>
3. Михайло Петренко: Життя і творчість: Художні тексти, дослідження, документи / Упор. О. Є. Петренко, О. О. Редчук. – К.: Фенікс. 2013. – С. 218, іл.
4. Колектив авторів. Блакитне небо Михайла Петренка. – Слов'янськ: Видавництво «Друкарський двір», 2012. – С. 220.
5. ДАХО. Ф. 40, оп. 110, спр. 284.
6. ЦДІАК України. Ф.1853, оп.1, спр. 288. Дело по прошению Ивана Петренкова об определении его в число суда сего канцелярских служителей.
7. Департамент генеалогии Харьковского частного музея городской усадьбы. Проект «Откуда родом». [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.otkudarodom.ua/ru/node/25/%D0%BF>
8. РГАДА. Ф. 1354, оп. 568, д. Б-19с. Геометрический специальный план Слободско-Украинской губернии Изюмского уезда пустоши Бакайской.
9. ЦДІАК. Ф. 1989, оп. 1, спр. 37.
10. Сенатские объявления о запрещении на недвижимые имения. 1849. СПб. Типография правительствующего сената. №12, ст. 2201.
11. РГИА. Ф. 1287, оп. 10, д. 1040, 41 лист. Хозяйственный департамент МВД. По отношению Министерства Государственных Имуществ о построении города Славянска на земле Войсковых обывателей.
12. Пушкарев Г. Г. Тор-Славянск. История в фотографиях. – Донецк: ООО ИПП «Промінь», 2011 – С. 208.
13. Список чинам гражданського управления Харьковской губернии. Харьков. Печатано в губернской типографии. 1849.
14. 1-е дополнение к Списку чинам гражданського управления Харьковской губернии. Месяц январь. 1849.
15. Список чинам гражданського управления Харьковской губернии. Харьков. Печатано в губернской типографии. 1851.
16. РГАДА, ф. 1354. Оп. 568, д. 0-15с. Геометрический специальный план Харьковской губернии Изюмского уезда дачи, образовавшейся по специальному межеванию «Часть земли сельца Ореховатки, владения губернской секретарши Елены Филипповой Петренковой.
17. ДАХО. Ф. 4, оп. 15. Спр. 164. Дело Харьковского губернского правления «Об определении коллежского регистратора Якова Петренка на службу в Славянскую градскую думу».

ТУРЕЦЬКИЙ БРАНЕЦЬ ПРОКІП ШАБЕЛЬСЬКИЙ

Досліджуючи історію перших краматорських поселень, відомий краматорський краєзнавець Коцаренко В. Ф. про одного із засновників селища Шабельківки писав: «...известно, что в 1739 году Прокофий Шабельский был отставлен от службы. Случилось это после окончания войны с Турцией 1735-1739гг. Возможно, его отставка была связана с болезнью или ранением – истинную причину, судя по всему, узнать не удастся» [1, с. 196].

Про долю бахмутського ротмістра допомогла дізнатися досить відома історія, яка трапилася майже через 80 років після смерті Прокопа Шабельського.

1816 року майор Грузинського гренадерського полку Павло Швецов, перебуваючи у відпустці, вирушив із Шемахи до Кизляру провідати старшого брата, місцевого поліцмейстера. Щоб скоротити шлях, він поїхав не звичною Військово-Грузинською дорогою, а через Дагестан. У Казиюрті, де розташовувалася тільки рота солдат та 25 козаків, начальник укріплення штабс-капітан Прошков не міг задовольнити прохання Швецова надати для його супроводу конвой, оскільки за безпеку шляху від Дербента до Кизляра відповідав не начальник укріплення, а власники земель, через які пролягав шлях. Прошков порадив дочекатися «оказії», але нетерплячий Швецов чекати не хотів. Звернувшись до одного з кумикських князів, він збирає загін з 19 осіб і вирушає в дорогу. Та за шість верст від Кизляра загін був розбитий, а Швецов полонений чеченцями. Приймавши майора за визначну особу, у полоні до нього ставилися більш-менш прихильно, залишивши мундир, ордени, а через два місяці дозволили написати рідним та клопотатися про викуп, назначивши ціну – десять возів срібною монетою. Сталося так, що невдала спроба кабардинських князів (родичів Швецова) визволити полоненого самотужки тільки погіршила його становище. У ямі, прикутий до стовпа, майор просидів більше року.

Між тим, одержавши листа, намагаючись збити суму викупу, командуючий військами на Кавказькій лінії генерал Дельпоццо порадив матері Швецова нічого не писати синові про наміри уряду викупити його з полону. Чеченці справді зменшили суму до 250 тисяч рублів, але й вона була величезною.

Майор Швецов був одним із найкращих бойових офіцерів Кавказького корпусу, близьким до прославленого генерала П. С. Котляревського (1782-1851). До речі, уродженець Слобожанщини Петро Степанович жив тоді у своєму маєтку Александрово (зараз Олександрово-Шульгине неподалік Костянтинівки). Разом зі своїм добрим приятелем контр-адміралом Головіним, який теж знав Швецова, П. С. Котляревський звертається через газети із закликом до громадськості зібрати потрібні кошти [2].

Згодом редактор однієї з газет «в пользу майора Швецова» отримав 200 руб. з листом наступного змісту:

«Мы, малолетние Дворяне, Ахиллес, Катон и Помпей Шабельские, в память предка нашего, Бахмутской Компании Ротмистра Прокофия Васильевича Шабельского, взятого в плен в бывшую в Царствование Государыни Императрицы Анны Иоановны войну с турками в 1738 году и заключенного в Константинополе в Семьбашенный замок, где и скончался он в заточении в 1740 году, препровождаем при сем Государственными асс. 200 рублей в пользу Г. Майора П. В. Швецова, страждущего в плену у хищных Чеченцев.

С просьбою принять сие сильное пожертвование, как знак искреннейшего нашего сострадания к почтенному воину, пребываем и проч.

Ахиллес, Катон и Помпей Шабельские» [3].

Це були правнуки Івана Васильовича Шабельського, рідного брата Прокопа Васильовича, які навчалися тоді в Санкт-Петербурзі (Ахиллес) та Москві (Катон і Помпей).

Семибаштовий замок (Йедикуле) – Золоті Ворота Константинополя, в'язниця Османської імперії та її державна скарбниця – і зараз вражає.

Здається, загадка розгадана, та все ж хотілося дізнатися обставини, за яких потрапив у полон хоробрий ротмістр. Його хоробрість підтверджує Указ від 20 квітня 1738 року: *«Бахмутской провинции ротмистр Прокофий Шабельский, обретающийся в Российской службе с 1729 года, был против неприятеля в разъездах, разбивал их партии и освобождал Российских пленников, за каковые его ревностные службы по Высочайшей Милости дано ему денежное награждение 30 рублей с обнадеживанием Императорскою Милостию впредь, что в перемене его ранга в Слободские полки или в другие Казацкие кампании отставлен не будет»* [1, с. 196]. Отже, ця нагорода гарантувала за будь-яких обставин збереження чину та продовження служби.

Вік Прокопа Шабельського можна визначити досить точно. Беручи до уваги, що на військову (як і на цивільну) службу вступали в 14 років, народився Прокоп близько 1715 року й помер у віці 25.

Події, пов'язані з турецькою війною 1735-1739 років, досить докладно описані в історичній літературі. Величезний тягар за-

безпечення двох армій, якими керували фельдмаршали Мініх та Лассі, несла на собі Слобожанщина. В обох арміях воювали також ізюмські та бахмутські козаки.

На одному із засідань Клубу «Краєзнавець» його голова В. Ф. Коцаренко звернув мою увагу на книгу з фрагментами перекладу щоденника військового лікаря Йоганна Якоба Лерхе, який був учасником війни в армії Лассі [5, с. 41]. Лікар не називає прізвища, але з великою імовірністю можна стверджувати, що згаданий ним «бахмутський ротмістр» і є Прокопом Шабельським:

*«...Еще я должен, в дополнение, сообщить нечто достопримечательное. 6-го [июля] генерал-фельдмаршал отослал флигель-адъютанта Кадеуса, своего родственника, с сообщением о взятии Перекопа. Однако он был пойман с **бахмутским** ротмистром и доставлен к хану: он [хан] обращался с ним довольно хорошо, дал ему двух русских парней в качестве слуг. Он остриг себе голову и, в угоду хану, ходил в татарской одежде. После [подписания] мира в 1740 г. его освободили; посланный к хану подполковник Сушков с переводчиком Тайлсом доставил его в марте обратно в Харьков» [5, с. 48].*

Події 6-го липня описує також автор відомих записок про Росію Христофор Герман Манштейн (1711-1757), який «*мужественно сражался под знаменами фельдмаршала Миниха*»:

«6-го июля, граф Ласи с армиею своею находился в виду Перекопа; за линиями стоял хан с 40 тысячным войском, и надеялся порядком затруднить вступление в Крым. Он очень полагался на новыя линии, устроенныя татарами перед Palus-Meotides в предыдущем году. Но граф Ласи разстроил его план. Он вступил в Крым, не потеряв ни одного человека; дело в том, что в летнюю засуху Азовское море несколько пересыхает и западный ветер так угоняет волны, что можно вступить в Крым, почти не замочив ног. К счастью, что этот ветер начал дуть с 7 числа. Фельдмаршал воспользовался им, не упустил ни минуты. Он разставил свою армию вдоль берега в одну линию и благополучно перешел море до возвращения волн. Потонули только несколько повозок в аръергарде, не поспев-

ших за остальними, так как вскоре после перехода армии море снова нахлынуло. Армия овладела фортом Шиваскулой» [6, с. 152].

Кадеус був викуплений за 2000 рублів у лютому 1740 року [5, с. 83]. Вкуп Шабельського теж був можливий. Чому цього не сталося, можна тільки гадати. Щоб мати уявлення про умови перебування в турецькому полоні, варто прочитати спогади О. Г. Розаліон-Сошальського. Уродженець Ізюмського повіту, непересічна особа, Олександр Григорович перебував у полоні впродовж 1828-1829 рр. і, вийшовши у відставку, ще довго жив у своєму маєтку в селі Юр'івці на річці Жеребець (с. Макіївка Луганської області) [7].

Того ж 1738 року в Прокопа Васильовича й Мотрони Євстафіївни народився син Іван. Ця подія сталася, найімовірніше, в Тору (Слов'янську), де біля Маяцьких воріт Шабельські мали садибу. Чи бачив ротмістр свого єдиного сина – невідомо. Опіку над ним узяв рідний дядько Іван Васильович Шабельський, який, мабуть, уважав своїм святим обов'язком замінити йому батька. Два Івани Шабельські відомі як Іван Шабельський Старший (Большой) та Іван Шабельський Молодший (Меньшой). Пізніше Шабельський Старший опікується й рідним онуком Павлом (сином підполковника Василя Івановича Шабельського та Пелагеї Степанівни (Адамової)). Командир Бахмутського кінного полку (1748), начальник Бахмутської провінції (з 1764 р.) Шабельський Старший мав шестеро синів. Вони, їх діти, онуки та правнуки залишили помітний слід не тільки в історії Бахмута, Слов'янська та Краматорська. На жаль, у Слов'янську про Шабельських уже нічого не нагадує. Колишній хутір Іванівка Молодшого Шабельського зараз є Східним мікрорайоном при залізничній станції «Слов'янський курорт». Фактично, станція розташована близько старого шляху від Бахмутських воріт Торської фортеці, можна сказати, що вона є «східними воротами» сучасного міста.

Але дивом збереглося поховання Анни Гаврилівни Суханової, онуки Івана Шабельського Старшого.

*Воскресенська церква, м. Слов'янськ.
Поховання Анни Гаврилівни Суханової (помічено контуром)*

Парафіянка Воскресенської церкви, вона пожертвувала на її благоустрій загалом майже десять тисяч рублів. На прохання заштатного Слов'янська *«разрешено после смерти ея похоронить тело ея, Сухановой, в устроенном ею же при той церкви под приделом преподобной Мотроны склепе»*. Мотрона Іванівна, мати Анни й дружина Гаврила Олексійовича Суханова (воєводи Торської фортеці впродовж 1780-1781 рр.), була донькою Івана Шабельського Старшого. Будинок Суханових стояв за 100 м на південь від церкви.

Використані джерела

1. В. Ф. Коцаренко. Дворяне Шабельские – военные, помещики, меценаты. Проблеми збереження і використання культурної спадщини в Україні. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. (на базі Державного історико-архітектурного заповідника м. Святогірськ Донецької області) Слов'янськ. «Печатный двор» 25-27 травня 2005 року.

2. Василий Потто Кавказская война. Том 2. Ермоловское время.

[Електронний ресурс]. Код доступу: https://www.e-reading.club/chapter.php/1013401/3/Potto_-_Kavkazskaya_voyna_Tom_2_Ermolovskoe_vremya.html

3. А. М. Гордин, М. А. Гордин. Былой Петербург: панорама столичной жизни. Кн. 2. – 2006. – С. 215

4. Турецкая война при императрице Анне Иоановне. Записки неизвестного участника оной, с предисловием С. В. Сафонова. Русский архив. 1878. Книга 1 (Стр. 255-274)

5. Тарасенко Е. Н., И. Я. Лерхе и его «История жизни и путешествий ...» о Северном Приазовье в 1738—1739 гг. — Нижневартовск: НВГУ, 2019. — С. 118 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://parasona.narod.ru/books/tarasenko/lerhe.pdf>

6. Записки Манштейна о России. 1727-1744. Приложение к «Русской старине» изд. 1875 года. Тип. В. С. Балашева. СПб. 1875 С. 399

7. Записки русского офицера бывшего в плену у турок в 1828 и 1829 годах (А. Г. Розалион-Сошальский) [Електронний ресурс]. Режим доступу:

<http://www.otkudarodom.ua/ru/zapiski-russkogo-oficera-byvshego-v-plenu-u-turok-v-1828-i-1829-godah-g-rozalion-soshalskiy>

ТВОРЧА РОДИНА СЛОБОЖАН АЛЕКСАНДРОВИХ

Мільйонам людей усього світу відома пісня «Дивлюсь я на небо...», вона давно стала народним хітом. Саме тому не всі її прихильники, на жаль, знають імена авторів. Останнім часом дослідникам творчості поета-романтика Михайла Петренка вдалося повернути його ім'я широкому загалу, але про особистість композитора Людмили Александрової відомо лише небагатьом. А ця талановита жінка, безумовно, заслуговує на більш уважне ставлення до її творчості й особистості.

Народний пісенник з найкращих українських пісень, які тепер найчастіше співаються. Скомпонував Вол. Александров. 1887 р. [1].

Не будемо стверджувати напевно, але є підстави вважати, що вперше пісня «Дивлюсь я на небо...» прозвучала в колі шанувальників українського мистецтва в будинку харківського доктора медицини Володимира Степановича Александрова на початку 70-х років XIX сторіччя. 1887 року Володимир Степанович укладає «Народний пісенник з найкращих українських пісень...» із додатком нот, у який за № 77 увійшла й пісня «Дивлюсь я на небо...». Названий був і автор віршів [1, с. 102-103].

Тож можна стверджувати, що пісня була популярною й часто виконувалася камерно в салонах, сімейному колі тощо. В останній чверті XIX сторіччя спостерігалось піднесення української музичної культури. Та видання нот через складнощі нотного друку, дорогий папір і невеликий попит ще не було поширене. Ноти друкувалися на замовлення театрів, музичних навчальних закладів тощо. 1899 року Микола Лисенко в одному з листів із прикрістю писав: *«Я чрезвычайно жалею, что из всего мною написанного так мало издано. Я автор, не коммерсант, не имею средств затратить на издание, которое тут же должен отдать нотопродавцам на комиссию с 40-50 и даже 60 процентов! <...> Некому у нас издавать и лежат вещи по 15-20 лет»* [2, с. 55]. Тож пісня, мабуть, поширювалася переважно з голосу та через переписування нот без згадки про авторів.

Значний внесок у популяризацію української літератури, національної та класичної музики, музикантів та співаків зробила київська видавнича фірма «Леон Ідзіковський». Офіційно заснована 1858 року вихідцем із Польщі Леоном Вікентійовичем Ідзіковським (1827-1865) як книжкове видавництво та нотний магазин, фірма не змінювала назву впродовж 85 років свого існування.

Після смерті Леона Вікентійовича справу продовжила його вдова Герсиля Гнатівна, а 1885 року фірму очолив син Владислав Леонович (1864-1944), який вивів її діяльність на такий рівень, що невдовзі вона стала найбільшим приватним ното-видавництвом в Україні. Фірма «Леон Ідзіковський» мала свої філіали в

Москві, Петербурзі, Варшаві, Харкові та інших великих містах. У Києві, крім магазину на Хрещатику, 29 відкривається магазин «Владислав Ідзіковський» (Хрещатик, 33/35). У книгарні «Леон Ідзіковський», яка була майже на місці входу до станції метро «Хрещатик», діяла найбільша й найпопулярніша в Києві приватна бібліотека. Вишуканий читальний зал зі скляною стелею міг одночасно вмістити майже 500 осіб. Фонди бібліотеки налічували понад 173 тисяч видань російською, українською, французькою, польською, англійською, німецькою мовами, що значно перевищувало кількість фондів міської Публічної бібліотеки. Багатий відділ дитячої літератури. У різні роки передплачувалося від 110 до 140 назв журналів. Значну увагу тут приділяли українській та польській літературі й музиці. *«Завдяки видавництву вперше побачили світ й збереглися до нашого часу численні твори багатьох польських і українських композиторів, зокрема М. Завадського, В. Заремби, В. Зентарського, Т. Йотейко, І. Падеревського, братів Генріка та Юзефа Венявських. Але найбільше у видавничому кошику було*

Інтер'єр бібліотеки Ідзіковського [3].

творів М. В. Лисенка» [2, с. 56]. Таким чином, бібліотека Ідзіковських стала популярним літературно-музичним салоном Києва.

1897 року фірма «Леон Ідзіковський» обирається комісіонером Київського відділу Російського музичного товариства замість видавництва Б. Корейво, яке було комісіонером до 1896, а пізніше стало власністю Ідзіковського. Того ж 1897 року «... Владислав Ідзіковський організував при нотному відділі концертне бюро, яке запрошувало видат-

них митців з усього світу. Завдяки зусиллям бюро в Києві, зокрема, виступили Марцеліна Сембріх Коханська, Сергій Рахманінов, Адам Дідур, Маттіа Баттістіні, Федір Шаляпін, Кароль Шимановський, Ігнацій Ян Падеревський. Бюро та організацією концертів керував Чеслав Яцевський разом із дружиною Марією, сестрою В. Ідзіковського. При книгарні також функціонував художній салон із картинною галереєю, який незабаром став популярним місцем зустрічей представників культури, мистецтва і науки [4, с. 394]. Важко перерахувати всіх відомих учасників поетичних читань, літературних диспутів, співаків, музикантів.

Фірма Ідзіковського випускала й твори композитора Владислава Заремби (1833-1902), який із 1862 року жив та працював у Києві. Немає сумніву, що Владислав Іванович, поляк за національ-

*Любимые малороссийские песни. [Ноти].
Аранжировал Владислав Заремба.*

Українська ліра. Думки, пісні і співи. Дивлюсь я на небо. [Ноти].

ністю, був близько знайомий із родиною Ідзіковських та іншими членами польської діаспори Києва. Наприкінці XIX сторіччя в магазинах Ідзіковського з'являються в продаж нотні пісень у його обробці для співу з акомпанементом фортепіано. Серед них і «Дивлюсь я на небо...», але в дужках під назвою пісні нечітко зазначено: (аранжировав Г. В. ...скій).

Нам не відомо, була це помилка чи названо ще одного аранжувальника музики Людмили Александрової. Але надалі ноті друкувалися в аранжуванні тільки В. Заремби. Імовірно, Владислав Іванович передав своє право на публікацію нот фірмі, бо вони називаються власністю видавця. Друкуються ноті в друкарні відомого київського купця й громадського діяча Івана Івановича Чоколова.

Автор віршів пісні «Дивлюсь я на небо» у нотах не вказаний, вони називаються «малоросійською думкою». Владислав Заремба створив аранжування для голосу й фортепіано та присвятив пісню Марії Львівні (Леонівні) Ящевській.

Одну із своїх пісень «Моя милованка як часом жартливо» на вірші А. Міцкевича «Моја pieszczota» (український переклад М. Старицького) присвятив Марії Львівні й Микола Лисенко.

На жаль, про неї мало що відомо, окрім того, що вона гарно співала й разом із чоловіком була активним організатором мистецьких заходів бібліотеки Ідзіковського. Чеслав Яцевський (київський видавець, торговець, громадський діяч) підготував і видав 1901 року популярний «Практический иллюстрированный путеводитель по г. Киеву», де була й реклама магазинів Ідзіковського.

Мабуть, під час камерних концертів у бібліотеці часто звучала й пісня «Дивлюсь я на небо...». Невідомо, хто був першим її виконавцем після аранжування, але вона ще тоді стала однією з найпопулярніших українських пісень. Протягом 1903-1904 років записана перша грамофонна платівка із записом пісні у виконанні тенора Борченка М. Н. Усього ж до 1917 року відомі десять її записів у виконанні знаних співаків [5, с. 146].

До 1917 року фірмою Ідзіковського були видані всі твори українських композиторів. Найчисленніша серія камерноконцертних творів українських композиторів – «Українська ліра: Думки, пісні і співи» (51 видання) [3, с. 57]. У ній містилися й твори Владислава Заремби, зокрема «Дивлюсь я на небо». 1920 року Владислав Ідзіковський із сім'єю виїжджає до Варшави, де продовжує видавничу діяльність. Після його смерті фірма припинила свою роботу, залишивши визначний слід в історії не тільки України, а і Європи.

Після 1917 року «Дивлюсь я на небо...» українські емігранти поширюють у всьому світі. Зокрема, вона ввійшла до «Четвертого альбому двадцяти п'яти найкращих українських пісень», виданого 1918 року в Нью-Йорку. Упорядником альбому був Г. Е. Смолинський (H. E. Smolen) [6].

До 50-х років ні автор віршів Михайло Петренко, ні композитор Людмила Александрова майже ніколи не називалися. Про Людмилу Александрову через брак доступної інформації раніше не писали нічого. Прикро, але останнім часом, як і про Михайла

Петренка, про неї почали поширюватися далекі від реальності відомості, найімовірніше, просто вигадки.

Натомість ще 1926 року син Володимира Степановича Александрова В'ячеслав Володимирович у своїх спогадах про батька писав: *«В п'єсу [мається на увазі «За Неман іду»] було введено кілька народніх пісень, які поклала на музику старша дочка його Людмила, що добре грала на роялі і була деякий час у консерваторії у Варшаві. Тоді ж вона скомпонувала і музику на слова Думки Петренка «Дивлюсь я на небо та й думку гадаю. Ця пісня співається тепер, як народня, і мало хто знає, що мотив її склала Людмила Володимирівна Александрова (по чоловікові Пантелеймонова), що втратила слух і доживає віку удовою у сина, лікаря, на Донщині»* [7, с. 6].

Аби зрозуміти, чому Людмила Володимирівна звернула увагу саме на цей твір Михайла Петренка, слід більш детально ознайомитися з її біографією. Обидва її діди були священиками: Степан Васильович Александров – у селі Бугаївка Ізюмського повіту, а Павло Ільїн, родом із Чернігівщини, – православний канонік у Варшаві. Про Павла Ільїна нам майже нічого не відомо. Про Степана Васильовича інформації більше. За сповідним розписом 1798 року церкви Різдва Богородиці військової слободи Цареборисів, Степану було 4 роки, тож імовірним роком його народження може бути 1793 (1794) [8]. Його батько Василь Григорович Александров (1765 р. н.) – священик цієї ж церкви, мати – Софія Петрівна (1771 р. н.). Священики того часу були досить освіченими, а їх діти повинні були обов'язково здобути початкову освіту. Степан Васильович *«... цікавився українською літературою, писав вірші, ... добре грав на скрипці і взагалі був чоловік з розвиненим художнім почуттям»* [7, с. 1]. Його дружина Марія Павлівна (Купавцева) сама вчила дітей читати й писати. 1848 року в «Южном русском сборнике», виданому Амвросієм Метлинським, опубліковано його поему («розказ в стихах») «Вовкулака» («Вовкулака, українське повір'є»). Вважається, що «Южный русский сборникъ» вийшов уже після його смерті й поему свою Степан Васильович писав у поважному на той час віці: *«Мене сини, зяті й*

онуки / Давненько просять написать / Про сторію свою і в руки, / Для пам'яти, їм передати...» [9].

Але спогади В'ячеслава Володимировича Александрова це спростовують. Якщо вважати, що деякі факти в поемі є автобіографічними («*Дванадцять літ провів я в бурсі*»), Степан Васильович міг навчатися тільки в харківському колегіумі. Адже ні в Ізюмі, ні в ближньому повітовому Куп'янську (Куп'янці) духовних училищ, у яких діти священнослужителів могли здобути безкоштовну початкову освіту, ще не було.

Таку ж освіту повинен був мати й син Степана Васильовича – Володимир, який народився 02.07 (20.06 за старим стилем) 1825 року в селі Бугаївці. У день його народження у дворі спалахнула пожежа й сім'я залишилася, як написав Володимир Степанович, «*яко наг, яко благ, яко нет ничего*» [7, с. 1].

Початкову освіту, обов'язкову для дітей духовенства, він здобуває в Куп'янському духовному училищі. Жили бурсаки на квартирі за 1,5 крб. на місяць, свічок не мали, тож для вечірніх занять збирали в школі папірці, надворі тріски, розводили вогнище на хатній долівці й так навчалися. Та, попри такі умови, Володимир Степанович одержував за навчання «похвальні листи». Навчання продовжив у Харківському колегіумі (семінарії), де був одним із кращих учнів і на нього дивилися, як на майбутнього проповідника. Але ігнорування ним казенних порядків, непорозуміння з керівництвом урешті змусили його покинути колегіум, а разом із тим і духовну кар'єру. 1846 року він є вільним слухачем філософського факультету Харківського університету, а 1847 – студентом медичного факультету, який закінчує 1853р. [10], [11].

Як казеннокоштный студент, Володимир Степанович призначається військовим лікарем піхотного полку в Польщу, пізніше – ординатором Варшавського та Седлецького військових шпиталів, служить у саперному батальйоні. У Варшаві він знайомиться із сім'єю свого університетського товариша Володимира Павловича Ільїна [12] й незабаром одружується з його сестрою. Це був щасливий шлюб. Наприкінці життя Володимир Степа-

нович підписував дружині свої книги: «*моїй милій, любо завітній дружині Олександрі Павлівні*» [7, с. 2]. У Варшаві в медичній раді Царства Польського він здає іспити на доктора медицини. Щодо наміру складати іспити російською мовою один із професорів зауважив: «*Kiedy ja tyle rozumiem po rossijsku, jak po assyrijsku. To może pan chce po latynsku? [Я розумію російську як і ассирійську. То може пан хоче латиною?]*». Володимир Степанович добре знав латину, писав нею вірші, тож це не стало для нього проблемою і він успішно склав іспити, написав дисертацію латиною [7, с. 3].

Володимир Степанович вийшов у відставку 1859 року із цивільним чином колезького асесора й повернувся до рідного села з дружиною й трьома дітьми. Причиною відставки була хвороба його батька. Здається, у Степана Васильовича був інсульт і, як наслідок, параліч [7, с. 4]. Синові вдалося поставити батька на ноги.

Розуміючи патріотичні, але безпідставні намагання ізюмчан вважати Ізюм місцем народження Людмили Олександрівни, все-таки стверджуємо, що це не так. Метричного запису про народження Людмили в Ізюмі або Бугаївці не знайдено. Здається дивним, що молода дружина військового лікаря із Варшави, де на вулиці Красивій (Piękna) жили її батьки й де вона могла отримати вчасну фахову допомогу та підтримку найближчої рідні, раптом поїхала народжувати до далекого провінційного містечка чи села [14]. Тож, найімовірніше, Людмила народилася у Варшаві 1854 (1855) року.

14 грудня 1860 року В. Александров знову на військовій службі, але тепер у Чугуєві [15]. Недалеко від міста в слободі Мосьпанівці отримав парафію і Степан Васильович [7, с. 6]. Можливо, саме там він і помер у 60-х роках. У передмісті на ярах під Чугівкою Володимир Степанович купив ділянку землі, де в нього був невеличкий млин та пасіка. Але не для прибутку, а для відпочинку. Така собі, на сучасний погляд, приміська дача.

У середині 60-х років Александрови відвозять дітей навчатися до Харкова, а 1867 до міста переїздить уся сім'я. Взагалі, не будемо повторювати вже відомі факти.

Вважається, що Людмила Александрова закінчила Варшавську консерваторію. Але її брат пише, що навчалася вона в консерваторії тільки «деякий час». Варшавський інститут музики (музичний інститут) отримав назву консерваторії після 1918 р. Зараз це Музичний університет імені Фредеріка Шопена. 1915 року дівчат до Варшавського інституту музики приймали у віці 12-20 років. Пансіону (інтернату) при інституті не було [16, с. 263-264]. Приблизно на тих же засадах та умовах навчали дівчаток і в 60-х – 70-х роках. Мало ймовірно, щоб Александрови залишили юну доньку далеко від дому на чужих людей. Але у Варшаві жили рідні дід та бабуся. Мабуть, Людмила навчалася в інституті, допоки там жили Ільїни. Але навіть неповна музична освіта дозволяла їй викладати музику та давати приватні уроки. Протягом 1873 – 1878 років Людмила викладала музику в Харківському єпархіальному жіночому училищі [17, с. 62]. Остання згадка про неї є в Харківському календарі на 1879 рік [18, с. 114]. Можливо, 1878 року вона вийшла заміж і виїхала з Харкова. Можна тільки припускати, що життєвий шлях її закінчився на Старобільщині. За непрямыми свідченнями, її син міг бути ветеринарним лікарем на одному з кінських заводів.

Відомо, що будинок доктора Александрова в Харкові на вулиці Великій Сумській, 68 став осередком української культури. Про це є багато спогадів. Саме тут Людмила Володимирівна орієнтовно 1871 року «скомпонувала» музику до двох українських пісень шедеврів: «Дивлюсь я на небо» на вірші Михайла Петренка та «Повій, вітре, на Україну» на вірші Степана Руданського. Зараз обидва вони звучать в обробці Владислава Заремби.

Володимир Степанович і сам був музично обдарованою людиною. Крім «Пісенника...», 1891 року він зібрав та видав унікальну збірку – «Песни, бывшая наиболее в ходу между студентами Харьковского университета в 1840 годах». Цікаво, що тепер ми знаємо, які пісні зі студентського фольклору міг співати Михайло Петренко, навчаючись в університеті.

Українська література була в пошані в сім'ї Александрових ще від Степана Васильовича. Зокрема, про альманах «Сніп» він пише:

«А Корсуна взяла охота / Український зв'язати «Сніп»; / Пішла тоді усім робота: / В'язав його всяк чоловік » [9]. Зрозуміло, що Степан Васильович, навчаючись у Харківському колегіумі, був добре знайомий і з деякими авторами альманаху: «Там дехто вздрів своїх знайомих, / З котри ми в школі ще учивсь, – / Казок і приказок свідомих, / Як шлявсь по вулицях колись. / І в мене серце розігралось / Тоді, як децю я читав; / Мав сам писати...» [9].

Тож поезію Михайла Петренка добре знали діти й онуки Степана Васильовича, тому не дивно, що саме в цій багатій талантами сім'ї були створені незабутні пісенні шедеври.

Сподіваючись знайти портрет Михайла Петренка, ми звернули увагу на колекцію портретів гетьманів та українських письменників, яку збирав Володимир Степанович. Мабуть, він започаткував її вже після смерті Михайла Петренка, перебуваючи на посаді городского лікаря Харкова. 1903 року його син В'ячеслав Володимирович, інспектор воронезького реального училища, передає колекцію Музею давнини та красного мистецтва Харківського університету, про що сповіщала газета «Южный край» [19, с. 4]. Декілька гетьманських портретів для колекції писав племінник Володимира Степановича – знаний слобожанський художник Сергій Васильківській. Усього до музею було передано 16 портретів гетьманів, написаних олійними фарбами, 27 невеликих фотографічних портретів українських письменників та один великий портрет В. С. Александрова.

*Володимир Степанович Александров.
Розмалював 20 жовтня 1893 с.—Е 29 жовтня 1893 с.*
Доктор медицини
Володимир Степанович Александров. Портрет [22, с. 3].

Колекція експонувалася на виставці XII археологічного з'їзду в Харкові й була окрасою відділу історичної давнини. На жаль, наші сподівання виявилися марними: у каталозі колекції портрет Михайла Петренка не зазначений. 1926 року В'ячеслав Володимирович писав, що після 1917 року колекцію «...було передано до музею Слобожанщини, що заклав С. І. Васильківський, котрий віддав туди багато своїх картин і кілька тисяч грошей. Зараз цей музей найменовано «Музеєм імені Сковороди» [7, с. 8]. Несправедливо, як на нашу думку.

Сини Володимира Степановича В'ячеслав та Владислав у 80 – 90-х роках викладали природничі науки в жіночих гімназіях Харкова. Жили в будинку батьків на Великій Сумській, 68. Як

склалася їхні долі після смерті батька, нам визначити не вдалося. Не можемо сказати також, портрет котрого із синів було опубліковано в газеті «Южный край» 1905 року.

Відомо, що на початку 1900-х В'ячеслав Володимирович є інспектором Воронежського реального училища [21, с.25], але інформації про нього після 1905 року немає. Можливо, він був мобілізований на російсько-японську війну 1905 року, а після залишився на військовій службі. А може, саме він згадується і як молодший «*лекарь*» Полтавського кадетського корпусу в лютому – березні 1910 року. Але це тільки припущення. Про Владислава Володимировича інформації нами до цього часу не знайдено.

В. В. Александровъ,
врачъ 138-го пѣхотнаго Бол-
ховскаго полка, сынъ Харь-
ковскаго старожила, доктора
медицины В. С Ал-ва. Послѣ
Мукденскаго боя попалъ въ
плѣнъ, но затѣмъ вернулся
къ позиціямъ.

В. В. Александров.
Портрет [20, с. 2].

Після смерті Володимира Степановича Микола Лисенко поклав на музику його вірш «Моя могила», присвячений дружині Олександрі Павлівні [7, с. 12]. А в записнику його рідні знайшли такі слова: «Нехай мені буде така епітафія – «Володимир Александрів, / Доктор медицини, / Умер (рік, місяць і число) / З тієї самої причини, / З якої всі ті помирають, / Що медицини зовсім і не знають». [7, с. 13].

Звичайно ж, ще багато можна писати про Великого українця Володимира Степановича Александрова. Та, мабуть, краще за все він говорить про себе в акровірші, у якому вилилися його душа, сила прагнень до діяльності на користь Батьківщини:

Умру, тебе ж я не забуду,
Кохана, рідная моя!
Робітником твоїм я буду,
Аж поки сили і життя.
Ім'я твоє собі поставлю
Насамперед від усього,
А ти й не знатимеш того...

Використані джерела

1. Народный писенник зъ найкращихъ украинскихъ писень, яки теперъ найчастішъ співаються. З нотами особно. Скомпонувавъ Вл. Александровъ. Видавъ О. Михайловъ. Харківъ, 1887. – С. 112. Інститут літератури НАНУ. Відділ рукописів. ф. 22, № 25.

2. Савченко І. Видавнича фірма «Леон Ідзіковський» (до 150-річчя заснування) [Електронний ресурс] / І. Савченко // Бібліотечний вісник. – № 3. – 2009. – С. 49-58. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bv_2009_3_8.

3. М. Кальницький. Против Прорезной [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://mik-kiev.livejournal.com/21759.html>

4. Гуль О. М. Діяльність фірми «Леон Ідзіковський» (книготоргівля, книгота нотовидання, приватна публічна бібліотека) / О. М. Гуль // Рукописна та книжкова спадщина України. – Вип. 20. – 2016. – С. 391-400. – [Електронний ресурс]. Режим доступу: URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/everlib/item/er-0000000996>.

5. Петренко О. Є., Шабанова В. М. Михайло Миколайович Петренко – 200 років безсмертя. К.: «Кий», 2017. – С. 238.

6. Четвертий альбом 25 [двадцяти п'яти] найкрасших українських пісень з нотами : Для хору мужеського, мішаного [без супр.] і сольового співу [з фп.] /

[Упоряд. Г. Е. Смолинський]. – New York: Г. Е. Смолинський = Н. Е. Smolen, 1918. – С. 39.: іл. Музичний фонд НБУВ.

7. Александров В. В. Спомини про В. С. Александрова. ІЛ НАНУ. Відділ рукописів. ф. 22, № 131, 13 арк.

8. ЦДІАК, ф. 1989, оп. 1, спр. 629.

9. Стефан Александров. Вовкулака, українське повірье. Южный рускій зборникъ. Издание Амвросія Метлинскаго. Харьковъ, 1848.

10. Список студентов Императорского Харьковского университета на 1846/47 академический год. Приватнослушающие по 1-му отделению философского факультета.

11. Список студентов Императорского Харьковского университета на 1847/48 академический год. По медицинскому факультету, 1 курс.

12. Список студентов Императорского Харьковского университета на 1850/51 академический год. По историко-филологическому факультету, 2 курс.

13.Список студентов Императорского Харьковского университета на 1852/53 академический год. По медицинскому факультету, 5 курс.

14. Skorowidz mieszkańców miasta Warszawy z przedmieściami na rok 1854. Ułożony pod kierunkiem Zarządu Policyi. Warszawa, 1854.

15. Список офицеров Чугуевского полка.

Департамент генеалогии Харьковского частного музея городской усадьбы. Проект «Откуда родом». [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://www.otkudarodom.ua/ru/spisok-oficerov-chuguevskogo-polka>

16. Д. С. Марголин. Вадемекум по высшему женскому образованию. – Киев: Книгоиздательство И. И. Самоненко, 1915. – С. 304.

17. Харьковский календарь на 1874 год. Издание Харьковского губернского статистического комитета. Год второй. Харьков: Печатня К. П. Счасни, 1873.

18. Харьковский календарь на 1879 год. Издание Харьковского губернского статистического комитета. Год шестой. Харьков: Типография Харьковского губернского правления. 1878.

19. Газета «Южный край». 19 января 1903 года №7915.

20. Газета Южный край: ил. прибавление к № 8437. 1905, 1 мая.

21. Памятная книжка Воронежской губернии. Под редакцией члена-секретаря губернского статистического комитета Д. Г. Тюменева. – Воронеж: Издание Воронежского губернского статистического комитета, 1905. – С. 514.

22. С. А. Новицкий. Доктор медицины, Владимиръ Степановичъ Александровъ. Харьковъ: Типографія Губернскаго Правленія. –1894. – С. 10. ІЛ НАНУ, ф. 22, № 138.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Букет Євген Васильович (нар. 23 жовтня 1981, Київ). Головний редактор газети «Культура і життя», член правління Національної спілки краєзнавців України, член Національної Спілки журналістів України. Лауреат Міжнародної премії ім. Олеся Гончара (2008) та Премії ім. В'ячеслава Чорновола за кращу публіцистичну роботу в галузі журналістики (2018). Почесний краєзнавець України (2016) (Київ).

Григор'єва Марина Віталіївна. Канд. ист. наук, спеціаліст 1 категорії отдела реклами и брендинга Центра связей с общественностью Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина, старший преподаватель кафедры менеджмента культуры и социальных технологий Харьковской государственной академии культуры (м. Харків).

Гусак Дарія Сергіївна. Учениця 11 класу Слов'янської ЗОШ I-III ст. №10, учасник Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Іванов Віктор Олексійович. Народився в травні 1964 р. в м. Краматорськ Донецької обл., освіта вища технічна, підприємець, краєзнавець, член НСКУ, член краматорського клубу «Краєзнавець» (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Карпиков Ярослав Геннадьевич. Родился и провел детство в городе Дружковка Донецкой области. Учился на очном отделении ХНАГХ (ныне ХНУГХ им. А. М. Бекетова) по специальности «инженер теплогазоснабжения и вентиляции». Увлечение историей зародилось очень давно. Последние несколько лет особый интерес представляет история своей семьи и её связь с общей историей Родины. Сфера интересов: Южная Россия XVII – нач. XIX вв. (Ахтырский, Белгородский, Купянский, Бахмутский уезды). Связь предков прослеживается с заселения Белгородской черты XVII в. С 2015 г. стал заниматься изучением родов (фамилий), уклада жизни и быта однодворцев Слободской

України. Среди специфичних тем – изучение времени военных поселений 1818-1857 гг. в южной части Харьковской губернии (2-й кавалерийский округ Украинского военного поселения). В своих изысканиях опирается исключительно на фактический материал (архивные дела). Основной метод – перекрестное изучение. То есть не строя выводы на одном источнике находить подтверждение того или иного события в группах других источников (г. Москва).

Коцаренко Володимир Федорович. Народився 1957 року в Краматорську. Випусник Краматорського індустріального інституту. 1981-1998 рр. – працював на Старокраматорському машинобудівному заводі. 1993-1999 рр. – завідувач відділом дорадянського періоду Музею історії м Краматорська (за сумісництвом). 1999-2016 рр. – служив в органах місцевого самоврядування. Понад 30 років присвятив дослідженню історії рідного міста. Автор понад 500 краєзнавчих публікацій на сторінках міських і обласних газет, в збірниках матеріалів Всеукраїнських та обласних наукових конференцій, в «Енциклопедії Сучасної України», в альманасі «Рідний край», збірнику «Летопись Донбасса», в журналах: «Былое», «Бахмутський часопис», «Новый Свет» та інш. Співавтор краєзнавчих збірок «Малоизвестные страницы истории города Краматорска» (1998 р.) і «Страницы истории города Краматорска» (2008 р.). Автор книг «Краматорск: забытые страницы истории» (1999 р.), «Краматорская была» (2002 р.). Засновник і голова Краматорської міської громадської організації «Клуб «Краєзнавець». Лауреат літературної премії ім. В. Шутова Донецького обласного фонду культури (1990 р.). Почесний краєзнавець України (2010 р.). Заслужений працівник культури України (2016 р.) Член Національної спілки краєзнавців України (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Кулішов Михайло Володимирович. Краєзнавець, член НСКУ, фотограф, автор інтернет-проекту «Шахты и рудники Донбасса» (donmining.info), присвяченого вивченню та популяризації історії гірничої справи в Донецькому регіоні, фотодоку-

ментуванню зникаючих об'єктів гірничопромислового комплексу (м. Бахмут, Донецька обл.).

Кушнарєв Сергєй Сергєєвич. Кандист.наук, доцент кафедри історії Восточної Європи Харківського національного університету імени В. Н. Каразіна (г. Харків).

Лук'янов Сергій Васильович. Краєзнавець, член КМГО «Клуб «Краєзнавець». Займається краєзнавством з 2007 року. Основні інтереси – історія Слов'янська, Слов'янського району та Краматорська у XIX-XX ст. (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Мамонтов Віктор Борисович. Гірничий інженер-механік. Головний конструктор проектів СКБ Дружківського машзаводу. Краєзнавець, член НСКУ, автор книги з історії Дружківського машинобудівного заводу «Наш путь к космическим высотам» (експонується в Музеї космонавтики, м. Житомир), автобіографічної книги «Шаги войны», журнальних та газетних публікацій. Відредагував та видав книги В. М. Маркіна «75 из 688», «Тайна битвы на Каялы» (м. Дружківка, Донецька обл.).

Меценко Максим Вікторович. Юрист, магістр історії, член Національної спілки краєзнавців України, член спілки археологів України, займається дослідницькою роботою з проблем колонізації середньої течії Сіверського Дінця (м. Сіверськ, Донецька обл.).

Парамонов Андрей Фёдорович. Родился 12 сентября 1969 года в с. Алексеевка Первомайского района Харьковской области. Агроном-почвовед (1993). Журналист, исследователь истории Слободской Украины. Автор публикаций, заметок, книг, документальных фильмов по истории Харькова, Харьковской губернии. Награжден: творческой премией Харьковского горисполкома (2009), медалью «За збереження історії» (2017), почесной грамотой Харьковського городского совета (2019), в 2019 орденом «Слобожанская слава» (г. Харків).

Петренко Олександр Євграфович. Документальний краєзнавець, кандидат хімічних наук, письменник, засновник документального генеалого-краєзнавчо-літературного проекту

«Ідентифікація Петренків», засновник альманаху «Слобожанщина. Погляд у минуле» (м. Київ).

Сидоренко Надія Федорівна. Філолог, краєзнавець, кореспондент міської газети «Краматорская правда», автор газетних публікацій (2013-2019 рр.) з краєзнавства, палеонтології, екології міста Краматорська та Донецької області (м. Краматорськ, Донецька обл.).

Сиротенко Валерій Павлович. Кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики початкової освіти Донбаського державного педагогічного університету (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Сузанська Вікторія Юрійовна. Заступник начальника відділу нумізматичної продукції та маркетингу Національного банку України.

Закінчила Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Професійний шлях розпочинала в кращих київських музеях – Національному заповіднику «Софія Київська», а згодом – у Музеї історичних коштовностей України. Цікавий професійний досвід отримала, коли стояла у витоків створення Музею скарбів НБУ. Отримавши другу економічну освіту, вже довгий час працює разом з чудовим колективом однодумців над створенням українських монет (м. Київ).

Трубачова Олена Ігорівна. Краєзнавець, член КМГО «Клуб «Краєзнавець». Займається краєзнавством з 2011 року. Основні інтереси – дорадянський період історії Слов'янська та Святогірська (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Шабанова Валентина Миколаївна. Геолог, активний учасник документального наукового краєзнавчо-літературно-генеалогічного проекту «Ідентифікація Петренків» (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Шабанова Олена Федорівна. Учитель української мови та літератури Слов'янської ЗОШ I-III ст. №10. Цікавиться літературним краєзнавством (м. Слов'янськ, Донецька обл.).

Для заметок

Для заметок

Для заметок

**Шановний читачу,
сподіваємося Альманах Вам сподобався.
Із цікавістю й удячністю очікуємо на зауваження,
критику та відгуки.**

**e-mail: petrenko-a@ukr.net
тел. для довідок: (050) 358 54 97**

Дослідження тривають і далі буде...

ДОКУМЕНТАЛЬНЕ ВИДАННЯ

**СЛОБОЖАНЩИНА.
ПОГЛЯД У МИНУЛЕ**
(збірник науково-документальних праць)

Упорядник: О. Є. Петренко
Макет: О. В. Тунік-Мозговенко
Дизайн обкладинки: О. В. Тунік-Мозговенко

Формат 60x84 1/16. Ум. друк. арк. 21,85.
Папір офсетний. Друк офсетний. Гарнітура Cambria.
Наклад 300 прим. Зам. № 613-19-1064.

Видавець О. О. Євенок
м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17а
тел.: (0412) 422-106

Свідоцтво ДК 3544 від 05.08.2009 р.

Друк та палітурні роботи ФОП О. О. Євенок
10014, м. Житомир, вул. М. Бердичівська, 17А
тел.: (0412) 422-106, e-mail: book_druk@i.ua

